

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

The background of the cover is a dark, almost black, starry night sky. It is filled with numerous small white dots representing stars. Overlaid on this are several thin, white lines that form various constellations and celestial paths. Some lines are straight, while others are curved or form complex geometric shapes. The overall effect is that of a celestial map or a star chart.

Μηνιαία επιθεώρηση ● τεύχος 44 ● Ιούλιος 1981 ● 100 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, τεύχος 44, 'Ιούλιος 1981, 100 δρχ.
Κέκροπος 2, 'Αθήνα 119 (Πλάκα), τηλ. 3245332

Περιεχόμενα

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Τά οικονομικά του κ. 'Αβέρωφ
Γιώργου Καρρά	Τ' όνομά μου είναι κανένας
Παντελή Μπουκάλα	'Αφισκόλλαγε και μή έρευνα
Μιχάλη Μοδινού	Μονά-ζυγά δικά σου
Γιώργου Καρρά	Περί «στροφής» τής Νέας Δημοκρατίας
Λεωνίδα Λουλούδη	'Αγγλία: καλοκαίρι και καταχνιά
'Αριστείδη Μπαλτά	Μαύρες όπες
XXX	Μιά πρόταση για τήν 'Αριστερά
Τάκη Παππά	Καταγωγές και διαφοροποιήσεις
'Αγγελου 'Ελεφάντη	Τί θα γίνει μ' εκείνη τήν υπόθεση του σοσιαλισμού;
Γιώργου Λεονταρίτη	'Εθνικισμός και διεθνισμός: πολιτική ιδεολογία
'Αννας Φραγκουδάκη	Γλώσσα και ιδεολογία
Παναγ. Παπακωνσταντίνου	'Ανισότητα στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση
Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου	Προβλήματα στην παραγωγή τής ανθρωπολογικής θεωρίας
Μωρίς Γκοντελιέ	Υποδομές, ιστορία, κοινωνίες
'Αλέκας Κορωναίου	«Σχολείο, Τάξη και πάλη τών τάξεων» του Ζώρς Συντέρς
Σημειώματα, 'Αλληλογραφία	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1000. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:**
Ευρώπης: έξάμηνη 650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 800 δρχ., έτήσια
1500 ● Για 'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Ανών. 'Εταιρείες: έξάμηνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 ●
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

'Εκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, 'Αγία Παρασκευή, 'Ιδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε.»,
Διευθυντής: 'Αγγελος 'Ελεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ,
'Υμηττού 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Μιχάλης Πολέμης, 'Εμμα -
νουήλ Μπενάκη 43 ● 'Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσόχου, Στυμφαλίας 8 - Περιστερί, τηλ.
5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● 'Επιμέλεια: 'Αφροδίτη 'Αντωνάκη
● Κυκλοφορεί στά περίπτερα και τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονί-
κη και Β. 'Ελλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τά οικονομικά του κ. 'Αβέρωφ

Ο κ. 'Αβέρωφ, μέ θαυμαστή σιγουριά και γνώση, και μάλιστα σέ στύλ πού αὐτονόητα δέ σηκώνει ἀμφισβήτηση, μᾶς ἐξήγησε στίς 18-7-81 πῶς ἡ κυβέρνηση τήν ὁποία ἀντιπροεδρεῖ δλέπει τά προβλήματα τῆς κρίσης και πῶς μπορούμε νά βγοῦμε ἀπ' αὐτή. Ἡ κρίση εἶναι κατά κύριο λόγο ξενόφερτη και γιά ὅσο μᾶς ἀφοροῦν οἱ αἰτίες τῆς «γρήγορα και θεαματικά ἀποτελέσματα» δέν πρέπει νά περιμένουμε, οὔτε «θαύματα γίνονται». Ἄς κοιτάξουμε νά «νοικοκυρέψουμε» τά πράγματα, νά ἀποφύγουμε τίς σπατάλες, ἰδίως σέ συνάλλαγμα, και νά βοηθήσουμε τίς ἐπενδύσεις, μάλιστα δέ ἐκείνες πού ἀποδίδουν γρήγορα σέ παραγωγή και ἀπασχόληση, μεταφέροντας γιά τοῦτο πόρους ἀπό τό δημόσιο στόν ἰδιωτικό τομέα.

Εἶναι ἀπό καιρό γνωστό πῶς ὁ καλύτερος τρόπος νά χτυπᾶς τήν ἀνεργία εἶναι νά δίνεις δουλειά στούς ἀνέργους, ὁ ὀρθότερος δρόμος γιά τήν πάταξη τοῦ πληθωρισμοῦ εἶναι ἡ μείωση τῶν τιμῶν, και ὅτι ὁ φίλος τοῦ κ. Ντέ Λαπαλῖς ἔνα τέταρτο πρίν πεθάνει ἦταν ὀλοζώντανος. Ἡ συμβολή τοῦ κ. 'Αβέρωφ στήν καταπολέμηση τῆς κρίσης βρισκεται σέ πλήρη ἀρμονία μέ τά παραπάνω θεωρητικά πλαίσια: ἡ κρίση ὀφείλεται στό ὅτι δέν γίνονται ἐπενδύσεις, πρέπει λοιπόν νά γίνον ἐπενδύσεις. Ἔστω.

Δέν εἶναι βέβαια γνωστό κατά πόσο ὁ κ. ἀντιπρόεδρος και οἱ «τεχνοκράτες», λέει, σύμβουλοί του ἔχουν τήν αἴσθηση τῶν ἀναλογιῶν και κατά πόσο θεωροῦν ὅτι ἡ μεταφορά (ἂν μεταφορά ἐπιτευχθεῖ, κι αὐτό εἶναι μιᾶ ἄλλη ἱστορία) 5-10, ἂντε 15 δισεκατομμυρίων, ἀπό τά δημόσια στά ἰδιωτικά ταμεῖα, ἐπηρεάζουν τή μάζα τῶν ἑκατοντάδων δισεκατομμυρίων στά ὁποία ἀνέρχονται συνολικά και χονδρικά οἱ ἐπενδύσεις στήν ἑλληνική οἰκονομία.

Οὔτε εἶναι καθόλου σαφές ὅτι ἡ μεταφορά αὐτή γίνεται πρὸς παραγωγικές ἐπενδύσεις ἀντιπληθωριστικοῦ χαρακτήρα, ἔστω κι ἂν δεχτοῦμε ὅτι μέρος ἀπό τά μεταφερόμενα ποσά ὄντως, στίς προθέσεις τουλάχιστον, φεύγουν ἀπό πρᾶγματι ἀντιπαραγωγικές.

Τέλος ἐκεῖνο πού θά ἔχει μεγαλύτερη, τελικά, σημασία εἶναι οἱ λεπτομέρειες τῶν «μέτρων» τοῦ κ. 'Αβέρωφ, πού φωτίζουν και κάποιες ἀντιλήψεις περὶ τοῦ παρόντος και τοῦ μέλλοντος τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Ἄς προσπαθήσουμε νά τά πάρουμε στά σοβαρά:

1. Ἐπιβραδύνονται τά ἔργα στό ἀεροδρόμιο τῶν Σπάτων γιά νά χρηματοδοτηθοῦν τά «μέτρα». Δηλαδή εὐσυνείδητα ὁ κ. ἀντιπρόεδρος καθυστερεῖ γιά ἕνα ἐπιπλέον διάστημα (πόσο; 1-2 χρόνια;) ἕνα ἔργο πού ἤδη ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι περιμένουν ὅτι θά καθυστερήσει ἔτσι κι ἄλλιως ἀπό τή γνωστή μιζέρια τοῦ κράτους, στήν οἰκοδόμηση τοῦ ὁποίου ὁ κ. 'Αβέρωφ ἔχει συμβάλει τά μάλα. Ἡ ἐλαφρότητα τοῦ χειρισμοῦ ἐπιτείνει ἀσφαλῶς τό ἀπεχθές αὐτό γνώρισμα τοῦ δημόσιου βίου μας. Ἀντίδραση; Καμία. Σέ δέκα χρόνια ποιός ζεῖ, ποιός πεθαίνει; Παλιά ἱστορία. Κι ἔπειτα, ποιός νά διαμαρτυρηθεῖ; Ἐκείνοι πού θεωροῦν ὅτι μιᾶ χαρά εἶναι τό Ἑλληνικό (τό μόνο ἀεροδρόμιο πού γνωρίζω στήν καρδιά μιᾶς πόλης, μαζί μ' ἐκεῖνο τοῦ Χόνγκ-Κόνγκ); Ἡ ἐκείνοι πού θεωροῦν ὅτι ἡ Ἀθήνα δέν χρειάζεται καθόλου διεθνές ἀεροδρόμιο; Ἡ οἱ ἄλλοι, συχνά οἱ ἴδιοι, πού ἔτσι κι ἄλλιως θέλουν νά τό βγάλουν ἀπό τά Σπάτα και νά τό πᾶνε στή Μακρόνησο, στήν Τανάγρα ἢ στή Δομβραῖνα Βοιωτίας; EXIT λοιπόν τό ἀεροδρόμιο.

2. Θά κάνουν περικοπές τῶν δαπανῶν τους τά ὑπουργεῖα και τά ΝΠΔΔ. Τά «Ἀνώτατα Κλιμάκια» ὄσων ἀπό αὐτά δέν περικόψουν ὅσα τούς ζητοῦνται «θά ἐλεγχθοῦν αὐστηρά». Σιγά! Δέν εἴμαστε σέ στρατιωτική μονάδα. Ὅσο γιά τήν πειστικότητα τῶν «ἐλέγχων», ὁ κ. ἀντιπρόεδρος προφανῶς πιστεύει στή μαγεία τοῦ ρήματος. Ἄς ρωτήσῃ ὁμως νά μάθει πόσοι, σέ ἀνώτατα ἢ κατώτατα κλιμάκια, ἀπό τούς παραλήπτες τῶν ἐντολῶν τῆς κυβέρνησης και τοῦ νόμου, ἔχουν «ἐλεγχθεῖ» στό παρελθόν, πόσο και πῶς. (Πρόσφατα «ἀποκαταστάθηκε» ὑπάλληλος μέ ἀποδεδειγμένη πλαστογραφική δραστηριότητα κατά τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων του, μειώθηκε δέ ἡ (ἐλαφρά) ποινή πού εἶχε ἐπιβληθεῖ στόν «ἀνωτάτου κλιμακίου» λειτουργό πού εἶχε ἐμπορευθεῖ τά θέματα τῶν πανελληνίων ἐξετάσεων...).

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

3. Κόβονται οί διορισμοί στό δημόσιο μέ εξαίρεση τά σώματα ασφαλείας, τήν παιδεία, τά νοσοκομεία... Παρά τόν αυστηρό του τόνο, ό κ. αντιπρόεδρος δέν εξήγησε τί θά κάνει μέ όσους (περίπου 10.000 λέγεται) διορίστηκαν τήν τελευταία φορά πού αναγγέλθηκε ή (τόρα μαγατιάτικη) αυστηρή απαγόρευση.

4. Αϋξάνεται ή χρηματοδότηση τών «μικρομεσαίων βιοτεχνών». Άλλά οί ενλόγω συμπαθείς, πλήν απροσδιόριστης εμπέλειας, μάζες δέν επενδύουν γιατί τούς λείπει ή χρηματοδότηση για κάποιες εκατοντάδες χιλιάδες δραχμές (τό πολύ...) πού τώρα τούς ύπόσχεται ό κ. αντιπρόεδρος; Πάλι εκείνη ή αίσθηση τών αναλογιών πού λείπει...

5. Αϋξάνονται τά στεγαστικά δάνεια και ή «περίοδος χάριτος» για τήν εξόφλησή τους. Επίσης αϋξάνονται τά στεγαστικά δάνεια τής ΑΤΕ στά χωριά. Έδώ ύπάρχει κάποια άπαρχή πολιτικής. Αρχαίως προέλευσης βέβαια. Από τότε πού τίς λύσεις σέ πάσα νόσο και πάσα ύφεση τίς έδινε στην Έλλάδα ή αναθερμανση τής οικοδομής. Θεωρεί ό κ. αντιπρόεδρος ότι οί δοκιμασμένες συνταγές του παρελθόντος ισχύουν και σήμερα; Ότι φτάνουν κάπου 2-3 δια. στην οικοδομή για να τήν αναθερμάνουν (50% έχει πέσει στην Άττική...); Ότι κάτι τέτοιο φτάνει για να αναθερμάνει τίς παραγωγικές επενδύσεις στην Έλλάδα (του 1980, όχι του 1950...); Ότι, τέλος, αυτές καθαυτές οί επενδύσεις, αν γίνουν... λιγάκι, στην οικοδομή χτυπάνε τόν πληθωρισμό (έχει διαβάσει κείμενα του κ. Ζολώτα;) κι ότι ταιριάζουν μέ τή γενικότερη πολιτική πού πριν κάμποσα χρόνια μάς έλεγε, σωστά, ότι καιρός είναι να στραφεί ή ελληνική οικονομία προς τή σύγχρονη μεταποιητική βιομηχανία. κλπ., κλπ.; Βέβαια, «θαύματα δέν γίνονται», ούτε «θεαματικά αποτελέσματα» κνηγάει κανείς. Η κυβέρνηση όμως τής όποιας είναι αλληλέγγυος ό κ. αντιπρόεδρος, είναι εδώ από έπτά και κάτι χρόνια...

6. Δίνονται δάνεια σέ αγρότες για αγορά γής και μετατροπή ξερικών αγρών σέ ποτιστικούς. Δάνεια επίσης σέ κοινότητες για άρδευτικά έργα. Μπράβο. Μόνο πού δέν μάς ειπώθηκε πως κάτι τέτοιες επενδύσεις θα χτυπήσουν τόν πληθωρισμό και τήν κρίση. Αποδίδουν μεσοπρόθεσμα, εφόσον βέβαια γίνουν. Και εφόσον γίνουν σέ συνθήκες τέτοιες πού να μήν επιφέρουν απλώς αύξηση τής τιμής τών γαιών (δηλαδή πληθωρισμό...), τών αγροτικών ήμερομισθίων, του έξοπλισμού και τών υλικών κατά περιοχή (δηλαδή τοπικά πάλι πληθωρισμό). Και εφόσον γίνουν πραγματικά, δέν διοχετευθούν δηλαδή τελικά (όπως συχνά γίνεται κ. αντιπρόεδρε, πιστέψτε με, και μάλιστα μέ συνοχή τών μεσοκατώτερων κλιμακίων σας) σέ τρέχουσες δαπάνες, έορταστικά προγράμματα, σκυλάδικα ή προεκλογικές ρουσφετοπραξίες.

7. Τέλος, δίνονται φέτος 2 δισεκατομμύρια σέ μηχανολόγους και γεωπόνους (τής Άνώτατης και Άνώτερης Παιδείας) για να κάνουν δικές τους επιχειρήσεις πάνω σέ «ιδέες πρωτότυπες αλλά και εφαρμόσιμες». Μπράβο. Τώρα πόσο οί πρωτότυπες ιδέες είναι εφαρμόσιμες και πόσο οί τελευταίες είναι πρωτότυπες υπό τή βασιλεία τών «άνωτάτων κλιμακίων» και τών πολιτικών τους υπευθύνων (έν οίς και ό κ. αντιπρόεδρος) σήμερα, αυτό είναι μια άλλη ιστορία, πικραμένη ως τραγελαφική. Ίδωμεν.

Τελικά δηλαδή ό κ. αντιπρόεδρος παρουσίασε ένα σχεδόν άπιστευτο συνονθύλευμα από ξαναμασημένες κουβέντες, διαρθρωτικά μέτρα πού έκφυλίζονται σέ συγκυριακά, συγκυριακές παρεμβάσεις πού ύποκρίνονται ρόλο αναμόρφωσης και νοικοκυρέματος τής ένγένει εθνικής ζωής και παραινέσεις προς τόν σύμπαντα λαό. Κι όλα αυτά για να μοιραστούν τελικά, αν μοιραστούν (γιατί ύπάρχουν και τά προβλήματα τής «άπορροφητικότητάς» τους, μέ ένα μίνιμουμ αξιοπιστίας) κάποια δισεκατομμύρια σέ αγρότες, κοινότητες (σημαντικό αυτό, μέρες πού έρχονται), εργολάβους και «μικρομεσαίους», δρώντες ή υπό έκκόλαψη.

Μου φαίνεται τελικά ότι όλα αυτά μυρίζουν εκλογές...

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τ' όνομά μου είναι κανέννας

Υπάρχει ένα ενδιαφέρον κινηματογραφικό είδος – προτείνω τόν δόκιμο όρο «φίλμ φαρμέρ» – μέ τήν έξής πάνω κάτω υπόθεση: φιλήσυχοι μέν αλλά τριζάτα ρωμαλέοι καί άμείλικτοι άμα λάχει μικρομεσαίοι Άμερικανοί άγρότες άρπάζουν, επί τή εύκαιρία άδικίας πού τούς γίνεται, τήν πλησιέστερη καρμπίνα, καθάλανε τήν νταλικά τους καί τότε πλέον γαία καί πύρ ανθρώποις μυχθήτωσαν. Σιωπηρός υπότιτλος πάντα ή ίδια κεντρική έννοια: «κάτι μου φταίει».

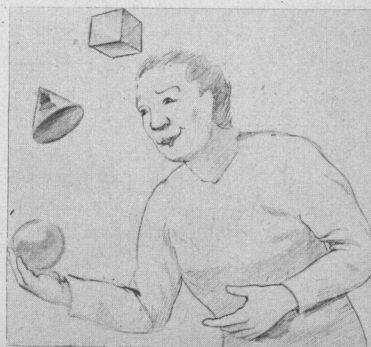
Όσοι θέλησαν πρό ήμερών νά ακούσουν τόν Ντίτζι Γκιλέσπι στόν Λυκαβηττό μπορει νά μήν είδαν μικρομεσαίους Άμερικανούς άγρότες σέ στιγμές έξάρσεως άλλ' άκουσαν, άντί γιά μουσική, φτωχομεσαίους ίθαγενείς εκπροσώπους τους σέ στιγμές φτωχοεξάρσεως. Τό νά άποδοθοϋν τά όσα έγιναν στίς όντως κακές, ως συνήθως, μικροφωνικές έγκαταστάσεις θά 'ταν τουλάχιστον άπλοϊκό. Άπλως μιά μικρή σχετικά άλλά θαυματουργή μερίδα τών θεατών μέσα στό θέατρο άλλά καί στά βραχάκια (οί θέσεις στά βραχάκια σέ λίγο θά χτυπιούνται πιά στή μαύρη άγορά) είχαν οϋτως ή άλλως κάποιο πρόβλημα:

- άλλοι ίσως γιατί βρέθηκαν εκεί στό έτσι.
- άλλα ίσως γιατί έχουν κάποια σύγχυση («ή τζάζ είναι τελικά έξέλιξη τής ρόκ», γνωμοδότησε ό πισινός μου) ή γιατί νόμισαν ότι βρέθηκαν σέ συναυλία ρόκ όπου τό επιδόρπιο είναι συνήθως ένας άλφα τσαμπουκάς μέ τά MAT.
- άλλοι ίσως γιατί άγνοοϋν τά στοιχειώδη μιās συναυλίας τζάζ (ή άγνοια γεννά βαρβαρότητα) καί φαντάζονται (ή φαντασία στήν έξουσία) ότι πλέρωσα Γκιλέσπι σημαίνει ότι ένας μαϋρος φυσάει άσταμάτητα επί δίωρο χωρίς μπάσα, πιάνο, ντραμς καί άλλες αηδίες, άλλιως θεωροϋν ότι έμπαίζονται (Γκιλέσπι, σέ πλέρωσα καί θά σέ φάω).
- άλλοι ίσως γιατί άπλως δέν τούς γούσταρε αυτό πού άκουγαν άλλ' έμειναν νά τό παλέψουν τό ζήτημα καί νά τό άλλάξουν άπ' τά μέσα.
- άλλοι ίσως γιατί νόμισαν ότι τά δύο τρία κατοστάρικα είναι τό άντίτιμο τοϋ δικαιώματος νά θροϋν μαζικό χώρο νά κάνουν παρέμβαση.
- άλλοι ίσως γιατί προτιμοϋν τά βραχάκια ως επαναστατικότερα άφου, άκόμα κι όταν κανείς δέν τούς εμποδίζει νά μποϋν άπό κει στό θέατρο, ή όλη γλύκα είναι νά αισθανθείς άπόβλητος τής κοινωνίας πού διεκδικεί διαίως τήν εισοδό του (τά βραχάκια όμως είναι πιά θεσμός όσο καί ή παραλία).
- άλλοι ίσως γιατί κάπου πρέπει νά θρει διεξοδο τό μέ τή μορφή μίσους εκδηλωνόμενο μικροαστικό σύμπλεγμα άπέναντι στούς επώνυμους ένγενει.
- άλλοι διότι ίσως γενικότερα άμφισβητοϋν τίς αυθεντίες (ή άμφισβήτηση τής αυθεντίας π.χ. τοϋ Κολόμβου σημαίνει άπόπλου πρός άγραν Άμερικής ή προβληματισμό έπ' αυτών).
- άλλοι ίσως γιατί καταπιέζονται οί όμοφυλόφιλοι καί οί ποινικοί κρατούμενοι.

Μέ τό πού χαμήλωνε λοιπόν κάθε φορά ό ήχος έπεφταν άσειτιάκια («ήθελαν νά φανοϋν ανάλαφροι άλλά τά λόγια τους έπεσαν βαριά σάν μολύδι», πού λέει καί ό Ρός Μακντόναλντ), φανές, χυδαιότητες, άμφισβήτηση, ριζοσπαστισμός, έξέγερση (έκει καί τότε). Οί άμερικάνικες χριστοπαναγίες πού έξαπέλυσε ό άθυρόστομος Γκιλέσπι, άκόμα καί ή δημόσια επιθυμία του άντί νά παίξει μπλουζ, πού τοϋ ζήτησε κάποιος, νά παίξει μέ τή μαμά τοϋ φωνασκούντος, δέν άποστόμωσαν κανέναν έλλείψει στόματος. Καί ό βδάρης μουσικός, πού θά 'χουν δει πολλά, όμως όχι καί τόσο πολλά, τά μάτια του, τά παράτησε σχεδόν στή μέση κι έφυγε.

Καί τί γίνεται μέ μäs τούς υπόλοιπους, τούς λάτρεις τοϋ είδους ή τελοσπάντων τούς άπλως ενδιαφερόμενους νά ακούσουν, αυτούς πού είχαν τή δυσεύρετη, άπ' ό,τι φαίνεται, δυνατότητα νά φτιαχτοϋν καί νά τή θροϋν; Αυτοί επιτρέπεται νά πηγαίνουν έλεύθερα μόνο σέ συναυλίες Φιλαρμονικών καί άνω. Γιατί 'έτσι γουστάρουν οί άγανακτισμένοι πολίτες. Υποστήκαμε λοιπόν μιά τρομοκρατία, έναν άπροκάλυπτο ολοκληρωτισμό τοϋ πιό βάνουσου είδους πού ύπάρχει: γιατί δέν έχει στόχο ή μάλλον έχει στόχο τά πάντα, γιατί χτυπάει τό κεφάλι του στόν τοίχο μόνο πού τοίχος λέγονται τώρα οί υπόλοιποι. (Τό βασίλειό μου γιά λίγους καθαρόαιμους άστους).

Γιώργος Καρράς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄφισοκόλλαγε καί μή ἐρεύνα

«Φωνάζει ὁ κλέφτης γιά νά φοβηθεῖ ὁ νοικοκύρης»: γνωστό ἀπόφθεγμα πού δοκιμάζει νά συμπυκνώσει τήν κουτοπονηριά, τήν ἀπόκρυψη, τή μασκαράτα καί τήν μπλόφα, ὅ,τι δηλαδή πλασάρεται καί εἰσπράττεται σάν πολιτική στόν τόπο μας. Ἐσχατο τερατώδες σημεῖο ἐφαρμογῆς τῆς παροιμίας ἀποτελεῖ τό ἐπεισόδιο «ἀφίσα».

Ἡ κυβέρνησις ἔψαξε στούς ὑπόνομους κάποιον σεσηπότα ὑπόνομο καί ἀναθέτει στούς ἀστυνόμους τή φροντίδα γιά τήν ἀπαρέγκλιτη τήρησή του. Καί μάλιστα, κατά πῶς λέει, γιά τό καλόν τῆς ὁμορφιάς καί τῆς ὑγείας τοῦ περιβάλλοντος χώρου, τήν ὥρα ἀκριβῶς πού τοῦ καταφέρνει «ἀλλεπάλληλους ἀψόγους διασμούς».

Κι ἐδῶ εἰσβάλλει ἡ ἀντιπολίτευσις, κυρίως διά τῶν γηρασμένων νεολαῶν τῆς πού, χαμένες στήν προετοιμασία τῶν ἐπικολυρικῶν τους φεστιβάλ, θυμούνται νά κορέσουν τόν προεκλογικό τους λιμό ἀκόμα καί μέ τήν ὑποστήριξη «ἀντικειμενικά προδοκατόρων» φυλακισμένων. Νά λοιπόν ἡ δευτέρα ἀντιστοροφή: Αὐτοί ἀκριβῶς πού τσαλαπατοῦν τήν ἔννοια καί τήν πράξη τῆς πολυφωνίας καί τῆς (ἀντι)πολίτευσης ἐμφανίζονται σάν οἱ ἀκραιφνεῖς προσητάτες τους.

Καί διαλαλοῦν: «Ἄφηστε ἑκατό ἀφίσεις ν' ἀνθίσουν». Μόνο πού ὁ πρότερος τους βίος ἐλάχιστα συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς δημοκρατικῆς ἢ, ἔστω, ἀνεκτικῆς καθημερινότητάς τους. Ἐνῶ, ὑποτίθεται, ἡ ἀφίσα τοποθετεῖται γιά νά φαίνεται καί νά δηλώνει τίς θέσεις τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς, στήν πραγματικότητα χρησιμοποιεῖται γιά νά μή φαίνονται καί νά μή δηλώνονται οἱ ἀπόψεις τῶν ἀντιφρονούντων, τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων· ἀγωνιώδης ἴσως προσπάθεια γιά νά μήν ἀποκαλυφθοῦν τά τεταπεινωμένα ὄστέα τῆς ἰδεολογικῆς περιουσίας τῶν καταπατητῶν.

Πρόκειται σαφῶς γιά φασίζουσα ἀπαγόρευσις τοῦ δικαιώματος λόγου καί πολιτικῆς παρουσίας. Καί βέβαια αὐτοί πού φιμῶνονται δέν εἶναι ὅσοι ἀντέχουν νά τυπώνουν δέκα τετράχρωμες ἀφίσεις τό μήνα (χωρίς ἀνάγκη κάλυψης ἢ γνωστοποίησης γεγονότος ἀρκετές φορές, καί μάλιστα μέ μπόλικες σφραγίδες παραλλαγῆς, π.χ.: ΚΚΕ, ΚΝΕ, Πανσπουδαστική, ΜΟΔΝΕ, ΠΑΠΟΚ, ΟΓΕ, ΚΕΑ, ΒΕΔΥΕ, ΕΣΑΚ καί πάει κολλώντας), σέ χιλιάδες μυριάδων ἀντίτυπα.

Ἐκεῖνοι πού χάνουν, καί φαινομενικά χάνονται, εἶναι οἱ «φτωχοπρόδρομοι», σίγουρα γιατί εἶναι φτωχοί καί ἴσως ἐπειδή εἶναι πρόδρομοι: ἀπό τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ ὡς τοῦς «μοναχικούς αὐτόνομους». (Ἄς ἐπισημανθεῖ παρεμπιπτόντως ἡ μαεστρική χρῆσις τῆς τραγικῆς εἰρωνείας ἀπό τοῦς διαφημιστές τοῦ Γιάγκου Πεσμαζόγλου: σέ εὐμεγέθεις, καλοπληρωμένες ὑποθέτουμε, πρωτοσέλιδες καταχωρήσεις στίς ἐφημερίδες, πού ἐπικεντρώνονται στό ψυχαναλυτικό σλόγκαν ΜΗΠΩΣ ΕΙΣΤΕ ΚΟΔΗΣΟ, καταγγέλλονται τά ὑπόλοιπα κόμματα γιά ἀλόγιση σπατάλη χρημάτων πρὸς τό σκοπό τῆς νόθευσης τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος). Κι ἀκόμα, σβήνονται διαίως ὅσοι ρομαντικοί ἢ ἰδεαλιστές ἢ, ἔστω, νευρωτικοί πολῖτες ἐπιμένουν νά μᾶς θυμίζουν μέ τοῦς χειρόγραφους «ἐπιταφίους» τους πῶς «τά κορίτσια μας κινδυνεύουν ἀπό τά μέντιουμ» ἢ πῶς «τό τσιγάρο περιέχει καρκινογόνο νίτρο».

Ὅταν ὅμως ἡ ἐσωτερική ἀμφισβήτησις καί διχογνωμία τελεῖ ὑπὸ τό κράτος τῆς ἀπαγόρευσης ἐπὶ ποινῇ ψυχανάλυσης ἀλά Γαλανός, τότε πῶς νά βρεθοῦν ὀρεξίεις δημοκρατικῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τοῦς ἔξω, τοῦς ξένους;

Ὁ μεταβολισμός τῶν κομμάτων φροντίζει νά ἐκτονῶναι τοῦς ἀντιρροήσεις μέ τή δοκιμασμένη μέθοδο τοῦ «ἀφισοκόλλαγε καί μή ἐρεύνα». Μέθοδος πού χαρίζει τά διάσημα τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας καί τῆς συμπαρατάξης μέ τόν ἐργαζόμενο λαό, ἐξυψώνει τόν κομματικό σοβινισμό σέ ἱερὸ πόλεμο κατάκτησης μιᾶς ἀκόμα γέφυρας, ἐνός ἀκόμα τετραγωνικοῦ, καί ταυτόχρονα θεραπεύει πάσαν ρεβιζιονιστικὴν νόσον.

Εἶναι λοιπόν μιὰ κάποια λύσις ἢ ἀφίσα. Δέν μπορεῖ κανεὶς νά μᾶς τήν πάρει.

Παντελής Μπουκάλας

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Μονά-ζυγά δικά σου

“Όσοι – πάρα πολλοί – για κομματικούς λόγους μιλούν κατά καιρούς για έντονες αντιφάσεις της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής, όσοι – λιγότεροι – υπαινίσσονται την άνυπαρξία της και κάποιοι – λίγοι ή πολλοί – που άγνοούν παντελώς τόν όρο, βρέθηκαν σέ έντονη άμηχανία στή διάρκεια της εβδομάδας πού μεσολάβησε μεταξύ της άρχικης φήμης και της όριστικής επικύρωσης της άπόφασης της Κυβερνητικής Έπιτροπής. Σάν – όριακά έστω – σκεπτόμενοι πολίτες σταυροκοπήθηκαν. Σάν γιωπαχήδες όμως ή φίλοι γιωπαχήδων μέ δυσκολία κατάπιαν τόν ένθουσιασμό τους. Καί ενώ οί έφημερίδες σύν- και αντι-πολιτευόμενες έπessαν για άρκετές μέρες ήθελημένα ή μή στήν παγίδα της προβολής τού γεγονότος μέ τίτλους πού έπισοκίαζαν τόν σεισμό της μεταγγραφής τών Κυράστα-Γαλάκου, οί φίλαθλοι βρήκαν, ένμέρει τουλάχιστον, τήν ψυχική τους ίσορροπία.

«Έξορμούν Μονοί και Ζυγοί» διαλάλησε περίτρανα (και πρωτοσέλιδα) ή Βραδυνή. Η πληροφορία ότι τό μέτρο της έναλλάξ κίνησης πρόκειται νά ισχύει ξανά λίγο πριν ή λίγο μετά τίς εκλογές, δέν άρκεσε για νά δηλητηριάσει τήν εύφορία και τίς προσδοκίες μας για λίγες άκόμη μέρες μακριά άπό τό άγχος της Πρωτεύουσας. Η τή σιγουριά μας ότι τώρα πιά θά άπολαμβάνουμε άπερίσπαστοι κάθε γουήκ-έντ σάν ισότιμοι έταίροι, θά άποσβένουμε τά τσουχτερά τέλη κυκλοφορίας μας και θά άξιοποιούμε τίς διατάξεις τού Συντάγματος πού έχουν σχέση μέ τήν έλευθερία στήν κίνησή μας.

Οί κυβερνητικές φήμες και άνακοινώσεις προβλήθηκαν πάντως έπαρκώς άπό τόν τύπο και πρόσφεραν τό άπαραίτητο ιδεολογικό όπλοστάσιο, τό τόσο άναγκαίο για νά περάσει κανείς ένα άνέμελο και γνήσια ευρωπαϊκό Σαββατοκύριακο εκτός – ή έντός; – λεκανοπεδίου. Όρισμένα δημοσιεύματα ισχυρίστηκαν διστακτικά ότι τό μέτρο άπέδωσε ήδη τόσο πολλά πού δέν χρειάζεται ή παράταση της ισχύος του. Μ' αυτή τή λογική τά μερικά δισεκατομμύρια δολάρια έλλειμμα στό ίσοζύγιο έξωτερικών συναλλαγών μας τείνει νά γίνει πλεόνασμα. Άλλα πάλι ότι ούτως ή άλλως δέν έγινε καμιά έξοικονόμηση καυσίμων και έπομένως ή παράταση τού μέτρου δέν θά είχε κανένα νόημα. Τέλος, μιá τρίτη συμβιβαστική γραμμή διατεινόταν ότι εφόσον ή άρση τού μέτρου έχει άπλως δίμηνη ισχύ δέν χρειαζόταν ούσιαστική τεκμηρίωσή του.

Κι έτσι μείναμε ν' άναρωτιόμαστε ποιός θά μās έξηγήσει έπίσημα τή λογική τού μέτρου και της κατάργησής του: αν έγινε ποτέ καμιά μελέτη πού ν' άναφέρεται στή μέση ήμερήσια κατανάλωση βενζίνης τών ιδιωτικών αυτοκινήτων και στό συντελεστή πληρότητάς τους, και πόση άπ' αυτή τή βενζίνη καταναλώνεται τά Σαββατοκύριακα· ποιές άπό τίς μετακινήσεις είναι ύποχρεωτικές και έπομένως θά γίνουν ούτως ή άλλως και άρα θά όδηγήσουν στήν κατανάλωση ίσου ποσού βενζίνης· αν υπήρξε, τέλος, κάποια έξοικονόμηση σέ καύσιμα σέ συνάρτηση δέβαια μέ τό ρυθμό αύξησης τών Ι.Χ. στή χώρα μας τήν τελευταία διετία.

Σίγουρα όμως πειστήκαμε ότι πρόβλημα νέφους δέν έχει ή πρωτεύουσα. Οί πρό διμήνου κυβερνητικές προθέσεις για έναλλάξ κυκλοφορία άκόμα και τίς καθημερινές είχαν άρχειοθετηθεί στά χρονοντούλαπα τών άρμοδίων ύπουργείων εν άναμονή τών μελετημών πού ήδη άρχισαν. Έπειτα, ή άναζωογόνηση της έλληνικής έπαρχίας, έστω και κατά τή διάρκεια τού Σαββατοκύριακου, έστω και μέ τή μορφή κατανάλωσης σφαγίων, έστω και αν τό Πόρτο Ράφτη ή ή Έπίδαυρος δέν είναι πολύ έπαρχία, ίσως νά έναρμονίζεται μέ τήν Περιφερειακή μας Πολιτική και νά καλύπτει τά ρήγματα πού άνοιξαν οί σεισμοί στήν πληρότητα τού ξενοδοχειακού μας δυναμικού.

«Μπορεί νά σ' έχουν πλανέψει
άκρογιαλιές δειλινά...!»

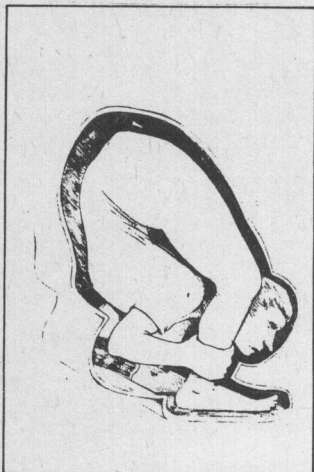
Ποιός όμως θά πλανέψει όσους εκ τών Έλλήνων δέν άνήκουν ούτε στούς άρτιους ούτε στούς περιττούς άριθμούς;

Άλλά και τότε αυτοί θά άποφασίσουν ότι άνήκουν στήν κατηγορία τών μι-
ραδικών άριθμών ώστε νά διεκδικήσουν τό δικό τους Σαββατοκύριακο;

Μιχάλης Μοδινός

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Περί «στροφής» τής Νέας Δημοκρατίας

Ἡ διαφαινόμενη προσέγγιση τής Νέας Δημοκρατίας μέ τίς ἀκροδεξιές πολιτικές δυνάμεις καί ἡ λεγόμενη δεξιὰ στροφή τής δικαίως ἀπασχολοῦν τόν τύπο γιατί εἶναι πράγματι ἀπό τά σημαντικά πολιτικά στοιχεία τῶν τελευταίων προεκλογικῶν μηνῶν. Ὡς μόνη δυνατή ἐρμηνεία προβλήθηκε ὁμως, μέ δύο λόγια, ἡ ἔξη: ἐνόψει τῶν ἐκλογῶν, μέ δεδομένο τό ρεύμα πρὸς τό ΠΑΣΟΚ καί τή βεβαιότητα ὅτι θά χαθοῦν μαζικά ψήφοι καί ἔδρες, οἱ ἐπιτελεῖς τής ΝΔ ψάχνουν ἐναγωνίως γιά τίς ψήφους τής Ἐθνικῆς Παράταξης. Στό στρίμωγμα πού βρίσκονται εἶναι, λέει, διατεθειμένοι νά τής προσφέρουν γῆν καί ὕδωρ, νά ὑποστείλουν ὅλες τίς σημαίες πού ἔχουν ὑψώσει ἀπό τό 1974 καί δῶθε, διατηρώντας ἀναπεπταμένη μόνο μία, τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ, ὡς μοναδική δυνατή κοινή πολιτική «πλατφόρμα» μέ τούς ἀκροδεξιούς, διακινδυνεύοντας ἔτσι τό νά ἐνισχυθοῦν οἱ θιασώτες χουντικῶν ἐκτροπῶν κ.λπ. Ἡ ΝΔ λοιπόν, σύμφωνα π.χ. μέ ἄρθρο στήν *Αὐγή*, 19.7.81, διαγράφει «μέ μία μονοκοτυλιά» τά ὅσα κατά καιρούς ἔχει διακηρύξει ὡς πολιτική φιλοσοφία τοῦ ριζοσπαστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, «πετώντας στόν κάλαθο τῶν ἀχρήστων τίς ὑποθήκες τοῦ ἰδρυτῆ τής ΝΔ καί ἐμπνευστή τής πολιτικῆς τής πλατφόρμας».

Οἱ ψήφοι τής ἀκροδεξιᾶς εἶναι βέβαια ἀρκετοί καί προσεταιρίσιμοι. Καί ὁ ἰδρυτής καί ἐμπνευστής αὐτός, ὁ Κ. Καραμανλῆς, εἶναι πράγματι ὁ μόνος πολιτικός ἀπό τά σπλάχνα τής δεξιᾶς πού ἔχει περάσει τόν Ρουβίκωνα (μέ πολλές ἔννοιες) ἢ ἔστω κάποιον παραπόταμό του. Ἀλλά – ὅσο σαρκαστική διάθεση καί νά ἔχουμε ἀπέναντι στή δεξιὰ – αὐτό ἀπέχει πολύ, πάρα πολύ, ἀπό τό νά βλέπει κανεῖς μία ὀλόκληρη παράταξη ἐξουσίας νά ἀλλάζει ἰδεολογίες κατά τό δοκοῦν, νά διακηρύσσει καί νά ξεδιακηρύσσει, νά ἐναλλάσει στρατηγικές, νά τίς πετάει στό τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Θεοτόκη γιά τίς ψήφους του. Καί πολύ ἀπέχει, ἀκόμα, ἀπό τό νά θεωρεῖ κανεῖς ὅτι ἡ ΝΔ «ξέρει βέβαια» ὅτι τό ζήτημα ἐπιλογῆς καθεστώτος πού θέτει γιά τίς ἐκλογές «ἀποτελεῖ ἕνα πέρα γιά πέρα ψεύτικο προπαγανδιστικό σλόγκαν». Δέν τό ξέρει, γιατί ἄλλιως θά τής ἔστριβε.

Νομίζω λοιπόν, σχηματοποιώντας στό ἔπακρο, ὅτι δέν εἶναι ἡ ἐπιλογή τοῦ πολιτικοῦ χώρου, ἀπ' ὅπου προσδοκᾶται ἡ ἀντίληψη ψήφων, πού καθορίζει τίς ἰδεολογικές καί πολιτικές συντεταγμένες· εἶναι, ἀντίθετα, οἱ πολιτικοί-ἰδεολογικοί συσχετισμοί, εἰδικοί καί γενικοί, πού θά καθορίσουν τελικά σέ ποιούς χώρους καί πῶς ἀπευθύνεται κανεῖς.

Ἡ ἑλληνική δεξιὰ, θγαίνοντας ἀπό ἕνα χθές βάνανσου (κρατικοῦ) ἀντικομμουνισμοῦ, ἰδεολογικῆς ἐξάρτησης καί θεωρητικῆς χορτοφαγίας, δέν μποροῦσε παρά νά εἶναι σφραγισμένη ἀπ' αὐτό – μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο καί ἀνάλογα μέ τούς συσχετισμούς μέσα της καί παραξέω – σέ ὅποιαδήποτε πορεία καί νά ἀκολουθοῦσε. Ἡ πορεία πού θέλησε νά ἀκολουθήσει ἦταν ἐκεῖνη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἐνός ἐκσυγχρονισμοῦ πού πατοῦσε στίς νέες ἀνάγκες πού ἀναδείκνυαν οἱ ἀνακατατάξεις τής ἑλληνικῆς κοινωνίας καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ της (τάσεις πού ἔχουν ἐνμέρει ἀναλυθεῖ ἢ ἔστω ἐπισημανθεῖ συχνά ἀπό τό περιοδικό αὐτό). Ὡτα εὐήκοα καί εὐαίσθητα μερίδων τής δεξιᾶς, καί σέ συνδυασμό μέ τίς εὐρύτερες πολιτικές-ἰδεολογικές ἀνακατατάξεις λόγω τής δικτατορίας καί τίς κατακτήσεις (μέ καί χωρίς εἰσαγωγικά) τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, ἄκουσαν τίς ἀνάγκες αὐτές καί ἐπιχείρησαν νά τίς μεταπλάσουν, συχνά πρόχειρα καί ἄσπαρα, σέ ἰδεολογία καί πολιτική γραμμή, σέ στρατηγική, σέ ΕΟΚ, σέ πρακτικά μέτρα, σέ νόμους, σέ πολιτική στάση. Καί ἀπό τή σκοπιὰ αὐτή ἐπιδίωξαν νά ἀναδιατάξουν καί νά συγκροτήσουν τίς παλιές καί νέες δυνάμεις τής ἐξουσίας, νά στερεώσουν τό ἀναδιαμορφούμενο καθεστῶς. Καί ἐν πολλοῖς τό πέτυχαν (πράγμα, μακροχρόνια, ἀπείρως σημαντικότερο ἀπό τό ἂν θά φύγει ἢ δέν θά φύγει μεθαύριο ἡ δεξιὰ). Σέ στιγμές μάλιστα τέτοιων ἐξάρσεων, εὐφορίας καί εὐνοϊκῶν συσχετισμῶν πετάχτηκαν καί πολλές κουβέντες περὶ ριζοσπαστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Δόθηκαν καί διαλέξεις, ἔγιναν σεμινάρια, ἰδρύθηκαν κέντρα, ἐκδόθηκαν περιοδικά. Πολλά ἀπό αὐτά ἐξακολουθοῦν νά γίνονται καί νά ὑπάρχουν. Χάθηκε ὁμως ἡ ἔξαρση καί ἡ εὐφορία, κι ἀπ' ὅ,τι φαίνεται χάνεται ὅπου νά ναι καί ἡ ἐξουσία.

Οἱ ἐκλογές λοιπόν ἔβγαλαν πλέον στή φόρα τίς βαθύτερες ἀντιφάσεις τής Νέας Δημοκρατίας. Μιά τέτοια ἀντίφαση εἶναι ἕνας ἰδεολογικός δυῖσμός ἀνάμεσα στόν βαθύ ἀντικομμουνισμό της καί τό νέο ὑπό διαμόρφωση ἐκσυγχρο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στικό της πρόσωπο (και όχι προσωπείο). Μιά αντίφαση που δεν περιορίζεται σε μία απλή αντίθεση μεταξύ άκραιφνών της μιάς και της άλλης πλευράς (καίτοι και τέτοιοι υπάρχουν) αλλά τη διαπερνά στο σύνολό της σαν πολιτικό οργανισμό.

Οι συσχετισμοί, οι συγκρούσεις μέσα στο κόμμα της δεξιάς αλλά και απέξω, οι αντιφάσεις που συνάντησε από το ίδιο το πολιτικό της προσωπικό, τον κρατικό μηχανισμό αλλά βέβαια και οι αντιστάσεις των λαϊκών μαζών, δεν επέτρεψαν στον έκσυγχρονισμό να αποβεί το ιδεολογικό της πρόσωπο υποσκάπτοντας έτσι τον αντικομμουνισμό, δεν του επέτρεψαν να «περάσει» στη ΝΔ, δεν άφησαν το κόμμα αυτό να τον «εμπεδώσει», να κυβερνήσει συστηματικά στο όνομά του, δεν επέτρεψαν τελικά να άρθρωθεί ένας συγκροτημένος, συνεκτικός έκσυγχρονιστικός λόγος. Όχι πώς δεν υπήρξε, όπως είπαμε, καιρός έκσυγχρονισμός με την αυστηρότερη δυνατή έννοια (ή ένταξη στην ΕΟΚ, τα δεδομένα του νέου καθεστώτος, ή έξωτερική πολιτική είναι άψευδεις μάρτυρες)· αλλά, κατά κάποιον παράδοξο τρόπο, αυτά όλα τα έξοχος σημαντικά έγιναν σχεδόν με το ζόρι και με βαρυγκόμιες, έγιναν από την ίδια τη ΝΔ σχεδόν «ερήμην» της, έγιναν περισσότερο με την όσφρηση (του Κ. Καραμανλή) παρά με το μυαλό (της παράταξής του). Και ως εκ τούτου ούτε η ίδια δείχνει να τα έχει γράψει με χρυσά γράμματα στα πεπραγμένα της, ούτε βέβαια και κανέναν άλλο έπεισε να της τα αναγνωρίσει. Φαίνεται ότι, τελικά, ο έκσυγχρονισμός που όντως έκανε η Νέα Δημοκρατία την ξεπερνούσε. Και το «παράδοξο» παραμένει: από την πολιτική της, που τα τελευταία χρόνια από πολλές απόψεις άλλαξε την Ελλάδα, η κυβερνητική παράταξη δεν είναι σήμερα σε θέση να αντίληψει τα όφελή της.

Παρ' όλα αυτά, ο έκσυγχρονισμός σαν ιδεολογία «υπάρχει» όχι μόνο σε κάποια αντικειμενική κίνηση του ελληνικού καπιταλισμού, υπάρχει αναμφισβήτητα και στη Νέα Δημοκρατία. Και δεν είναι καν στο χέρι της να τον τινάξει από πάνω της. Δεν έχει πάψει λοιπόν ούτε και θα πάψει να λέει ότι είναι έκσυγχρονιστική, ότι τελικά αυτή είναι η πραγματική «αλλαγή». Αλλά για τους λόγους που αναφέραμε, αν θελήσει να δώσει εκεί τη μάχη της είναι χαμένη. Για τους λόγους που αναφέραμε, αλλά και για έναν άλλο άκωμα. Γιατί τώρα τον έκσυγχρονισμό τον έχει αναλάβει πιά το ΠΑΣΟΚ.

Θά έλεγε κανείς ότι, σε τελική ανάλυση, η όλη προσπάθεια του ΠΑΣΟΚ τα τελευταία χρόνια μπορεί να συμπυκνωθεί στο εξής: να αμφισβητεί τον έκσυγχρονισμό της δεξιάς όχι γιατί δεν του άρесе αλλά για να τον πραγματοποιήσει αυτό. Και φαίνεται ότι, στα μυαλά πολλών, άστων και μεσοαστών, ελεύθερων επαγγελματιών ή άνωτερων δημόσιων υπαλλήλων, διομηχάνων και προνομιούχων και μη, έχει καταφέρει να υποβάλει την ιδέα ότι ξέρει και μπορεί». Ξέρει και μπορεί. Μά τι παραπάνω είναι ο «έκσυγχρονισμός»; Και τούτος, με τα πολλά του όνοματα και παρατσούκλια, είναι τοιφλίκι του ΠΑΣΟΚ.

Η σημερινή δεξιά δεν μπορεί λοιπόν να δώσει με το ΠΑΣΟΚ τη μάχη του έκσυγχρονισμού, να το αντιμετωπίσει σαν αυτό που ουσιαστικά είναι, σαν κόμμα της κάποιας κεντροαριστεράς, σαν μία άλλη τελικά έκδοχή του άστικού έκσυγχρονισμού. Γιατί αν σήμερα κρατήσει κάτι από τα όσα λέει και είναι το ΠΑΣΟΚ, αυτό αυτόματα την ανατρέπει. Είναι συνεπώς υποχρεωμένη να αντιπαρατεθεί μαζί του ριζικά, έφ' όλης της ύλης και στο δικό της κατά τό δυνατόν γήπεδο. Αναγκάζεται λοιπόν αϋθόρμητα (αναγκάζεται αϋθόρμητα;) να ανατρέξει σαν πολιτικός οργανισμός στις ιδεολογικές εκείνες συνιστώσες της που μόνες είναι σήμερα σε θέση να έγγυηθούν μία κάποια συνοχή, που μόνες είναι σε θέση να της επιτρέψουν, με δυό λόγια, να ζήσει την αντίφασή της. Και γι' αυτό κατηγορεί το ΠΑΣΟΚ ως κόμμα άριστερό-μαρξιστικό.

Δέν λέει, λοιπόν, συνειδητά ψεύδη ή Νέα Δημοκρατία όταν δια στόματος Γ. Ράλλη θροντοφωνάζει ότι «κατά τις προσεχείς εκλογές ο Έλληνας ψηφοφόρος δεν θά κληθεί να επιλέξει κόμμα αλλά κοινωνικό καθεστώς (...) Και βέβαια μία τέτοια αλλαγή καθεστώτος δεν γίνεται για μία κοινοβουλευτική περίοδο τεσσάρων χρόνων αλλά για πάντα» (συνέντευξη στη Βραδυνή, 13.7.81), όπως δεν έλεγε και ψέμματα όταν όνόμαζε παλιότερα τον αντικομμουνισμό «ξεπερασμένο». Άστοί πολιτικοί είναι οι άνθρωποι, όχι ψεύτες. Άπλως σήμερα είναι μόνο μέσω του αντικομμουνισμού και των κατηγοριών επί ολοκληρωτισμού που μπορεί η δεξιά να διώσει τη σύγκρουσή της με το ΠΑΣΟΚ.

Γιώργος Καρράς

Άγγλία: Καλοκαίρι και καταχνιά

Τί συμβαίνει αυτό τό καλοκαίρι στην Άγγλία;

Η βία πού συντάραξε τις μεγαλύτερες άγγλικές πόλεις έχει κάποια σχέση με τά προβλήματα τών κατοίκων τους ή αποτελεί άπλά ένα «ξέσπασμα ώμής άπληστίας», όπως δήλωσε τήν έπαύριο τών έπεισοδίων στή Βουλή ή Μάργκαρετ Θάτσερ προκαλώντας τήν έκρηξη του Έργατικού συναδέλφου τής Χέφερ: «Άνόητη γυναίκα». Παρένθεση. Οι Έλληνες βουλευτές άποδείχθηκαν πολύ πύο φλεγματικό όταν ο Γεώργιος Ράλλης άπέδωσε «στόν Κηληδόνη» τις άπειθαρχίες τών φοιτητών μας. Η πολύ πύο ρεαλιστές, γιατί βέβαια κανείς πολιτικός δέν κάνει άνόητες δηλώσεις όσο κι άν με τό νόημά τους κανείς διαφωνεί, γιατί διαφορετικά θά μās ήταν πολύ δύσκολο νά κατανοήσουμε τό λαϊκό ξερίσμα πού έχει ο Ρήγκαν, ο Καραμανλής αλλά και ή ίδια ή Θάτσερ, ή όποία ασφαλώς γνωρίζει όρισμένα δεδομένα καλύτερα από κάθε έπικριτή τής. Ήδη τήν περασμένη έβδομάδα ο ΟΟΣΑ προειδοποίησε ότι ή άνεργία θά φτάσει τά 3 εκατ. τόν επόμενο χρόνο, και τών νέων αντίστοιχα τό 20% επί του συνόλου του εργατικού δυναμικού. Νά σημειωθεί ότι τά σχετικά νούμερα ήταν τό 1970: 2,7%, 1973: 2,9%, 1976: 13,1% ενώ τό Κέντρο Προγνώσεων Henlen ύποστηρίζει ότι τά επόμενα έξι χρόνια θά είναι ακόμα χειρότερα γιά τήν οικονομική ανάπτυξη τής Βρετανίας από τά προηγούμενα έξι. Τό έθνικό προϊόν θά αύξηθεί με μέσο έτήσιο ρυθμό μόλις 0,8% σέ σχέση με 1,1% στην περίοδο 1975-1980. Ο πληθωρισμός θά κυμανθεί σ' ένα μέσο 12% τά έξι χρόνια, ενώ οι άνεργοι θά φτάσουν κατά μέσο όρο τούς 2,95 εκατ. τό 1982 και τούς 3,6 εκατ. τό 1986. Τά στοιχεία αυτά όσο δραματικά κι άν είναι δέν διαγράφουν παρά τό γενικό κλίμα άνασφάλειας μέσα στο όποίο ζει ο σημερινός βρετανός πολίτης. Έστιάζοντας στις έξεγερμένες περιοχές, οι προοπτικές είναι ακόμη πύο δυσοίωνες. Ο πληθυσμός του Λίβερπουλ, 550.000 κάτοικοι, έχει ύποδιπλασιασθεί τά τελευταία 50 χρόνια. Και ενώ ή έξοδος συνεχίζεται, ή άνεργία εμφανίζεται διπλάσια από τό μέσο αντίστοιχο δείκτη: 25% γιά τούς ένήλικες, 40% γιά τούς νέους, 60% γιά τούς έγχρωμους νέους. Πόσο τυχαίο είναι λοιπόν ότι στο Τόξτεθ, τή συνοικία πού ζούν οι περισσότεροι από τούς 30.000 έγχρωμους του Λίβερπουλ, σημειώθηκαν οι βιαιότερες συμπλοκές με τήν άστυνομία, όπου και γιά πρώτη φορά στην άγγλική ιστορία χρησιμοποιήθηκαν καπνογόνες βόμβες άπευθείας εναντίον τών διαδηλωτών. Σημαντική ύπενθύμιση ότι, πέρα από τούς έγχρωμους, ο μίσος πληθυσμός του Τόξτεθ αποτελείται από λευκούς πού όπως και στις άλλες έξεγερμένες περιοχές ύφίστανται άν όχι έξίσου, πάντως αναλογικά όπως είδαμε τις συνέπειες μιάς καταρρέουσας οικονομίας. Έτσι δέν είναι ούτε «οι μασκοφόροι πού κατευθύνουν τις ταραχές» ούτε «οι μαύροι πού τά 'καναν γής Μαδιάμ» μόνο, όπως μās θεβαίωσαν πρωτοσέλιδα Νέα (11.7.81) και Άπογευματινή (13.7.81) αλλά και οι λευκοί όμότυχοί τους έστω και άν γιά τούς τελευταίους ή άστυνομία έπιφυλάσσει μιά λιγότερο ώμη συμπεριφορά. Γιατί άν ανατρέξει κανείς στην προϊστορία τών πρόσφατων έπεισοδίων θά διαπιστώσει ότι από τήν άνοιξη του 1980 στο Μπρίστολ «δι' άσήμαντον άφορμήν» έγχρωμοι από τις Δ. Ίνδίες συγκρούστηκαν με τήν άστυνομία καίγοντας και καταστρέφοντας καταστήματα, μιά τράπεζα, ένα θέατρο, στο Μπρίξτον πρίν τρεις μήνες όταν εκατοντάδες άστυνομικοί και πολίτες τραυματίστηκαν με ύλικές ζημιές πάνω από 4 εκατ. δολάρια, με έξαίρεση τό Σάουθχολ του Δ. Λονδίνου πού στις αρχές του Ίούλη οι συμπλοκές ξεκίνησαν άναμεσα σέ Ίνδους-Πακιστανούς και νεαρούς λευκούς ρατσιστές (skinheads), πολύ γρήγορα τό μίσος έγχρώμων και λευκών στράφηκε εναντίον τής άστυνομίας ή όποία ύλοποιεί, «επάξια» όπως φαίνεται, στο πεζοδρόμιο, τόν μισαλλόδοξο ρατσισμό του Ένοχ Πάουελ και τόν έπηρεμένο δεσποτισμό τής Μάργκαρετ Θάτσερ. Δυό λόγους πού κάτω από τή λειοντή του κοινοβουλευτισμού βάλλουν άνενδοίαστα κατά τών δημοκρατικών θεσμών, τήν άνοχή και τις έλευθερίες τών όποιων ύποτίθεται έκμεταλλεύονται οι πάσης φύσεως μειονότητες. Άλλά με σοφιστείες δέν άπαντάνται τά άδιέξοδα τής κοινωνικής πολιτικής του θατοσερισμού. Γιατί βέβαια ούτε ή συγνή συμπεριφορά τών άστυνομικών, ούτε ή έξίσου πραγματική άνεπαρκής ένωμάτωση τών έγχρώμων στην άγγλική κοινωνία, πού άναφέρουν οι Times του Λονδίνου, έρμηνεύουν τή βιαιότητα τών έπεισοδίων.

Είναι γεγονός ότι σύσσωμη ή Άντιπολίτευση, και ο δημοκρατικός τύπος (με τήν έξαίρεση τών λαϊκών φυλλάδων τύπου Daily Mirror) αλλά και μερίδα τών βουλευτών του Συντηρητικού Κόμματος άναγνώρισαν ως κύρια αίτια τών έπεισοδίων τήν άνεργία. Ο Ίδιος ο μετριοπαθής ύπουργός Έσωτερικών κ. Ουάιπλο, μιλώντας στην Βουλή στο τέλος του δεκαπενθημέρου τής όργης, παραδέχθηκε ότι «ή νεολαία τών ξεσηκωμένων περιοχών ύποφέρει γιά άρκετά χρόνια τώρα από μιά σειρά δεινών

όπως ή σοβαρή ανεργία. 'Η βία τών νέων πού έχει επιδειχθεί μέ τά φαινόμενα χουλγκανισμού στά γήπεδα καί άλλες παρόμοιες εκδηλώσεις, άποδεικνύει καί τό μέτρο άποτυχίας τής κοινωνίας μας ειδικά όσον άφορά τή στάση τής άπάντη στή νεολαία». 'Αν προστεθεί στόν άπολογητικό αυτό τόνο ή διαβεβαίωση ότι διεξάγονται άνακρίσεις γιά τήν άγρια νυχτερινή επιδρομή τής άστυνομίας στό Μπρίξτον τήν περασμένη Τετάρτη καί τή χρήση καπνογόνων-δακρυγόνων εναντίον πολιτών, ούσιαστικά άποδοκιμάζεται ό σκληρός τόνος τής πρωθυπουργού τήν έπαύριο τών πρώτων έπεισοδίων, πού άνάγκασε τόν καθηγητή τού Πανεπιστημίου τού Λίβερπουλ, Φρέντ Ρίντλεϊ - ό όποίος είχε ήδη από τίς 24 'Ιανουαρίου προειδοποιήσει μέ άρθρο του γιά τήν «ψυχολογική βόμβα» τών φτωχογειονιών τής πόλης - νά τήν άποκαλέσει από τής στήλες τού φιλελεύθερου *Guardian* «Μαρία 'Αντουανέτα», ενώ οί συντηρητικοί *Times* τής ύπευθυμίζουν ότι όχι γιά πρώτη φορά άπέτυχε εκεί όπου επιβαλόταν ένα εύρύτερο αίσθημα κοινωνικής κατανόησης. Περιφρονώντας τούς διαδηλωτές καί άπευθυνόμενη αποκλειστικά «στis άρχές» τής κοινωνίας μας, συνεχίζει ό άρθρογράφος: τούς γονείς καί τούς δασκάλους, παρέλειψε έντελώς τίς ύπευθυνότητες τής κυβέρνησής της, τήν οικονομική πολιτική τής όποίας ύπερασπίστηκε γιά μία άκόμη φορά.

'Αλλά τί ύπερασπίζεται τελικά ή Μάργκαρετ Θάτσερ; 'Η άπάντησή της - στήν επίθεση τού ύποψηφίου εργατικού ήγέτη Τζών Σιλκιν κατά τή σύζτηση γιά τήν «άποκατάσταση τού Νόμου καί τής Τάξης» πού έγινε στό Κοινοβούλιο στίς 16.7.81; «δέν μπορεί νά έμπνεύσει έμπιστοσύνη μία κυβέρνηση ικανή νά προσφέρει μόνο ανεργία, τήν καταστροφή τής βιομηχανίας καί τήν πλήρη περιφρόνηση τής ένότητας όλου τού έθνους» - είναι εύγλωττη. 'Η μόνη άπάντηση στήν ανεργία είπε ή Θάτσερ είναι ή πτώση τού κόστους εργασίας κάτω άπ' αυτό τών ανταγωνιστών μας καί ή παραγωγή αγαθών πού οί εκλογείς σας θά αγοράζουν καί τά όποια θά μπορούμε νά πουλάμε στό έξωτερικό. Μέχρι νά κατανοηθεί αυτό δέν θά έχουμε καλύτερες προοπτικές άπασχόλησης. 'Η όπως θά έλεγαν καί οί εκπρόσωποι τής όρθόδοξης Οικονομικής Σχολής επηρεασμένοι από τήν ώφελιμιστική θεωρία τού Bentham, τό κύριο αίτιο τής ανεργίας είναι ή άρνηση τών εργατών νά δεχθούν χαμηλότερους χρηματικούς μισθούς. 'Αλλά δέν θρυσκόμαστε πιά στό μεσοπόλεμο. Μεσολάβησε ό Keynes ό όποίος ήδη από τό 1936 μέ τή «Γενική θεωρία» του περί έπεμβάσεως τής δημοσιονομικής πολιτικής μέσω τής όποίας αύξάνεται ή δημόσια κατανάλωση, καί έπιτυγχάνεται κατά κανόνα ή επάνοδος τού συστήματος στό σημείο πλήρους άπασχόλησεως, άνέτρεψε τό μύθο τού επικούρειου έργάτη. Τό κενύσιανό κράτος-προνοίας δικαίωσε πανηγυρικά αλλά έδειξε καί τά όρια τών θεωρητικών έπεξεργασιών τού μεγάλου άγγλου μεταρρυθμιστή καί στό σύντομο αυτό σημείωμα δέν μπορούν νά θιγούν τά σύνθετα προβλήματα μετάβασης στό μετακεύσειανό κράτος. 'Επισημαίνονται μόνο οί κοινωνικοί κραδασμοί από τήν εφαρμογή τής έκδοχής πού προτείνει ή μονεταριστική πολιτική τής Θάτσερ. Περικοπή τών δημοσίων δαπανών, αύτονόμηση τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, σεβασμός στους «νόμους τής αγοράς» τί άποφέρουν τελικά; 'Ανεργία. 'Εστω καί σάν παρεπόμενο τής θεραπείας τού πληθωρισμού, όπως διατείνεται ό περιλάλητος καί εκ τών πρώτων διδασκάντων Μίλτον Φρήντμαν. 'Η άγγλική έμπειρία δείχνει, γιά παράδειγμα, ότι σέ περιόδους ύφεσης κάθε προσπάθεια περικοπής τών δημοσίων έξόδων στήν κατοικία ή στήν εκπαίδευση έμφανίζεται σάν αύξημένη δημόσια δαπάνη σέ άλλους τομείς όπως ή μισθοδοσία τών άνέργων. Στο σημείο αυτό δέν θά πρέπει νά ύποτιμηθεί ή πυκνή σκιά πού έριξαν οί γαλλικές εκλογές στόν ήδη συννεφιασμένο ούρανό τής αντίπερα όχθης τής Μάγχης. 'Η Θάτσερ καί οί συνεργάτες της επαναλάμβαναν συνέχεια ότι δέν ύπάρχει έναλλακτική λύση στήν πολιτική τους.

'Ας μήν ξεχνάμε έξάλλου ότι πέρα από τίς έμμονες ιδέες τής σιδηρής κυρίας καί τά σοσιαλιστικά όράματα τής γαλλικής άνοιξης, όλος ό δυτικός κόσμος αντιμετώπιζει μία ιδιόρρυθμη κρίση υπό τόν έναγώνιο ρόγχο τού κράτους-προνοίας τών τελευταίων δεκαετιών. Στοιχεία αυτής τής κρίσης, ή ύπερπροσφορά εργασίας, συνέπεια τής ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης, ή μεταπολεμική άπαιτήση γιά πλήρη άπασχόληση, ή συνεχής εφαρμογή στήν παραγωγή νέων μεθόδων έντάσεως κεφαλαίου γιά τήν αύξηση τής παραγωγικότητας, ή άνελαστικότητα προσαρμογής τού εκπαιδευτικού συστήματος στίς νέες εξελίξεις. Προβλήματα πού μόνο «σε τελευταία άνάλυση» αναφέρονται στήν οικονομία. Γιά παράδειγμα, από τό 1947 στό 1965 ή παραγωγικότητα στίς ΗΠΑ παρουσίαζε έτήσια αύξηση 3,4% αλλά ό ρυθμός αύξήσεως έπεσε στό 2,3% τήν επόμενη δεκαετία, μετά κάτω από 1% στό τέλη τής δεκαετίας τού 1970 καί κάτω από 0,9% τό 1980. 'Η αντίστοιχη έτήσια αύξηση γιά τούς γιαπωνέζους είναι 7,3%. Σημαντική συμβολή σ' αυτή τή διαφοροποίηση ή εκτεταμένη χρήση «άνδροειδών» (ρομπότς) στή βιομηχανική παραγωγή. 10.000 στήν 'Ιαπωνία. 3.000 στίς ΗΠΑ, 185 μόνο στήν Αγγλία. 'Ορισμένες από τίς κοινωνικές έπιπτώσεις αυτών τών εξελίξεων περιγράφει σέ πρόσφατο άρθρο του (περιοδικό *New Scientist* vol 80, No 1130, σελ. 592) μέ τόν εύγλωττο τίτλο «Πέρα από τό προτεσταντικό έθος» (έννοει τής εργασίας) ό sir Lenan Maddock γραμματέας τής Βρετανικής 'Ενώσεως γιά τήν 'Επιστημονική Πρόοδο. Περιγραφή πού κατά τό συγγραφέα συνηγορεί στήν

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

Άμεση αναγκαιότητα επέκτασης της εκπαίδευσης και της λαϊκής επιμόρφωσης καθώς «...ενώ νέες ευκαιρίες εργασίας θα αναφανούν και μάλιστα αρκετές και καλοπληρωμένες, θα ήταν απερίσκεπτο να υποθέσει κανείς ότι ο ρυθμός τους θα αντισταθμίσει την απώλεια των σημερινών θέσεων, ή ότι οι τύποι των νέων εργασιών θα είναι προσαρμοστέοι ή θ' ανήκουν και στην ίδια βιομηχανία. Δεύτερο, υπάρχει ή μεγάλη πιθανότητα ή εργατική τάξη να χωριστεί σε μία σχετικά μικρή τεχνολογική elite ικανή να χειρισθεί και ν' αναλύσει τις προηγμένες τεχνολογίες, προσαρμοζόμενη έτσι στην αλλαγή των συνθηκών, και μία πολύ μεγαλύτερη αναλογία εργατικού δυναμικού που οι ικανότητές του θα θεωρούνται ξεπερασμένες και θα στερούνται την παιδεία και τις πνευματικές ικανότητες να προσαρμοστούν στην αλλαγή». Είναι αυτή η ολοκληρωτική μεταβιομηχανική κοινωνία που έχουν προφητεύσει Κασσάνδρες σαν τον Χέρμαν Κάν και τον Ντάνιελ Μπέλ, ή ο παράδεισος του ελεύθερου χρόνου και η όριστική απαλλαγή από τὰ δεσμά της εργασίας; Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι η κρίση του δυτικού κόσμου δέν συνεπάγεται διόλου την κατάρρευση του καπιταλισμού μέσω μιας ενδογενούς διαδικασίας. Τά γεγονότα του Λίβερπουλ, του Μάντσεστερ, του Λονδίνου αποδεικνύουν ότι οι λαϊκές κινητοποιήσεις αποτελούν τό μόνο αντίδοτο στο κύριο προνόμιο του καπιταλισμού – χτές και σήμερα –, την ελευθερία του να διαλέγει, όπως λέει ο μεγάλος ιστορικός Φερνάν Μπρυντέλ. Κινητοποιήσεις που μ' επιστημονικό σαρκασμό ο Άγγλος συνάδελφος του Έρικ Χομπσμπάουμ αποκαλεί «συλλογική διαπραγματεύση δι' εξέγερσως». Άπομένον κάποια ερωτήματα γιά τούς τύπους συλλογικότητας που αναπτύσσονται στο άθλιο περιθώριο της προόδου, της ανάπτυξης, του πολιτισμού. Άλλά γι' αυτούς οι άστυνομίες όλου του κόσμου εξακολουθούν να γνωρίζουν περισσότερα στοιχεία από τούς προοδευτικούς διανοούμενους όλου του κόσμου.

Λεωνίδας Λουλούδης
21/7/81

Οι δυνάμεις της αγοράς της κ. Θάτσερ.

Guardian 13 'Ιουλίου

Μαῦρες Ὀπές

περιήγηση στή φαινομενολογία
του μεταπολιτευτικού ἥθους*

του Ἀριστείδη Μπαλτά

Μαύρη ὀπή είναι τό ἀστρικό ἀντικείμενο πού προέρχεται ἀπό τήν κατάρρευση κάθε ἀρχεῖα μεγάλου ἀπλανοῦς ὅταν αὐτός ἐξαντλήσει τό πυρηνικό του καύσιμο. Ἡ μάζα μιάς μαύρης ὀπῆς είναι τόσο πυκνά συγκεντρωμένη, ὁ χωρόχρονος γύρω της καμπυλώνεται μέ τέτοιο δραστικό τρόπο, ὥστε καμιά μορφή ὕλης, οὔτε κἀν τό φῶς, δέν μπορεῖ νά διαφύγει ἀπό τή βαρυντική ἔλξη πού δημιουργεῖται. Τίποτα δέν μπορεῖ νά ἐξέλθει ἀπό μιά μαύρη ὀπή. Ὅ,τι τήν προσεγγίζει ἀπορροφάται, ἡ δομή του καταρρέει, ἐνῶ ἡ συμπύεση πού ὑφίσταται εἶναι τόση ὥστε κάθε, σχεδόν, χαρακτηριστικό στοιχεῖο τῆς ἰδιαίτερης ταυτότητάς του χάνεται, ἐξαλείφεται, σθῆνει.

Ἀπό τίς προβλέψεις τῆς Γενικῆς Θεωρίας τῆς Σχετικότητας

Πορευόμαστε ἀνάμεσα σέ μαύρες ὀπές. Παντοῦ, στό κέντρο καί τίς παρυφές τῆς Ἀθήνας, στίς πόλεις, τίς κομποπόλεις καί τά χωριά, στά βουνά, στίς ἀκτές καί στίς πεδιάδες, ὁ τόπος (καί ὁ λαός) εἶναι διάσπαρτος ὄχι μόνο ἀπό τίς γνωστές καλοήθειες μακρουλές ἢ στρογγυλές ὀπές πού ἀνοίγει περιοδικά ὁ ΟΑΠ, ὁ ΟΤΕ ἢ τό ὑπουργεῖο Συγκοινωνιῶν ἀλλά ἀπό αὐτό τό φαινομενικά νεοφανές ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνο εἶδος τρύπας. Κράτος, διοίκηση καί θεομοί, γράμματα, τέχνες κι οἱ ἐπιστήμες, παιδεία, υγεία, ἔρευνα καί χωροταξία, πρῶτο κόμμα, δεύτερο αὐτοκίνητο καί διαμπερές τριάρι, μασόνοι, ταξιτζήδες, ἐργολάβοι καί πολιτευτές, πράσινοι, κόκκινοι καί κίτρινοι τύπος, ἐλεύθερο ἀνοικτό Πανεπιστήμιο, ἐλεύθερη κοινωνία καί ἐλεύθερος ἔρως, τό ΠΑΣΟΚ, τό ΠΑΠΟΚ, ὁ ΠΑΟΚ καί τό ΠΑΚΟΕ, θερμοκρασιακές ἀναστροφές, ὀρμόνες καί χαβοῦζες, μουσικά προγράμματα καί θερινά ὑπερθεάματα, ἡ κοινωνιολογία τοῦ Γ. Λιάνη καί ἡ δημοσιογραφία τοῦ Β. Φίλια, στενή οἰκογένεια, εὐρεία οἰκογένεια καί χωριστές διακοπές, δημοτική, καθαρεύουσα καί νεοελληνική κοινή, οἱ ὁσμές πού μᾶς τριγυρίζουν καί οἱ γεύσεις πού μᾶς ἐπιβάλλονται, ΜΑΤ, ΣΑΛΤ καί ΚΝΑΤ, ΦΙΦΑ, ΟΥΕΦΑ καί Γουέμπλεν, ΝΑΤΟ, ΣΙΑ καί προδοσία, οἱ ρόλοι τοῦ Μινωτῆ καί οἱ διάδοχοι τοῦ Μπρούς Λή, οἱ τίτλοι τῆς Ἀπογευματινῆς καί τά ἄρθρα τοῦ Ριζοσπάστη, οἱ σύντροφοι τῆς ἄλλῃ πλευρᾶς καί ἡ κρίση τῆς ἀριστερᾶς,

τα νόμιμα, τά παράνομα καί τά αὐθαίρετα, οἱ συγκοινωνίες, οἱ ἐπικοινωνίες καί οἱ διαφωνίες, τό Σιμίκ, τό Τζεμλίκ καί τά τρία κλίκ, σεισμοί, νεροποντές, χιόνια καί ζέστες, ὁ Ἀφοπλισμός, ἡ Ὑφεση καί ἡ Εἰρήνη, ὁ δρόμος γιά τίς Μυκῆνες καί ὁ δρόμος πού χάραξε ὁ Νοέμβρης, ἀντιεφορμιστικά ρεύματα, «μαζικά κινήματα» καί συναφή παραληρήματα, ἡ «ἄλλη» ἀνάπτυξη, ἡ «ἄλλη» ἀντίληψη καί τό «ἄλλο» πρᾶμα, κόμματα, ὀργανώσεις, ὀργανα καί φορεῖς, προσκῆνιο καί παρασκῆνιο, ἀπασχόληση καίσχόλη, προίκες καί κουμπαριές, μεσιτείες καί κολόκουρα, ἔργα καί πάρεργα, σχέσεις, συσχετίσεις καί συνάψεις, συνιστοῦν τό πεδίο ἔλξεων καί ἀπαθήσεων πού ὑφαίνουν καί διαπλέκουν τά νήματα τῆς ἐπιρροῆς του γιά νά μᾶς ἀπορροφήσει, νά μᾶς στροβιλίσει, νά μᾶς ἀποδομήσει, νά μᾶς χωνέψει τελικά μέσα στούς τά πάντα ὀρεγόμενους καί τά πάντα καταδροχθίζοντες κόλπους τῶν μαύρων ὀπῶν πού τά ὀρίζουν. Ὁ ἴστος πού μᾶς συνέχει ὡς κοινωνία, ἡ σημερινή κοινωνική, οἰκονομική, ἰδεολογική καί πολιτική μας ὑπόσταση σπινδυλώνεται ἀπό χαινόντα κενά, ἀπό ἀβυσσαλέα χάσματα, ἀπό ἀπύθμενα βάραιθρα, ἀπό ρουφήχτρες καί καταδόθρες, ἀπό μαύρες ὀπές.

Εἴμαστε κνκλωμένοι ἀπό παντοῦ καί κινδυνεύουμε σέ κάθε μας βῆμα, ἀπό τόν πρωινό καφέ μέχρι τήν ὥρα πού ἀποφάσισαν νά κλείνουν οἱ ταβέρνες, ἡ καταστατική ὑποχρέωση νά ἀσκηθοῦμε στά ὅποια δύο ἢ περισσότερα ἐπαγγέλματα, ἐπιτηδεύματα ἢ ἀθλήματα μᾶς ἔλαχαν ἀποκαθιστᾶ καί τροφοδοτεῖ τούς κύριους στροβίλους τῆς καθημερινῆς μας περιδίνησης. Τό κενό τῆς ἀπουσίας ὀποιοῦδήποτε οὐσιαστικά παραγωγικοῦ ἔργου, ὁ ἐσωτερικά συνεπῆς παραλογισμός τῶν σχέσεων μέ ὑπηρεσίες καί θε-

* Τό παρόν σινιστᾶ τήν πρώτη γραφή προλόγου ὀμώνυμου πονηματίου πού θά ἐκδοθεῖ τό φθινόπωρο ἀπό τίς ἐκδόσεις «Ὀδυσσεάς».

σμούς, ή υπέρ γονέων, τέκνων και δευτέρας κατοικίας (όπως και των αναγκών της άπλης επαγγελματικής επιδίωξης) έμπλοκή στά ζήττυα των ποικίλων συντεχνιών, των προσοδοφόρων κυκλωμάτων και των ένγγενη συνένοχα νομιμοποιούμενων συναλλαγών άναδεύουν άτακτα και άναρριπίζουα άξεδιάλυτα τήν άποδοχή της δυσφορίας, τό βόλεμα, τήν άγανάκτηση, τήν παραίτηση, τήν όργή, τήν άδιαφορία. Τό έπιούσιο ψωμί μέ βούτυρο έξάγεται συντροφευμένο από όλα τά κλινικώς διαπιστώσιμα συμπτώματα ναυτίας και ίλιγγου. Συγχρόνως οί χώροι, οί έφέστιοι βωμοί και τά δώματα όπου τά τραύματα έπουλώνονται, τό σώμα αναπαύεται, ή ψυχή τέρεπεται, και όλες οί δυνατόεις άνασυντάσσονται για να άντεπεξέλθουα στή συνεχιζόμενη και αύριο άναταραχή βριθουα από όπές άναγκαστικά και αύστηρά όμόλογες. Η πειθάρχηση του έσωτερικού οίκογενειακού μετώπου και ή υπερόφηανη κατάδειξη της άρραγούς τιμής του προς τά έξω, οί έγγχωμες ή μαυρόασπρες άποκρούσεις του αίλουρου Σαργκάνη, ή καταβύθιση στά αινίγματα της ψυχοσύνθεσης του Τζέι Άρ, ή καψούρα στή διαπάσων, ή περιοδική πριμοδότηση της βιοτεχνίας κατασκευής πιατικών, τό σύνθετο στή σαλοτραπεζαρία μέ τήν τελευταία χρυσόδετη έκδοση της έγκυκλοπαίδειας του Χάρη Πάτση στό ράφι, ήρεμουα τό σώμα, ξεκουράζουα τό πνεύμα και συντηρουα τόν ειδικό ψυχισμό πού άπαιτεί ή άναπαραγωγή της νεοελληνικής τύρθης. Δημόσιες και ιδιωτικές όπές, χρόνος έλεύθερος και χρόνος δεσμευμένος, δομουα τά έλκτικά τους πεδία άλληλέγγυα και έξισοροπούα τίς επιδράσεις τους μέ τρόπους τέτοιους ώστε ή άπορρόφηση από τή μιá τρύπα να λειτουργεί ως αντίδοτο για τήν άπορρόφηση από τήν άλλη.

Καί τό πράγμα δέν σταματάει έδω. Η ένδεχόμενη κατάποση στήν κινούμενη άμμο των νεοελληνικών επιτηδευμάτων και των συμπαραμαρτουόντων όρων και συνθηκών της διευρυμένης άναπαραγωγής τους δέν είναι τό μόνο πού μάς άπειλεί. Για όμοικούς και ιστορικούς λόγους στήν Έλλάδα του σήμερα (κι άπ' ό,τι φαίνεται και του χθές) τό κοινωνικό δέν μπορεί ούτε στό έλάχιστο να άφθει μόνο και μαγκούφικο να πράξει τά δικά του. Τό πανταχού παρόν και τά πάντα πληρουα κράτος μας, όσοι τό κατέχουα, τό νέμουα ή τό διεκδικουα, είναι πάντα δίπλα μας, πάντα κοντά μας μέ πατρική φροντίδα και λελογισμένη αύστηρότητα, παρηγορία και παραμυθία μας. Έτσι, όσα στοιχεία ψυχραιμίας και ένάργειας διασωθουα από τήν καθημερινή περιδίνηση έλκονται ισχυρά από τίς μαύρες τρύπες πού δομουα τό πεδίο της κεντρικής άναφοράς και της συλλογικής συνείδησης. Φλάμπουρα, άφίρες, άσματα, σλόγκαν και φεστιβάλ, ένα σοφά στήμένο πολυποίκιλτο υπέρ του λαού και του τόπου μαρκετινγκ χρησιμοποιείται για να φτιασιδώσει τά χαίνοντα στόμιά τους και να υποβάλει τή μεγάλη ύπόσχεση: πάσα ναυτία και πäs ίλιγγος, πάσα κοινωνική ή άλλη νόσος γιατρεύεται άν τίς άφήσουα να μάς έγκολπωθουα, άν τά κίνητρα, ή δυσαρέσκεια και ή διαθεσιμότητά μας άποδομηθουα για να φτιαχτουα από τά συστατικά τους τά ιδιότροπα άμαλγάματα πού κάθε τρύπα διεκδικεί για τόν έαυτό της.

Η πρώτη τέτοια όπή είναι ίσως εύκολο ν' άντιμετωπιστεί. Τά ιστορικά μας ανακλαστικά και όσα κριτήρια καταφέραμε ως τώρα να οίκοδομήσουα μάς λένε ρητά και κατηγορηματικά ότι ούτε φίλοι είμαστε ούτε

μέλη θέλουα να γίνουα. Όρίσαμε και άποφασίσαμε για λογαριασμό μας ότι ή διάχυση στήν άκνησία, στήν όμοιομορφία, στήν πλήξη και στή δικαιολόγηση της συμφέρουσας και πλειοψηφούσας (μέχρι σήμερα) γαλανόλευκης σωπής δέν μάς κάνει. Έδω ή θωράκισή μας άντέχει. Νεοφιλελεύθερος παλαιουσνηρητισμός, παλιοί και νέοι ριζοσπαστισμοί, σύγχρονοι και άσύγχρονοι δεξιοί δέν μάς έλκουα. Ό δικός μας ίλιγγος δέν γιατρεύεται μέ νάρκωση.

Υστερα όμως από αύτην τήν πετυχημένη αντίσταση τά πράγματα σκουραίνουα. Ό Γ. Α. Μαγκάκης ό Α. Ι. Μεταξάς και ό Α. Παππäs καιροφυλακτουα. Περιμένουα ψύχραμα αύτην τήν άρνηση για να μάς ύποδείξουα φιλικά να πολυσυλλεθουα στόν στροβιλιζόμενο κυλό των μή προνομιούχων, όπου ή σκέψη πολτοποιείται, τό όνειρο γίνεται κραυγή, οί μέσες άρχηγικές μας άνάγκες ίκανοποιουαται και πάσα λύπη ή στεναγμός εκλείπει μετά από ένα καλό χεροκρότημα. Η δυσφορία και ή όργή, οί πρωτογενείς άντιστάσεις και τό κοινωνικό άδιέξοδο έδω άποδομουαται μέ διαδικασίες τέτοιες ώστε τό τελικά προιόντα να κατατίθενται στα πόδια του Μεγάλου Οίκείου. Έτσι, άφενός μέν τά χέρια γυμνάσουαται, άφετέρου δέ ή θερμότητα πού εκλύεται από τήν ρυθμική κρούση των πολλών παλαμών προς δόξαν της μιäs κεφαλής χρησιμοποιείται όλόκληρη για να καταστήσει τήν πράσινη σουπα άχνίζουσα και να παροχετεύσει πυκνούς άτμούς σε κάθε μας δήμα.

Άλλά άκόμη και αύτοί πού δέν ζαλίζουαται από θυμιάματα και άναθυμιάσεις δέν είναι βέβαιο πως θα γλιτώσουα. Η Μεγάλη Άλλαγή ακολουθείται κατά πόδας και τζαρτζάρεται στενά από τήν Πραγματική τούαυτη. Και ή έμπλοκή στα δίκτυα τούτης της τρύπας είναι πιό επικίνδυνη. Η περιπτύξη είναι πιό άσφυκτική, οί διαδικασίες άποδόμησης πού τήν ακολουθουα άνελέητες. Έδω ή πολυσυλλογή τυπικά άπαγορεύεται, ή κραυγή πρέπει να ύποταχθεί στόν περί έφικτής τακτικής λόγο, ή γυμναστική των χεριών δέν άρκει, οί μέσες άρχηγικές άνάγκες όφείλουα να μειουευθουα από άνελαστικά άρθρωμένες τεχνικές και τελετουργίες. Τό έλκτικό πεδίο σηματοδοτείται από πιό άφηρημένους όδοδείκτες. Έναντι μιäs ψευδελίγερης νέας μεγάλης πατοίδας (και των συντεταγμένων ήθικων και υλικων άπολαβων και ένδίκων τραδηχτικων δικαιωμάτων) εναντι ενός άπόλυτα πλαστου πλέον είσιτηρίου για τή λαϊκή Βαλχάλα της λεβεντιάς και της αυταπάρρησης· εναντι του δέους της συγκίνησης και της περηφάνιας πού δημιουργεί ή στοίχιση πίσω από τά άναπεπταμένα κόκκινα λάβαρα, τά (όντως, και έδω είναι τό τραγικό) διαμμένα μέ τό αίμα της παγκόσμιας έργατιάς· εναντι του εύλογημένου από τήν ιστορία μύρου πού διαφτίζει τή νεανική άνησυχία νόσο και τήν έξέγεργη μικροαστικό άμάρθημα ύποδεικνύοντας, κατόπιν, φιλεύσπλαχνα τήν άπιστοκόλληση και τήν πάσης φύσεως πρακτική δουλειά ως μέσα έξιλέωσης και έξαγνισμού· εναντι της εύωχίας πασων των αισθήσεων άμα τω άκούσματοι μικρούταικων ήχων και άμα τω άναγνώσματοι γαλανων νευρωτικων διανοημάτων· εναντι της παροχής δικαιώματος ταύτισης μέ τή βαλανοειδή στιβαρότητα των στυλπνων και λείων πυραύλων μέσου δεληνεκούς· εναντι, τέλος και μέ δυό λόγια, της άγέρωχης μακαριότητας, της παγερης αισιοδοξίας και της άταλάντευτης στοχοπροσήλωσης πού επιφέρει ή άνευ όρων άπορρόφηση στους ζεστους και ύγρους κόλπους ενός παγκοσμίας έμβελείας και άκτινοβολίας

κυριολεκτικότερα υπαρκτού στρατοπέδου· έναντι αυτών και άλλων αντίτιμων και αντικαταβολών, μέσα από μια αλληλουχία πολλαπλά δοκιμασμένων σταδίων, ή σκέψη ξεαρθρώνεται, τό σώμα πειθαρχείται, τό όραμα μετατρέπεται σε βδομαδιάτικο, μηνιαίο ή πενταετές πλάνο πού προσθέτει αριθμούς και αφαιρεί συνειδήσεις, ή ιστορική μνήμη ανάγεται σε δοξαστικό ύποταξης σ' ένα υπερβατικό σύστημα έννοιών και τίς ιεραρχικές σχέσεις πού τό ένσαρκώνουν, ή όλη προσωπικότητα αποδομείται, τά είδοποιά στοιχεία της ταυτότητας εξαλείφονται. Τό κατακτημένο δικαίωμα του μυαλού νά προβαίνει σε συλλογισμούς, ή άστική άρετή της άξιοπρέπειας, ή συστατική του ανθρώπινου γένους ιδιότητα της διαπλαστικής συμμετοχής σ' όλες τίς όψεις, σχέσεις και αντιφάσεις της κοινωνικής ζωής, τό δικαίωμα στή σόκλη, στό παιχνίδι, στό ξαλάφρωμα, στό στοχασμό, στήν τεμελιά, ό αυτόπροσδιορισμός της προσωπικής στάσης και συνείδησης, ό,τι τελικά συγκροτεί τό κοινωνικό άτομο και τόν ιδιωτικό του κόσμο εδώ αποστάζεται, άφυδατώνεται, αλέθεται, καθουρδίζεται και έναποτίθεται στή διακριτική διαχείριση της κομμωτικής σκοπιμότητας. Άδειες και άπαγορεύσεις, ήθικές (και πολύ ύλικές) άμοιβές και κυρώσεις, άνοχή και άυστηρότητα, όλα όσα μπορούν νά έξωραίσουν ή νά πειθαναγκάσουν χρησιμοποιούνται για τήν έσωτερική ζύγιση και στοίχιση τούτης της κατεξοχήν μαύρης τρύπας, έτσι ώστε όχι μόνο τίποτε πού κάποτε προσέγγισε όντως νά μήν μπορεί νά διαφύγει από τό έλκτικό της πεδίο αλλά και νά γίνεται αυτή διαρκώς ικανότερη νά καταπίνει και νά χωνεύει καθετί πού τήν πλησιάζει και καταρθεί μέσα της. Εύτυχως πού Πραγματική Άλλαγή, Δεύτερη Κατανομή και μετά θάνατον ζωή δέν ανήκουν άκόμη στους Στόχους του Έθνους.

Αυτός είναι ό τριαδικός άστερισμός, ό όποιος, μέ τίς διασταυρώσεις και τίς διαπλοκές των δυναμικών του γραμμών, δομεί κυρίαρχα τό προσκήνιο της συνολικής μας κίνησης. Στο πλάι υπάρχει, πάντοτε δέβια, ό άνιστόρητος σήμερα ζόφος της άμεσης ύλικής βίας και της έλευθερόφρονης βαρβαρότητας και στά διάκενα, άνάμεσα στίς κύριες όπές, μερικές καλοηθέστερες, καθότι μικρότερες, τρυπούλες ζιγδηκού ή παρεμφερούς τύπου. Όμως, όπως και στό ποδόσφαιρο κυριαρχεί πάντοε ό άλήστου μνήμης τρικέφαλος ΠΟΚ, έτσι σήμερα εδώ τρία είναι τά κακά της μοίρας μας.

Στήν ουσία τά πράγματα είναι άκόμη χειρότερα. Γιατί θά μπορούσαμε νά υποθέσουμε ότι υπάρχει ή δυνατότητα νά άγνοήσει κανείς τίς πάσες, τά σούτ και τίς φάσεις του κεντρικού γηπέδου, νά κατασκεύασει, μ' όσα ύλικά καταφέρει νά μαζέψει, τό καταφύγιο και τή σκέπη του και ν' άποσυρθεί εκεί για νά άφοσιωθεί άπερίσπαστος και δημιουργικός στα όποια ειρηνικά του έργα. Άλλά καταρχήν, ποιά έργα και ποιός Θανάσης; Μήπως τά έπιστημονικά τοιαύτα; Μά τά ψιμυθιωμένα διατηρητέα ή τά εις τό διηνεκές οικοδομούμενα νέα κτίρια των σχετικών ναών χρησιμεύουν για νά περιφράξουν τό τίποτα. Μών έπιστημονική συμβολή του μεταπολιτευτικού Πανεπιστημίου ύπήρξε ή έπίτευξη του άπόλυτου κενού, όπου, κάπου μεταξύ έδρας, κονδυλίων, διδακτικού συγγράματος και προγράμματος σπουδών, συνεχίζει νά καταποντίζεται αυτάνδρος κάθε έπιστημονικότροπη, εύγενής ή μή, φιλοδοξία. Μήπως πρόκει-

ται για τεχνήματα του λόγου, του πενταγράμμου, της σμίλης ή του χρωστήρα; Μά εδώ ρουφήχτρες και καταδόθρες είναι οργανωμένες ως συγκοινωνούντα κυκλώματα και συντεχνίες όλιγοπωλικής ύψης πού καταπίνουν σιωπηλά κάθε πρόθεση εύαισθησίας. Ή μήπως άκουσε κανένας για ρεύμα, τάση, σχολή, κίνηση ή ομάδα πού σήμερα προσπαθεί νά ύπάρξει για νά δημιουργήσει και νά δημιουργήσει για νά ύπάρξει; Μήπως τέλος διατίθεται χώρος για μηχανές, πατέντες, τεχνολογίες, έπινοήσεις; Μά οι λίγες έκθετες μεγαλοβιομηχανίες και τά πολλά αυτοφυή μικροκαταστήματα δομούν έτσι τήν νεοελληνική έκδοχή του «μέσου επιπέδου ανάπτυξης» ώστε ό κατ' όνομα μηχανικός ή έπιστήμονας νά ανάγεται σε χωροφύλακα, διοικητή ή έμπορευόμενο και οι διεκδικήσεις του στή νομική κατοχύρωση αυτών του τών ιδιοτήτων. Και όλα αυτά μέσα στον κάδο του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού πού γεμίζει, άνάκατα, από σήριαλ, βίπερ, νόρες, τίς ένδεκάδες της Α' και Β' έθνικής, καθώς και της έρασιτεχνικής, καουμπόικα, σεξοδόμδες, καράτε, σκυλάδικα και τούς θορύβους πού άναμείπει χίς μάστερς βόις. Τό σουρωτήρι πού έκτελεί σήμερα χρέη κοινωνικού ίστού γκρεμίζει όλα τά καταφύγια, σαρώνει όλες τίς σκεπές, έλκει άκατανίκητα και καταβυθίζει αυθωρεί στήν πλησιέστερη τρύπα κάθε άπόπειρα έργου πού δείχνει ότι θέλει νά φυτρώσει.

Άλλά τό πράγμα δέν σταματάει ούτε εδώ. Άν τό κοινωνικό σουρωτήρι άποδειχθεί πρωτογενώς άναποτελεσματικό, ό κεντρικός τριπολικός σχηματισμός αναλαμβάνει έθελοντικά, μέ τήν κατάλληλη κατανομή έργασίας στα πλαίσιά του, τήν έργολαβία της άποψίλωσης. Οι νεοπαγείς μονάδες άποκαταστάσεως της τάξεως και οι πολυσχιδείς, εκάστοτε πρόσφοροι, μηχανισμοί καταστολής έπαμίζονται καταρχήν τήν χοντροδουλειά, ένάντια σε όλους άν χρειαστεί. Ή όμοιοφαγία του δεξιού Χατζιδάκι, ή άκαριαία άπόρριψη έκτός της μή προνομούχας σούπας κάθε άπόπειρας νά διατυπωθεί θραύσμα ίδιας γνώμης ή ή μεταλλαγή του Ρίτσου από ποιητή σε χορογράφο της πολεμικής βιομηχανίας είναι, ύστερα, παραδείγματα έργασιών πού κάθε τρύπα έκτελεί για λογαριασμό της. Τέλος, οι πιό σύνθετες δουλειές, όπως ή διάβρωση κάθε θεσμικού εκσυγχρονισμού από τά γαστρικά υγρά των γεννητόρων και ή τελική τους άναχώνευση μέ ύπόκρουση τή θριαμβευτική ίαχη «νίκη, νίκη» από τά αλαλάζοντα μεγάφωνα της Άλλαγής, ή πειθαρχημένη κάθοδος ένωμοτιών άποτελουμένων από αυτοφυή ή εκ μεταγραφής δέντρα για νά επιβληθεί ή δημοκρατία της σιωπής σε όποια συλλογικότητα άποπειράται ν' άρθώσει τό δικό της λόγο, ή διά του συμπηφισμού πρασίνων και κοκκίνων κουκιών μετατροπή των συνδικαλιστικών και άλλων όργάνων σε ύπηρεσίες πρωτοκόλλου, όπου εισέρχονται άπόηχοι αίτημάτων και έξέρχονται γραπτές καταγγελίες της δεξιάς, ή δυναμική έπιβολή της άφασίας των πολλών και του σημειωτού των μνημείων ως μόνου δρόμου για τήν πάσης φύσεως Άλλαγή, ή έπιλεκτική παρέμβαση κατακόκκινων παραστρατιωτικών σχηματισμών άν κάπου χαθεί ό θεματισμός, ή μέ γεροντική άνοια, μάκρια άδιεφορία ή γνήσιο ταξικό μίσος έπιτευχθείσα παροχέτευση των νέων πού διαισθάνθηκαν τό άδιέξοδο και άποπειράθηκαν τήν αυτοκατάφασή τους στο λούκι της αυτοανάλυσης πού συνιστά τό τετράπτυχο disco, rock, jazz, bar, οι δίκυκλες κόντρες στίς κεντρικές λεωφόρους ή

ἀκόμη και τό ἐμπόριο αὐτοκαταστροφῆς πού φύεται σέ πλατείες και καφετέριες ἀποτελοῦν ἔργα πού κατανέμονται ἀνάμεσα σέ ὄλους τούς ἐταίρους, ἀνάλογα μέ τίς ἰδιαίτερες ἐπιδόσεις τοῦ καθένα. Δίκη Κλίντ Ἦοτγουντ, τά νεοφιλελεύθερα, τά μή προνομιούχα και τά ὑπαρκτά ἐξάσφαιρα ἀναλαμβάνουν νά καθαρίσουν πάραυτα κάθε βλασταράκι πού φαίνεται νά φυτρώνει ἀπό τίς τρύπες πού τό περικυκλώνουν ἀσφυκτικά και ἀγωνιά νά βρεῖ τόπο γιά νά ριζώσει και ν' ἀνθίσει. Κάθε ἔργο, πού, σέ πείσμα τῶν στομίων πού τό περιβάλλουν, προσπαθεῖ δειλά νά ξεμυτίσει ἔχοντας ταυτόχρονα τό θράσος νά διαισθάνεται ὅτι γιά νά ὑπάρξει ὀφείλει νά μήν ἀπορροφηθεῖ στίς καταδόθρες πού ὀρίζουν τό κεντρικό πεδίο, πατάσσεται ἀμείλικτα, κλαδεύεται σύρριζα και ἐξωθεῖται βίαια στήν πλησιέστερη τρύπα τοῦ συγγενέστερου περιθωρίου. Τό πολιτικό, τό ὄποιο, ὡς γνωστόν, ἀπό τή μιὰ μεριά συμπυκνώνει και ὀλοκληρώνει τό κοινωνικό και, ἀπό τήν ἄλλη, ἐξασφαλίζει τούς ὄρους ἀναπαραγωγῆς του, ἀνταποκρίνεται ἐδῶ θαυμάσια στά κελεύσματα τοῦ κλασικοῦ αὐτοῦ θεωρητικοῦ σχήματος. Τουλάχιστον ἀπό τή μεταπολίτευση μέχρι σήμερα, ἡ τριαδική κυριαρχία τῆς ἱστορική συντήρησης, τῆς πράσινης σοῦπας και τῆς πειθαρχημένης διαβίωσης συμπυκνώνει μέ πιστότητα τήν κίνηση, ὀλοκληρώνει μέ πληρότητα τά χαρακτηριστικά και ἐξασφαλίζει θαυμάσια τή διευρυμένη ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνίας μας ὡς κοσμίνου. Κάθε κεντρική ὀπή ἀκολουθεῖ, βέβαια, τούς δικούς τῆς ἰδιότροπους τρόπους και τίς μεθοδεύσεις πού τῆς προσιδιάζουν. Ὅλες ὁμως συμπιπτουν στό κρίσιμο αἶτημα τῆς ἀνεκδοίαστης πολυτοπίησης κάθε στοιχείου πού δέν ἔναρμονίζεται μέ τό τέμπο, τά μέτρα και τούς ρυθμούς τούτης τῆς σύνθεσης. Κοινωνικός ἰστός και πολιτικό ἐπίπεδο, σουρωτήρι και κεντρικές καταδόθρες, ἀλληλοστηρίζονται, ἀλληλοενισχύονται, ἀλληλοσυγκροτοῦνται και ἀναπαράγονται ἀλληλέγγυα ὡς ἐνιαῖο σῶμα διαμελίζοντα· και κατακρουγώντας τήν τρυφερή σάρκα τῆς εὐαισθησίας, τῆς ὀργῆς, τῆς διάθεσης, τοῦ ὄνειρου, τῆς σκέψης. Ὁ κύκλος κλείνει τόσο καλά, ἡ συναρμογή ἐπιτυγχάνεται μέ τέτοια ἀξιοθαύμαστη ἀκριβεία, οἱ μυλόπετρες συνθλίβουν μέ τόσο τελέσφορη ἀποτελεσματικότητα ὥστε νά φαίνεται περίπου ἀναπόδοτο ὅτι μόνη μας δυνατότητα νά ἐπιβιώσουμε ὡς σύγχρονοι Νεοἔλληνες εἶναι νά διαλέξουμε και μεις μιὰ κάποια τρύπα, ἀδιάφορο, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἂν αὐτή θά εἶναι ὁ Ὀλυμπιακός, τό ΠΑΣΟΚ, οἱ μεταπτυχιακές σπουδές ἢ ἡ συλλογή γραμματοσήμων, και ν' ἀνακράξουμε, μ' ὄση δύναμη μποροῦν νά ἐπιστρατεύσουν τά μολυσμένα μας πλεμόνια, πόσο πραγματικά πολύ τήν ἀγαπάμε. Καί ν' ἀφοσιωθοῦμε κατόπιν μέ πάθος στήν καλλιέργεια τῆς ἀγάπης μας αὐτῆς.

Και ἔτσι φτάσαμε αἰσίως στήν ὀλοκλήρωση τοῦ κύκλου. Πόρτες, παράθυρα και χαραμάδες ἔκλεισαν ἐρμητικά, κάθε δυνατή διέξοδος καταγράφηκε πρῶτα σχολαστικά γιά ν' ἀποκλειστεῖ κατόπιν ἀδιστακτα, μιὰ ἀφογή λογική ἀυστηρότητα χρησιμοποιήθηκε γιά ν' ἀποδείξει ὅτι δέν γίνεται ἀπολύτως τίποτε. Καί, ἄρα, τώρα πιά, τί μένει; Σία και μόνον. Νά πιάσουμε ἐκεῖνο τό ὑποπτα ἀδιευκρίνιστο «ἐμεῖς», πρῶσωπο και πρῶτο και πληθυντικό, πού περιφέρεται ἀνέμελο, ἄλλοτε φευγαλέα ἄλλοτε ἐμφατικά, στίς σελίδες πού προηγούνται, νά ἀσκήσουμε τά ἀπαράγραπτα δικαιώματα τῆς ποιητικῆς ἀδείας πού μᾶς παρέχει.

Ἄλλωστε, ἂν δέν τεθεῖ τό πρόβλημα τῆς θέσης ἀπό τήν ὀποία τό «ἐμεῖς» θεᾶται τά τεκταινόμενα, τότε ἡ προηγούμενη γραφή, ὠθούμενη και ἀπό τήν ἀστρική φύση τῶν μαῦρων ὀπῶν ἐγγένει, διαρρέει ὀλόκληρη μέσα ἀπό τήν τρύπα πού συνιστᾶ αὐτή ἡ ἀπουσία και ἀνέρχεται σέ ὕψη ἀχανή ὄπου, μεταξύ Ἄνταρη, Ἀρχτοῦρου και Ἄλδεβαράν, συντελεῖται τό παιχνίδι τοῦ Κόσμου και ὄπου, γιά τήν Πλανητική Σκέψη πού κυριαρχεῖ, προφανῶς ὄλα αὐτά δέν εἶναι παρά ἄπλως ὀδοντόκρεμες. Ἔτσι λοιπόν, χωρίς ἄλλες περιστροφές, ἐγώ και ὄχι πλέον «ἐμεῖς», ἰσχυρίζομαι αὐθαρέτως τά ἐξῆς:

1. Ἐπειδή τό ἔπε ὁ Μάρξ (γιά ὄσους δέν θυμούνται ὁ μακαρίτης ὁ Κάρολος διατύπωσε τήν μάλλον ἀνεπιβεβαίωτη ἀκόμα ῥῆση ὅτι ὁ καπιταλισμός παράγει ὁ ἴδιος τούς δικούς του νεκροθάφτες).
2. Ἐπειδή κάπως πρέπει νά δικαιολογηθεῖ θεωρητικά τό ἐμπειρικό γεγονός ὅτι δέν ἔχουμε ἀλλάξει χώρα, ἡπειρο, πλανήτη ἢ γαλαξία.
3. Ἐπειδή ἔτσι ἐπιτάσσει τό ἀπωθημένο ἀπό τά θέληγητρα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης.
4. Ἐπειδή τοῦτο τό χῶμα εἶναι δικό μου και δικός σας.
5. Ἐπειδή αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά ἐκλογικεύσω τά γιατί και τά πῶς ἔκατσα νά γράψω ἐγώ (προῖόν τρύπας, μόρφωμα ὀπῶν, διάτρητος ὁ ἴδιος) τό παρόν πονημάτιο.
6. Ἐπειδή, στό φινάλε, ἔτσι θέλω και, ἔλλειψει ἐπιχειρημάτων, μπορῶ ἐν ἀνάγκη νά πάρω ἄδεια και ἀπό τή σημαία.

Ἐπειδή ἰσχύουν, και μάλιστα ὄυτε καν περιοριστικά, οἱ αὐτοὶ ὑπερεπαρκεῖς λόγοι, ἔχω τήν εὐχέρεια νά ἰσχυρισθῶ, σέ πλήρη ἀντίφαση (διαλεκτική) μέ ὄσα ἤδη ἐξέθεσα, ὅτι ὁ βαλτότοπος πού καθημερινά βουλιάζουμε ἐμπειρεῖται θύλακες και ἔστιες ἀντίστασης. Καί ὅτι ἂν δέν ἔχει ὀφείλομε νά τούς κατασκευάσουμε.

Και ἐξηγοῦμαι καλύτερα γιά νά μήν παρεξηγηθῶ ἀνεπανόρθωτα. Ἄπό τή σκοπιά τῆς λογικῆς ἀυστηρότητας και τῆς σημασιολογικῆς κυριολεξίας ὁ ὄρος «ἀντίσταση» συμπαραδηλώνει στόχους, καθαρότητα, γνώση ἰκανή, συγκρότηση, μέσα πάλης, ἐπιρροή. Καί ὄση βούληση και ἂν μοχθήσω νά ἐπιστρατεύσω, δέν θά κατορθῶσω νά ἰσχυρισθῶ ὅτι τέτοιο πρᾶγμα σήμερα ὑπάρχει. Ἄν ὄμως ρίξουμε λίγο νεράκι στό κρασί και δεχτοῦμε ὅτι αὐτά τά ὄρθά γενικῶς κριτήρια δέν εἶναι ἐδῶ οἱ καλύτεροι σύμβουλοι, ἴσως, μέ ἀρκετή πάντοτε δυσκολία, καταφέρουμε νά διαπιστώσουμε ὅτι στούς κόλπους και τίς παρυφές τῆς παθητικά και ἀγρόσυρτα ἔσαεῖ νεάζουσας «ἀνανέωσης», στό σκορποχώρι τῶν πάσης φύσεως και προελεύσεως τέως, στούς κόλπους και τίς παρυφές τοῦ ἐναπομένουτος κομμουνιστικοῦ τῆς μου-λουειδοῦς ἢ ἄλλης συναφοῦς ὄμοταξίας, σέ μικρούς κύκλους και χαλαρές παρέες, στά διάκενα μεταξύ ἐνδιαφέροντος, ἀνησυχίας και ἰδιώτευσης, μικρῆς χειρονομίας και πρᾶξεις θάρρους, ἀπόπειρες ἐκφρασης, κρυσταλλώματα ἡθους, ψήγματα λόγου, θραύσματα ἰδέας, ἀπαρχές ἔργου, διάδρομοι ζωῆς φτιάχνονται και χάλνοῦν, συγκροτοῦνται και διαλύονται, ζυμοῦνται και κυπαστρέφονται, κινοῦνται και μοχθοῦν γιά νά

υπάρξουν και νά επιδιώσουν. Μέσα από τις άκυρωτικές τών πάντων κατηλίες και μυθοπλασίες, μέσα από τόν άπόλυτο (και ιδιαίτερα βολικό) αναχρονισμό πού, εδώ ή εκεί, έκτελει χρέη πολιτικής γραμμής, μέσα από τις άφυδατωμένες από κάθε πνοή και κάθε δυναμισμό σχέσεις ρουτίνας και ανάγκης, μέσα από τό ιδιαίτερα επικίνδυνο παιχνίδι ίσορροπίας πού όλοι ύποχρεωτικά παίζουμε και πού μόνος κανόνας του είναι ή μάχη νά έξουδετερωθεί μερικά ή επίδραση τής μιάς τρύπας από τήν έλεγχόμενη καταδύθιση στην άγκαλιά μιάς άλλης, κάποια παρουσία πού δέν είναι σύμβαση, κάποια στάση πού είναι αντίσταση, κάποια γραπτά πού δέν μηρυκάζουν τήν όρθοφροσύνη, κάποιες διεκδικήσεις συνένυρεσης πού δέν επιδιώκουν τήν ύποταγή δοκιμάζονται, άποτυγχάνουν και ξαναδοκιμάζονται. Οί σκληρά πολιτικές σελίδες πού κατέθεσε ή τέχνη του Δημήτρη Χατζή και του Άρη Άλεξάνδρου για τίς όποιες κοινή παραδοχή και πλατιά αναγνώριση δέν είναι παρά τό μέσο έξωραϊσμού τής φίμωσης, γιατί, μέσα σ' αυτές, ό κυρίαρχος κοινωνικός πολιτικός και κομματικός λόγος άναδεικνύεται αυτό πού πραγματικά είναι: μάταιες και κενές κατασκευές πού χρησιμεύουν για ν' αποκρύψουν τήν κουφότητα και τήν ιδιότηεια αυτού πού τίς έκφέρει· ή έπιστημονική καθαρότητα όρισμένων έργων πού πραγματεύονται πλευρές τής κοινωνίας και τής ζωής μας· ή έντιμότητα τής ποίησης του Μανόλη Άναγνωστάκη· τό ήθος τής γραφής του Γιάννη Καλιόρη· ή καιρία εύστοχία του Γιώργου Κατηφόρη· φοιτητικές δοκιμές και Σαββοπούλειες νότες· μερικά έλάχιστα περιοδικά και λίγα σκόρπια κείμενα· κάποιες, ακόμα, προσπάθειες εδώ ή εκεί πού, ζητώ συγγνώμη, δέν μου έξρχονται αυτή τή στιγμή στό νοΰ, βοοΰν οΰσιαστικά μόνες μέσα στην έρημία του πλήθους, αλλά ταυτόχρονα άποπειρώνται νά έστιάσουν τίς συνώνυμες μικρές ή μεγαλύτερες άρνήσεις, τίς σκόρπιες κι άσυντόνιστες φωνές, τά καθαρά τραυματισμένα όλέμματα, τήν εύγλωττη σιωπή, τήν ώριμη άνιδιοτέλεια. Τούτα και μερικά άλλα, αυτά τά άνώνυμα και αυτά τά έπόνυμα, όνομάζω άθαιρέτως θύλακες και έστιές αντίστασης, έτσι, χωρίς νά πάρω τήν άδεια οΰδενός εκ τών ένεχομένων, συγκαταλέγω τό «εμείς».

Έτσι κι άλλως, σ' ένα κείμενο πού επιδίωκε νά μιλήσει πολιτικά ή άνωνυμία άπαγορεύεται κατηγορηματικά και οί άνωνυμίες πού χρησιμοποιούνται πρέπει νά έλέγχονται μέ άσπληρότητα. Ό γραφών όχι μόνο έμπεριέχεται αλλά και δεσμεύεται από τή γραφή του και άρα ή θέση από τήν όποία έκφωνεί όφείλει νά είναι περίοπτη, οί άρμοί και οί άρθρώσεις πού προσδιορίζουν τούς δεσμούς και τίς συνάφειές της ρητά έξακριβώσιμοι. Έτσι τό «εμείς» πού περιφέρεται στίς προηγούμενες σελίδες δέν θέλει νά είναι άδέσποτο. Δέν χρησιμοποιείται για νά προφυλάξει από τόν κομψασιό του «εγώ», οΰτε γιατί έτσι επιτάσσει συχνά μία συνηθισμένη ρητορική σεμνοτυφία. Όπως είναι γνωστό, τό «εγώ» συναντάει στην πράξη τό «εμείς» όταν ζητά ν' άρθρώσει τή συνείδηση, τό λόγθ και τή φωνή του, όταν άγωνίζεται νά συγκροτήσει τή θέση, τίς άρνήσεις, τή γνώση, τήν έπίγνωση και τήν άπόγνωσή του. Τό «εγώ» έγινε στό κείμενο «εμείς» όχι για νά ξεορκίσει τή μοναξιά του αλλά γιατί έπειγει ιδιαίτερα ή επιβίωση όλων μας. Η χρήση του «εμείς» θέλει νά εκδίασει τούς ρυθμούς άλληλοαναγνώρισης, νά εκμαιεύσει τήν αναγκαιότητα τής συνεννόησης, νά προεξοφλήσει τήν κοινότητα τής εϰθύνης για τήν επι-

βίωση. Τό «εμείς» σέ τούτες τίς σελίδες δέν είναι ρητορικό σχήμα. Είναι θέση και πρόθεση.

Τούτη τήν ταχύρρυθμη περιδιάβαση στην φαινομενολογία του μεταπολιτευτικού μας ήθους και εκείνη τήν αναλυτικότερη περιήγηση πού άκολουθεί δέν τήν ανέλαβα για νά προπαγανδίσω τίς ήδονές τής τρομολαγνίας, ή όποία οΰτως ή άλλως είναι στίς μέρες μας ιδιαίτερα του συρμού. Άλλά και μόνον πιστεύω ότι, μέσα από τούς τριγμούς και τό σκούξιμο τών γραναζιών καθώς συμπλέκονται και συνθλίβουν μέσα από τίς οίμωγές πού κράζουν τά όνειρα καθώς σπαρταράνε, μέσα από τό ύπόκωφο βουητό και τή ριγούσα άνησυχία πού διατρέχει όλόκληρο τόν κοινωνικό ιστό, γιατί κάπου, άδιόρατα, οί όπές και ή δράση τους είναι συνολικά άφόρητες, οί άδηριτες άνάγκες τής επιβίωσης μας καλοΰν νά συγκρατήσουμε τά σπαράγματα τής όργης, τά κουκούτσια πού άφησαν οί ήττες, τά μόρια τών επιθυμιών πού έμειναν άθικτα, τά σημαινόμενα τής κραυγής, τά θρύψαλα τών προθέσεων και νά συγκροτήσουμε τό δικό μας λόγο, λόγο πού θά έδράζεται στο άξεδιάλυτο ακόμα δίχτυ όλόκληρης τής κοινωνικής άντιφατικότητας και τής δικής μας μέσα σ' αυτήν, λόγο πού θά 'χει για φόντο, για ύποδομή, ύποδοχή του παραστάτη, τό γενικό αναβρασμό, τήν άγανάκτηση και τήν τυφλή παραζάλη πού συνέχει τούς πάντες γιατί, σέ τελευταία άνάλυση, ακόμα και οί κατασκευαστές όπών οΰτε ίκανοποιούνται οΰτε τή βρίσκουν. Λόγο δεμένο μέ γνώση και μ' όνειρο, μέ έπίγνωση κι ευαισθησία, μέ έπιμονή και μ' άνοχή, μέ ύπομονή και μ' ειρωνία. Ως προϊόντα τρύπας και, θέλοντας και μή, γεννήτορες και άναπαραγωγοί όπών δέν μας πρέπει οΰτε ή περισπούδαση έμβρίθεια οΰτε τό καλάμι του πρωτοπόρου. Άς προσπαθήσουμε μόνο τή δημόσια έκφορά και παρησία όλου εκείνου του ιδιωτικού πού γνωρίσαμε, γιατί τό όμολογούμε και τό κουβεντιάζουμε. Ήδη αυτό σήμερα είναι πολύ.

Και τώρα πού, όπως συνηθίζεται και όπως άρμόζει, τό σκεπτικό κατέληξε σέ άμεσες και συγκεκριμένες πρακτικές προτάσεις και τό κείμενο έξεπλήρωσε πιά τόν προορισμό του, ό πρόλογος μπορεί ν' άποσυρθεί και ή σελίδα νά γυρίσει.

Γραφτείτε συνδρομητές

ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ

Ταχυδρομικές έπιταγές, έμβάσματα: Σπύρος Δελέγκας, περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ,
Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 3245332.

Θέλω νά γίνω συνδρομητής στον Πολίτη

Όνομα .....

Έπάγγελμα .....

Διεύθυνση .....

Καί άποστέλλω μέ ταχυδρομική έπιταγή τό ποσό τών..... δρχ. γιά
μιά..... συνδρομή στή Δ/ση του περιοδικού.

.....
.....
(ύπογραφή)

Έτήσια συνδρομή έσωτερικού (12 τεύχη) .....1.000 δρχ.
Έξάμηνη συνδρομή έσωτερικού (6 τεύχη) .....500 δρχ.
Ευρώπης έτήσια (12 τεύχη) .....1.200 δρχ.
Ευρώπης έξάμηνη (6 τεύχη) .....650 δρχ.
ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ: έτήσια (12 τεύχη) .....1.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη) .....800 δρχ.

H E N R Y J A M E S

ΤΟ ΣΤΡΙΨΙΜΟ ΤΗΣ ΒΙΔΑΣ

Μετάφραση: Κοσμᾶς Πολίτης

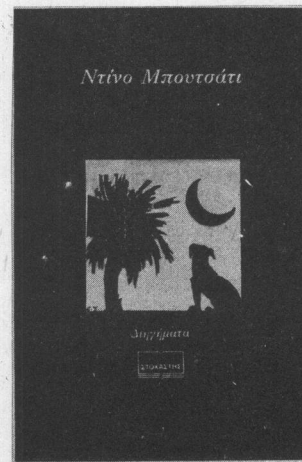

ΑΓΡΑ — ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

Στη Σειρά Ξένη Λογοτεχνία

Κυκλοφόρησε

Εκδόσεις Στοχαστής
Ιπποκράτους 6, Ε' όροφος
τηλ. 36.01.956, Αθήνα

Γιά τήν παράταξη τῆς **Α**νανεωτικῆς

“Οποιοι, παρά τό νέφος, τή ζέστη καί τίς σιγουριές γιά τήν ἐπελαύνουσα « Ἀλλαγή » ἢ τό 17%, γνοιάζονται ἀκόμη γιά τούς προβληματισμούς καί τίς προσπάθειες στό χώρο τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, θά πήραν ἴσως εἶδηση ἕνα κείμενο πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *ANTI* (22 Μαΐου, τεύχος 178) καί τήν *ΑΥΓΗ* (23 Μαΐου) μέ καμιά διακοσαριά ὑπογράφες ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν-κομμουνιστῶν. Ἡ πρόταση γιά τή συμπαράταξη ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς στίς ἐπερχόμενες ἐκλογές καί οἱ ἰδέες πού σχεδόν συνθηματικά διατυπώνονταν στό κείμενο αὐτό δέν εἶναι ξένες στόν *Πολίτη*. Χωρίς νά εἶναι ἰδιοκτησία του – γιατί διαμορφώθηκαν καί ἐκφράστηκαν παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν καί δροῦν ἀριστεροί – εἶναι καί δικές του. Ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐκδόσῆς του αὐτές τοῦ ἔδιναν τό πολιτικό καί ἰδεολογικό του στίγμα κι αὐτές τίς ἰδέες ἐξυπηρετώντας συμμερίστηκε τήν κοινή μοίρα τοῦ κόσμου τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἡ πρωτοβουλία αὐτή δέν σταμάτησε μέ τή διατύπωση ἑνός κειμένου καί μιᾶς πρότασης. Τήν 1η Ἰουλίου στό Θέατρο «Πορεία» ὀργανώθηκε μιᾶ συγκέντρωση, στήν ὁποία πήραν μέρος πάνω ἀπό 600 ἄτομα, ὅπου μίλησαν οἱ Τάκης Παππᾶς, Ἄγγελος Ἐλεφάντης καί Πέτρος Εὐθυμίου. Ὅσα ἀνέπτυξαν στίς ὁμιλίες τους ἦταν βέβαια προσωπικές

Μιά πρόταση γιά τήν Ἀνανεωτική Ἀριστερά

Οἱ ἐπερχόμενες ἐκλογές ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία τόσο γιά τή μελλοντική πολιτική καί κοινωνική πορεία τοῦ τόπου, ὅσο καί γιά τήν ἑλληνική ἀριστερά. Ἀλλά ὅποιο καί νά εἶναι τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα, καθοριστικό στοιχεῖο γιά τό σοσιαλισμό στόν τόπο μας θά εἶναι ἡ τύχη ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ καί ἰδεολογικοῦ ρεύματος πού συμβατικά ὀνομάζεται ἀνανεωτική ἀριστερά καί στό ὁποῖο ἀνήκουμε.

Ὡστόσο, ὁ πολὺφωνος ἀπό ἰδεολογική ἀποψη χώρος τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς εἶναι διασπασμένος ὀργανωτικά καί ἐμφανίζεται ἀναποτελεσματικός πολιτικά. Γιατί οὔτε τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ οὔτε ἄλλες ὀργανώσεις καί κινήσεις (ΕΔΑ, Β' Πανελλαδική, Σοσιαλιστική Πορεία, ὀμάδες πού προέκνυσαν ἀπό διασπάσεις τοῦ ΕΚΚΕ ἢ ἀποχωρήσεις ἀπό τό ΚΚΕ) κατάφεραν νά ἀναδείξουν μιᾶ πειστική προοπτική γιά τήν ἀριστερά καί τήν ἑλληνική κοινωνία. Ἐτσι, οἱ ἐκτός κομμάτων καί ὀργανώσεων ἀριστεροί-κομμουνιστές πού ἐπίσης ἀρνοῦνται κατηγορηματικά τήν προοπτική τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ ΚΚΕ ὑποβαθμίζονται πολιτικά, παραμένουν ἀδρανεῖς καί ὑφίστανται ποικίλους πολιτικούς ἐκβιασμούς. Σήμερα, πού πολλές ἐνδείξεις δείχνουν ὅτι οἱ ἐπερχόμενες ἐκλογές μορεῖ νά ἀναταράξουν τήν πολιτική μονοκρατορία τῆς δεξιᾶς καί τῆς Νέας Δημοκρατίας, ἀνακύπτει τό ἐρώτημα: ποῖός πρέπει νά εἶναι ὁ ρόλος τῶν δυ-

Τήν ὑπέγραψαν 220
ἀνέντακτοι ἀριστεροί

'Αριστεράς

τους σκέψεις· συναντούσαν όμως αντίληψεις κοινές ανάμεσα στους ανέντακτους αριστερούς, ανεξάρτητα από τα ιδιαίτερα βιώματα, ανεξάρτητα από τους δρόμους που ο καθένας οδηγείται σήμερα στην ίδια πολιτική στάση. Έτσι οι όμιλίες αυτές μαζί με το κείμενο που προαναφέραμε αποτελούν στοιχεία της ίδιας προσπάθειας που σκοπεύει στη συμπαράταξη όλων των δυνάμεων της 'Ανανεωτικής 'Αριστεράς. Γι' αυτό τόσο το κείμενο όσο και οι όμιλίες έχουν απόλυτως τη θέση τους στις σελίδες του Πολίτη.

Η πρωτοβουλία των ανεξάρτητων κομμουνιστών-αριστερών συνεχίζεται δύσκολα, πολύ δύσκολα, γιατί έρχεται σε αντίθεση με τα αυτονόητα και τις αδράνειες του χώρου. Ταυτόχρονα όμως καταφέρει να αναδείξει συμπτώσεις και να αποσαφηνίσει στάσεις, πράγμα απόλυτως αναγκαίο και γόνιμο όχι μόνο για τις εκλογές αλλά και τις μετεκλογικές εξελίξεις. Έτσι η ιδέα ότι στις επερχόμενες εκλογές, όπου για πρώτη φορά φαίνεται έφικτη ή ήττα της Δεξιάς, πρέπει να καταδειχτεί η επικαιρότητα του σοσιαλισμού μπορεί να κερδίσει έδαφος. Αλλά και η 'Ανανεωτική 'Αριστερά, εξυπηρετώντας την ιδέα του σοσιαλισμού, να ξεφύγει από την πολιτική αφάνεια.

Η όμιλία του Πέτρου Εύθυμιου θα δημοσιευτεί στο επόμενο τεύχος του Πολίτη.

νάμεων της ανανεωτικής αριστεράς; Οι ανανεωτικές δυνάμεις, οι οργανωμένες και οι ανοργάνωτες, μπορούν να υπάρξουν μαζί και δυναμικά στη σημερινή συγκυρία;

Σε όλους είναι γνωστό ότι, στο όνομα της πάλης εναντίον της δεξιάς, διατυπώνονται διάφορες απόψεις και διαγράφονται στάσεις που, όμως, αν επικρατήσουν, θα έχουν ως συνέπεια αφενός να εκμηδενιστεί πολιτικά ο χώρος της ανανεωτικής αριστεράς και αφετέρου να καρπωθούν τις δυνάμεις της το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ. Αν στις επερχόμενες εκλογές η ανανεωτική αριστερά ήττηθεί, ή ήττα αυτή θα σημαίνει όχι μόνο ότι δεν θα εκπροσωπείται κοινοβουλευτικά, αλλά κυρίως ότι θα πάψει να είναι υπολογίσιμη και φερέγγυα ή εκδοχή για μίαν άλλη αριστερά – εγγύηση για το σοσιαλισμό στον τόπο μας. Γιατί ούτε το ΠΑΣΟΚ ούτε το ΚΚΕ, παρά την αντικαπιταλιστική και αντιιμπεριαλιστική τους φρασεολογία, μπορούν να εγγυηθούν τη σοσιαλιστική προοπτική.

Το ΠΑΣΟΚ, με την υιοθέτηση και την προβολή συντεχνιακών, αντιφατικών κοινωνικών συμφερόντων, τον υπερασυγκεντρωτισμό, τον ηγεμονισμό, την προσωποκρατική δομή και την άρχηγική πρακτική του, αναπαράγει την άσπικη πολιτική και, ως εκ τούτου, δεν συνθέτει οργανικά τις πολιτικές και τις κοινωνικές δυνάμεις του σοσιαλισμού. Με τη συνολική του πολιτική

όχι μόνο δεν ανοίγει το δρόμο προς το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, αλλά και υποδιβάσει τη σοσιαλιστική αλλαγή σε άθροισμα συνθημάτων και συμψηφισμό μισθολογικών αυξήσεων και παροχών.

Όσο για το ΚΚΕ, με την ιδεολογική του απόσπρωση, το βαθύ κοινωνικό και πολιτικό του συντηρητισμό, το πλέγμα των διεθνών εξαρτήσεων του, βάζει φραγμούς στην υπόθεση της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Η φραστική αντιιμπεριαλιστική και αντικαπιταλιστική του πολιτική καλύπτει άδξια την επιδίωξη του να εξαφανίσει την ανανεωτική αριστερά και να αναχθεί σε μόνη «αριστερή» αντιπολίτευση σε περίπτωση εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ. Γι' αυτό η επιτιγία των εκλογικών του στόχων και η εκμηδένιση της ανανεωτικής αριστεράς θα αποτελούσαν θανάσιμο πλήγμα για την προοπτική του σοσιαλισμού.

Η αντίθεσή μας προς το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ, χωρίς να εκφράζει το σύνολο των απόρριψων και των θέσεων μας, όροθετεί κατ' αρχήν τον πολιτικό χώρο της ανανεωτικής αριστεράς. Οι εκτιμήσεις που προαναφέρθηκαν ορίζουν τις σινακόλονθες θέσεις μας.

Στόχος μας κύριος και αμετάθετος σ' αυτή τη φάση: η ανανεωτική αριστερά πρέπει να ογει ένισχυμένη από τις προσεχείς εκλογές. Ο ανανεωτικός χώρος πρέπει να εκπροσωπηθεί κοι-

νοδουλεντικά. Και είναι ολέθριο νά υποτιμᾶται ἡ ἀνάγκη αὐτή.

Ἡ φήση τῆς συγκυρίας καί τά πολιτικά με-
γέθη πού συγκροτοῦνται, ἐπιβάλλουν τή συμπα-
ράταξη ὄλων τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων στίς
ἐκλογές. Οἱ καιροί δέν ἐπιτρέπουν τήν πολυτέ-
λεια τοῦ προαποκλεισμοῦ κάποιων, ἔστω καί
μικρῶν δυνάμεων, οὔτε ἐπιδέχονται πειραματι-
σμούς στρατηγικῆς ἢ θεαματικῆς, περιστασια-
κῆς, ἐπιμέρους ὁμαδοποιήσεις. Δέν ἐπιδέχονται,
ἐπίσης, κομματικούς ἡγεμονισμούς, καθῶς καί
πολιτικούς ἀναχωρητισμούς τῆς «λενκῆς» ψή-
φου στό ὄνομα τῆς ριζικῆς διαμαρτυρίας.

Βέβαια, τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ διαχειρίστηκε
τίς ιδέες καί τήν ἐκπροσώπηση τῆς ἀνανέωσης
μέ τρόπο πού μεγάλωσε τή σύγχυση καί τίς κεν-
τρόφυγες τάσεις. Προέχει, ὅμως, νά διατηρηθεῖ
ἀνέπαφη, καί μάλιστα διενδυμένη, ἡ δυνατό-
τητα νά ἀναπτύχθῃ ἔστω μέ ἀντιφάσεις, καί
πάντως μέ πολυφωνία καί διαρκή ἀναζήτηση,
μιά ἄλλη ἀντίληψη γιά τό σοσιαλισμό στόν τόπο
μας. Προέχει, δηλαδή, ἡ συμπαράταξη ὄλων τῶν
δυνάμεων τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς μέ τίς πο-
λιτικές μορφές πού εἶναι σήμερα δυνατές: μιά
συμπαράταξη πού θά ἀναδεικνύει μέσα στήν
ἐκλογική μάχη τίς πολιτικές ἀρνήσεις καί θέσεις
τῆς, θά ἐκλαϊκεύει τά μέτωπα πάλης πρός τή δε-
ξιά, ἀλλά καί πρός τό ΠΑΣΟΚ καί τό ΚΚΕ.
Μιά συμπαράταξη πού θά προβάλλει τή βαθιά
μας πεποίθηση ὅτι καμιά ἐνότητα δέν μπορεῖ νά
ὑπάρξει μέ τούς θιασῶτες τῶν «ἐπιτευγμάτων
τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀκριβῶς γιατί τά

«ἐπιτευγματα» αὐτά ἀποτελοῦν δυσφήμιση τοῦ
σοσιαλισμοῦ. Προέχει ἡ ἐμφάνιση ἐκείνης τῆς
ἀριστερᾶς πού, χωρίς δημαγωγίες καί συνθημα-
τολογικῆς ἀπλοποιήσεις, θά ἀναδείξει τά τρα-
γικά ἀδιέξοδα πού συνεπάγεται ὁ καπιταλισμός
καί τό κράτος του καί θά διανοίξει μίαν ἄλλη
προοπτική.

Κι αὐτό δέν τό μποροῦν οὔτε τό ΠΑΣΟΚ οὔτε
τό ΚΚΕ.

Οἱ ὑπογράφοντες εἴμαστε ἀποφασισμένοι σέ
ἐφαρμογή τῶν ὅσων ἐκθέτουμε παραπάνω. Σέ
συνεργασία μέ ὅσους ἄλλους, μέ ἄλλους τρό-
πους, συμφωνοῦν στήν πρότασή μας νά ἐργα-
στοῦμε μέ κάθε πρόσφορο μέσο γιά τή διαμόρ-
φωση τῆς παράταξης τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστε-
ρᾶς, τήν αὔξηση τῆς ἐκλογικῆς τῆς δύναμης καί
τήν κοινοβουλευτική τῆς ἐκπροσώπηση. Γιατί
θεωροῦμε ὅτι ἡ διατήρηση καί ἡ ἐνίσχυσή τῆς
ἀποτελεῖ τόν ἀναγκαῖο ὄρο, ὥστε καί μετεκλο-
γικά νά προχωρήσουν ἐκεῖνες οἱ διαδικασίες
πού θά ἀποσαφηνίσουν τά ἰδεολογικά, τά πολι-
τικά καί τά ὀργανωτικά τῆς χαρακτηριστικά.
Ἄλλωστε, τέτοιες διαδικασίες εἶναι ἐφικτές μό-
νον ὅταν ἀναδεικνύονται τά κοινωνικά προβλή-
ματα, συντίθενται τά παλαιά μέ τά νέα κοινω-
νικά κινήματα σέ ἕνα γενικότερο σχέδιο κοινω-
νικοῦ καί πολιτικοῦ μετασχηματισμοῦ, σχέδιο
ἄλλης ἀνάπτυξης, πολιτιστικῆς ἀναγέννησης καί
νέας ἱστορικῆς προοπτικῆς. Ἡ νέα ἱστορική
προοπτική γιά τόν τόπο μας μόνο ἀπό τήν ἀνα-
νεωτική ἀριστερά μπορεῖ νά προκύψει.

Ἰθάκη, 5 Μαΐου 1981

Ἄνεξάρτητοι ἀριστεροί-κομμουνιστές: καταγωγές καί διαφοροποιήσεις

τοῦ Τάκη Παππᾶ

Ἡ Λερναία Ὑδρα τῶν ἀνέντακτων κομμουνιστῶν-
ἀριστερῶν τῆς ἀνανέωσης, ἀφοῦ ἔχασε ὀρισμένα κε-
φάλια τῆς, στίς μάχες ἐναντίον τοῦ Ἡρακλῆ ἢ τῶν
Ἡρακλέων, ἐμφανίζει πάλι τά ὑπόλοιπά τῆς σέ μιά
νέα ἀπόπειρα, διαπλαστική, ἰδεολογικοῦ καί πολιτι-
κοῦ ρεύματος.

Ἡ προεκλογική περίοδος, πηγὴ κινητικότητων,
προσφέρει τά μεγάλα ὄριά τῆς, γιά τή διεκδίκηση χώ-
ρου παρουσίας, στό εὐρύτερο πολιτικό φάσμα τῆς
ἀνανεωτικῆς παράταξης καί τῶν ἐκδηλᾶ ἰδιαίτερων
στοιχείων τῆς ταυτότητάς τῆς.

Ἐπομένως ἀπευθύνεται σ' αὐτή τήν παράταξη καί
στή σπονδυλική τῆς στήλη, τό ΚΚΕ ἐσ., πού ἡ πολι-
τική του ὀρίζει τήν πολιτική μοῖρα τοῦ χώρου. Αὐτή
ἢ πλευρά τῆς λογικῆς μας, ἢ ἀπευθυντέα δηλ. στό
ΚΚΕ ἐσ., ἀποτελεῖ ἕνα ἐντονα ἀμφίροστο πρόβλημα,
στόν ἐσωτερικό μας διάλογο, ὅπως καί στίς διάφορες
ἀριστερές δυνάμεις, πού παρακολουθοῦν τίς πρωτο-

βουλίες μας. Η πρότασή μας έχει μία αξιωματικότητα στα σημεία της σχέσης μας με την οργανωτική λογική, την πολιτική πρακτική και την ιδεολογία του κόμματος της κομμουνιστικής ανανέωσης.

Όμως τόσο η άποψή μου, όσο και η άποψη των φίλων αυτής εδώ της πρωτοβουλίας, παρά τις παραλλαγές της, δεν διαφωνεί ιδιαίτερα με την κριτική αντίληψη των όσων θεωρούν ασύμβατη τη μετωπική πολιτική σχέση των δυνάμεων της ανανέωσης. Ταυτόχρονα όμως, εγώ δεν παραιτούμαι από την ισόβια αισιοδοξία μου για το μέλλον αυτών των δυνάμεων. Αυτό δέ ισχύει, παρά το ότι πιθανολογείται σφοδρή αντίδραση σε κάθε επίκληση ψυχικών αναγκών ή μεταφυσικών έννοιων, όπως η αισιοδοξία. Τουτό συμβαίνει γιατί, πιστεύω, διατηρούνται όρισμένοι παρεμφερείς ιστορικοί όροι, που δημιούργησαν το φαινόμενο των ανεξάρτητων ή ανοργάνωτων κομμουνιστών-αριστερών της ανανέωσης αλλά και του ΚΚΕ έσ. Κι αυτό γιατί ο κύριος όγκος, καμψή ήγετικός, της παράταξης αυτής δεν αγνοεί τη σημασία και την προοπτική της ρήξης με την μητροπολιτική πρακτική και ιδεολογία και τις τριτοδιεθνιστικές καταβολές της.

Ειδικότερα:

Τό φαινόμενο του ΚΚΕ έσ. και του φάσματός των ανέντακτων αριστερών, εξεπλήγασε από την άμφισβήτηση των οργανωτικών πολιτικών και ιδεολογικών δεδομένων του χώρου της κομμουνιστικής αριστεράς (κατά κύριο λόγο). Διαφοροποιήθηκε δέ από τη μητρα του για λόγους ποικίλους, που άκροθιγώς θά περιληφθούν σ' αυτή την ανάπτυξη του θέματος.

Χρονικά βλέπουμε πάντως να κορυφώνεται και να εκδηλώνεται γενικευμένο, τό 1968, με την πρωτοφανή στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος δημιουργία δύο μεγάλων κομμάτων κοινής προέλευσης. Τό αποτέλεσμα αυτό συνδυάζεται και με τό πολιτικό πλαίσιο, που διαμορφώνει ή στρατιωτική δικτατορία και με την αποσύνθεση μέσα σ' αυτό της οργανωμένης κομμουνιστικής αριστεράς.

Οί κρίσεις, που υπέβρισκαν σ' όλη την ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος, ιδιαίτερα μετά την άσφυκτική έξαρτηση του ενιαίου ΚΚΕ από τη σοβιετοκρατούμενη Τρίτη Διεθνή, απέκτησαν δημόσια μορφή. Έτσι ενώ μέχρι τό 1968 οί ένδοκομμουνιστικές συγκρούσεις οδηγούσαν σε άποστασίες, παροπλισμούς και μη βιώσιμες όμαδοποιήσεις έξαρτημένες διεθνώς ή όχι, μετά τη διάσπαση έκφράζεται ένα τέτοιο μέγεθος (προϊόν σωρεύσεων), που εμφανίζει:

1. Κατάρρευση της ένότητας του κόμματος.
2. Δημόσια άμφισβήτηση της ιδεολογίας και της πολιτικής του.

Έπομένως ή κρίση αυτή, που συμπτωματική άφετηρία είχε την οργανωτική και πολιτική ανεπάρκεια της κομμουνιστικής αριστεράς να προασπίσει (στην Δικτατορία) τά κοινωνικά συμφέροντα των τάξεων, των στρωμάτων και των οργανωμένων δυνάμεων που εκπροσωπούσε, άρχισε να διαμορφώνει τό φαινόμενο του ΚΚΕ έσ. και των άμφισβητιών ανέντακτων αριστερών. Από τό σύνολο των δυνάμεων αυτών, ένα μέρος αντίταχθηκε, κατά διάφορα στάδια, στό ΚΚΕ

έσ. και ένα άλλο παρέμεινε στό ρευστό χώρο της αντί-ΚΚΕ ανέντακτης κομμουνιστικής αριστεράς.

Σέ επίπεδο στελεχών τό ΚΚΕ έσ. συγκέντρωσε τό μεγαλύτερο μέρος της ήγεσίας της προδικτατορικής ΕΔΑ και της Νεολαίας Λαμπράκη και τά μισά περίπου μέλη των ανώτατων καθοδηγητικών όργάνων του ενιαίου ΚΚΕ. Επίσης ένα μέρος από διαφωνούντες που παρήγαγαν οί κρίσεις, μετά τό 206 Συνέδριο, άναζήτησε την πολιτική του έκφραση στό νεογέννητο ΚΚΕ έσ., εκτός από εκείνους που ενέκλεισαν την ιδεολογικοπολιτική τους άλήθεια και καθαρότητα σε θνησιγενείς ή άναπόδραστα μελλοθάνατες γκρουπες. Αυτό τό γεγονός έχει σημασία για την έρευνα της φύσης του ΚΚΕ έσ. και την ύπαρξη ιδεολογικοπολιτικής ένότητας, μέσα σ' αυτό, και κυρίως για όσους τό αντιμετώπιζουν ως άποροριπτεό ενιαίο κεφάλαιο, στό χώρο της αριστεράς ή της ανανεωτικής αριστεράς.

Από τη στιγμή που στό οργανωτικό δυναμικό του εντάσσονται πρόσωπα με διάφορες έμπειρίες και πολιτικές παιδείες και που ή ρήξη τους με την παράδοση ποικίλλει κατά εποχή και χώρο και που την ιδιαίτερη ρήξη τους αυτή έκφράζει ή έπιλογή του ΚΚΕ έσ., δεν είναι λογικά δυνατόν άλλο παρά να συνθέτουν μία έτερογενή συνθήκη, μη δεκτική ενιαίας αντιμετώπισης (π.χ. Παρτσαλίδης - Δημητρίου - γενιά του 114, και του 15%, Πολυτεχνείου και μεταπολίτευσης).

Συνάμα όμως βέβαιο είναι ότι τίς βασικές πολιτικές κατευθύνσεις, του ΚΚΕ έσ. τίς χάραζε και τίς χαραζέει ή ήγετική του όμάδα (άλλωστε σ' αυτό τό επίπεδο έκφράστηκε ή διάσπαση) αλλά βίωμε και μία βάση του κόμματος ή όποία έλάχιστα μεν έπιδρούσε στην κορυφή, όμως συγχρόνως άποτελούσε πυρήνα πολλαπλού διαλόγου και άμφισβήτησης. Αυτή ή βάση που συγγενεύει με τίς άπόψεις μας, δημιούργησε όρισμένα πρωτοφανή δεδομένα για την ιστορία του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος.

Συγκεκριμένα και ένδεικτικά:

1. Πολύφωνες προς τά έξω άπόψεις του ΚΚΕ έσ.
2. Διατύπωση γνώμων της μειοψηφίας και γνωστοποίησή τους.
3. Ευαισθησία σε αυτόνομα κοινωνικά κινήματα και κινήματα κοινωνικής κριτικής (φεμινισμός, όμοφυλόφιλοι, ψυχιατρεία, φυλακές) και κυρίως
4. Άμφισβήτηση του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» και της ανά τόν κόσμο πολιτικής της μεγάλης Σοσιαλιστικής Πατρίδας.

Ταυτόχρονα όμως κεντρικές έπιλογές της ήγετικής όμάδας άποδείκνυαν τόν ιδιαίτερο πολιτικό ρόλο του ΚΚΕ έ. όπως:

1. Η παραίτηση από τόν τίτλο του ΚΚΕ και ή διατήρηση του όνόματος του ΚΚΕ έσωτερικού.
2. Τό στιγματισμένο δράμα της Ένωμένης Άριστεράς.
3. Η συγκόλληση και αυθαίρετη άποκόλληση της άσφαους Συμμαχίας.
4. Η πολιτικά άκαιρη αντίληψη της Έθνικής Άντιδικτατορικής Δημοκρατικής Ένότητας (ΕΑΔΕ).

5. Τό ΑΣΔΥΣ. οί αφηρημένες ένότητες τών δημοκρατικῶν δυνάμεων καί οί συγκεχυμένες θεωρίες τών δημοκρατικῶν διεξόδων.

Ἔτσι ἡ κύριοι τίτλοι τῆς Αἰγῆς καί οί ἀπανταχοῦ κοινοδουλεωτικοί λόγοι ὑπονόμισαν καί ὑπονομεύουν τήν πολιτική ἐναντίον τοῦ ἀστισμοῦ καί τό ΚΚΕ ἐσ. θεωρεῖται ἕνα εὐνοχισμένο-δεξιῶν τύπου κόμμα. πού δηλώνει πίστη στό μαρξιστικό Εὐαγγέλιο ἀλλά συγχρόνως, στήν πράξη, τό ἀρνεῖται ἢ δέν θρησθεύεται μέ τήν ἱστορικά ἄγνωστή εὐλάβεια τοῦ ἀρχετύπου. Ἐπομένως στό χώρο τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιρροῆς ἐξοβελίστηκε ἀπό τόν καθαρόαιμο μηχανισμό, ἡ δέ ἀνανέωση κινήθηκε μέ σημειωτόν, γιατί ἡ ἀτολμία καί ἀντιφατικότητα τοῦ ΚΚΕ ἐσ. τό δηγοῦσε νά ἀναμασάει, ἐμπειρικά, τά προδικτατορικά συνθήματα τῆς ΕΔΑ καί νά παγιδεύεται μέ τίς ἐνοχές τῆς παραδοχῆς του ἀπό τήν ἀστική καί τή σοβιετική νομιμότητα.

Αὐτά εἶναι τά κύρια δεδομένα τῆς ἐμπλοκῆς καί τῆς συρρίκνωσης τοῦ ἀνανεωτικοῦ χώρου ἐξαιτίας τῆς ἠγετικῆς ὁμάδας τοῦ ΚΚΕ ἐσ.

Ὅμως ἡ ὑπαρξῆς κάποιων σημαντικῶν καί μαχόμενων δυνάμεων στοὺς κόλπους του, ὅπως καί ἡ παρουσία τῶν ἀνέντακτων ἀριστερῶν τῆς ἀνανέωσης ἀποτελοῦν δύναμη ἀνατροπῆς τῶν ἰσορροπιῶν καί πυρῆνα προοπτικῆς γιά τό ἀνοικτό θέμα τῆς πορείας τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης. Μέ βάση αὐτή τήν σκέψη, ἀν καί ρηξικέλευθη, στηρίζονται οἱ ἐλπίδες τῆς διατήρησης τῆς ἀνανέωσης, ὡς παράταξης στήν πολιτική σκηνή καί μέ τόν ἀποκλεισμό τῆς ἰδέας, ὅτι ἕνα εἶναι τό κόμμα τῆς ἀνανέωσης καί μία ἡ ἀλήθεια του.

Αὐτές οἱ δυνάμεις, ἀνεξαρτήτως διαφωνιῶν, καλοῦν τίς ἐγκατεσπαρμένες ἐστίες τῆς ἀνανέωσης νά συλλογικοποιήσουν τήν πολιτική τους παρουσία γιά νά ἀνοίξει ὁ δρόμος στοὺς Ἕλληνες κομμουνιστές ν' ἀποφασίσουν γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά ὀργανωθεῖ σοσιαλιστικά ἡ ἑλληνική κοινωνία καί ὄχι γιά τό πῶς ὁ καπιταλισμός θά γίνει δημοκρατικότερος γενικῶς (ἂν μπορεῖ νά γίνει ἄλλο).

Ταυτόχρονα δέ, ἐπιδιώκουμε, ἔστω καί σάν ἄθροισμα ἀτόμων, νά γίνει ἡ πολιτική τῆς ἀνανέωσης ὑπόθεση τοῦ χώρου τῆς καί ὄχι κεντρικά νά ἀποκλείεται ἡ ἔκφραση τῆς πολυφωνίας στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς γραμμῆς. Ἔτσι θά ἀποδοθεῖ καί ἡ πολύμορφη φυσιογνωμία τῆς ἀλλά θά εἰσαχθεῖ καί μία νέα ποιότητα ἀπέναντι στήν περιχαρακωμένη λογική τοῦ ἄσφαλου, πού ἐκφράζει πρὸς τό λαό, τό κόμμα τοῦ σοβιετικοῦ δοσιλογισμοῦ. Μ' αὐτές τίς σκέψεις αἰτιολογεῖται ἡ σημερινή συγκέντρωση τῶν ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν ἐν ὄψει καί τῆς ἀπειλητικῆς ἐκλογικῆς συγκυρίας καί τῶν κινδύνων, πού γεννάει, νά ἀπομονωθεῖ ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά, μέσω τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ διαχειριστῆ τῶν ὑποθέσεών τῆς.

Ἐδῶ γεννιέται ἕνα εὐλογο ἐρώτημα γιά τό εἶδος καί τίς προθέσεις τῶν ἀνθρώπων πού συγκαλοῦν αὐτή τήν συγκέντρωση, ὅπως καί παλιότερες συγκεντρώσεις με ἀνάλογα ζητήματα πολιτικῆς καί ἰδεολογίας τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς. Οἱ σκέψεις μου, πού

προηγήθηκαν, πιστεύω ὅτι ἀποτελοῦν, ἔστω καί σχηματικά, τόν νοητό μέσο ὄρο τοῦ φάσματος τῶν ἀνεξαρτήτων, πού εἶναι καί τό θέμα πού σχεδόν τηλεγραφικά θά ἀναπτύξω.

Ἀρχικά, πιστεύω ὅτι ἡ λέξη φάσμα, πού χρησιμοποίησα, δίνει ἕνα σημαντικό γνώρισμα τοῦ χώρου τῶν ἀνεξαρτήτων. Κι αὐτό γιατί ὁ χώρος τῶν ἀνεξαρτήτων στίς χρονικές διαδρομές τῆς ὑπαρξῆς του, αὐτονόητα δέν ἔχει εἰσαχθεῖ σέ διαδικασίας ἰδεολογικῆς καί πολιτικῆς ἐνοποίησης καί πολύ περισσότερο ὀργανωτικῆς. Δέν ἔχει ἐπομένως ποτέ ἐκφραστεῖ σάν ἐνότητα, γιατί δέν εἶναι ἐνότητα. Ἀποτελεῖται ἀπό μονάδες πού ἀκολούθησαν ἰδιαίτερους δρόμους γιά νά καταλήξουν σέ ἄρνηση ὀργανωτικῆς ἐνταξῆς στό ΚΚΕ ἐσ. ἢ σέ ἄλλα ποικιλώνυμα σχήματα.

Ἀπό τίς μονάδες αὐτές ἄλλοι ἐγιναν ἀνεξάρτητοι μετὰ ἀπό τήν ἀμφισβήτηση τοῦ σοβιετικοῦ προτύπου καί τῆς πολιτικῆς τοῦ σοβιετικοῦ κράτους (κυρίως μετὰ τά συνταρακτικά γεγονότα τοῦ 20οῦ συνεδρίου). Ἄλλοι ἀπό τή σημαντική ἐπίδραση ἱστορικῶν γεγονότων, στό πλαίσιο τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, ὅπως: Πόζναν 1955, ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν τῆς Βουδαπέστης τό 1956 ἢ ἀπό τήν ρωσοκινεζική σύγκρουση. Τέλος, πῶς πρόσφατα γεγονότα, ὅπως τοῦ χοροῦ τῶν ρωσικῶν τάνγκς στήν Πράγα, συσώρευσαν νέες κατηγορίες ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν. Ἐπίσης, ἐνδεικτικές περιπτώσεις ἀνέντακτων κομμουνιστῶν ἐμφανίζονται ἀπό εἰδικότερες ἐμπειρίες τοῦ κοινωνικοῦ τους χώρου, στήν πρωτεύουσα ἢ τήν ἐπαρχία, στήν Ἑλλάδα ἢ στήν ὁμογενία τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἄλλες πάλι (περιπτώσεις) δημιουργοῦνται ἀπ' τήν στρατοκρατική βαρβαρότητα τῆς ὀργανωμένης ζωῆς τοῦ κόμματος «νέου τύπου» κι ἄλλες ἀπό ἰδιωτεῖα στοὺς ἐσωτερικούς ἀνταγωνισμούς τοῦ μηχανισμοῦ ἢ ἀπό σοσιαλιστική ἠθικολογία. Πάντως ὑπάρχουν καί ἐλάχιστοι πού συγκρούστηκαν ἀπό ἀνεξάρτητη θέση μέ τίς κομματικές ἀντιλήψεις καί πρακτικές, γιατί αὐτές δέν ἐξέφραζαν τά κοινωνικά τους συμφέροντα καί ἔβλεπαν κι ἄκουγαν, ἀπ' τήν «ὀργανωμένη πρωτοπορία», μόνον ἐργατολογικούς θερμοπαλισμούς.

Ἐκτός ἀπό τίς κατηγορίες πού ἀναφέρθηκαν, φαινόμενα ἀνεξαρτήτων (μετὰ ἀπό ρῆξη σχέσεων μέ τά κομμουνιστικά κόμματα ἢ ὁμάδες) ἐκδηλώνονται σέ διάφορες ἐποχές καί μέχρι σήμερα, ἐπειδή, κυρίως, οἱ πολιτικοί χειρισμοί τοῦ ΚΚΕ ἐσ. δέν ἐξέφραζαν τήν πολιτική συνείδηση καί ἰδεολογία τοῦ ἀριστεροῦ, πού ἦρθε σέ ρῆξη μέ τόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό». Τό φαινόμενο παρουσιάζεται διογκωμένο, τώρα, πού νέα γεγονότα δημιουργοῦσαν καινούρια ρήγματα στόν μῦθο τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος καί νέοι προβληματισμοί, σάρωσαν τή μοναδικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης καί γνώσης. Ἔτσι τό μακρόχρονο καί σύνθετο ἀδιέξοδο πού διαμορφωνόταν στήν καθημερινή πολιτική ζωῆ παρήγαγε τοὺς ἀνεξάρτητους κομμουνιστές-ἀριστεροῦς. Αὐτοὺς δηλαδή πού βλέπουμε, τήν τελευταία δεκαπενταετία, ἀποσπασματικά καί ἀκωδικοποίητα, νά προσπαθοῦν νά ἀπαντήσουν στά ἐρωτήματα καί τά προβλήματα πού γεννοῦν οἱ διαδοχικῆς κρίσεις τοῦ κομμουνιστικοῦ χώρου.

Τό ἀκωδικοποίητο καί ἀποσπασματικό, πού ἀρχίζει μέ ἄρνηση καί ἐλάχιστη κατάφαση καί πού δέν

γενικεύει σε ντιρεκτίβα και πολιτικό λόγο την ύπαρξή του (ό χώρος των ανέντακτων) αποτέλεσε ένα άλλο σημαντικό γνώρισμα των ανεξάρτητων άριστερών. Ήταν τό στοιχείο αυτό πού αποτέλεσε αντικείμενο καταγγελίας τών συντεταγμένων πολιτικών δυνάμεων (κυρίως τής άριστερας), αυτών δηλ. πού επιδιώκουν νά άφομοιώσουν τίσ οργανωμένες δυνάμεις και τίσ πολιτικές επιρροές τους στά έφ' όλης τής ύλης τακτοποιημένα τοιτάτα.

Αυτές οι ίδιες άρθρωμένες δυνάμεις, λειδώρησαν τήν πρώτη κίνηση ανέντακτων πού εμφανίστηκε στήν έξορία τής Λέρου (στό Παρθένι), τό 1968, μέ μανιφέστο πού προσηπέγραψαν έναντίον τών σοβιετικών χορευτών και χοροδιδασκάλων στήν Πράγα. Τότε στελέχη, διαφοροτικών ειδών και έμπειριών, τού κόμματος και τής νεολαίας, από τίσ κατηγορίες προσώπων πού ήδη αναφέρθηκαν, συνέθεσαν τό «Χάος», πού συγκροτούσε πλαίσιο διαφωνίας και δέν αποτελούσε κίνηση μέ άρθρωμένο και καταφατικό πολιτικό λόγο. Η φωνή τού έν έκτοπίσει «Χάους» είχε συνενωθεί μέ τή φωνή τού έν Αθήναις ευεπίφορου κομμουνιστικού κοινού και έτσι υπήρξε ένα στοιχειώδες διέξοδο στήν πολιτική μοναξιά του. Η κίνηση αυτή τών ανέντακτων, ευρισκόμενη σε βαθιά ρήξη μέ τήν αυθεντική φωνή τού ΚΚΕ άρνήθηκε και τήν οργανωτική σχέση μέ τό ΚΚΕ έσ., έπειδή συμπεριφερόταν οργανωτίστικά σ' αυτές τίσ δυνάμεις.

Έπακολουθει τό 1973, μετά από περιόδους σκληρών διώξεων τής χούντας και μέ τή θερινή άμνηστία τού Μαρκεζίνη. Τότε ανεξάρτητες και ήμιαναξάρτητες δυνάμεις άποπειράθηκαν νά έκφράσουν πίο συγκερατημένα τίσ άπόψεις τους και νά αποφασίσουν γιά τήν άδιέξοδη μοίρα τους. Ήταν ή περίοδος άσαφής και τό ΚΚΕ έσ. και ό Ήλιός Ήλιού ως παράγοντας τής ανανέωσης, εξέφραζαν τήν άποψη: νά αξιοποιηθει ή σχετική νομιμότητα τής άριστερας.

Τά άδιέξοδα επιτεινόνταν και ό Ίωαννίδης μέ τήν ΕΣΑ ήθεσαν αυλαία στήν τότε προσπάθεια τού διευρυμένου «Χάους». Είχε μεσολαθήσει ό μεταπολυτεχνιακός ζόφος κι όταν έπήλθε ή μεταπολιτέυση, άπελευθερώθηκαν παροπλισμένες δυνάμεις και έπανάκαμψε ή έμικροάτσια, έκδηλώνονται νέες άπόπειρες συγκρότησης ρεύματος ανεξαρτήτων. Είναι ή περίοδος τής «Κίνησης τών 400», τής φιλοεσωτερικής «Κίνησης τών 77», τού Γλέζου κλπ. Μέ τίσ πρώτες αυτές κινήσεις συνυπάρχουν, χωρίς όπωσδήποτε οργανικό σύνδεσμο, νέα κύματα άμφισβήτησης άπ' τήν άγωνιζόμενη φοιτητική νεολαία. Είναι ενεργές πολιτικές μονάδες ή παρατάξεις, πού παραλαίουν βλέποντας τά όράματα, τής δικτατορικής περιόδου, νά συρρικνώνονται από τήν ευκαιριακή γραφειοκρατική σκοπιμότητα και τήν άθροιστική λογική τών δήθεν επαναστατικών φορέων (μικρών και μεγάλων) τής μεταπολίτευσης.

Όλες αυτές οι κινήσεις, μαζί μέ νεογέννητα κοινωνικά κινήματα, διαμόρφωσαν ένα πλατύ και άνισο χώρο ανεξαρτήτων τόν πρώτο καιρό τής μεταπολίτευσης. Όμως ή διαμόρφωση τού ρεύματος πραγματοποιεί σημειωτόν, και τελικά οι κινήσεις αυτές ναυαγοϋν από τήν άμειλικτη πολιτική συγκυρία και τίσ έσωτερικές τους αντιφάσεις και συγκρούσεις.

Ένα μέρος από τίσ κινήσεις τών ανεξαρτήτων εντάσσεται σε οργανωμένα σχήματα ένώ ένα άλλο συντηρεί τήν ανεξαρτησία του. Πραγματοποιεί ευκαιριακές συναντήσεις και διατρανώνει, έστω και πλατωνικά, τήν πεισματική του άρνηση νά άποδεχθει τίσ προσφερόμενες οργανωτικές-πολιτικές και ιδεολογικές συλλήψεις τού συντεταγμένου χώρου τής ανανέωσης. Είναι όρισμένα από τά κεφάλια τής Λερναίας Ύδρας πού επιδίωσαν, ενισχυμένα μέ νέα άθροίσματα πού παράγουν οι άλλεπάλληλες κρίσεις τής άριστερας (όπως μέ διαγραφέντες από τό ΚΚΕ, μέ τή Σοσιαλιστική Πορεία, μέ άποχωρήσαντες από τό ΚΚΕ έσ. και μέλη άριστερών οργανώσεων, πού διαλύθηκαν ή έκφυλίστηκαν).

Μεσολαθεί πάλι ό κοπετός τής Συμμαχίας, τό 1977, ή όξυτάτη κρίση μέ τή Β' Πανελλαδική και μία νέα πολιτική πρόταση διαμορφώνεται από μία ασύντακτη ομάδα ανεξάρτητων άριστερών τής ανανέωσης. Πρόκειται γιά μία πρόταση σύνθεσης τών κατακεραματισμένων πολιτικών δυνάμεων τού ανανεωτικού χώρου μέ τήν μορφή «Μετώπου», πού θά έκφράζει τή δεδομένη πολυφωνία τής ανανεωτικής παράταξης μέ τήν πολιτική και οργανωτική συνύπαρξη, οργανωμένων και μή, δυνάμεων μέ διαφοροτικές άπόψεις.

Όμως ή πρόταση προσέκρουσε στόν οργανωτικό ναρκισσισμό τών σχηματοποιημένων δυνάμεων τού χώρου και δέν μορφοποιήθηκε, γιά λόγους ψυχικούς ή οργανωτίστικούς. Αλλά, στή χρονική πορεία τών πραγμάτων, ή παρεμβατική ικανότητα τού συμβατικά προσδιοριζόμενου ως ανανεωτικού χώρου περιοριζότανε και περιορίζεται και ή δύναμή του άποψιλνόταν. Η λαίλαπα τών μή προνομιούχων και τών όρθωνούντων κομμουνιστών κατακεράτισσε τόν χώρο και τόν έξατομίκευσε, δηλ. σχεδόν τόν έξουδετέρωσε. Έτσι φτάσαμε στό σημείο έκείνο νά διεκδικούμε τά ελάχιστα. Υποστηρίζουμε ότι ή διαχείριση τής υπόθεσης τών ανανεωτικών δυνάμεων από τό ΚΚΕ έσ. έχει άποθει, σ' όλα τά πεδία, πολιτικά επιζήμια. Κι αν ύποτεθει ότι έμεις είμαστε έμπαθείς, τόν λόγο έχουν οι άριθμοί.

Θέλουμε νά αναπτύξουμε τήν άποψη μας, προτεινόντας τή συμμαχία τών ανανεωτικών δυνάμεων, μέ δάση τίσ δικές μας προδιαγραφές, πού συμπυκνώνονται στά εξής σημεία, πού και ταυτόχρονα μάς όρίζουν:

- Α) Οργανωτικά νά λειτουργήσει άπεριόριστα τό πολιτικό δικαίωμα τής δάσης. Γιά νά μή μετατραπει σε έκτελεστή έντολών αλλά σε διαμορφωτή κεντρικών αποφάσεων.
- Β) Πολιτικά-ιδεολογικά: Νά συνδεθει ό κάθε τακτικός στόχος μέ τό στρατηγικό σκοπό τού σοσιαλισμού.

Έπομένως ύφίσταται διαφωνία μας μέ τή θεωρία τών σταδίων, πού άποσυνδέει τήν καθημερινή κοινωνική και πολιτική δράση από τήν επαναστατική προοπτική, αν τελικά τά εύρήματα τής θεωρίας τών σταδίων ή τών συγκεχυμένων διαρθρωτικών αλλαγών δέν είναι τό άλλοθι γιά όσους τά ύποστηρίζουν γιά τήν ένσωμάτωση τους στό πολιτικό σύστημα τής νο-

μιμότητα. Οι απόψεις μας δέδαια αναπτύσσονται σε δυσμενή πολιτική ατμόσφαιρα.

Οι άφηρημένες έννοιες των εθνικών δημοκρατικών αλλαγών και των αντιιμπεριαλιστικών τοιούτων δίνουν και παίρνουν, τό ίδιο και ή προπαγάνδισή του σοσιαλισμού μέσω της αύξήσεως παραγωγής βουτύρου στη Βουλγαρία. Έτσι πάλι καταλαμβάνονται έξ άπήνης οι Έλληνες ψηφοφόροι όπως και διά του σοσιαλισμού όχι με ανθρώπινο πρόσωπο αλλά χωρίς καθόλου πρόσωπο. Εκεί παρέχεται κοκτέιλ κρατικο-ποιήσεων-κοινωνικοποιήσεων, αυτοδιαχειρίσεων προς τούς άπανταχού μή προνομιούχους μετά καταρ-

γήσεως των άμβλώσεων και θεσμοθετήσεως του πολιτικού γάμου.

Είναι ή περίπτωση όπου ό μή προνομιούχος καθηγητής Πανεπιστημίου συνενώνεται με τον μή προνομιούχο Αρχιεπίσκοπο Σεραφείμ (χωρισμός εκκλησίας και κράτους) και θαδίζουν για ένα σοσιαλισμό, πού δέν έγινε στις 18 (Νοεμβρίου 1974) αλλά πρόκειται να γίνει με τον τρόπο του. Αυτούς τούς παράξενους σοσιαλισμούς, τό σύνθημα της πώσης της δεξιās δέν τούς αντιμετώπιζει, αλλά οδηγεί τό έκλογικό σώμα σε διάβρωση και άσαφείς έθισμούς.

Τίς αντίστασεις άπέναντι σ' αυτούς τούς άριθμούς κηρύσσουμε σήμερα.

Τί θά γίνει μ' εκείνη τήν υπόθεση του σοσιαλισμού;

του "Αγγελου Έλεφάντη

Τό έρώτημα είναι άπολύτως βάσιμο και επίκαιρο. Βάσιμο γιατί ή κοινωνία πού ζούμε είναι μιá ώριμη καπιταλιστική κοινωνία· και επίκαιρο γιατί δέν υπάρχουν περιθώρια έξωραϊσμού της έκταραρωμένης της καμωσιās: δέν υπάρχουν άλλα κοινωνικά στάδια να διανύσουμε παρά να ζήσουμε τό άτέλεστο παιχνίδι των καπιταλιστικών ολοκληρώσεων και ολοκληρωτισμών, ών ούκ έστι άριθμός. Ό δρόμος άπό τό Γουδί στην ΕΟΚ τελείωσε, δέν θαθαινει και δέν πλαταινει. Μόνο έξσφενδονίζει στο περιθώριο όσους επιμένουν να τον περπατούν μην τολμώντας να πάρουν τίς φαριδιές ιστορικές λεωφόρους πού άνοιγονται μπροστά τους. Βάλτωσαν άκόμη και οι δρόμοι του αντιιμπεριαλισμού και του αντιφασισμού όπου αναλώθηκαν τόσες γενιές άριστερών. Δέν οδηγούν πλέον πουθενά, μόνο θανακαλίζουν με νοσταλγικές, έπαναστατικές αναπολήσεις όσους επιμένουν άκόμη να βλέπουν συνεχώς πίσω τους. Σήμερα όποιος δέν μιλά για καπιταλισμό, όποιος δέν βλέπει ότι ό σοσιαλισμός έγινε άμεση και κατεπείγουσα πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική άνάγκη προσδλέπει στα περασμένα ή καλύπτει άλλότρια συμφέροντα.

Τό σοσιαλιστικό σχέδιο: ό μεγάλος άπών

Έχω πλήρη συνείδηση ότι ό σοσιαλισμός δέν είναι συνώνυμος με τή ρητορική έκφώνησή του. Και επειδή ένα σοσιαλιστικό σχέδιο είναι προπάντων ένα σχέδιο πολιτικό πού συνάγεται άπό τήν άνάλυση του πλέγματος έξουσιών πού πρέπει να ανατραπούν ώστε σε ένα νέο, άπελευθερωμένο πολιτικά, πεδίο να γίνει δυνατό τό ξεπέταγμα της λαϊκής συνέργειας και κοινωνικής δυναμικής· επειδή ένα τέτοιο πολιτικό σχέδιο έχει νόημα μόνο αν, αναταράζοντας τήν κοινωνική άδράνεια, είναι κατάλληλο να δώσει άπαντήσεις στα σημερινά κοινωνικά άδιέξοδα· επειδή για να είναι πραγματικά πολιτικό ένα σοσιαλιστικό σχέδιο και όχι ιδεολογία πολιτικοειδής πρέπει να συναρριεί σε μιá πολιτικοπρακτική ένότητα τίς κοινωνικές δυ-

* Τό ζείμενο αυτό ήταν όμιλία στο θέατρο «Πορεία». Έδώ δημοσιεύεται με όρισμένες προσθήκες, περικοπές και έλάχιστες σημειώσεις.

νάμεις πρὸς τίς ὁποῖες ἀπευθύνεται, καὶ ἐπειδὴ τέτοια πράγματα δὲν συμβαίνουν στὴν Ἑλλάδα σήμερα, πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι σοσιαλιστικὸ σχέδιο δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν ἰδέες, προσπάθειες, μικροαρθρώσεις, ἀπόψεις ἀριστερές, ἄνθρωποι πού θέλουν νὰ εἶναι, καὶ σίγουρα εἶναι, ἀριστεροί, κινήματα τυφλά ἢ στιγμαῖα ἀλλὰ *ὄχι οἱ πολιτικές δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ*.

Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ ὁ σοσιαλισμὸς δὲν οἰκοδομήθηκε καὶ δὲν θρῖσκειται ὑπὸ οἰκοδόμησι ἢ καμιά χώρα τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ τὰ λιγοστά σπαράγματα του πού μπορεῖ νὰ κρατήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἱστορική πείρα ἄλλων λαῶν δὲν ἀρκοῦν νὰ δώσουν ὑπόστασι σὲ κάποιο φερέγγυο σοσιαλιστικὸ ὑπόδειγμα, ἐπειδὴ ἀκόμη ἡ σοσιαλιστικὴ ἀλλαγὴ δὲν εἶναι ἡ δικαιότερη κατανομή τῶν εἰσοδημάτων σὺν ἡ κρατικῇ ἰδιοκτησίᾳ τῶν μέσων παραγωγῆς σὺν κάποια λαϊκότεροισι πολιτικῇ ἐξουσίᾳ, οἱ ἀπορίες, κυριολεκτικὰ, εἶναι ἀφάνταστα πῶς πολλές ἀπὸ τίς σιγουριές.

Ἀπὸ δῶ, σίγουρα, ἐκπηγάζουν ἀναστολές, ἡ παρελθοντολατρία, ὁ φόβος γιὰ τὸ μέλλον, ἡ ἀοριστία τῶν στόχων, ἡ γενεολογία τῶν ἀναλύσεων: μιά τεράστια κοινωνικὴ ὑστέρηση, κι ὄχι μόνο στὰ μέρη μας ἀλλὰ παντοῦ στὸν κόσμον.

Μηδενιστές ἢ φαντασιόπληκτοι ὅσοι σκέφτονται ἔτσι:

Οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Ἀπλῶς καταδικασμένοι νὰ τὰ φτιάξουν ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, νὰ τὰ φανταστοῦν ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Γι' αὐτὸ ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀφοῦ οὔτε κοινωνικὲς δυνάμεις ἀναδεικνύουν τὴν ἀνάγκη του οὔτε πολιτικὲς μοχθοῦν γιὰ τὸ σχέδιάματό του, μοιάζει βουλησιαρχικός ἐγκεφαλισμός. Ὅμως δὲν εἶναι. Ἀπλῶς τὸ ἀντικειμενικὸ ἀδιέξοδο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας πού ζοῦμε, ἀδιέξοδο γιὰτὶ δὲν μπορεῖ παρά νὰ διαιωνίσει τὰ ἀποτρόπαια σχήματά της, ὑπογραμμίζει τὴ φτώχεια τῶν κατακτήσεών μας καὶ προκαλεῖ.

Ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἔργο τῆς ἀριστερᾶς εἶναι ἡ ἄοκη ἐνεργοποίηση τοῦ σοσιαλιστικοῦ σχεδίου. Οἱ ἀριστερές μας ὅμως καταβάλλουν ἐργῶδεις προσπάθειες γιὰ τὴν Ἀλλαγὴ(ι), τὴ βαθιά, τὴν πλατιά, τὴν πραγματικὴ, τὴν οὐσιαστικὴ, τὴν ἐθνικὴ, τὴ δημοκρατικὴ, καὶ πάει λέγοντας ὁ χορὸς τῶν ἐπιθέτων. Βέβαια ὅλες μιλοῦν γιὰ τὴν «κατεύθυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ», πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὅμως ἡ καθεμιά τους θὰ προτάξῃ κάποια ἐνδιάμεσα στάδια, πού ἀποτελοῦν, ὅπως λένε, τὴν ἀναγκαῖα προϋπόθεσή του. Κάθε ἄλλη σκέψη, ἀπαρχὴ ἔργου καὶ διάθεσις ἐξοστρακίζονται ὡς ἀνευθυνότητα, ἀριστερισμὸς, τυχοδιωκτισμὸς, κάθε προβληματισμὸς πού παραβαίνει τοὺς πατρωνιμικούς ἀφορισμούς καυτηριάζεται καὶ ἐλέγχεται ὡς «μιά ἀπὸ τίς χειρότερες συνήθειες πού ἔμπασαν ἀνώριμοι ἐπαναστάτες διανοούμενοι στὸ κόμμα μας».¹ Ὅσο γιὰ τὸ φερόνυμο κίνημα τῆς σοσιαλιστικῆς ἀλλαγῆς, τὸ ΠΑΣΟΚ, φρόντισε ἀρκετὰ ἔγκαιρα ν' ἀποστομώσει ὅλους ὅσοι πάσχισαν νὰ ὑπερβῶν τὴ γλωσσολογία τῆς ἀντρεοπαπαντρεϊκῆς καζουϊστικῆς.

Ὁ ἀνεύρετος σοσιαλισμὸς

Ἡ ἱστορία εἶναι μακρινή: ταυτίζεται μὲ τὴν ἱστορία

τῶν ταξικῶν καὶ πολιτικῶν ἀγώνων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν στὸν τόπο μας. Τὸ γενικὸ περίγραμμα μᾶς τὸ δείχνει ἀνάγλυφα ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς παραδοσιακῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀνομαζόμενης ἀνανεωτικῆς, ἔτσι ὅπως θρῖσκει ἀποτυπωμένη στὰ πολιτικὰ τους προγράμματα. Ὅχι βέβαια γιὰτὶ αὐτὴ ἡ θεωρία ἐφτιαξέ τὴν ἱστορία ἀλλὰ γιὰτὶ ἀποτελεῖ τὸν ἀλάνθαστο δείκτη τῶν διαδικασιῶν τοῦ συντελέσθησαν, τὸ ἀδιάφυστο τεκμήριον τῆς πολιτικῆς βούλησις τῶν ἀνθρώπων πού καθοδήγησαν τὸ κίνημα, καὶ τὸ ἀδιαφιλονίκητο πειστήριον τῆς ἰδεολογίας τῶν ἀριστερῶν πού πολέμησαν στίς γραμμές του.

Ἡ θεωρία λοιπὸν αὐτὴ ἔλεγε καὶ λέει περίπου τὰ ἑξῆς:

Ἡ Ἑλλάδα εἶναι μιά χώρα ἀνώριμη ἢ μέτριας καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξις μὲ σημαντικούς προκαπιταλιστικούς θύλακες στὸν κοινωνικὸ της ἰσθμὸ, ἢ, πού καταλήγει στὸ ἴδιο, μιά χώρα ὅπου συναρθρώνονται σημαντικοὶ ἀ-καπιταλιστικοὶ τομεῖς μὲ ἰσχυροὺς καπιταλιστικούς θύλακες. Πληθῶρα οἱ παραλλαγές τῆς ἴδιας κοινωνικῆς περιγραφῆς, πού βλέπουν ὡς καπιταλισμὸ μόνο «τὰ ξένα καὶ ντόπια μονοπώλια» καὶ ὡς ἀστική τάξη τίς διακόσιες προνομιοῦχες μεγαλοπλουτοκρατικὲς οἰκογένειες, συμπλήρωναν τὴν πολιτικοκοινωνικὴ χαρτογράφηση καὶ μὲ ἄλλα στοιχεία: ἡ Ἑλλάδα ἀναπτύσσεται σὲ συνθήκες ἱμπεριαλιστικῆς ἐξάρτησις, ἡ ἀστική της τάξη εἶναι μεταπρατικὴ, ὁ μεταπρατισμὸς ὡς κυρίαρχη ἰδεολογία παρέχει τοὺς μόνους συνεκτικούς ἀρμούς μιᾶς κατὰ τὰ ἄλλα ἀσυνάρτητης κοινωνίας: ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία εἶναι δύσμορφη κοινωνικὰ καὶ ἀνώμαλη πολιτικὰ.

Αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ περιγραφή φάνταζε πειστικὴ μιά κι ὁ καθένας, ἐπιστρατεύοντας τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ του διώματα, μπορούσε μὲ ἀνέση νὰ διακρίνει τὴ γενικὴ κοινωνικὴ ἀνωμαλία πού ἔκανε τὴν Ἑλλάδα *ιδιάζουσα περίπτωση*, μιά κι ὁ καθένας ἔβλεπε ὅτι οὔτε πολιτικὰ οὔτε κοινωνικὰ συγγένευε μὲ τὴν καπιταλιστικὴ Δύση. Γι' αὐτὸ πολλοὶ τὴν προσομοίωσαν μὲ τὸν Τρίτο Κόσμον καὶ τῆς φόρτωσαν στὴν πλάτη τίς τρέχουσες τριτοκοσμικὲς ἐπιλογές. Καὶ πραγματικά, ἔτσι ὅπως πορευτήκαμε ἐδῶ κι ἓνα αἶωνα ἀπὸ πόλεμο σὲ πόλεμο, ἀπὸ ἐθνικὴ καταστροφή σὲ καταστροφή, ἀπὸ δικτατορία σὲ δικτατορία, ἀπὸ πραξικόπημα σὲ πραξικόπημα, ἀπὸ ἐκτροπὴ σὲ ἐκτροπὴ, ἀπὸ ἀνωμαλία σὲ ἀνωμαλία, μὲ μικρὰ, ἀδέβια καὶ αὐτοαναίρουμένα διαλείμματα δημοκρατικῆς ζωῆς, ἡ περιγραφή ἔμοιαζε σωστή. Σωστά, ἐπομένως, καὶ τὰ πολιτικὰ συμπεράσματα, δικαιωμέ-

1. Ἡ φράση ἀνήκει στὸ Λεωνίδα Κύρκο πού θέλει ν' ἀποσπάσει τὰ μέλη τοῦ κόμματός του ἀπὸ τὸν κατήφορο τοῦ «ἔσωκομματικοῦ φιλελευθερισμοῦ», τῶν «ἄγονων συζητήσεων», τῶν «θεωρητικῶν προβληματισμῶν», καὶ νὰ τοὺς στρέψῃ πρὸς τὴν «πεισματάκινη ὁργάνωσι τῆς πρακτικῆς δουλειᾶς καὶ τὴν ὑπογράμμισι τῆς σημασίας τῆς Πράξεως». (Βλ. Λ. Κύρκου «Σκέψεις γύρω ἀπὸ μερικὰ προβλήματα. ΚΟΜΘΕΠ, τεύχ. 30-31, Φλεβ. 1980, σελ. 61). Τώρα μέσα στὸν προεκλογικὸ ἀκτιβισμό τῆς ἀφισοκόλλησις ἐπιούτη ἢ ἐπίκλησι τοῦ τέλους τῶν συζητήσεων καὶ τῆς βασιλείας τῆς «πρακτικῆς δουλειᾶς» παίρνει τὴ θέση τοῦ μοναδικοῦ καὶ ἀτράνταχτου πολιτικοῦ ἐπιχειρήματος.

νοι και οι αντίστοιχοι στόχοι. Άλλωστε είπώθηκε, και λέγεται, τόσες φορές: «τό έδειξε ή ζωή».

Άν κάτι όμως «έδειξε ή ζωή» ήταν ότι-οι αναλύσεις της παραδοσιακής και της σημερινής άριστεράς έπλεαν στίς ασάφειες και τά διαφορούμενα μιάς ιμπεριονιστικής αλληθοφάνειας. Τό πυκνό πλέγμα των ταξικών και κοινωνικών σχέσεων, ή «παραγωγή και ή αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής πού, σέ τελεινταία άνάλυση, πλάθουν την ιστορία» (Ένγκελς) έμειναν έξω από τά παραδοσιακά έρμηνευτικά-αναλυτικά και πολιτικά σχήματα. Η άριστερά πιασμένη στίς λαβές της πολιτικής έκτροπής (μιά Έκτροπή πού κατάντησε τρόπος ύπαρξης της νεοελληνικής κοινωνίας, ή άτιμόσφαιρά της) φαντάστηκε ότι ή άνώμαλη πολιτική ζωή, πού όντως ύπήρχε, παρεμπόδιζε την ώριμανση του καπιταλιστικού μοντέλου, ή ότι ευνοούσε μόνο την άνάπτυξη των «ξένων και ντόπιων μονοπωλίων» και τά προνόμια των όλίγων πλουτοκρατών.

Έτσι, μέ βάση αυτήν την εικαζόμενη κοινωνική ύλη μιάς άνώριμης κοινωνίας, ή παραδοσιακή άριστερά προσδιόριζε και προσδιορίζει ακόμη τούς λογικά αντίστοιχους πολιτικούς στόχους: έθνική ανεξαρτησία, οικονομική άνάπτυξη, κοινωνική δικαιοσύνη, εκδημοκρατισμός. Και πάντα λόγω των ελληνικών πολιτικών ιδιομορφιών προείχε κάτι πού αποτελούσε τή συμπύκνωση του πολιτικού: ή αποκατάσταση και ή στερέωση της δημοκρατίας, τό «βάθεμα και τό πλάτεμα», ως προϋπόθεση της κοινωνικής προόδου, στο πλαίσιο βέβαια μιάς άστιδημοκρατικής ανεξάρτητης Πολιτείας. Τό προς κατάκτηση στάδιο της ανεξάρτητης, βαθιά και πλατιά εκδημοκρατισμένης Έλλάδας, αντιπροσώπευε τόν πολιτικό όρίζοντα της άριστεράς όπου προβάλλονταν (και προβάλλονται) πολλές τροχιές άνάλογα μέ την πολιτική συγκυρία, αλλά πού άπομακρυνόταν ακόμη πιό πολύ κάθε φορά πού πιότευε ότι τόν πλησίαζε. Μάλιστα οι άνώμαλες πολιτικές συνθήκες δικαίωναν την πεποίθηση ότι αυτή ή ανεξέλικτη κοινωνικά και αντιδημοκρατική πολιτικά κατάσταση όφειλόταν αποκλειστικά στον ξένο παράγοντα πού κρατούσε όμηρη την περιδεή, λιγοστή και ισχνή άστική τάξη, κι αυτή μέ τή σειρά της καταδυνάστευε τό σύνολο του ελληνικού λαού. Έτσι ό αντιιμπεριαλισμός, πάνακεια και ιδεοληψία, μέ τό μονοσήμαντο προσανατολισμό του άπονεύρωνε τούς πολιτικούς αγώνες από την κοινωνική τους τεκμηρίωση και τούς υπέτασσε στην οικουμενική διαπάλη του ιμπεριαλιστικού (ΗΠΑ-ΝΑΤΟ) και του αντιιμπεριαλιστικού (ΕΣΣΔ-σοσιαλιστικές χώρες) στρατοπέδου.² Σ' αυτό τό υπερεθνικό και υπεριοικονομικό επίπεδο τά πάντα χάνονταν στους δαίδαλους του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων. Η αντιιμπεριαλιστική επανάσταση θά προχωρούσε ταυτόχρονα και συνδυασμένα από δύο δρόμους: τόν εννοϊκό διεθνή συσχετισμό δυνάμεων (κατίσχυση ΕΣΣΔ) και την άνάπτυξη της πλατιάς, έθνικής συμμαχίας. Ίδιαίτερα μετά τόν εμφύλιο πόλεμο, οι κομμουνιστές πίστευαν ότι θά πετύχαιναν την Έθνική Δημοκρατική Άλλαγή (Ε.Δ.Α) μέ συμμαχία όλων των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων πού έκτεινόνται από τό προλεταριάτο έως και την (μή μεταπρατική) έθνική άστική τάξη. Πάντα βέβαια πρόσθεταν, και προσθέτουν

ακόμη, ότι ύστερα από την αποκατάσταση της δημοκρατίας και την κατάκτηση της ανεξαρτησίας, κι άφου θά εκλείψει, όριστικά και άμετάκλητα, κάθε πιθανότητα ύπαναχώρησης στην ιστορική Έκτροπή, ανοίγεται ό όρίζοντας της σοσιαλιστικής άλλαγής, τό στάδιο του Άπώτερου, του Ύπέρατου, του Ύστατου, του Τελικού Σκοπού. Όλα γίνονταν σάν ή ιστορική Έκτροπή νά ύποχρέωνε τούς κομμουνιστές ν' άποσυνδέουν την ιδεολογία τους από την πολιτική τους, τή σοσιαλιστική επαγγελία από τά ενδιάμεσα στάδια, σάν νά άποστράγγιζαν τελικά την πολιτική από την κοινωνική της ύλη. Έτσι όμως ή πολιτική διεξαγόταν συνεχεία στο πεδίο του ταξικού αντιπάλου.

Η θεωρία των σταδίων

Δέν θέλω τώρα νά καταπιαστώ μέ τά τεράστια και κρίσιμης σημασίας ιστορικά θέματα της πρόσφατης ιστορίας μας, νά δούμε δηλαδή πότε και πόσο ίσχυαν όλα αυτά. Πρέπει όμως νά δούμε πόσο ισχύουν σήμερα όλα αυτά. Νά δούμε αν ύπάρχει κάποιο κοινωνικό στάδιο προς κατάκτηση πού θά μπορούσε νά δώσει πολιτικό νόημα στη δράση των κοινωνικών δυνάμεων πού ύφίστανται την καπιταλιστική εκμετάλλευση και καταπίεση εκτός, βέβαια, από την άέναη αναπαραγωγή του καπιταλισμού, έστω του ιδιόμορφου ελληνικού «μικροκαπιταλισμού». Κι αυτό είναι ένα ερώτημα άρκετά αυτόνομο από τά ζητήματα της ιστορίας μας και άπολύτως κρίσιμο για τή μελλοντική μας πορεία.

Θά πρέπει νά όμολογήσει κανείς ότι ύπάρχει μία παράδοξη κατάσταση: στίς γραμμές της παραδοσιακής αλλά και της ανανεωτικής άριστεράς κανείς δέν άρνείται την καπιταλιστική ώριμανση της ελληνικής κοινωνίας, κανείς δέν άμφισβητεί στα σοβαρά ότι στην Έλλάδα κυριαρχεί ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και ότι ή επικράτησή του, πού συνεπάγεται γενίκευση της μισθωτής εργασίας, γενίκευση των καπιταλιστικών ταξικών και αντίστοιχων κοινωνικών σχέσεων, προδιαγράφει τή δυναμική της άνάπτυξης του συνόλου κοινωνικού σχηματισμού. Και τό παράδοξο άποκαλύπτεται ολοκάθαρα αν σκεφτεί κανείς ότι, παρά την καθομολόγηση του καπιταλιστικού χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, οι πολιτικοί στό-

2. Τό ζήτημα βέβαια ήταν και είναι εκείνος ό «άντιιμπεριαλισμός» πού προσπαθούσε νά στρέψει επί ματαίω έναντιον του άμερικανικού ιμπεριαλισμού όλες τις κοινωνικές τάξεις, ακόμη και τις καπιταλιστικές, εκτός από τά επιθετικά μονοπώλια, τούς μεταπράτες και τούς ξενόδουλους πράκτορες της CIA. Η άνασκευή της θεωρίας του ψευδεπίγραφου αντιιμπεριαλισμού και της σύστοιξης πολιτικής πρακτικής κόστισε τό βαρύ τίμημα νά μη βλέπουμε πολλοί ότι ύστερα από ένα όρισμένο σημείο πού συμπίπτει μέ την νικηφόρα έκβαση των έθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων (κυρίως Βιετνάμ), και για τά καθ' ήμάς όπωσδήποτε μετά την πώση της δικτατορίας, τά πράγματα αλλάζουν ριζικά. Άπό κει και πέρα, όχι μόνο ό ψευδεπίγραφος αντιιμπεριαλισμός αλλά κι εκείνοι πού έβλεπαν τά κοινωνικά έρείσματα της ιμπεριαλιστικής διεόδουσης και της έσωτερικής ιμπεριαλιστικής συμμαχίας, και παρά τό γεγονός ότι ό ιμπεριαλισμός δέν έπαυε βέβαια νά ύπάρχει, δέν μπορούσε νά προσφέρει τόν άξονα πλεύσης για την Άριστερά.

χοι πού προβάλλονται δέν συνδέονται μέ τήν έπικαιρότητα του σοσιαλισμού αλλά σχεδιάζουν κάποια ένδιάμεσα στάδια όπως ή κατάργηση τής ιμπεριαλιστικής εξάρτησης, ό περιορισμός τής αυθαιρεσίας των ξένων και ντόπιων μονοπωλίων και ή συνάδουσα «ριζική», «βαθιά», «πραγματική», «πραγματικά δημοκρατική» ή χωρίς κοσμητικά επίθετα Άλλαγή. Βρισκόμαστε, λοιπόν, πάντα στήν προβληματική τής Έκτροπής. Άλλαγή σημαίνει ή αναίρεση τής Έκτροπής, τό ίσως ένα κοινωνικοπολιτικό στάδιο πρὸς κατάκτηση πού μόνο στή ρητορεία τής γλώσσας των επιθέτων γίνεται στάδιο δόξης λαμπρόν.

Τά πράγματα είναι όμως ακόμη πιό περίπλοκα. Γιατί ή άντοχή και ή μακροβιότητα τής «θεωρίας των σταδίων» (άν και δέν όμολογείται πλέον λόγω τής θεωρητικής τής άνυποληψίας) συνοδεύεται μέ διάφορες άφοπλιστικές βελτιώσεις μέ μεγάλη πέραση στό στρατόπεδο τής ανανεωτικής άριστερας. Η θεωρία των σταδίων πού θά πάρει τό όνομα θεωρία των «διարθρωτικών αλλαγών» θά συνδυασθεί μέ τήν άπορριψη «τής στρατηγικής τής έφόδου» πού, ως σταλινική, μπορεί εύκολα και άνέξοδα νά παραδοθεί στήν κοινή περιφρόνηση. Άντίθετα όποιαδήποτε αντίληψη για τήν έπικαιρότητα του σοσιαλισμού σιγματίζεται εύθως και σαφώς ως σταλινική μιά και, όπως λένε, παραπέμπει στή «μετωπική σύγκρουση», στήν έφοδο για τήν κατάληψη τής εξουσίας, στήν άποτροπια τακτική των ξεκομμένων πρωτοποριών πού είναι καταδικασμένες σέ άποτυχία, αλλά κι άν πετύχουν δέν μπορεί παρά νά καταλήξουν στά γνωστά δικτατορικά συστήματα τής δικτατορίας του προλεταριάτου και του υπερκρατισμού.³ Όποιος, λοιπόν μιλάει σήμερα για σοσιαλισμό είναι σταλινικός (μέ κατ'έπιφαση άντισταλινικό προσωπείο), κρατιστής και άριστεριστής.

Γι' αυτό και οι συντεοί τής ανανέωσης, για νά μή διαπράξουν αυτά τά όλέθρια άμαρτήματα, πού εξόντωσαν τους προγόνους και μηδένισαν τους άπογόνους, ξαναχτίζουν μεθοδικά αλλά μέ σύγχρονα ύλικά τή θεωρία των σταδίων. Έτσι τά σημερινά δεδομένα τής παγκόσμια καπιταλιστικής κρίσης πού κανείς δέν άμφισβητεί, θά ένωματωθούν κι αυτά στό παλιό πολιτικό σχήμα πού θά παραπέμπει τήν έπικαιρότητα του σοσιαλισμού σέ κάποιο άπώτατο μέλλον. Άξίζει τόν κόπο νά παρακολουθήσουμε, έστω συνοπτικά, τή σχετική άνάπτυξη:

Κατ' άρχήν μερικές γενικά σωστές παραδοχές: Υποστηρίζεται ότι στή σημερινή φάση του καπιταλισμού ή τεράστια συσσώρευση κεφαλαίων και ή σταθερότητα, χάρη στους εργατικούς-λαϊκούς άγώνες, τής τιμής τής εργατικής δύναμης λιγοστεύουν τά κέρδη. Κι ότι στήν πληθωρική προσφορά πού έχει δημιουργήσει ή συσσώρευση άρχίζει νά άντιστοιχεί μιά ύποτονική ζήτηση πού δημιουργεί καταναλωτικό άδιέξοδο, μείωση των πωλήσεων και σοβαρή κάμψη των επενδύσεων. Έτσι, καθώς ή όλη παραγωγική διαδικασία έλέγχεται, όπως υποστηρίζουν, από τό

σύστημα του όνομαζόμενου Κρατικού Μονοπωλιακού Καπιταλισμού, τά μεγάλα καπιταλιστικά μονοπώλια και οι Πολυεθνικές, σέ στενή συνεργασία μέ τό κράτος πού έλέγχουν άπολύτως, προσπαθούν νά άξιοποιήσουν τά κεφάλαιά τους μέσα σέ συνθήκες άφενός άκράιου άνορθολογισμού και άνταγωνισμού και άφετέρου σθεναρής άμυνας τής εργατικής τάξης πού προσπαθεί νά διατηρήσει και τήν πλήρη άπασχόληση και τή σταθερότητα των ήμερομισθίων. Έτσι ό καπιταλισμός περνάει μιά φάση άγκύλωσης, μιά φάση κοινωνικής στένωσης. Η άντικειμενική άδυναμία του συστήματος νά επιδιώσει και νά αναπτυχθεί «φυσιολογικά» τό οδηγούν σέ πολιτικοϊδεολογική χρεοκοπία άφού δέν μπορεί πλέον νά κρύψει ούτε νά ξεπεράσει τς άντιφάσεις του.

Επομένως ή άπαξίωση του κεφαλαίου και ή μείωση του ποσοστού του κέρδους συνεχίζονται. Έξαιτίας όλων αυτών των δομικών δυσκαμψιών και κρίσεων είναι άδύνατο νά έναρμόνισθούν οι ρυθμοί τής ζήτησης και τής προσφοράς. Στήν άκρη τής διαδικασίας παρατηρείται καταστροφή των εισοδημάτων των εργαζομένων, καταστροφή των μικρομεσαίων έπιχειρήσεων, καταστροφή των άγροτικών εισοδημάτων, άνεργία.

Σ' αυτή τήν κοινωνική περιγραφή, μέ τήν όποία δέν μπορεί παρά νά συμφωνήσει κανείς σέ γενικές γραμμές, ιδού και ή πολιτική άπόδοση, άπαύγασμα πολιτικής μεταφυσικής: Άπό τήν παλαιά σταλινο-τροτσκο-τριτοδιεθντική θεωρία τής άναπόδραστης κατάρρευσης του καπιταλισμού⁴ πού πρόδραπε ότι στά έρείπια του θά έφορούσαν οι προλεταριακές μάζες για νά συντρίψουν τήν άστική έξουσία και νά θεμελιώσουν τήν προλεταριακή κοινωνία μέ τήν εργατική τάξη έπικεφαλής και τους συμμάχους τής δίπλα, κρατήθηκε ό πυρήνας του καταστροφισμού: ή κρίση οδηγεί στήν κατάρρευση, ή κατάρρευση έχει ως νομοτελειακό άποτέλεσμα τήν προλεταριακή επανάσταση. Βέβαια σήμερα δέν μιλούν για προλεταριακή επανάσταση αλλά τό κύριο στή θεωρία αυτή δέν είναι ό άμεσος πολιτικός στόχος αλλά ότι, στήν ιστορική μακροκλίμακα, θεωρεί τόν καπιταλισμό ως ιστορική προσωρινότητα, ως ένα νομοτελειακά πεπερασμένο

3. Θά μπορούσε νά άραδιάσει κανείς πολλές σελίδες παραπομπών σέ βιβλία, άρθρα και κομματικές αποφάσεις όπου είτε ρητά είτε έμμεσα εκφράζεται αυτή ή πολιτική φιλοσοφία. Θά ήταν όμως χωρίς ένδιαφέρον. Άν πάντως ό άναγνώστης θέλει νά έχει μιά ολοκληρωμένη και σαφή έκδοση αυτών των άντιλήψεων άς ρίξει μιά ματιά στό πόνημα του Περικλή Βαλλιάνου «για τό Νίκο Πουλαντζά και τό μαρξιστικό δομισμό» (Σύγχρονα θέματα, τεύχ. 10, Απρίλιος 1981.)

4. Δέν θέλω νά ίσοπεδώσω τς τεράστιες διαφορές τροτσκισμού-σταλινισμού. Όμως, για τόν καταστροφισμό, παρατηρείται μιά ιδιαίτερα άποκαλνπτική σύμπτωση άποψων. Άνεξάρτητα από τς διαμάχες και τς άλλες σαθιές διαφορές άνάμεσα στά διάφορα ρεύματα τής Γ' Διεθνούς, φαίνεται ότι στό σημείο αυτό ύπάρχει μιά θεωρητική και ιδεολογική σταθερά πού, άλλωστε, κατάγεται από τή Β' Διεθνή. Δέν θά πρέπει επίσης νά ίσοπεδώσει κανείς όλοκληρη τήν ιστορία τής Γ' Διεθνούς όπως είναι τής μόδας τά τελευταία χρόνια. Γιατί δέν είναι καθόλου τό ίδιο πράγμα π.χ. ή Διεθνή του 1919-1923 μ' εκείνη του 1927-32 και πολύ περισσότερο μέ τή Διεθνή του 1934-1943. Άπ' αυτή τήν άποψη χρειάζεται μιά σαφή περιοδολόγηση ώστε νά ξε-
ρομε για ποιο πράγμα μιλάμε.

στάδιο στην εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών· και από την άλλη μεριά στην όθονή αυτής της αισιόδοξης τελεολογίας ο σοσιαλισμός εμφανίζεται ως νομοτελειακός διάδοχος του καπιταλισμού.

Η σύγχρονη μορφή που παίρνει η θεωρία των σταδίων, έμμενοντας πάντα στη θεώρηση του καπιταλισμού ως ιστορικής προσωρινότητας όπως και η προκάτοχός της του ύστερου τριτοδιεθνισμού, συμπεραίνει ότι ναι μὲν τό καπιταλιστικό σύστημα δέν οδηγείται στην αυτοκαταστροφή του, αλλά ότι στίς σημερινές συνθήκες τής γενικευμένης οργανικής κρίσης του καπιταλισμού είναι δυνατό νά προκύψει «ὀλιγότερος καπιταλισμός». Οί άγώνες τών εργαζομένων, τών διανοομένων, τών άγροτῶν, τών μικρομεσαίων, τών νέων κοινωνικών στρωμάτων, όλων τών παραδοσιακών και νέων κοινωνικών και πολιτικών κινήματων που διευρύνουν τίς πολιτικές δυνάμεις του σοσιαλισμού, οί άγώνες, λοιπόν, αὐτοί συνεπάγονται προοδευτικά πολιτικές και κοινωνικές κατακτήσεις σέ βάρος του καπιταλισμού που του περιορίζουν ὀλοένα και περισσότερο τά ὄρια και τίς δυνατότητές του, του άποδυναμώνουν τά κέντρα ισχύος, δηλαδή τά Μονοπώλια, τίς Πρλυεθνικές και τό Κράτος, διευρύνουν τά ὄρια τών πολιτικών δυνατοτήτων τών λαϊκών μαζών, κατακτούν θέσεις στό έσωτερικό τών κρατικών μηχανισμών, άπομονώνουν τίς πολιτικές δυνάμεις τής άστικής έξουσίας. Προσημαίνεται έτσι ένα ή πολλά ενδιάμεσα κοινωνικοοικονομικά στάδια και ένα πολιτικό πεδίο πριν τό σοσιαλισμό, ἄς πούμε τό στάδιο του «ὀλιγοτέρου καπιταλισμού» ή γιά τά καθ' ἡμᾶς τό στάδιο τής πραγματικής, βαθιάς, στέρης Ἀλλαγής, ή τής «προχωρημένης Δημοκρατίας» (Démocratie avancée) που έλεγαν παλιότερα οί Γάλλοι κομμουνιστές.⁵ Η σύγχρονη θεωρία τών σταδίων μας λέει τελικά ότι προοδευτικά διαμορφώνεται ένας νέος συσχετισμός δυνάμεων που δρᾶ πρὸς τήν κατεύθυνση του σοσιαλισμού, μέχρι πλήρους άποστραγγίσεως τής πολιτικής και κοινωνικής δυνάμεις του καπιταλισμού. Περίπου: από τή μιά μεριά οί άντινομίες του καπιταλισμού του κόβουν τό δρόμο τής ανάπτυξης και τής αναπαραγωγής του, τόν υποχρεώνουν νά περνᾶ στην άμυνά, μέ μόνο ὄπλο τά πολιτικά μέσα, δηλαδή τόν αυταρχισμό του κράτους που κι αὐτός θά λειτουργεί ως μπουμεραγκ γιατί του στενεύει συνεχῶς τήν κοινωνική του βάση. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό μπλόκ όλων τών άριστερῶν, σοσιαλιστικῶν, κομμουνιστικῶν, προοδευτικῶν δυνάμεων που άντικόβουν τήν επιθετικότητα τών μονοπωλίων διευρύνοντας συνεχῶς τίς πολιτικές και κοινωνικές κατακτήσεις. Ένας πρωτεύικός άγώνας θέσεων μέ έκατέρωθεν νίκες

5. Η γραμμή τής «Προχωρημένης Δημοκρατίας» πρυτάνευσε ὄλο τό διάστημα από τό θάνατο του Τορέξ ὡς τήν ύπογραφή του Κοινού Προγράμματος τής Ἀριστερᾶς τό 1972. Μέ τό 22ο συνέδριο του ΓΚΚ, που έθεσε τό ζήτημά έξουσίας τής Ἀριστερᾶς στή Γαλλία, φάνηκε ότι οί Γάλλοι κομμουνιστές ἄλλάζουν κατεύθυνση. Είναι τήν ίδια εποχή που κάνουν διάφορα ανοίγματα και δορσκοντάι στό άπόγειο τής εὐρωκομμουνιστικής τους τακτικής. Πόσο πραγματικά ἄλλαξαν τό μαρτυροῦν οί έκτοτε άθλιότητες τής πολιτικής τους και ὁ πρόσφατος καταποντισμός τους.

6. Η Christine Buci-Glycksmann εξέθεσε πολύ καθαρά τό ζήτημα αὐτό στό σεμινάριο που ὀργάνωσε τό Μάη του 1980 ή ομάδα Dife γιά τή δεκαετία 1970-80. Βλέπε και τό διδύλιο τής *Le défi Social-démocrate* που έπεξεργάστηκε μέ τόν Σουηδό Göran Therborn (Maspero, 1981).

στά σημεία αλλά που τελικά τά σημεία ὑπέρ τών δυνάμεων του σοσιαλισμού δέν μπορεί παρά νά είναι περισσότερα, δέν μπορεί παρά στην τελική ἄθροιση νά ἐπαληθεύσουν τό νομοτελειακό θρίαμβο του σοσιαλισμού.

Αὐτή ή στρατηγική μέ τήν άκρατη αισιόδοξία που τή συνέχει μαρτυρᾶ γιά τήν πορεία που διέγραψαν τά άριστερά κινήματα από τά χρόνια τής μεγάλης κρίσης του 29-30 ὡς τή δεκαετία του '70. Μιά προσπάθεια γιά τή μεγιστοποίηση του κοινωνικού ὀφέλους, γιά τή σταθεροποίηση τής τιμής τής 'εργατικής δυνάμεις, μέσα σέ συνθήκες πλήρους άπασχολήσεως, γιά κοινωνικές παροχές και κατοχύρωση τών πολιτικῶν ἐλευθεριῶν. Και νομίζω δίκαια χαρακτηρίστηκε ὡς άριστερός κενσιανισμός.⁶

Κι ὅμως κινεῖται

Ἡ θεωρία τών σταδίων, είτε μέ τήν παρωχημένη και τήν καταδικασμένη τής μορφή τής άναμονής και τής ἐφόδου, είτε μέ τή νεοτερική τών διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν, δέν είναι παρά μιά αισιόδοξη γραμμική τελεολογία που στό φωτεινό ὄριζοντα του μέλλοντος προβάλλει τήν ἐπί τής γῆς ἀναπόδραστη ἔλεση του σοσιαλισμού. Παραγνωρίζει ὅμως ότι ἐνώ ὄντως ή κρίση του καπιταλισμού καταστρέφει ή άποσταθεροποιεί τίς κοινωνικές ισορροπίες, ταυτόχρονα, και μέ τήν ίδια κίνηση, ανοίγει νέες διαδικασίες που τόν ἐνισχύουν και τόν άνασυγκροτοῦν. Ἐάν τό κεφάλαιο καταφέρει νά αναδιαρθρώνει και νά αναδιατάσσει τήν εργατική δύναμη σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες του κέρδους, ἄν μπορεί νά περιστέλλει τό συνδικαλισμό τής εργατικής τάξης και ἄλλων κοινωνικῶν στρωμάτων σέ λειτουργίες διεκδικητικές, ἄν τά νέα κοινωνικά κινήματα παραμένουν σέ μιά κατάσταση παραληλότητας ὡς πρὸς τό εργατικό κίνημα, ἄν τέλος τό εργατικό κίνημα δέν θέτει τό ζήτημα τής έξουσίας και τής γενικής πολιτικής ὀργάνωσης τής κοινωνίας, τότε και ὁ καπιταλισμός μακροημερεύει και ὁ σοσιαλισμός παραμένει ἀδέβιαη ὑπόθεση του άπωτάτου μέλλοντος και ἐσχατολογική προσδοκία τής παρακμής του εργατικού κινήματος. Γιατί οὔτε ὁ καπιταλισμός είναι μιά ιστορική προσωρινότητα οὔτε ὁ σοσιαλισμός νομοτελειακή ἀναγκαιότητα που θά ξεπηδήσει στό μεταίχμιο τών πεπερασμένων ὀρίων του καπιταλισμού. Ἐκείνο που πραγματικά συμβαίνει είναι ότι ὁ καπιταλισμός, ὅπως κάθε κοινωνικό σύστημα, ὑπάρχει διά τών ἀντιφάσεών του, που τό ξεπασαμά τους (κρίση) και ή άπορροή τών μηχανισμῶν ἐλέγχου (είτε τών μηχανισμῶν τής άγορᾶς είτε του κράτους) καθιστά ἐπίκαιρο τό πολιτικό σχέδιο του σοσιαλισμού, τόν ἀναγορεύει σέ πιθανότητα ἐπαληθεύσιμη και δυνατότητα ἐγγεγραμμένη στή ροή τών πραγμάτων, ἐπαληθεύσιμη ή διαψεύσιμη ἀνάλογα μέ τήν τροπή τής πάλης τών τάξεων.

Ποτέ ὡς τώρα δέν σημειώθηκε κρίση που ν' άνέκοψε τό δρόμο του καπιταλισμού, που νά του στέρησε τή δυνατότητα ν' αναπτύξει τίς παραγωγικές δυνάμεις. Ἐντίθετα οί κρίσεις διεύρυναν τά πεδία ανάπτυξης του. Ἐτσι και ή σημερινή κρίση, που είναι τόσο ἐκτεταμένη ὅσο κι ἐκείνη του μεσοπολέμου, γίνεται μπροστά στά μάτια μας ὁ γιγαντιαῖος κοινωνικός μηχανισμός ἀναδόμησής του και ἐπέκτασής του σέ νέους τόπους, και νέους τομείς κοινωνικής δραστηριότητας. Ξέρουμε ότι οί παλαιότερες κρίσεις ἦταν

καταστροφικές κατά τοῦτο: ἀνέσκαψαν συθέμελα τίς κοινωνίες πού προσέβαλαν, περιορίσαν τά ἀγροτικά στρώματα, ἄλλαξαν ριζικά τίς πολιτισμικές συμπεριφορές ὀλόκληρων λαῶν, χλεύασαν αἰωνόβια συστήματα ἠθικῶν ἀξιών, ἄλλαξαν τό χάρτη ὀλόκληρων ἡπείρων, ἀλλά καί ἀναδόμησαν τίς τάξεις, ἐπεξέτειναν τή μισθωτή ἐργασία, αὐξήσαν τήν παραγωγικότητά της, δημιούργησαν νέα κοινωνικά στρώματα καί κοινωνικές κατηγορίες. Ἔτσι οἱ νέες στρατιές μισθωτῶν, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, μέ ὑψηλή παραγωγικότητα, καί ὑψηλή ἀποροφητικότητα καί ὑψηλό βιωτικό ἐπίπεδο τόνωσαν σέ τέτοιο βαθμό τήν παραγωγή πού τό ὑπεραξιωμένο κεφάλαιο μπόρεσε νά κρατήσει σταθερά τά πρωτεία σέ ὅλη τήν περίοδο πού πάει ἀπό τό Β' παγκόσμιο πόλεμο ὡς τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Δέν ἦταν καί λίγο.

Καί τά τελευταία χρόνια, παρόλη τήν κρίση, ἡ μάλλον ἐξαιτίας τῆς κρίσης, στίς χώρες τοῦ προηγμένου καπιταλισμοῦ, τίς ΗΠΑ, τή Δυτ. Εὐρώπη καί τήν Ἰαπωνία δοκιμάζονται καί ἀναπτύσσονται γοργόρρυθμα οἱ νέες μορφές τῆς καπιταλιστικῆς ἀναδόμησης πού ὁμοῦ ὑπακούουν στόν ἴδιο, παλιό θεό: τό κεφάλαιο, τήν παραγωγή, τήν πώληση, τό κέρδος. Δέν πρόκειται γιά μελλοντολογικές ἐνοράσεις, εἰκασίες ἢ πρόδρομα σημάδια ἀλλά γιά γιγαντιαίες διαδικασίες πού ἀρχισαν κιάλας νά ξετυλίγονται μπροστά στά μάτια μας. Ἐμπορευματοποίηση τῆς πληροφορίας, τῆς ἐπικοινωνίας, κυριαρχία τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστή, τῆς πληροφορικῆς, τῆς τηλεματικῆς, τῶν τραπεζῶν γνώσεων· ἐμπορευματοποίηση τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς ἰατρικῆς· ἐμπορευματοποίηση τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, τοῦ νοικοκυριοῦ, τοῦ παιχιδιοῦ, τοῦ ἀγχοῦ, τοῦ ἀθλητισμοῦ, τῆς τέχνης, τῆς αἰσθησης, τῆς ὁμορφιάς, τῆς ἀναψυχῆς, τῆς εὐκрасίας τῶν ἀνέμων τῆς γῆς, ἀκόμη καί τοῦ θανάτου. Δίπλα στά «παραδοσιακά» προϊόντα τῆς μέχρι πρότινος «παραδοσιακῆς» καπιταλιστικῆς τεχνολογίας (βαριά καί ἐλαφρά βιομηχανία) παράγονται μέ ξέφρενο ρυθμό τά ἀπειράριθμα νέα ἀπό τοῦς ὀνομαζόμενους τομεῖς αἰχμῆς τῆς ἠλεκτρονικῆς τεχνολογίας.

Ἄλλα αὐτά δέν σημαίνουν βέβαια μόνο «τεχνικά ἐπιτεύγματα» καί προθήκες μέ νέα προϊόντα μεγάλων δυνατοτήτων. Σημαίνουν, κυρίως, νέες θέσεις παραγωγῆς, νέος καταμερισμός ἐργασίας, νέα κατανομή τῶν ἀνθρώπων στά παλαιά καί νέα ἐπαγγέλματα: πού σημαίνει, ἀναδόμηση τῶν τάξεων, νέος τρόπος ζωῆς καί τελικά διατήρηση τῆς παλαιᾶς ἱεράρχησης τῶν τάξεων, διατήρηση τῶν παλαιῶν ταξικῶν καί κοινωνικῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων. Ἄν λοιπόν ὁ καπιταλισμός περνᾷ κρίση, ἡ κρίση, ἔστω μέ τό βαρῦ τίμημα τῆς ἀνεργίας καί τοῦ πληθωρισμοῦ, ἐτοιμάζει τήν ἀναπαραγωγή του.

Ἵλιγότερος ἢ περισσότερος καπιταλισμός;

Καί στήν Ἑλλάδα; Πόσο ἔχει προσβληθεῖ ἡ κοινωνία τῶν μή προνομιούχων Ἑλλήνων ἀπ' ὅλα αὐτά; Πόσο αὐτές οἱ γενικές διαδικασίες πού ξετυλίγονται στίς ἀναπτυγμένες μητροπόλεις τοῦ καπιταλισμοῦ εἰσβάλλουν καί στήν Ἑλλάδα, στό βασίλειο τοῦ ἑλληνικοῦ μικροκαπιταλισμοῦ;

Ἄς ἀφήσουμε τό τροπάρι τῶν ἑλληνικῶν ἰδιομορφιῶν. Οἱ ἑλληνικές ἰδιομορφίες δέν ἐμπόδισαν τήν ἔλευση καί στόν τόπο μας τοῦ αὐτοκινήτου, τοῦ τυ-

πωμένου χαρτιοῦ, τοῦ πλαστικοῦ, τοῦ ἀλουμίνιου τῆς τηλεόρασης, τῆς Ἴζόλα, (πολιτισμός στό σπίτι), τή μαζική αὐξηση τῶν μισθωτῶν, τό πολεοδομικό φαινόμενο δέν στάθηκαν ἐμπόδιο στήν καταστροφή τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν κοινωνικῆς ὀργάνωσης καί τῶν παλαιῶν συστημάτων ἀξιών, στήν ἐμπορευματοποίηση τεράστιων τομέων τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητας· δέν ἀνέκοψαν τήν καπιταλιστική συσσώρευση καί τά πρωτεία τοῦ κεφαλαίου, τῆς πώλησης, τοῦ κέρδους: παρά τόν ἐμφύλιο, παρά τόν περιόητο μεταπρατισμό τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν, παρᾶ τίς δικτατορίες καί τά καθεστώτα ἀνωμαλίας. Ἰσοῦς μάλιστα καί χάρη σ' αὐτά. Μπορεῖ ὁ ρυθμός αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας νά ἐπιβραδυνόταν ἢ νά ἐπιταχυνόταν ἀνάλογα μέ τήν ἔνταση τῆς πάλης τῶν τάξεων (ἄς μὴν ξεχνᾶμε τήν ἀλματώδη ἀνάπτυξη στά χρόνια τῆς δικτατορίας, ἀκριβῶς δηλαδή στά χρόνια τῆς μηδενικῆς στάθμης τῆς πάλης τῶν τάξεων), ἀνάλογα μέ τήν ἰκανότητα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν νά ἐξυπηρετοῦν καί νά ὀργανώνουν τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου, ἀνάλογα μέ τίς ξένες ἐπιρροές καί τόν ἐπιτόσιο ἀνταγωνισμό τους. Στά σημεῖα αὐτά μποροῦμε νά ἐπισημάνουμε πολλές ἰδιομορφίες, παρόλο πού, βέβαια, ἂν τό καλοσκεφτοῦμε ὁ καπιταλισμός εἶναι παντοῦ «ἰδιόμορφος» σέ σχέση μέ τό ἀφηρημένο θεωρητικό περιγραφικό καί ἀναλυτικό σύστημα πού διαθέτουμε καί σέ σχέση μέ τόν ὀποιοδήποτε διπλανό του. Παρά ταῦτα ὅμως ἡ γενική τάση τῆς μεταμόρφωσης καί τοῦ γενικευμένου, σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο, μετασχηματισμοῦ εἶναι παντοῦ ἡ ἴδια.

Ἄν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, ἡ σημερινή κρίση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐγκαλεῖ τό ξεπέρασμά της. Ἄλλά ἀκόμη καί γιά τόν ἑλληνικό μικροκαπιταλισμό δέν ὑπάρχει παρά ἓνα ξεπέρασμα καί μιά ἀνάπτυξη: ἡ καπιταλιστική διέξοδος ἀπό τήν κρίση σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες τοῦ κέρδους. Καί ἐφόσον ἡ ἑλληνική κοινωνία σήμερα εἶναι μιά κοινωνία τῆς κερδοσκοπίας, δηλαδή τῆς ἐκμετάλλευσης· ἐφόσον τό συντεχνιακό πνεῦμα εἶναι κοινωνικός καί οικονομικός θεσμός πού καθορίζει συγκεκριμένα τά ὄρια τῆς συσσώρευσης ἄλλα καί τό εὖρος τῆς διανομῆς καί ἀναδιανομῆς τῶν εἰσοδημάτων· ἐφόσον τό ὑπερσυγκεντρωτικό κράτος καταστρέφει ὅλα τά ὀριζόντια κοινωνικά δίχτυα — π.χ. συνδικάτα, τοπική αὐτοδιοίκηση, κινήματα, κόμματα κ.λπ. — μεταμορφώνοντας τοῦς πολίτες σέ ὑπηκόους χωρίς ἀντικειμενικά διακαιώματα· ἐφόσον τό κράτος ἀνατροφοδοτεῖ τή συντεχνιακή — μικροαστική ἀποσπασματικότητα διατηρώντας τά μικρά προνόμια γιά νά διασφαλίζει τά μεγάλα· ἐφόσον αὐτή ἡ ὑπερσυγκεντρωτική κοινωνική-κρατική συγκρότηση γίνεται τό ἀρχέτυπο καί τό πρότυπο γιά τή δομή καί τή λειτουργία τῶν κομμάτων (βλέπε καί τό νεόκοπο ΠΑΣΟΚ πού κληρονόμησε ὅλα τά κρατολατρικά-συγκεντρωτικά στίγματα τῶν γεννητόρων του)· ἐφόσον ἡ κοινωνική, ἡ πολιτιστική καί ἡ πολιτική ἀνανέωση καταστέλλεται εἴτε ἀπό τόν ἀσφικτικό ἐναγκαλισμό τοῦ κράτους ἄνωθεν (βλέπε π.χ. τήν ἀπορρόφηση στό κράτος ὄλων τῶν στοιχείων ζωῆς καί δημιουργίας πού γέννησε ὁ ἀντιδικτατορικός ἀγῶνας καί ἡ πρώτη μεταδικτατορική-μετάβατική περίοδος μέ τίς σύστοιχες διαψεύσεις) εἴτε ἀπό τήν περιφρονητική ἔπαρση τῆς μικροαστικῆς κοινωνίας κάτωθεν. ἔχει πού κνοφορεῖται καί πάει νά γεννηθεῖ· ἐφόσον οἱ Νεοἕλληνες ζητοῦν ὀλοένα περισσότερο κέρδος — ἔστω τό κέρδος τῆς γαιοπροσόδου, τοῦ μπαξισιοῦ καί

του γκαρσονιού· εφόσον οι δυνατότητες κερδοληψίας (έκμετάλλευσης) αυξάνονται και νέες αναφαινονται κατά τά μέρη της Μ. Ανατολής, των Ανατολικών χωρών και των τουριστικών εκμεταλλεύσεων· εφόσον, λοιπόν, όχι μόνο δέν υποχωρούν αλλά αντίθετα ενισχύονται οι μηχανισμοί (δέν μιλώ για τή CIA και τά σταγονίδια αλλά για κοινωνικούς μηχανισμούς) συντήρησης και αναπαραγωγής της νεοελληνικής ασυναρτησίας, τότε στην ελληνική κοινωνία τό μικρό και τό μεγάλο κεφάλαιο, ή τό μικρό ή τό μεγάλο κέρδος συγκροτούν τό παρόν της και σχεδιάζουν τό μέλλον της. Και εφόσον ή κοινωνία αυτή, όντας μέσα στην ίδια γεωπολιτική και γεωοικονομική χοάνη της καπιταλιστικής Εύρώπης, ζει και τή δική της και τήν παγκόσμια κρίση, ή έξοδος πού κι εδώ έτοιμάζεται, μέ τή σημερινή Δεξιά ή χωρίς αυτήν στην κυβέρνηση, θά είναι όχι λιγότερο αλλά περισσότερο καπιταλιστική. Πολύ περισσότερο μάλιστα πού οι κάτωκοί της σαγηνεύτηκαν απότομα από τό θέαμα της εϋμάρειας και ή άπαστράπτουσα τουριστοξενοδοχειακή επιφάνειά της θόλωσε τίς εικόνες του ζοφερού μέλλοντός της: όχι βέβαια του μέλλοντος της μιζέριας και της πείνας πού ξορκίζει ή αντικυβερνητική δημαγωγία αλλά της άπόγνωσης από τήν ψυχική άσφυξία, του μέλλοντος της γενικής έμπορευματοποίησης, των καπιταλιστικών ολοκληρώσεων και ολοκληρωτισμών.

Αν μιά πολιτική αντίσταση δέν ανακόψει αυτή τήν εξέλιξη ή ιστορία θά κρατήσει άπ' αυτές τίς δυό τελευταίες δεκαετίες του αιώνα τό πανόραμα της μεγαλύτερης δυνατής πολτοποίησης ανθρώπινων μαζών μπροστά στο δωμά του έμπορεύματος, του μεγαλύτερου χλευασμού ιστορικών πολιτισμών καθώς ο ένας μετά τον άλλον θά περνάνε στην άρμοδιότητα των μουσείων, καθώς ή φύση θά γίνεται αντικείμενο μιάς άσέλγειας όστις έσχατες συνέπειές της. Τό μέλλον έπομένως δέν θά είναι εϋθγραμμη εξέλιξη του παρόντος. Είναι τό λιγότερο πού μπορούμε νά μάθουμε από τό παρελθόν και τό παρόν μας. Άλλωστε τό 2000, πραγματικά, δέν είναι άπώτατο μέλλον. Φτάνει αύριο. Από όρισμένες άπόψεις έχει κιόλας φτάσει. Η κοινωνία του μέλλοντος έχει κιόλας σχεδιασθεί προεξοφλώντας τους άγνωστους δρόμους της ανθρωπότητας. Τό κράτος οργανώνει ολοκληρωτικά τήν παιδεία της κοινωνικής ζωής, ιεραρχεί στο σχολείο, τό νοσοκομείο, τήν πόλη, τίς διακοπές, τήν άναψυχή, τά κενοτάφια τήν άπαρασάλευτη τάξη της κατανάλωσης, φθείρει ή παραφθείρει κυνικά τίς μη έμπορευματικές δραστηριότητες, υποκαθιστά σε κάθε άνάγκη ένα ή πολλά έμπορεύματα, οργανώνει αντίστοιχα τίς συμβολικές σχέσεις, λεπτοουργεί τόν καταμερισμό εργασίας, προσανατολίζει και τιθασεύει τή συλλογική ζήτηση, αναπτύσσει τήν επανάσταση της ηλεκτρονικής, πού, μαζί μέ τους παραδοσιακούς κλάδους, άνοίγει διάπλατα τους όρίζοντες της κατανάλωσης ώστε ν' αναπτυχθούν ταχύρρυθμα οι κλάδοι αίχμης, ή άναδόμηση των τάξεων, ή συντέλεια του ολοκληρωτισμού και της γραφειοκρατίας. Αυτό τό πανόραμα του μέλλοντος πού είναι κιόλας παρόν θά ναι ή καπιταλιστική διέξοδος από τήν κρίση.

Όστόσο οι ίδιες διαδικασίες καθιστούν *έξισου επίκαιρη και τή σοσιαλιστική διέξοδο από τήν κρίση. Ανάλογα ποιός θά κερδίσει.*

Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα;

Γιατί ή κοινωνική κρίση είναι μιά προνομιά

στιγμή πού επιτρέπει κάθε έλλίδα κι όλες τίς προσπάθειες πού θά επιδιώκουν νά αναχαιτιστεί, ν' ανακοπεί αυτή ή πορεία, νά μεταστραφεί προς άλλη κατεύθυνση. Τό έπαθλο έπομένως της ελευθερίας άθλοθετείται από τή σύγκρουση των κινητήριων δυνάμεων του σοσιαλισμού και εκείνων πού κουλάνε τόν καινούριο καπιταλισμό. Ήδη από τή μιά άκρη της Εύρώπης στην άλλη ή κοινωνική δυναμική έχει αναδείξει άλλη μιά φορά τό παλιό δίλημμα: *σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα;* δίλημμα πού μπροστά του είχε σταθεί στοχαστικά και μαχητικά ο Μάρξ, παραμερίζοντας τά ψευτοδίλημματα και τίς οϋτοπίες του καιρού του.

Ζούμε μιά κρίσιμη καμπή της ιστορίας της γηραιάς Ήπειρου. Μιά ιστορία πού μπορεί νά είναι λυτρωτική ή νά μετατραπεί σε τραγωδία για τους λαούς της. Άς δούμε τά δυό κοινωνικά και πολιτικά έπίκεντρα του καιρού μας: Πολωνία - Γαλλία. Κι άς αναρωτηθούμε: Τί σημαίνει ή εργατική εξέγερση, ή έκρηξη της κοινωνίας των παραγωγών στην Πολωνία; Τί σημαίνει αυτό τό βίαιο άν και ειρηνικό ξετίναγμα μιάς βασικής δομής του «σοσιαλιστικού» κράτους πού ήταν τό κομματικό συνδικάτο; Τί δείχνει ή εκτός κράτους δημιουργία της «Άλληλεγγύης», ή άναστάτωση του ΠΕΕΚ στο τελευταίο συνέδριο; Τί σημαίνει πού οι Πολωνοί εργατοί ξεαναβρήκαν, σάν τάξη, τήν ανεξαρτησία τους μήν περιμένοντας τίποτε από τίς ύποσχέσεις του κράτους «τους» προτιμώντας πάνω άπ' όλα τό δικαίωμα της άπεργίας; Τί σημαίνει ή σαρωτική νίκη της Άριστερας στη Γαλλία, μιά νίκη όπου, ή κοινωνία των παραγωγών, ή κοινωνική πλειοψηφία σύμφωνα μέ τά λόγια του Μιττεράν, κατάφερε νά γίνει πολιτική πλειοψηφία; Τί σημαίνει ο έν εξέλιξει μετασχηματισμός της σκανδιναβικής σοσιαλδημοκρατίας; Η άκατάπαυτη αντίσταση του τσέικου λαού εδώ και δεκαετία χρόνια στο κράτος «του» και τους σοβιετικούς ύποστηρικτές του; Οι διακριτικοί αλλά αισθητοί τριγμοί στην επιφανειακά ειρηνευμένη Ούγγαρία; Τί σημαίνει ή πολιτική ρευστότητα στην Άγγλία, οι εξέγερσεις των άνέργων και τά «φυλετικά έπεισόδια» στην Άγγλία, ή εξέγερση των «ζηλιάριδων» (Θάστερ έφά) στο Λίβερπουλ τό Μάντσεστερ, τό Λονδίνο; Τί κρατάμε από τήν άλματώδη ανάπτυξη του σοσιαλισμού στην Ίσπανία; Ποιό είναι τό κύριο στην σταθερότητα της άπήχησης του Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος; Τί σημαίνει, από βαθύτερη κοινωνική άποψη, ή λαϊκή ριζοσπαστικότητα πού στεγάζεται άν και χλευάζεται στο ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα; Τί σημαίνουν σ' όλη τήν Εύρώπη ή εισβολή τόσων ιερόσυλων νέων κοινωνικών κινημάτων γυναικών, νέων, φοιτητών, άνέργων, φυλακισμένων, τρελών, όμοφυλόφιλων, ένοικιαστών, στρατιωτών, ειρηνιστών, αντιπυρηνικών;

Άς ανταμώσουμε αυτά τά ερωτήματα κι άς τά συνδέσουμε στόν καθαρότερο άξονα πού τά συνδέει πολιτικά και τά έννοημάτων κοινωνικά: Γαλλία - Πολωνία. Θά δούμε τότε ότι ο άξονας αυτός πλαταίνει τήν Εύρώπη πολύ πέρα από τίς τεχνητές διαιρέσεις πού φτιάχτηκαν στη Γιάλτα και τό Πότσδαμ και εξαπλώνει τή γηραιά Ήπειρο ως τά έσχατα όρια της πνευματικής της κληρονομιάς και της πολυδύναμης δημιουργίας των λαών της. Οι εργαζόμενες μάζες της Εύρώπης λένε: *φτάνει πιά!* Άπαιτούν και διεκδικούν τόν αυτοέλεγκο της ζωής τους, διεκδικούν τήν αλλαγή των κανόνων του οικονομικού παιχνιδιού, ν' άποδεσμευτούν οι επιθυμίες για τήν ελευθερία, νά κατα-

γηθούν οι εξουσίες των σημερινών κυρίαρχων ομάδων. Στην ίδια κοίτη συγγλίνουν σοσιαλιστές, κομμουνιστές, νέοι άριστοί, αναρχικοί, τροτσκιστές, ριζοσπάστες, οικολόγοι, φεμινίστριες, αντιεξουσιαστές, μαοϊκοί, φιλειρηνιστές, δημοκράτες, καθολικοί, συνδικαλιστές, προλετάριοι, φιλόσοφοι, έπιστήμονες, μικροαστοί, τεχνικοί, ειδικευμένοι, άνειδίκευτοι, άγρότες, λίγο πολύ όλα τά άριστερά ρεύματα του είκοστού αιώνα, λίγο πολύ όλες οι τάξεις των παραγωγών, όλες οι κοινωνικές, οι πνευματικές και πολιτικές ευαισθησίες του είκοστού αιώνα, έτσι όπως, τώρα προς τό τέλος του, μεταμορφώνονται σε μία πολύ-νευρη, πολύτροπη και πολυδύναμη *Εύρωαριστερά*: 'Η νέα παράταξη, φορέας και οργανώτρια του σοσιαλισμού, που πετάει στο περιθώριο τίς παρωχημένες διαιρέσεις, τούς ήγεμονισμούς και τίς ουτοπίες της ίδιας της της ιστορίας.

Έδώ ακριβώς συναντάμε τόν κόμπο των ελληνικών ιδιομορφιών: τήν πολιτική εξαθλίωση που μάς κληροδότησαν ή Έκτροπή και ή μακρόχρονη άναμονή του 'Αγαθάγγελου.

Οί Έλληνες άριστεροί είναι οι κληρονόμοι μιάς πολιτικής παιδείας που ξεκίνησε από τά όράματα της κοινωνικής αλλαγής και κατασκευάζει λαχανιαστά στάδια επί σταδίων: τόν αντιφασισμό, τήν ξένη κατοχή, τήν ειρήνευση, τόν εκδημοκρατισμό, τό γκρέιμσμα του παρακράτους, τά έκτακτα μέτρα, τόν αντικομμουνισμό, τή Χούντα, τή CIA, τή στερέωση και τό δάθεμα της δημοκρατίας. Αυτή, αν και παρωχημένη, είναι ωστόσο ιδεολογία εγκλιματισμένη. Θά υπαγορεύει τίς πολιτικές συμπεριφορές, τά πολιτικά ανακλαστικά, τά ερμηνευτικά σχήματα, τίς στρατηγικές επιλογές, τό ύφος του άγώνα, τούς χειρισμούς. 'Αν στίς γραμμές του κόμματος που κατηλεύεται τά άγια λείψανα του ΕΑΜ και του ιστορικού ΚΚΕ θά συναντήσει κανείς, σαν καθαρό απόσταγμα, τόν αναχρονισμό, τήν πολιτική και κοινωνική συντήρηση, τήν έτερόφωτη, έτεροκαθοριζόμενη και έτεροκινούμενη πολιτική μεταφυσική της άριστερης παράδοσης, κι αν τό κόμμα των μη προνομιούχων Έλλήνων, καθώς κορδώνεται μπροστά στην έξουσία, άδειασε από κάθε ζωηφόρο μήνυμα τή λαϊκή συνέργεια που τό εμπιστεύτηκε, έξοβέλισε, συσκότισε και ίσοπέδωσε, ακριβώς στο όνομα της αλλαγής, τόν κόσμο που άδέβαια, αντιφασικά, σχεδόν τρεμουλιαστά έμπαινε στην τροχιά του σοσιαλισμού, άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι και οι διαλαθόντες, *οί ονομαζόμενοι άριστεροί της ανανέωσης*, μικροί και λίγοι, περπατούν τήν ξερμη χώρα μιάς αλλαγής χωρίς πρόσωπο και όνομα, άριστεροί πλαγιοφύλακες και προσηνείς Νέστορες της πασοκικής άσυναρτησίας.⁷

Μπροστά στίς εκλογές

'Η περίοδος βέβαια είναι προεκλογική. 'Αλλά με τόν άκρωσ συνθηματολογικό, διαφημιστικό και θαύτατα άπολιτικό τόνο που επικρατεί σ' αυτό τό παλλαϊκό άριστεροκεντροδεξιό ντράγκ στόρ βρίσκει κανείς τά πάντα έκτός από τήν πολιτική. Τίς μέρες αυτές δοκιμάζονται όλα τά μελίσματα της ρητορείας, αντιπαρατίθενται τά στιβαρά συνεργεία της άπνης άφισοκόλλησης και της έμμοης δραχμοσυλλογής, αντιπαραβάλλονται στόχοι άπώτεροι, μακροπρόθεσμοι, κοντοπρόθεσμοι, εκατονταήμεροι, αιώνιοι, άλληλοσυ-

κρούονται κραυγές, ίαχές, ψηφοφόροι, ποσοστά, βουλευτές, αλλά στην πραγματικότητα οι άνθρωποι που σέρνουν τό χορό και βαράνε τά ντυούλια, παρά τήν άκατάσχετη λαοφιλία τους, αφήνουν τό λαό έξω από τήν πολιτική και τήν πολιτική χωρίς λαό.

Ποιός θά φροντίσει, λοιπόν, για τήν πολιτική μέ τή μεσή και τήν όδυνηρή έννοια του όρου;

Πρέπει να φροντίσουν οι άριστεροί της ανανέωσης γι' αυτό. 'Αλλο όρόμο δέν έχουμε. 'Η θά βοηθούμε σ' αυτή τή μάχη με τίς άρχαίες και πάντα νέες ιδέες του σοσιαλισμού ή σε τούτη τήν πολιτική σύγκρουση θά συναγελαστούμε άνήμποροι και άμελητέοι. 'Η θά μιλήσουμε τό λόγο της άριστερας που αλλάζει τόν κόσμο ή ό κόσμος μπορεί να κάνει και χωρίς έμάς. 'Ακόμη και στίς εκλογές! Στίς εκλογές, για να είσάγουμε τήν πολιτική του σοσιαλισμού έχει άκρίβως που λείπει.

Τά πράγματα έτσι για τούς 'Αριστερούς γίνονται ιδιαίτερα άπλά αλλά και σκυθρωπά. 'Απλά γιατί δέν έχουν επιλογές. Χάθηκε ό καιρός των μεγάλων λαϊκών άποδεσμεύσεων, των ρευστοποιήσεων και των διαθεσιμοτήτων. Στά χρόνια της δικτατορίας και της πρώτης μεταδικτατορικής περιόδου, όταν ακόμη ό πολύς κόσμος μετέωρος άναζητούσε τούς νέους όρόμους, οι μικρές σκοπιμότητες κατασπατάλησαν ό,τι είχε ως τότε γεννηθεί, άμβλωσαν ό,τι πήγαινε να δγει στο φώς. 'Εκείνες οι άναμικές και άνούσιες ένότητες που πέταξαν στα μούτρα του κόσμου ('Ενωμένη 'Αριστερά, ένότητα των κομμουνιστών, ΕΑΔΕ, ΑΣ-ΔΗΣ κ.λπ.) οι ιστορικοί κομμουνιστές της ανανέωσης διέσπασαν τό λαό της 'Αριστερας και τόν έξουθενώσαν.

Όστόσο, σήμερα, οι άριστεροί - γιατί όσοι δέν είναι άριστεροί έχουν ή μπορούν να έφεύρουν πολλές επιλογές -, για να διατηρηθεί ή παράταξη τους, είναι καταδικασμένοι να «διαλέξουν» τό μόνο ύπαρκτό πολιτικό φορέα του χώρου, τό ΚΚΕ έσωτερικού. Για να βρουν τό πρόσωπο μιάς άλλης πολιτικής, της πολιτικής του σοσιαλισμού, δέν έχουν άλλο όρόμο από τό προσοπείο μιάς άδέβαιης παρουσίας. Τοποθετούμαστε στα διάκενα.

Είμαστε λοιπόν ίκανοί να προβάλουμε μιά πολιτική που με περηφάνια θά μπορούσαμε να υπερασπίσουμε συνολικά, μιά πολιτική που δέν θά πα-

7. Τό ενδιαφέρον είναι ότι οι όπαδοί της θεωρίας των σταδίων ποτέ δέν τήν όνοματίζουν. Όστόσο επειδή αυτή είναι ή βαθύτερη πολιτική φιλοσοφία τους ξεπηδά άνάμεσα από τίς γραμμές αλλά κυρίως διαπερνά τήν πολιτική τους πράξη. Παράδειγμα πρόσφατο, κατατροφικό και όδυνηρό: ή εισήγηση του Μπ. Δρακόπουλου στην τελευταία σύνοδο της Κεντρικής Έπιτροπής του ΚΚΕ έσωτερικού (Αθήν, 26 'Ιουλίου 1981). 'Αντιγράφω: «Χωρίς τό άνοιγμα του όρόμου ξεκινώντας από τήν αντιμετώπιση των σημερινών προβλημάτων, χωρίς να στήνουμε τίς γέφυρες προς τό μέλλον μέσα από τόν άγώνα για τήν 'Αλλαγή σήμερα, και άγριο για άλλους ενδιάμεσους στόχους, ό άγώνας για τό σοσιαλισμό και ή επίκληση της επικαιρότητάς του θά παρέμενε μιά άφηρημένη προπαγάνδα που δέν θά όδηθούσε και ποτέ να προχωρήσουμε μπροστά και να εκπληρώσουμε τό χρέος μας». 'Ας μή νομιστεί ότι άπομονώνω τοιτάτα. 'Αλλά ή διατύπωση «'Αλλαγή σήμερα, και άγριο για άλλους ενδιάμεσους στόχους» είναι πολύ πιο εύγλωττη από τίς όποιοδήποτε δικές μου επικρίσεις. Έδώ άλλωστε στηρίζεται και όλη ή επιχειρηματολογία τήν «κριτική ύποστήριξη του ΠΑ-ΣΟΚ», που άποτελεί τήν πεμπτοσύνη της σημερινής πολιτικής του ΚΚΕ έσωτερικού.

ρέπεμπε σέ εϋθετότερο χρόνο τά κύρια προβλήματα μας. Πού δέν θά τά 'κοδε φιλές φέτες σαλαμιού ίσα ίσα γιά νά διατηρεί μιά ψωραλέα ύπαρξη;

Ο μόνος τρόπος είναι νά πολιτικοποιηθεί ή πολιτική της 'Αριστεράς. Καί πολιτικοποίηση κατ' αρχήν σημαίνει νά στηρίξει ή 'Αριστερά τήν πολιτική της στην ιδεολογία της... νά άρχίσει επιτέλους μέ ό,τι τήν συγκροτεί, τήν συνθέτει καί τήν συνενώνει σάν ιδιαίτερο καί άναντικατάστατο ιδεολογικό ρεύμα, νά πάρει σοβαρά ύπόψη ό,τι συνιστά τήν ιδεολογία τού κόσμου της. Καί επειδή οί άριστεροί της 'Ανανέωσης, οί οργανωμένοι καί οί άνοργάνωτοι, είναι πάνω άπ' όλα καί πριν άπ' όλα σοσιαλιστές, επειδή πριν γίνονταν αντιδικτατορικοί, αντιφασίστες, πατριώτες, αντιμπεριαλιστές, δημοκράτες, φιλειρηνιστές, αντιφασίστες, ριζοσπάστες καί ενγένει καλοί άνθρωποι ήταν σοσιαλιστές, επειδή αυτή τους τήν ιδιότητα, *ώς διαπλαστική ιδιότητα ζωής*, τήν έφεραν στόν κόσμο οί ώδίνες πολλαπλών άρνήσεων: τού άστισμού, τού μικροαστισμού, τού σταλινισμού - δηλαδή της παράδοσης τους της ίδιας -, της βαρβαρότητας τού «ύπαρκτου σοσιαλισμού», γι' αυτό κανένας άλλος λόγος δέν μπορεί νά εκφράσει τήν αλήθεια της πολιτικής τους, καμιά πλαγιοδρόμηση δέν θά μπορέσει νά διασώσει τό μήνυμά τους έξόν άπό τό λόγο τού σοσιαλισμού. 'Αφού ό λόγος τού σοσιαλισμού περιγράφει καί αναλύει τά άποτρόπαια σχήματα της καπιταλιστικής κοινωνίας μας, άφού μόνο αυτός προστατεύει άπό νοθεύσεις, εξαπατήσεις καί άλλότρια συμφέροντα, άφού είναι ό μόνος άύθεντικός, ρηξικέλευθος καί δραστικός γιά τούς ίδιους τούς άριστερούς, είναι καί ό μόνος πού μπορεί νά μεταλαμπαδεύει στούς άλλους άύθεντικά, ρηξικέλευθα, δραστικά.

'Ακόμη καί στίς έκλογές!

Ο Γκράμισι μās δίδαξε ότι ή αισιοδοξία τού νού είναι ιδιότητα των ήλιθίων καί των κενοδόξων. 'Αλλά δέν θά 'ταν άνεπίτρεπτο, άκολουθώντας τό

παράδειγμά του, νά δεχτούμε τήν αισιοδοξία της βούλησης. Ειδάλλως ή άριστερή ΕΑΔΕ μέ τό άριστερό ΠΑΣΟΚ⁸ δακτυλοδεικτούν σαρκαστικά τόν πάγκο τού περιθωρίου.

Τό περίεργο είναι ότι πρέπει νά δείξουν αισιοδοξία βούλησης, έστω σά μοναχικοί μονομάχοι, έχεινοι πού δρισκονται κολλημένοι στόν τοίχο. *Οί άριστεροί-κομμουνιστές της άνανέωσης*. Μιά παράταξη μέ τά οργανωμένα τμήματά της καί τά άνοργάνωτα θραύσματά της, ενάντια σέ άνέμους καί θύελλες, ενάντια στην λαϊκή εϋφροσύνη γιά τήν «άλλαγή» πού έπελάυνει, ενάντια στίς ίδιες τους τίς ιδεοληψίες. 'Αλλά άφού μικρυναν τόσο πολύ οί δυνάμεις τού σοσιαλισμού στόν τόπο μας ή 'Ανανεωτική 'Αριστερά είναι καταδικασμένη νά γίνει προάγγελος καί δύναμη οργανώτρια της νέας ιστορικής προοπτικής, νά κρατήσει πεισματικά στά χέρια τή σημαία της άπελευθέρωσης των εργαζομένων χωρίς μικροδιπλωματίες καί μικροπολιτικές. 'Οχι γιατί καλείται νά εκπληρώσει κάποιο χρέος άπέναντι στην 'Ιστορία αλλά γιατί είναι ή μόνη παράταξη στην όποία ή πολιτική καί κοινωνική κριτική δέν έχει έκπέσει σέ πληθειακή δημαγωγία, γιατί είναι ή μόνη παράταξη πού μπορεί νά ώθήσει τό διάχυτο λαϊκό ριζοσπαστισμό σ' άριστερά, στό δρόμο τού σοσιαλισμού. Μεγαλεπήβολο θά πούνε οί συνετοί. 'Ισως. Τό αντίθετο όμως είναι τό μίζερο.

8. 'Εν αρχή καί έσαι ήν ή εθνική ένότητα. Κάποτε έγινε ΕΑΔΕ, δηλαδή καί εθνική καί αντιδικτατορική. 'Ελλείψει δικτατορίας έξέπεσε ή «αντιδικτατορική» ένότητα, κάνοντας θρύψαλα ό,τι είχε καταφέρει ως εκείνη τήν στιγμή νά συγκεντρώσει ή 'Ανανεωτική 'Αριστερά. 'Αλλά τό πνεύμα παραμένει παρόλο πού ή σάρξ άσθενεί. 'Αφού τό ΠΑΣΟΚ είναι κατ' αρχήν δύναμη της 'Αλλαγής μέ όλίγη σοσιαλιστική νουθεσία δέν μπορεί παρ'ά νά πάρει τό δρόμο τού σοσιαλισμού. Νουθετείτε, νουθετείτε, στό τέλος κάτι θά μείνει.

ΑΝΤΙΔΕΣΕΙΣ

Κυκλοφορεί το τεύχος 5

Από τα περιεχόμενα:

- Η πρώτη κοινωνία της αφθονίας, του Μ. Σάλινς
- Ο λενινισμός σήμερα, του Τ. Νέγκρι
- Η εργασία που σκοτώνει, του Γ. Αντωνίου
- Ποιό είναι το ζητούμενο; του Μ. Γλέζου
- Προσωπική αντίσταση, του Γ. Ιωαννίδη
- Δόγμα - ηθικολογία - επιστήμη, του Θ. Καλόμαλου
- Απογραφή '81: πρώτες σκέψεις, της Μ. Ναούμη
- Η Γαλλία μπροστά στην αλλαγή, του Α. Στάγκου
- Η μίξερια των ερευνητικών κύκλων, του Δ. Ψυχογιού

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΕΚΛΟΓΕΣ '81

ΑΝΤΙΔΕΣΕΙΣ

'Ακαδημίας 98
τηλ. 36 06 972

κυκλοφόρησης

H ΤΡΕΛΛΑ No 3

Περιεχόμενα

1. ... μιά γλώσσα γιά τήν τρέλλα
2. D. Cooper: Τι είναι ή σχιζοφρένεια
3. Στατιστική έρευνα ελληνικών ψυχιατρείων
4. ΔΑΦΝΙ: 'Η εθαγγελική μητρόπολη τού Παριό
5. ΛΕΡΟΣ: Νεκροζώντανιοι στό νησί τού διαβόλου
6. 'Η άνακάλυψη τού ηλεκτροσόκ καί της λοβοτομής
7. Ψυχοφάρμακα: μύθος καί πραγματικότητα
8. 'Η ιδεολογία της ετικέτας
9. 'Αφιέρωμα: ΙΤΑΛΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ 1960-1980
ΑΝΤΙΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
Μέρος Α': Οί έμπειρίες
GORIZIA, AREZZO, PARMA, PERUGIA,
FIRENZE, TERNI, FERRARA, REGIO EMILIA, κ.τ.λ.
10. F. Basaglia: Θεραπευτική τάση καί ταξική πάλη
11. Ψυχαναλισμός καί ... ή άλλη ένδοσκόπηση
12. Σινεμά
13. Ψυχοθεραπευτικά καί άλλα τινά
14. Για τή θεραπευτική κοινότητα
15. 'Η πολιτική γλώσσα της Κοινωνικής Ψυχιατρικής
16. Βόρωνα Καισαριανή / ΚΚΨΥ

Διατίθεται στό κεντρικά βιβλιοπωλεία καί περίπτερα

Γλώσσα και ιδεολογία

ή όταν ο γλωσσικός αναχρονισμός γίνεται πολιτικά επικίνδυνος

της Άννας Φραγκουδάκη

Κυκλοφόρησε τον Άπρίλη του 1981 ειδικό τεύχος του περιοδικού Εὐθύνη (τ. 112), αφιερωμένο στο θέμα «Γλώσσα και Ἔθνος». Γράφουν (ὅπως παρουσιάζονται στο ἐξώφυλλο) οἱ παρακάτω: Κωνσταντῖνος Τσάτσος, Ἄγγελος Βλάχος, Φ.Κ. Βῶρος, Λ. Γεωργακόπουλος, Κώστας Γεωργουσόπουλος, Γ.Δ. Δασκαλάκης, Σταῦρος Θεοφανίδης, Ζωή Καρέλλη, Γρηγ. Κασσιμάτης, Γιωργῆς Κότσιρας, Ν.Κ. Λοῦρος, Χρ. Μαλεβίτσης, Μιχ. Μαραθεύτης, Κώστας Μιχαηλίδης, Γ. Μπαμπινιώτης, Γ. Παπαϊωάννου, Κ.Ν. Παπανικολάου, Θ. Πετσάλης-Διομήδης, Κυριάκος Πλησῆς, Στέλιος Ράμφος, Σωκρ. Σκαρτσῆς, Κώστας Τσιρόπουλος, Παναγ. Φωτέας.

Τά κείμενα τοῦ τεύχους ὑπερασπίζονται στήν πλειοψηφία τους μιά γλωσσική ἄποψη πού μπορεῖ εὐκόλα νά ὀνομαστῆί ἀναχρονιστική. Τό σημαντικό ὡστόσο εἶναι ὅτι ἡ γλωσσική αὐτή ἀντίληψη θέτει προβλήματα ἰδεολογικά πολύ εὐρύτερα καί προβλήματα πολιτικά πολύ σοδαρά.

Ἡ πρώτη ἀνάγνωση τοῦ τεύχους μοῦ ἄφησε ἕνα συναίσθημα ὀργῆς. Καθαρευουσιάνοι, σκέφτηκα. Γλωσσαμύντροες, σοφολογιότατοι μέ τή σολωμική σημασία, σέ πείσμα τῆς μεταρρύθμισης. Χρειάζεται νά ξαναβοῦν ἀπό τά ράφια τά ἐπιχειρήματα τοῦ Τριανταφυλλίδη γιά νά τούς ἀπαντήσῃ κανεῖς, σκέφτηκα. Ἀναρωτήθηκα ἂν ἔπρεπε νά γραφεῖ ἕνα σημείωμα μέ τό μελοδραματικό τίτλο: «Βοήθεια, κύριε Σετάτο». Καί μετά, μετά τίς πρώτες αὐτές θυμικές ἀντιδράσεις, ξαναδιαβάζοντας πιά νηφάλια, διαπίστωσα πῶς τό πρόβλημα δέν ἀφορᾷ τή γλωσσολογία, γιάτι δέν ἀφορᾷ κατά κύριο λόγο τή γλώσσα. Οὔτε τελικά ἀκριβῶς καθαρευουσιάνοι εἶναι οἱ συγγραφεῖς. Τουλάχιστον δέν εἶναι καθαρευουσιάνοι (οἱ πάρα πολλοί) ὡς πρὸς τή γλώσσα πού γράφουνε. Δηλαδή, ἡ γλώσσα τους (μέ κάποιες ἐξαιρέσεις) εἶναι μάλλον λόγια δημοτική καί τέλος πάντων, ὅταν εἶναι μικτή, δέν εἶναι αἰσθητά πιά μικτή ἀπό τή συνηθισμένη λόγια δημοτική πού γράφεται σήμερα. Κάτι «ζεῖδωρος» καί κάτι «ἀδολεσχία», πού ξεπετάγονται ἐδῶ κι ἐκεῖ, δέν ἀρκοῦν γιά νά χαρακτηρίσουν τή γλώσσα τους καθαρεύουσα. Ἡ γραμματική πολυτυπία εἶναι βέβαια μεγαλύτερη ἀπ' ὅτι συνήθως, ἄλλωστε τή διεκδικοῦν θεωρητικά (θά μιλήσω γι' αὐτό παρακάτω), μόνο πού κι αὐτή δέ φτάνει. Ὁ ἕνας γράφει «ἀνθρώπινου» καί ὁ ἄλλος «ἀνθρωπίνου», ὁ

ἕνας «τῆς παράδοσης» κι ὁ ἄλλος «τῆς παραδόσεως», πέφτουν ξαφνικά καί μερικά «ἐν προκειμένω» ἢ «τά λεχθέντα», δίπλα ὅμως σέ μερικά «ἔχοντας ὑπόψη» καί «παρόλο», μέ λίγα λόγια, συνηθισμένα, καθημερινά μίγματα. Σέ μερικούς (ἐλάχιστους) ἢ μέ τόση ἔπαρση διεκδίκηση τῆς πολυτυπίας συνδυάζεται κάποτε μέ ἀδεξιότητες πού γεννοῦν τό ἐρώτημα μήπως ἡ πολυτυπία ἀπαλλάσσει κιόλας κάποιους ἀπό τήν ὑποχρέωση ν' ἀνοίγουν τή γραμματική τῆς δημοτικῆς ὅταν διστάζουν. Γιατί, καλά νά γράφεις μέ καθαρευουσιάνικες καταλήξεις, ἀλλά νά γράφεις «αὐτή τούτη» (!), καί δέν πρόκειται γιά ἀβλεψία γιάτι εἶναι γραμμένο στό ἴδιο κείμενο τουλάχιστον τρεῖς φορές (Μαλεβίτσης), δέν ξέρω πῶς ὀνομάζεται εὐγενῶς.

Ἡ πολυτυπία τους λοιπόν δέν εἶναι ἀρκετή γιά νά τούς ὀνομάσουμε καθαρευουσιάνους. Ὡστόσο, ἔχει ἔντονη ὁ ἀναγνώστης τήν αἴσθησι πῶς βρίσκεται σέ ἄλλη ἐποχή.

Τά φαντάσματα τοῦ παρελθόντος

Ἄς ξεκινήσω σημειώνοντας ὅτι ἡ πρώτη μου θυμική ἀντίδραση δέν ὀφείλεται σέ δημοτικιστική ξεροκεφαλιά (ἢ δημοτικιστικό «δογματισμό», πού τά κείμενα ξορκίζουν), ἀλλά σέ ὅσα διάβαζα. Καταρχήν ὁ ἴδιος

ὁ τίτλος τοῦ ἀφιερώματος, «γλώσσα καὶ ἔθνος», παραπέμπει αὐτόματα στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα καὶ στίς τόσες σελίδες πού ἔχουν γράψει οἱ δημοτικιστές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γιά ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ ἐθνική πρόοδος, ἡ συνέχεια τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ στηρίζονται στή δημοτική γλώσσα, ὅταν μέ τούς ὄρους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀγωνιζόταν ἡ δημοτική νά γίνει γλώσσα τοῦ σχολείου καί τοῦ κράτους.

Τά περισσότερα κείμενα τοῦ ἀφιερώματος ὑποστηρίζουν ὅτι πρέπει νά γράφουμε μιά γλώσσα πού δέν εἶναι οὔτε δημοτική οὔτε καθαρεύουσα. Μιά ἀπό τίς δικαιολογίες εἶναι πῶς ἡ ζωντανή γραπτή γλώσσα δέν εἶναι οὔτε δημοτική οὔτε καθαρεύουσα. Πρέπει λοιπόν νά γράφουμε:

«τῆ γλώσσα πού γράφεται σήμερα στή λογοτεχνία μας. Γιατί ἡ γλώσσα πού γράφεται σήμερα στήν τέχνη τοῦ λόγου, στίς εὐτυχεῖς ἐννοοῦμε περιπτώσεις, θέλοντας νά ἐκφράσει μέ βάρος, μέ ἀποχρώσεις καί μέ σκιόφωτα καί προπαντός μέ ἐνάργεια ἐκφραστική, μέ ζωντάνια καί συγχρονισμένη αἰσθητική ἀντίληψη τά αἰσθήματά μας, δέν εἶναι εὐτυχῶς οὔτε ἡ καθαρεύουσα οὔτε ἡ δημοτική, οὔτε οἱ ψυχαρικές 'ἐπινοήσεις' καί οἱ διάφοροι 'μαλλιαρισμοί', ἀλλά μιά συγκαιρινά διαμορφωμένη, σημερινή ἐλληνική γλώσσα» (Κότσιρας, 180).

Τώρα, ποιές εἶναι οἱ «εὐτυχεῖς περιπτώσεις», πού γράφουν ἐκείνη τή συγκαιρινή ἐλληνική πού πρέπει νά μιμηθοῦμε, ἂν θέλουμε νά μὴ «φτωχαίνουμε» τή γλώσσα, ὁ συγγραφέας δέ μᾶς τό λέει.

Τό ἕνα λοιπόν ἐπιχείρημα (κι ἀπό ἄλλους γραμμένο, διαλέγω ἀπλῶς τά παραθέματα τά πιά εὐγλωττα) εἶναι ὅτι ἡ γλωσσική πραγματικότητα μᾶς ἐπιβάλλει ν' ἀποφεύγουμε τή δημοτική. Ἄλλο ἐπιχείρημα, πού αὐτό πιά ξυπνάει γιά τά καλά τά φαντάσματα τοῦ παρελθόντος, εἶναι ὅτι ἀπό τή δημοτική γλώσσα καί τήν παρουσία τῶν ξένων λέξεων κινδυνεύει τό ἔθνος:

«Τό ἔθνος (...) ὑπόκειται στόν κίνδυνο τῆς φθοράς. Σήμερα ὁ κίνδυνος αὐτός παρουσιάζεται σέ δύο κατ' ἐξοχὴν τάσεις. Τήν τάση τῆς μετατροπῆς τῆς γλώσσας σέ συνθηματικὴ-συμβατική ἀνακοίνωση καί τήν τάση τῆς ἀβασάνιστης (...) υἰοθέτησης ξένων ὄρων καί τύπων ἐκφράσεως, πού (...) ἀπειλοῦν μέ σοβαρή ρύπανση καί ἀλλοίωση τῆ γλώσσα μας (...). Μέ τήν εἰσβολή τῆς τεχνολογίας (...) ἡ γλώσσα οὐδετεροῦνται, γιατί παύει νά εἶναι ἐκφραση ἑνός πολυδιάστατου κόσμου καί γίνεται ἕνα ψιλὸ ὄργανο ἐπικοινωνίας ἢ προπαγάνδας. (...) Ἀπέναντι στοὺς κινδύνους αὐτοὺς ἐπιβάλλεται νά διοργανωθοῦν τρόποι ἄμυνας καί κάθαρσης τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας» (Μιχαηλίδης, 1989).

Κάθαρση λοιπόν χρειάζεται ἡ γλώσσα μας ἀπό τίς ξένες λέξεις καί ἀπό τίς χυδαῖες λέξεις. Στήν παρακάτω φράση ἡ κάθαρση ζητιέται στό ὄνομα τῆς λόγιας δημοτικῆς:

«ἀποβολή τῶν ἀκατάλληλων ξενικῶν λέξεων, κι' ἀντικατάστασή τους μέ σωστές ἐλληνικές, σωστή χρήση τῆς γραμματικῆς καί τοῦ συντα-

κτικοῦ τῆς δημοτικῆς, διαμόρφωση τῆς ἀπαραιτήτης 'λόγιας δημοτικῆς', (...) ἀποβολή τῶν ἀπειλητικῶν χυδαῖσμων» (Παπαϊωάννου, 208).

Τί συγκινησιακή κρίση μπορεῖ νά πάθει κανεὶς διαβάζοντας τέτοιες φράσεις εἶναι προφανές, ἂν σκεφτεῖ ὅτι σέ παρόμοια ἐπιχειρήματα ἀπαντοῦσε τό *Ξενηλασία ἢ Ἰσοτέλεια* (Τριανταφυλλίδης, 1905). Ἀπό τήν κάθαρση ὡς τῆ μικτῆ γλώσσα ὁ δρόμος εἶναι βέβαια πολὺ σύντομος. Ἔτσι, ἀπό τήν ἐπιθυμητὴ κάθαρση ὀδηγοῦμαστε (πού ἀλλοῦ;) στό «συγκερασμό» τῆς καθαρεύουσας μέ τή δημοτική:

«Μιά σωστή πολιτική θά πρέπει νά τείνει πρὸς ἕνα συγκερασμό τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων ἀποψέων» (Παπαϊωάννου, 203).

Καὶ ἀναρωτιέσαι: καλά, σ' αὐτὸ δέν εἶχαμε καταλήξει ἤδη τό μεσοπόλεμο; Ψαρεύω ἄλλο ἕνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς μικτῆς γλώσσας. Δέν πρέπει νά γράφουμε δημοτικὴ γιατί ἀπλοῦστατα ἡ δημοτικὴ

«εἶναι ἀπρόσφορη νά ἐκφράσει βαθύτερες ἐσωτερικὲς ἀποχρώσεις» (Κότσιρας, 181).

Ἄν θυμηθῆκατε τό Γεώργιο Χατζιδάκι, διαπιστώνετε μερικὲς σελίδες πιο κάτω ὅτι ὄχι μόνο ὁ ἀείμνηστος Χατζιδάκις χρησιμοποιεῖται ὡς διβλιογραφική πηγή γιὰ νά στηρίξει τήν πολυτυπία, μέ τό ἀντιεπισημονικό ἄλλωστε ἐπιχείρημα ὅτι πολυτυπία εἶχε καί ἡ ἀττική γλώσσα, ἀλλά ἀπό ὀλόκληρο τό γραπτό ἔργο τοῦ Χατζιδάκι χρησιμοποιεῖται (Μαλεβίτσης, 189) τό *Γεννηθῆτω Φῶς. Ὁ Μαλλιαρισμὸς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα*, πού εἶναι ἀπό τά ὑβριστικότερα λιβελλογραφήματα τοῦ συγγραφέα καί πού γράφτηκε γιά νά χτυπήσει τή μεταρρύθμιση τοῦ 1917.

Ἐπὶ τοῦ ἄλλου (καὶ σίγουρα δέ θά μπορέσω νά τά περιλάβω ὅλα) ἐπιχειρήματα πού σέ κάνουν ν' ἀνατριχιάσεις, γιατί θυμίζουν τήν ἐποχὴ τῶν Εὐαγγελιακῶν μέ τά «Θυμήσου με, ἀφεντικό» καί «Κώτσος Παλιοκοθέντας». Διαβάζουμε πῶς δέν εἶναι δημοτικὴ νά γράφουμε «τὴν ἐκάναμε ταράτσα», ἢ πῶς δέν πρέπει νά γράφουμε «τό αὐτοκίνητο ἦρθε κατὰκι», ἀλλά νά γράφουμε «τό αὐτοκίνητο ἀναποδογύρισε» (Βλάχος, 190). Διαβάζουμε ἀκόμα πολὺ χειρότερα:

«Οἱ δημοτικιστάδες (sic) συνιστοῦν νά μὴ χρησιμοποιοῦμε τὴν λέξη 'εἰλικρινῆς' διότι ἡ γενική της εἶναι καθαρευουσιάνικη καί παροτρύνουν τό εὐσεβὲς κοινὸ τους στήν θέση της νά δάλουν (sic) τὴν ἐλληνικότετη λέξη ντόμπρος» (Μαλεβίτσης, 190).

Καλά, νά ἐφευρίσκει ὁ Γ. Πάπ τῆς ἐφημερίδας *Ἀθηναί* τό 1902 καί 1903 τὴ «Λιάδα» καί τὴν «Κεχριμπάρα» καί νά ὀργίζεται ὁ *Νουμῆς* γιά τίς συκοφαντίες, ἀλλά νά ὑπάρχει τόση λίγη ἐπικριτικὴ ἐφευρετικότητα τό 1981, δηλαδή ἕναν αἰῶνα σχεδὸν ἀργότερα; Φαίνεται πῶς αὐτὰ παθαίνει ὁποῖος μετράει μόνο μέ χιλιετίες. Εἶναι «λάθος», σοῦ λέει ὁ ἄλλος παρακάτω, «νά ταυτιστοῦμε μέ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ», εἶναι λάθος «νά ὑποστηρίζεται» (ποιὸς τό ὑποστηρίζει!):

«πῶς ἡ δημοτικὴ πρέπει νά προσαρμοσθεῖ πρὸς τὴ γλώσσα πού μιλοῦν σήμερα οἱ κατώτερες τάξεις τοῦ λαοῦ μας» (Πλησῆς, 228).

Γιατί δέ διαβάξει ὁ συγγραφέας Σεφέρης, ἢ Κωνσταντῖνο Τσάτσο, γιά νά μὴν πῶ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ καί

Ἰωάννη Κακριδῆ ἢ Εὐάγγελο Παπανοῦτσο (αὐτοὶ προφανῶς ἀνήκουν στοὺς «δογματικούς»), ἀλλὰ τέλος πάντων λόγια δημοτικὴ ὑπάρχει τουλάχιστον ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ 1930.

Ἐπάρχουν πλῆθος ἀποσπάσματα πού σέ ἀφήνουν μέ τὴν ἀφελή ἀπορία: μά, σέ ποιά ἐποχὴ ζοῦμε; Πῶς εἶναι δυνατό νά γράφονται σήμερα κείμενα γιὰ τὴ γλώσσα μέ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ Ψυχάρη; Μάλιστα, τοῦ Ψυχάρη. Διαβάξεις καὶ δὲν πιστεύεις στά μάτια σου. Νά προκαλεῖ ἐχθρότητα καὶ πάθος σήμερα ὁ Ψυχάρης καὶ κάτοχοι ὑψηλῶν τίτλων νά τὸν ἀποκαλοῦν «πλαστογράφο» (Λοῦρος, 186) καὶ «μικρό» (Βλάχος, 151). Πῶς εἶναι δυνατό νά γράφονται φράσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα;

«ὄχι μόνο γλωσσικὸ ζήτημα δὲν ὑπάρχει οὔτε ὑπῆρξε ποτέ στὸν τόπο μας, μά καὶ (...) ὄσοι τὸ ἀνακίνησαν ξεκίνησαν ἀπὸ ἄλλες ἀφετηρίες καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα» (Κασιμάτης, 176).

Ἡ παρακάτω:

«γιατί νά μείνουμε σ' ἓνα περιορισμένο τυπικὸ μιᾶς 'δημοτικῆς' καὶ νά φτωχύνουμε, περιορισμένοι στὸ παράδειγμα τῆς 'τριανδρίας' Ψυχάρη-Ἐφταλιώτη-Πάλλη καὶ ὅποιου ἄλλου...» (Κότσιρας, 181).

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, βέβαια, μπορεῖ κανεὶς ὅλα πιά νά τὰ περιμένει καὶ νά μὴ σαστίζει οὔτε ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ πού ἀποκαλεῖ τὴ δημοτικὴ «ἀπρόσφορη νά ἐκφράσει βαθύτερες ἐσωτερικὲς ἀποχρώσεις», οὔτε ἀπὸ τὸ λογικὸ ὀλίστημα νά κατηγοροῦνται οἱ δημοτικιστὲς γιατί δὲν ἤθελαν οὔτε κἀν ν' ἀναδιώσει ἡ γλώσσα τοῦ παρελθόντος:

«γιὰ τοὺς δημοτικιστὲς αὐτὴ τούτη ἡ γλώσσα τοῦ παρελθόντος δὲν ἦταν στοιχεῖο ζωντανό, ἀλλὰ μουσειακό, πού οὔτε κἀν ἔπρεπε ν' ἀναδιώσει. Δηλαδή ὅπως δὲν ἀναδιώνομε τίς ἐορτές τῶν Παναθηναίων, διότι ἔχουν πεθάνει ὀριστικά, ἔτσι δὲν μποροῦμε ν' ἀναδιώσουμε καὶ τὴν γλώσσα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, διότι εἶναι νεκρὴ» (Μαλεβίτσης, 189).

Βασιλικότερος τῶν καθαρευουσιάνων ὄλων τῶν ἐποχῶν ἐδῶ ὁ συγγραφέας δὲν ἀρκεῖται νά γυρίσει πίσω στά ἐπιχειρήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, ἀλλὰ φτάνει στὴ Νέα Σχολὴ τοῦ Γραφομένου Λόγου, σίγουρα ἀπὸ παραδρομὴ ὅπου τὸν ἐσπρωξε ὑπερβάλλων ζήλος. «Μὴ χειρότερα!», πού γράφει καὶ ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Ἄπαντα, τόμ. 5, σελ. 172).

Ὁ «διασμός» τῆς γλώσσας

Βασικὸ αἶτημα τῶν κειμένων τοῦ ἀφιερώματος εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ συγγραφέα νά μὴν ὑποτάσσεται σέ γραμματικὸς καὶ συντακτικὸς κανόνες. Ἡ γλώσσα δὲν πρέπει νά διάζεται καὶ διασμός της σημαίνει ὁ σεβασμός τῶν κανόνων τῆς δημοτικῆς. Εἶναι πολὺ ἀποκαλυπτικὸ νά ταξινομήσει κανεὶς τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐξηγοῦν γιατί ὁ σεβασμός τῶν κανόνων τῆς δημοτικῆς εἶναι διασμός. Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι γλώσσα ζωντανὴ ἢ ἐλληνικὴ, τὸ παρακάμπω, ἔτσι κι ἄλλῶς δὲν στοιχειοθετεῖται παραπάνω, ὄσοι τὸ ἀναφέρουν ἀρκοῦνται στὸν ἀφορισμὸ: εἶναι ζωντανή,

ἀρα δὲν πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε τὴ γραμματικὴ. Σάν νά ὑπάρχει γλώσσα στὸν κόσμο πού ἐπειδὴ εἶναι ζωντανὴ ἀπαλλάσσει αὐτοὺς πού τὴ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση ν' ἀκολουθοῦν γραμματικὸς καὶ συντακτικὸς κανόνες, ἢ ἀκόμα χειρότερα, τοὺς ἐπιτρέπει, ἐπειδὴ εἶναι ζωντανή, νά παραποιοῦν τοὺς κανόνες μέ παλιότερους κανόνες παλιότερης μορφῆς τῆς γλώσσας. Τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο δηλαδή ἀπ' αὐτὸ πού ἐννοοῦν οἱ σύγχρονες γλωσσολογικὲς θεωρίες ὅταν μιλοῦν γιὰ ζωντανὴ γλώσσα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πού στοιχειοθετεῖ τὴν ἀποψη ὅτι δὲν πρέπει νά σεβόμαστε τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς εἶναι τοῦτο: ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μόνο ὄργανο ἐπικοινωνίας καὶ διαμόρφωσης τῆς σκέψης, ἀλλὰ (ὅπως τονίζεται ἐπανειλημμένα) καὶ κάτι ἄλλο, καθὼς ἡ γλώσσα δὲν ἐκφράζει μόνο νοήματα λογικά καὶ κατανοητά, ἀλλὰ καὶ κάποια ἄλλα. Ἡ θεμελιώδης μάλιστα λειτουργία τῆς γλώσσας, πού εἶναι ἡ ἐπικοινωνία, περιγράφεται συχνά μέ κάποια περιφρόνηση, σάν αὐτὸς νά ἦταν ὁ κατώτερος καὶ ταπεινότερος ρόλος της. Ἐπάρχει λοιπὸν ἡ ἐπικοινωνία καὶ τὰ λογικά καὶ κατανοητά νοήματα καὶ ἓνας «ἄλλος» ρόλος τῆς γλώσσας πού ἐκφράζει τὰ «ἄλλα». Καὶ τοῦτο γιατί τὴ γλώσσα δὲν τὴν πλάθει μόνο ὁ λαός, ἀλλὰ καὶ οἱ «κορυφαῖοι», πού ἔχουν τὸ «χάρισμα» νά «ἐκφράζουν τὸ ἄλογο»:

«Τὴν πλάθουν ὅμως καὶ κορυφαῖοι εἴτε στὴν ἐκφραση αὐστηρὰ λογικῶν διανοημάτων (μαθηματικῶν, νομικῶν) εἴτε στὴν ἐκφραση συναισθημάτων. Τὴν πλάθουν καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὅταν ἔχουν καὶ αἰσθητικὸ αἰσθητήριο εἴτε δοθημένοι ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς λογικῆς τῶν σκέψης, εἴτε ἀπὸ τὸ χάρισμα πού τοὺς δόθηκε μέ λέξεις, πού πάντα ἔχουν καὶ ἓνα λογικὸ νόημα, νά ἐκφράζουν τὸ ἄλογο» (Τσάτσος, 146).

Δὲν μποροῦν, νομίζω, τὰ μαθηματικά νά χρησιμοποιηθοῦν σάν ἐπιχείρημα σέ αὐτὴ τὴ φράση, γιατί ἡ γλώσσα τους εἶναι τελείως διαφορετικὴ. Πάντως, ὁ συγγραφέας ἐκφράζει ἐδῶ μιὰ παλιὰ γερομανικὴ φιλοσοφικὴ ἀποψη:

«Ἡ γλώσσα ἀποβλέπει στὴ συνεννόηση, ὄχι ὅμως μόνο γιὰ τὰ καθημερινὰ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διατύπωση ὑψηλότερων διανοημάτων, δηλαδή τὴ διατύπωση ἀποχρώσεων μέ αὐστηρὴ ἀκριβολογία. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ γλώσσα χρειάζεται ικανότητα νά ἐκφράζη καθαρά ὅλες τίς λογικὲς μορφές τῆς σκέψης. Ἀλλὰ ἡ γλώσσα πρέπει νά ἐκφράζη καὶ ἄλογα στοιχεία, καὶ νά διεγείρη συναισθήματα σ' ἐκείνον πού ἀκούει τὰ ἐκφραζόμενα» (Τσάτσος, 146).

Τώρα, ὅμως, ὅταν φύγουμε ἀπὸ τίς διατυπώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου, τὰ πράγματα σκουραίνουν καὶ λογικά καὶ φιλοσοφικά:

«Ἡ γλώσσα δὲν ἐκφράζει μόνο τὴ ζωὴ τῆς καθημερινότητος, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, τῶν διανοημάτων καὶ τῶν δυσχερῶν νοημάτων» (Μαλεβίτσης, 190),

θά δοῦμε παρακάτω τί σημαίνει δυσχερές νόημα. Διαβάζουμε ἀκόμα:

«Όσες φορές η γλώσσα δέ θέλησε νά μείνει στο πρώτο στάδιο της άπλοϊκής επικοινωνίας, αλλά νά εκφράσει βαθύτερους και λεπτότερους διαλογισμούς και πολυπλοκότερες συναισθηματικές καταστάσεις δέν άγνόησε τίς ρίζες της» (Πληστής, 227).

Κι αυτά δέν είναι καθόλου τά χειρότερα, γιατί σέ λίγο ξεπετάγονται τά «δυσχερή νοήματα»:

«Η Γλώσσα δέν είναι όργανο, δέν είναι έργαλειό, είναι ή ψυχή ενός πορευόμενου λαού» (Τσιρόπουλος, 243, ή ύπογράμμιση του συγγραφέα).

Κι ακόμα:

«Η γλώσσα δέν είναι μέσο συνεννόησης ούτε όργανο ούτε συστοιχία συμβόλων: ή γλώσσα είναι αυτό τουτό τό πνεύμα, αυτή τούτη ή έσωτερικότητα» (Μαλεβίτσης, 190, ή ύπογράμμιση δική μου).

Τί νά πει κανείς τώρα; Νά πει: μά, τί λέτε, κύριοι, και βέβαια ή γλώσσα είναι όργανο επικοινωνίας (!).

Πρέπει όμως νά πει ότι, άν αφήσουμε κατά μέρος τήν κριτική τής φιλοσοφικής άποψης για τήν έκφραση του άλογου, διαπιστώνουμε ότι ή άποψη αυτή μπορεί νά χρησιμεύει νά γίνεται παράλογο τό άλογο και νά διατυπώνονται σαπουνόφουσκες με τίς όποιες κάποιοι μάς διαβεβαιώνουν ότι ή γλώσσα δέν είναι όργανο επικοινωνίας. Έπιτρέπει ακόμα ή διεκδίκηση του δικαιώματος νά εκφράζει κανείς τό άλογο νά γράφονται φράσεις όπως: «Ιστορία» είναι «ή πυρίκαυστη αποτύπωση των άγώνων τής φυλής» ή «ή γλώσσα είναι ένα καμίνι, μέσα του λυώνει τό πάθος τής έκφρασης» (Φωτέας, 246). Η ακόμα: «στον αστικοποιημένο δίο πού είναι άφηρημένος, και ή γλώσσα γίνεται άφηρημένη» (Μαλεβίτσης, 189). Έπιτρέπει νά διαπιστώνεται ότι «είναι άναμφίβολα κατώτερες» (προσέξτε τό «άναμφίβολα») οι άξιες «του τεχνοκρατικού πολιτισμού» (Ράμφος, 233). Έπιτρέπει ή ταυτολογία ν' αποκαλείται έμπειρική διατύπωση: «Θά άρκεστώ σέ μιάν άπλή διαπίστωση, έμπειρική ίσως: ότι έθνικό είναι ό,τι όφειλε τό έθνος» (Παπανικολάου, 215). Έπιτρέπει μέ λίγα λόγια ή άποψη αυτή: τό «άλογο», δηλαδή ή λογική υπέρβαση και ή φιλοσοφική ασάφεια, νά μετατρέπεται σέ παράλογο και άνακολουθία και τελικά άμάθεια:

«Αυτή ή γλώσσα ή έλληνική δέ σηκώνει ύποκρισίες, έπιστημοσύνες, ψευτιές» (Σκαρτσής, 241).

Η ταύτιση τής ψευτιάς και τής ύποκρισίας μέ τήν έπιστήμη δέ χρειάζεται σχόλια. Έπιτρέπει τέλος τή δίχως καμιά κοινωνική αιδώ χυδαιότητα και άνασχυντία:

«Κίνημα άναφανδόν μεταπρατικό, εν παχυλή πνευματική στειρότητι διαλάμψαν, ό δημοτικισμός άντλούσε και άντλεί δύναμη, έπειδή κολακεύει τήν ματαιόδοξία κάθε άνεργάτιστου άκκιζομένου άτομου, άναγνωρίζοντάς του τό δικαίωμα νά λέει ότιδήποτε και όπωσδήποτε» (Ράμφος, 235).

Άς κάνουμε μιά εύθυμη παρένθεση, για νά πάροουμε άνάσα. Υπάρχει μιά φράση του Παλαμά πού

λέει πώς ή γλώσσα χρειάζεται «επιθήτορες» για νά τή γονιμοποιούν. Περίεργη σύμπτωση κάνει τέσσερις από τούς συγγραφείς του άφιερώματος νά θυμηθούν αυτή τή φράση. Περίεργη σύμπτωση κάνει επίσης δλους όσοι θυμήθηκαν τόν Παλαμά (και είναι άρκετοί) νά ξεχάσουν τή φράση του εκείνη τήν προκλητική υπέρ του «μαλλιαρισμού», για τήν όποία και άπολύθηκε από τή γραμματεία του Πανεπιστημίου, αυτά βέβαια συνηθίζουν νά τά θυμούνται οι «δογματικοί» δημοτικιστές, ως είναι. Έχει λοιπόν πει ό Παλαμάς μιά φράση για επιθήτορες. Νά τή θυμηθούν όμως τέσσερις, είναι λίγο υπερβολικό. Νά υπερθεματίζουν μάλιστα κιάλας, όχι μόνο επιθήτορες χρειάζονται, αλλά «βαρδάτοι επιθήτορες», ή άλλος νά παρατραβάει τόν ίδιο συμβολισμό, μέχρι νά παρομοιάζει τό έθνος μέ «παστάδα». Ο Θεός νά μάς φυλάει.

Η προγραφή των δημοτικιστών

Καίρια και άποκαλυπτική είναι ή έντονη έχθρότητα έναντίον των δημοτικιστών πού αποπνέουν τά περισσότερα από τά κείμενα. Άλλοτε ή έχθρότητα αυτή κρύβεται πίσω από τήν καταδίκη του Ψυχάρη, προφανώς για νά μήν ανοίξουν οι συγγραφείς μέτωπο μέ τούς ευγενείς νεκρούς πού τό κράτος έβαλε στά σχολεία. Άλλοτε λέγονται οι πιο άπίστευτες φράσεις κατά των δημοτικιστών γενικά. Ο καθένας από τούς συγγραφείς του άφιερώματος δηλαδή εκφράζει τήν έχθρότητα σύμφωνα μέ τό δικό του ύφος και τό δικό του ήθος. Και φυσικά ή αυτοεκτίμηση πού προφανώς χαρακτηρίζει τούς κατόχους ύψηλών τίτλων τούς κάνει σεμνούς όταν χρησιμοποιούν τό πρώτο πρόσωπο και ευγενείς στις άπορριπτικές τους διατυπώσεις. Άλλοι όμως έμφανίζουν μέ κραυγαλέα κομπορημοσύνη τόν εαυτό τους σάν τό Ζαχατούστρα:

«Σαστισμένος μέ τόν ξεπεσμό τής κοινωνίας μας (...) άπευθύνομαι σ' έσάς, έξοχώτατοι κύριοι, ως συνυπεύθυνος και ζητώ νά μέ ακούσετε» (Ράμφος, 232).

ή μάς λένε, μέ τρόπο, πώς ανήκουν στους «εκπαιδευτές του έλληνικού λαού», στους «αυτόκλητους δημοουργούς» (Μαλεβίτσης, 191) και τολμούν φράσεις άπολύτως άνεπίτρεπτες.

Τό ζήτημα βέβαια παραμένει ή προγραφή των δημοτικιστών. Οι δημοτικιστές αποκαλούνται «δογματικοί», ό δημοτικισμός «δόγμα» και «βιασμός τής γλώσσας» (Τσάτσος, 146-148). Οι δημοτικιστές ταυτίζονται μέ τούς καθαρευουσιάνους (Βλάχος, 149), ή αποκαλούνται «όλοκληρωτικοί» (Κασιμάτης, 176). Η προσπάθεια των δημοτικιστών νά δομήσουν τή δημοτική γλώσσα και νά τήν τυποποιήσουν γραμματικά γίνεται άντικείμενο ειρωνείας (Βλάχος, 149), ειρωνείας, βέβαια, πού τά σκάγια της παίρνουν κυρίως τούς δημοτικιστές τής Θεσσαλονίκης, δίχως πάντως νά όνομάζονται. Τί σημασία όμως έχει έφόσον θά τολμήσουν άλλοι. Και θά τούς όνομάσουν. Και τό έχουν ήδη κάνει (έχουμε διαβάσει άχαρακτίστους άρθογράφους νά καθυβρίζουν μέ τόν πιο άνεπίτρεπτο τρόπο τόν Έμμανουήλ Κριαρά σέ ύποπτα έντυ-

πα). Ἀπό τή διατύπωση λοιπόν ὅτι οἱ δημοτικιστές εἶναι «δογματικοί», θά φτάσουμε σέ φράσεις πού κατηγοροῦν τούς δημοτικιστές γιά «καλπουζανιές», μάλιστα, κατά λέξη καλπουζανιές (Κότσιρας, 179). Θά φτάσουμε σέ φράσεις πού μᾶς πληροφοροῦν οὔτε λίγο οὔτε πολύ ὅτι οἱ δημοτικιστές συνέβαλαν «στὸν πνευματικό μαρασμό τοῦ ἔθνους» μέ «τὴ γλωσσική ἀστυνόμευση» πού ἔκαναν καί πού «συνεχίζουν» (Μαλεβίτσης, 190). Ἡ ἀκόμα:

«σήμερα ψευτίζουμε συνειδητά τὰ πράγματα βάζοντας ταμπέλες στὴ γλώσσα ἢ, τὸ ἴδιο ἀνεύθυνα καί ἀδίσταχα, σαραβαλιάζοντας τὴ γλώσσα μέ μιά τάχα δημοτικὴ πού στηρίζεται μόνο σέ μιά ἀναίσθητη κι ἐμετική, συχνά, αἰσθησιολογία, ἀδελφικῆς σχέσης μέ τὴ γλώσσα, μιά πολιτικοποίηση (: κομματικοποίηση) στὶς διαστάσεις κάποιας προσωπικῆς (καί «ποιητικῆς») ἀποδοχῆς τῆς γλώσσας, ἀφ' ὑψηλοῦ κάποτε» (Σκαρτσῆς, 240).

Ἵσως εἶναι περιττὸ νά τονίσω ὅτι ἐκτός ἀπὸ ἀπαράδεκτη ἢ φρόση εἶναι καί δίχως νόημα.

Προτοῦ δοκιμάσουμε νά ἐξημερεύσουμε τὴν ἐχθρότητα ἐναντίον τῶν δημοτικιστῶν, ἄς προσπαθήσουμε νά καταλάβουμε ποῖο εἶναι τὸ ζητούμενο. Ἡ γλωσσικὴ ἐπιδίωξη εἶναι νά μὴν ἀκολουθοῦμε τὴ γραμματικὴ καί τὸ συντακτικὸ τῆς δημοτικῆς. Γιά πολλοὺς λόγους. Γιατί ἡ γλώσσα εἶναι ἀδιαμόρφωτη καί δημιουργεῖται τώρα:

«Ἡ νεοελληνικὴ δέν εἶναι οὔτε καθαρεύουσα οὔτε δημοτικὴ. Εἶναι γλώσσα πού δημιουργεῖται τώρα καί ἔχει πολλές ἀκόμα ἀτέλειες. Καί πρέπει ὁ κάθε ἄνθρωπος τῆς πέννας νά τὴν γράφει προσεκτικὰ καί μέ ἀγάπη ἀκολουθώντας μερικὲς γενικὲς ἀρχές. Τὸ εὐληπτο, τὸ ἀπλό, τὸ ἡχηρικὰ ὠραῖο, τὸ κυριολεκτικὸ, τὸ γενικὰ καταληπτό» (Βλάχος, 149). Ἄλλος λόγος εἶναι ὅτι ἡ γλώσσα δέν ἔχει κανόνες καί ὅτι ἡ πολυτυπία εἶναι πλοῦτος: «δέν ὑπάρχει κανόνας ἀλλὰ ὁ κάθε ὑπεύθυνος χειριστὴς τοῦ λόγου θά πρέπει νά ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ του αἰσθητήριό κι' ἄς τὰ βγάλει πέρα μόνου μου. (...) καί θά ἐμπλουτίζει μέ ἀπόλυτη συνείδηση καί συνεχῶς τὴν γλώσσα χωρὶς νά φοβᾶται τίς διπλοτυπίες, πολλές, πλοῦτος τὸν ὁποῖο εἶχε στὴν ἀκμὴ τῆς ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ» (Βλάχος, 150).

Ἄλλο ἐπιχείρημα εἶναι (διαλέγω ἐδῶ τίς συγκροτημένες διατυπώσεις, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τίς ἄλλες) ὅτι βρισκόμαστε σέ μιά γλωσσικὴ περίοδο μεταβατικὴ:

«Ζοῦμε μιά περίοδο ἐντόνων μεταβατικῆς τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας. Αὐτὴν τὴ μεταβατικότητα, μπορεῖ ἀπλῶς νά τὴ βοηθήσουμε, ἔργοι καί ὄχι λόγοις, ἢ ἀκριβέστερα ἔργοις πού μποροῦν νά ἐξελιχθοῦν σέ πνευματικὰ ἔργα. Δέν ἐπιτρέπεται ὅμως νά τὴ διάσωμε. Βιάζοντάς τὴν διάζομε τὴν ἴδια μας τὴ συνείδηση σέ ὅ,τι ἔχει πιὸ εὐαίσθητο. Βιάζομε τὴν αἰσθητικότητα τῆς γλώσσας μας, δηλαδή τὸν αἰσθητικὸ πολιτισμὸ μας. Ἀπὸ τὸν ἀντίθετο βιασμό, τὸν εὐτυχῶς ξεπερασμένο βιασμό τῶν καθαρευου-

σιάνων, ριχτήκαμε μέ πείσμα καί μέ πάθος στὸν ἀντίθετο βιασμό, καί σ' αὐτὸν βρήκαμε ἀρωγὸ τὴν εὐλόγη ἐπιθυμία πολλῶν νά ἀποτελέσει ὁ πρακτικώτερος τρόπος διδασκαλίας τῆς γλώσσας στὰ σχολεῖα, τὸν ἀποφασιστικώτερο παράγοντα γιά τὴ διάπλαση τῆς γλώσσας. Νά θυσιασθῆ δηλαδή ἡ στὰ πράγματα ἐγγενῆς σημερινῆς ἐντονη μεταβατικότητά στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας μας, σέ αὐτὸν τὸν διδακτικὸ παράγοντα, πού δέν ὑποτιμῶ, ἀλλὰ πού δέν μοῦ ἀρκεῖ γιά νά διάσω τὴ φυσικὴ ροὴ τοῦ ἴδιου τοῦ πολιτισμοῦ μας» (Τσάτσος, 146-7).

Σύμφωνα ὅμως ἀκόμα καί μέ τὰ συμφραζόμενα τῶν παραπάνω παραθεμάτων τὸ πρόβλημα δέν εἶναι καθόλου ἡ ἀπουσία κανόνων, τὸ ἀδιαμόρφωτο δηλαδή τῆς γλώσσας, ἀλλὰ ἡ ἄρνηση προσαρμογῆς σ' αὐτοὺς τούς κανόνες. Μεταβατικὴ δέν εἶναι ἡ περίοδος τουλάχιστον γιά τὸ στρώμα ἐκεῖνο τῶν διανοουμένων πού ξέρεῖ νά χειρίζεται μέ ἄνεση τὴ λόγια δημοτικὴ. Καί ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἶναι ἕνας ἀπὸ ἐκείνους τούς λίγους πού ξέρουν καί χειρίζονται μέ μεγάλη ἄνεση αὐτὴ τὴ λόγια δημοτικὴ. Μεταβατικὴ θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε τὴν περίοδο γιά νά κατορθωθεῖ νά γίνῃ κτήμα τῶν πολλῶν αὐτὴ ἡ δημοτικὴ, τώρα πού ἐγινε ἡ γλώσσα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θεσμοῦ. Λόγια δημοτικὴ λοιπόν ὑπάρχει, μόνο πού ἀποκαλεῖται «δογματικὴ», καί κανόνες ἔχει, μόνο πού ἀποκαλοῦνται «βιασμός». Ἐφόσον ὅμως ἡ περίοδος ἀποκαλεῖται μεταβατικὴ, μήπως τὸ ζητούμενο εἶναι κάποια γλώσσα ἄλλη ἀπὸ τὴ διαμορφωμένη λόγια δημοτικὴ;

Πράγματι, αὐτὸ εἶναι τὸ ζητούμενο. Τὰ περισσότερα κείμενα τοῦ ἀφιερώματος διεκδικοῦν μιά γλώσσα διαφορετικὴ, ἀνώτερη, εὐγενέστερη ἀπ' αὐτὴ πού γράφουμε. Καί τὸν ἰδιαιτέρο χαρακτήρα τῆς τὸν βλέπουν νά πηγάζει ἀπὸ τὴ γειννίαση τῆς γλώσσας αὐτῆς μέ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ.

Διατυπώνεται ἀπὸ τούς περισσότερους συγγραφεῖς τὸ αἶτημα νά πλουτίσουμε τὴ φτωχὴ τωρινὴ μας γλώσσα μέ τούς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας.

Ἡ δημοτικὴ περιγράφεται γλώσσα φτωχὴ χάρη στὴν παλιά καί τόσο παλιωμένη ἀσύστατη ταύτιση τῆς δημοτικῆς μέ τὴ λαϊκὴ γλώσσα (Βλάχος, 150· Μαλεβίτσης, 190· Πλησῆς, 228). Ἀποκαλεῖται φτωχὴ γλώσσα καί γενικότερα, δίχως τὴν καταφυγὴ σ' αὐτὴ τὴν ταύτιση (Βλάχος, 149· Κότσιρας, 181· Πλησῆς, 229). Συχνὰ ἀποκαλεῖται καί «χυδαία» γλώσσα.

Καί κάτι ἀκόμα. Ἀναφέρονται οἱ συγγραφεῖς σέ μιά τουλάχιστον ἀκατανόητη εὐγενὴ προφορά τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Διαβάζουμε λοιπόν:

«Ὅσοι προφέρουν καλὰ τὰ ἐλληνικὰ ἀλλοιώτικα ἀρθρώνουν τὸ ω καί ἀλλοιώτικα τὸ ο» (Τσάτσος, 148),

πράγμα πού σημαίνει ὅτι π.χ. «χῶρος» καί «τόπος» προφέρονται διαφορετικὰ. Ἄρα καί τὸ Μανώλης καί Μανόλης –τὸν Τριανταφυλλίδη σκέφτομαι, θά αἰσθανόταν πιὸ ἀδικημένος ἀπ' ὅσο ἔνωσε ὅλη του τὴ ζωὴ του. Διαβάζουμε πιὸ κάτω ὅτι πρέπει ὁ λαὸς

«νὰ προσέχει ἐπίσης τὴν προφορά μας πού κάποτε μεταβάλλει τὴν κρουστάλινη φωνὴ μας σέ

«Βαλκανική καμπάνα» πού δέν ταιριάζει στήν κυανόλευκη» (Λούρος, 187).
Μαθαίνουμε τέλος ὅτι ἡ προφορά μας ὑφίσταται παραφθορές πού

«στό τέλος ἔχουν τή γλωσσολογική δικαιολογία πώς μιλοῦνται ἔτσι σποραδικά στή βόρεια Ἑλλάδα – ὅπου, καθαρά ἠχητικά, ἡ χυδαιότητα τῆς προφορᾶς συναγωνίζεται τή χυδαιότητα τοῦ λεξιλογίου» (Παπαϊωάννου, 205).

Τώρα, ἀπό πού κι ὡς πού καί μέ ποιά ἐπιστημονική δεοντολογία ἡ φυσική πολυτυπία μιᾶς ζωντανῆς γλώσσας, πού ἀποτελοῦν |οἱ| διαλεκτικές καί διαφορές ἄλλες μορφές τῆς καί οἱ διαφορές προφορές, ὀνομάζεται «χυδαιότητα» εἶναι ἀκατανόητο. Ἄλλα ἀκόμα κι ἂν ἦταν ἔτσι, γιατί ἄραγε ἡ «χυδαιότητα» χαρακτηρίζει τήν προφορά εἰδικά τῶν βορειοελλαδιτῶν καί ὄχι καί τῶν Κρητικῶν, τῶν Κυπρίων, τῶν Δωδεκανησιῶν, τέλος πάντων κάποια ἀπό τίς προφορές καί τῆς νότιας Ἑλλάδας; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό μυστήριο ἐμπεριέχεται, νομίζω, στήν ἐρμηνεία τοῦ τί σημαίνουν ὅλ' αὐτά.

Στά παραπάνω ἐμπεριέχεται καί μιᾶ ὀφθαλμοφανῆς ἀντίφαση. Ἐνῶ τό θεωρητικό μέλημα τῶν συγγραφέων εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς γλώσσας, πού δέν πρέπει νά διάζεται μέ κανόνες, ἀλλά νά ἐμπλουτίζεται μέ πολυτυπίες, καί ὅσα ἄλλα ἀναφέρθηκαν ἤδη, συγχρόνως ὀλόκληρη αὐτή ἡ συλλογιστική παραμερίζεται καί καταδικάζεται ὅταν ἡ πολυτυπία καί ὁ γλωσσικός ἐμπλουτισμός ἀφορᾶ τή λαϊκή μορφή τῆς γλώσσας, τίς διαλεκτικές μορφές τῆς ἢ τίς σύγχρονες διάφορες ἐπιδράσεις τῆς. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς κατακεραυνώνουν τοὺς δημοτικιστές, γιατί εἶναι «δογματικοί» καί ἐννοοῦν νά δάξουν τή γλώσσα σέ καλοῦπια, πράγμα λαθεμένο καί ἀντίθετο μέ τή σύγχρονη γλωσσολογία πού ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ζωντανή, υπερτονίζουν συγχρόνως ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι *μία* καί *ἐνιαία* ἀπό τήν ὀμηρική ἀρχαιότητα ὡς σήμερα, καί στό ὄνομα τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσας ζητοῦν νά μὴ γίνονται μεταρρυθμίσεις καί ἀπλοποιήσεις, διεκδικοῦν νά παραμείνει ἡ γλώσσα «σταθερή», καί μάλιστα νά «ξαναβρεῖ» τή «γονιμότητά» τῆς μέσα στήν «ἡρεμία».

Ὁ μίτος τῆς ἐρμηνείας θρῖσκεται τελικά στήν τρισχιλιετή ἱστορία. Ἡ διεκδίκηση τῆς ἐλευθερίας ἀποτελεῖ μεταμφίσηση τῆς ἀκριβῶς ἀντίθετης ἀποψῆς, πού κρύβεται πίσω ἀπό τήν αὐτόδηλη ἀλήθεια ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ζωντανή. Ἀποτελεῖ γλωσσολογικό προσωπεῖο γιά νά ὑποστηριχθεῖ ἀντίθετη ἀποψη ἀπό αὐτήν πού προβάλλουν καί ὑποστηρίζουν οἱ σύγχρονες γλωσσικές θεωρίες, γιά νά ὑποστηριχθεῖ δηλαδή ἡ σταθερότητα, ἡ στασιμότητα τῆς γλώσσας, πού οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἀφιερῶματος τῆ βλέπουν ν' ἀπειλεῖται ἀπό ξενισμούς, προσμίξεις, παραφθορές καί διαρκεῖς ἀλλαγές. Ἀντίληψη πού ἀκριβῶς κατά τή σύγχρονη γλωσσολογία ἀποτελεῖ μάταιη ρυθμιστική ἀπόπειρα, ἐπειδή ἡ γλώσσα εἶναι ζωντανή, δηλαδή ὑφίσταται ἀναπόφευκτα συνεχεῖς ἐπιδράσεις καί παραφθορές καί ἀλλάζει ἀδιάκοπα. Ἡ «ἐλευθερία» τῆς γλώσσας εἶναι λοιπόν ψευδώνυμο τοῦ αἰτήματος νά μὴν ἀλλάξει ἡ γλώσσα καί νά μὴν ἐπεμβαίνει ἡ

«ἀστυνόμευση» τῶν δημοτικιστῶν μέ ἀπλοποιήσεις. Συγχρόνως θέλουν ἐλευθερία καί παραφθορά τῆς γλώσσας, ἀλλά μέ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς. Γι' αὐτό τὰ κείμενα ἐμπεριέχουν ἀντίφαση, γι' αὐτό ὑπερασπίζονται συγχρόνως τήν ἀλλαγὴ καί τή μὴ ἀλλαγὴ. Ἄρνοῦνται τήν ὅποια «δογματική» ἀλλαγὴ καί ἐπιθυμοῦν ἀλλαγὴ πρὸς μιᾶ συγκεκριμένη κατεύθυνση, πρὸς τὰ πίσω. Ἡ ὑπεράσπιση τῆς πολυτυπίας ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τήν ἐλληνικότητα. Ἄρνοῦμαι τίς ἀπλοποιήσεις, γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος,

«γιατί ἡ ἱστορία τῆς γλώσσας μου εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς ψυχῆς μου. (...) Γιατί εἶμαι Ἕλληνας μέ μιᾶ «θεωρία» πίσω μου τριάντα αἰῶνων. Ἄρνοῦμαι ν' ἀποβάλω αὐτό τό βάρος καί αὐτὴ τὴν τιμὴ» (147).

Ἡ γλώσσα καί τό ἔθνος

Δέν εἶναι ἀπλὸς ἀναχρονισμὸς νά ὑποστηρίζεται σήμερα ὅτι ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία χρειάζεται μιᾶ γλώσσα εὐγενέστερη καί πλησιέστερη στήν ἀρχαία ἀπό τήν ὀμιλουμένη, ἐπειδὴ ἔτσι ἀποδεικνύεται ἡ ἀξία καί ἡ ὑπεριστορική ἐνότητα τοῦ ἔθνους.

Ἄλλωστε, σήμερα, ἡ ἀξιολογικὴ τοποθέτηση πού ἐρευνᾶ μέ ποιά γλώσσα διατηρεῖται ἀδιάσπαστη ἡ ἔθνικὴ ἐνότητα δέν εἶναι μόνο ἀναχρονιστικὴ, εἶναι καί παραποιητικὴ τῆς πραγματικότητας. Πηγάζει ἀπὸ τήν ἀντιεπιστημονικὴ ἀντίληψη πού θεωρεῖ τὴ γλώσσα μιᾶ αὐτόνομη ὄντοτητα, ἐνῶ ἡ γλώσσα δέν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τό κοινωνικὸ πλαίσιο ὅπου χρησιμοποιεῖται, καί οἱ λέξεις δέν εἶναι ὑπερβατικές, ὑπεριστορικές ἀξίες, ἀλλὰ ἀντιστοιχοῦν σέ κοινωνικὲς πραγματικότητες.

Ἐχει δοθεῖ στήν ἐλληνικὴ κοινωνία ἡ μάχη γιά τὴ σχέση ἔθνους καί γλώσσας, γιά τὴ σχέση τῆς γλώσσας μέ τὴν παράδοση καί τὴν ἔθνικὴ ἐνότητα. Καί δόθηκε ἡ μάχη αὐτὴ τότε πού εἶχε νόημα. Δηλαδή τότε πού ἀντιστοιχοῦσε σέ κοινωνικὲς πραγματικότητες, ὅταν ὑπῆρχε πρόβλημα γλωσσικῆς ἐνότητας μέ τὸν «ἀλύτρωτο» Ἕλλητισμό.

Κι ἂς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι αὐτό πού καθόρισε μέσα στήν ἱστορία τὴν καταδίκη τοῦ ἀρχαϊστικοῦ ἰδανικοῦ ἦταν κυρίως ἡ ἀναγωγή τῆς γλωσσικῆς μορφῆς σέ αὐτοσκοπὸ, οὐτοπία ἀκραία ἀριστοκρατικὴ, πού ἡ ἀδιαφορία τῆς γιά τὴν κοινωνικὴ λειτουργικότητα τῆ μετέφρασε μέ τὸν καιρὸ σέ συμβολικὸ ὄπλο γιά τὴν ἀσκηση βίας ἀπὸ τίς πιὸ ἀντιδραστικὲς πολιτικὲς ἐξουσίες.

Τὴν ἐποχὴ πού δινόταν ἡ μάχη γιά τὴ σχέση γλώσσας καί ἔθνους, τὰ μεγάλωπρεπα ρητορικὰ σχήματα γιά τὴν ὑψηλὴ ἰδέα πού ἀποτελεῖ τό ἔθνος χάριε στό παρελθόν του καί γιά τὸν ἐκχυδαϊσμό τῆς ὑψηλῆς ἔθνικῆς ἰδέας ἀπὸ τοὺς δημοτικιστὲς ἐπεφταν σάν χάρτινοι πύργοι μπροστὰ στὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα, ὅπως ἡ σχέση γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως καί ἐξελληνισμοῦ τῶν σλαβόφωνων μέσα ἀπὸ τό σχολεῖο στή Μακεδονία, πού ἀπασχολοῦσε τὸν Τριανταφυλλίδη.

Τὰ κείμενα τοῦ ἀφιερῶματος προβάλλουν μιᾶ ψεύτικη γλωσσικὴ ἀντικειμενικότητα, πού τοὺς ἐπιτρέπει

νά καταδικάσουν τούς καθαρευουσιάνους από τή μιὰ καί τούς δημοτικιστές από τήν ἄλλη. Διπλά ψεύτικη ἀντικειμενικότητα. Γιατί ἀφορᾶ μιὰ ἀντιπαράθεση «ἀκροτήτων» ἀνυπαρκτῆ στήν ἐποχή μας. Καταδικάζει τόν καθαρευουσιανισμό, πού ὅμως δέν εἶναι πιά ὑπερασπίσιμος, γιά νά καταδικάσει τή δημοτική στό ὄνομα μιᾶς γλώσσας πλησιέστερης στήν ἀρχαία, ἀποψη ὅμως πού ἔχει ὄνομα στήν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καί δέ λέγεται «ἀντικειμενικότητα». Ἀκόμα, γιατί ἡ δῆθεν καταδίκη τῶν δῆθεν ἀκροτήτων γίνεται στό ὄνομα τῆς ἐθνικῆς στάσης, τῆς μὴ πολιτικῆς τοποθέτησης. Γιά τό θέμα τῆς πολιτικῆς, ἡ ἱστορία ἔχει περίτρανα ἀποδείξει ὅτι ὅποιος ἰσχυρίζεται ὅτι δέν κάνει πολιτική, ἀλλά ἀπλῶς μιλάει στό ὄνομα τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, κάνει πολιτική, ἀλλά συνήθως ἀντιδραστική πολιτική. Ὅσο γιά τή γλωσσική «μετριοπάθεια», ἐκτός πού εἶναι σήμερα ἀπελπιστικά προωθώστερη, εἶναι καί δημιουργία προϋποθέσεων γιά τήν ἀποτυχία τῆς λύσης τῆς διγλωσσίας, φανταστική μετριοπάθεια ἐναντίον ἀνυπαρκτου γλωσσικοῦ «φανατισμοῦ», μέ στόχο ἀπλούστατα τή ναρκωθότητα τῆς μεταρρύθμισης.

Τό ζήτημα ὡστόσο δέν εἶναι τελικά γλωσσικό. Ὅπως ποτέ τό γλωσσικό ζήτημα στήν Ἑλλάδα δέν ἦταν καθαρά γλωσσικό. Ὅταν οἱ καθαρευουσιάνοι ἔλεγαν «πατρίς» καί οἱ δημοτικιστές «πατρίδα», τίς παραμονές τοῦ αἰῶνα, ἡ σύγκρουση δέν ἀφοροῦσε τελικά τή γλώσσα. Συγκρούονταν οἱ ἔκφραστες ἐνός μεγαλόστομου καί καταστροφικοῦ σοβιτισμοῦ μέ τούς ἐκπρόσωπους τῆς ἀστικῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Μεγαληγοροῦσαν οἱ πρῶτοι, ζητώντας τήν ἐθνική τους δικαίωση στό ἀρχαίο κλέος καί τήν ἀποδείξη τῆς δικαίωσης στήν κοντινὴ στοὺς ἀρχαίους γλωσσική μορφή, ἄπλωναν μέ πλατιεῖς χειρονομίες καί ἀρχαιοπρεπεῖς λέξεις τὰ ἑλληνικά σύνορα στά πιά μακρινὰ δυσεικνύναν τους ὄρια καί ἀποδεικνύονταν ἀνίκανοι νά διαφυλάξουν τή θεσσαλική πεδιάδα. Οἱ ἄλλοι, οἱ «δογματικοί», πού εἶχαν μέλημά τους τή ζωντανή γλώσσα, ἦταν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, φορεῖς μιᾶς ἄλλης ἐθνικῆς πολιτικῆς, πού τό 1909 ξέσπασε σ' ἐπαναστατική διεκδίκηση καί... τὰ ὑπόλοιπα εἶναι γνωστά.

Τά κείμενα τοῦ ἀφιερώματος λοιπόν δέν ἔχουν τελικά περιεχόμενο γλωσσικό, ἀλλά πολιτικό.

Ὅπως ἔγραψα πῶς πάνω, ἡ ἀπόπειρα σήμερα ὑπεραξιολόγησης τοῦ ἔθνους, μέ τήν ἀναγωγή του σέ ἀξία ὑπεριστορική, πού ἀρχίζει κάπου στόν Ὀμηρο (τό ἔθνος!), ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ παρόντος μέ τό μακρινό ὑψηλό παρελθόν, ἡ ἄρνηση τῆς δημοτικῆς στό ὄνομα τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας μας, δέν εἶναι ἀπλῶς ἀναχρονισμός.

Ἄλλωστε, ἡ ρητορική ὑπεραξιολόγηση τοῦ ἔθνους ἔχει ἄμεση σχέση μέ τήν ἄρνηση καί τήν ἀπόρριψη τοῦ παρόντος. Οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς ἀναφέρονται στό ἔθνος σάν νά ἦταν ἀξία ὑπερβατική, μέ διατυπώσεις, ὅπως εἶναι ἀναπόφευκτο, χτυπητά ἐναντίες κάποτε ἀκόμα καί στήν κοινὴ λογική, ὅπως π.χ. «τό ἔθνος δέν ἔχει ὄρια καί σύνορα», ἢ «τό ἔθνος εἶναι μέγεθος πνευματικό», ἢ «ὅπως τό ἔθνος πλανᾶται μέσα στό χρόνο ἔτσι καί ἡ γλώσσα του», καί ἄλλες. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ρητορική αὐτή ἀπόπειρα

χρησιμοποιεῖ τό ἐνδοξο παρελθόν σάν ἰδεολογικό καταφύγιο, ἐπειδή θεωρεῖ τό παρελθόν ἀξιολογικό κριτήριο πού ὑπερκαλύπτει τίς τωρινές «ἀτέλειες». Εἶναι προφανές, ἀλλά διατυπώνεται καί σαφέστατα αὐτὴ ἡ ἀποψη. Διαβάζουμε ὅτι

«ὅπως ὁ κύβος ἔχει τρεῖς διαστάσεις, ἔτσι καί τό ἔθνος», καί τοῦτο γιατί: «διαστάσεις τοῦ ἔθνους εἶναι τό παρόν, πού ὑπολογίζεται ἀπό τή γεωγραφική του ἔκταση καί τήν πληθυσμακή του κατάσταση, ἡ ἱστορία του, πού ὑπολογίζεται ἀπό τή χρονική τῆς διάρκειας, καί ἡ ποιότητα τοῦ πολιτισμοῦ πού παρήγαγε (...), ἔχοντας αὐτὰ ὑπόψη (...), τό ἔθνος μας, παρόλο πού ἡ διάσταση τοῦ παρόντος εἶναι πολύ μικρή, εἶναι ὀγκωδέστατο» (Πλησῆς, 266).

Ἡ ἀπόρριψη αὐτῆ τοῦ παρόντος καί ἡ ἀνάστροφη καταφυγή στήν ἀρχαιότητα εἶναι πολιτική. Γι' αὐτό καί στά κείμενα τοῦ ἀφιερώματος καταδικάζονται συλλήδων ὁ ὀρθολογισμός, ὁ τεχνικός πολιτισμός, ὁ διαφωτισμός, ἡ ἐπιστήμη, ὁ δημοτικισμός. Γιατί τό κοινωνικό παρόν χαρακτηρίζεται ἀπό ἀλλαγές ταχύτατες καί ἔντονα αἰσθητές, ἀπό τεχνολογικές ἐπιτεύξεις καί ἐπιστημονικές κατακτήσεις ἀπομυθευτικές πολλῶν «αἰώνων» σθηριγμάτων τῆς ἀντίληψης ὅτι ὁ κόσμος εἶναι στατικός καί μιὰ γιά πάντα δοσμένος. Ἡ τεχνολογική ἐποχή μας ἐπιβάλλει τήν ἀποδοχή τῆς ἔννοιας τῆς ἐξέλιξης, ἄλλωστε ἡ ἰδεολογία χρησιμοποιεῖ σήμερα μεγάλο μέρος ἀπό τήν ἐπιστημονική γνώση γιά νά κατασκευάσει τή συνοχή στή σύγχρονη κοινωνία. Ἡ αἰωνιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λοιπόν, ἡ αἰωνιότητα τῶν αἰώνιων ἀξιών, ἡ ἄρνηση τοῦ παρόντος, ἀποτελοῦν ἀντιπαράθεση στή γενικότερα ἀποδεκτή καί ὁρατὴ πιά σήμερα διαπίστωση ὅτι κάθε κοινωνική πραγματικότητα εἶναι σέ διαρκή κίνηση, συνεχῶς ὑφιστάμενη ἀλλά καί συνεχῶς ἐπιδεχόμενη μεταμορφώσεις καί ἀνακατατάξεις.

Καί βέβαια, ὅπως κάθε ἰδεολογική παρέμβαση πού στόχο τῆς ἔχει νά σταματήσει τήν κοινωνική κίνηση, ἡ πολιτική ἀντίληψη τῶν κειμένων πού μᾶς ἀπασχολοῦν καταφεύγει στήν παράδοση, πού τή νεκρώνει σέ τυπολογία γιά νά τήν μετατρέψει ἐν ἑσώτερη τῆς ἀλλαγῆς. Ἐπίσης, πάντοτε ἡ κοινωνική μονολιθικότητα, πού τείνει νά μετατρέψει τὰ στοιχεῖα τῆς παράδοσης σέ ἀμυντικὴ δύναμη ἀνασταλτικὴ τῆς κοινωνικῆς κίνησης, ἔχει τήν ἀνάγκη ἐνός ἐκφραστικοῦ ὄργανου μέ μαγικές ιδιότητες. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ἡ γλώσσα δέν εἶναι μιὰ αὐτόνομη ὄντοτητα καί δέν ὑπάρχει ἔξω ἀπό τό κοινωνικό πλαίσιο ὅπου χρησιμοποιεῖται. Οἱ λέξεις ἀντιστοιχοῦν σέ κοινωνικές πραγματικότητες. Γι' αὐτό καί συχνά στήν ἱστορία νέες ἰδέες ἐμφανίζονται μέ νέες λέξεις. Κι ἀκόμα συχνότερα, «παλιές» ἰδέες ὑποστηρίζονται μέ γλωσσικές μορφές στερεότυπες, ἐπίσημες, παλαιακές, γιατί οἱ φορεῖς τους ἐπιζητοῦν νά προσδώσουν μέ τήν «κεκοσμημένη» μορφή τῶν λέξεων μεγαλεῖο καί πειστικότητα σέ φθαρμένες ἀξίες.

Ἡ συγκρότηση μιᾶς νέας ἀντίδρασης

Τά ἰδεολογικά μηνύματα, τὰ βαθύτατα ἀντιδραστικά,

πού περιέχει τό αφιέρωμα δέν είναι κάποιες γλωσσικές απόψεις, έστω αναχρονιστικές, αλλά ή πολιτική αντίληψη από τήν όποία πηγάζουν καί τήν όποία κατασκευάζουν αυτές οι γλωσσικές απόψεις. Έπιπλέον, δέν είναι καθοριστικό νά εκφράζονται κάποιες θέσεις αναχρονιστικές από όρισμένα άτομα μέ ύψηλούς κοινωνικούς τίτλους, τών όποιών επιπλέον ή άξιοσέβαστη ήλικία μπορεί καί μόνη της νά έρμηνεύει τήν έμμονή σέ κάποιες έπιλογές.

Όταν όμως έχουμε μπροστά μας μιά κατηγορία νέων στήν ήλικία καί μέ ήχηρή φωνή διανοουμένων, πού άνοιχτά καί εμπρόθετα κατασκευάζουν ένα ιδεολογικό άμάλγαμα καταπολεμώντας τή δημοτική γλώσσα, ταυτίζοντας τήν τεχνική πρόοδο μέ τήν άνηθικότητα καί διεκδικώντας μιά γλωσσική μορφή πού ν' άποδεικνύει τή φυλετική καθαρότητα τών Έλλήνων, θά έπρεπε ν' αναρωτηθούμε, μήπως τώρα, πού ή έλληνική κοινωνία έχει μετά τή δικτατορία μπει σέ νέες συνθήκες, δρισκόμαστε μπροστά στή συγκρότηση μιάς νέας αντίδρασης.

Λέγοντας νέες συνθήκες τής ελληνικής κοινωνίας δέν έννοώ τήν επίτευξη τής γλωσσικής μεταρρύθμισης, όσο τά νέα κοινωνικά καί πολιτικά δεδομένα πού επέτρεψαν τήν έπιβολή τής δημοτικής. Γιατί, όπως είναι γνωστό, ή πειοματική έμμονή τής έξουσίας για δεκαετίες όλόκληρες νά χρησιμοποιεί μιά γλώσσα άλλη από τήν όμιλουμένη (έμμονή πού βαραίνει σήμερα ή εϋθύνη για τή δημιουργία τής άγλωσσίας καί του λειτουργικού άναλφαβητισμού, πού βαραίνει ή τεράστια σημασία καταστροφή του γλωσσικού αισθητηρίου του ελληνικού λαού) όφείλεται στή βαθύτατη κρίση πού μαστίζει τήν ελληνική κοινωνία από τό 1936, καί κυρίως από τό τέλος του έμφυλίου πολέμου. Η κρίση αυτή, κρίση νομιμότητας τής ήγετικής μερίδας τής κυρίαρχης τάξης, άναγκάζει για όλη αυτή τήν περίοδο τήν πολιτική έξουσία νά καταπατάει τίς στοιχειώδεις άστικές έλευθερίες γιατί τίς φοβάται, νά παραφθείρει τή λειτουργία του κοινοδουλευτισμού γιατί δέν έμπιστεύεται τήν πλειοψηφία καί νά επιβάλλει στο έπίπεδο τών ιδεών τή σιωπή γιατί ή όποια διακίνηση τους θεωρείται ίκανή νά όδηγήσει τό κοινωνικό οίκοδόμημα σέ κατάρρευση. Κάτω από τέτοιες συνθήκες είναι φυσικό ό ιδεολογικός καί πολιτικός πειθαναγκασμός τών νέων γενεών ν' άποτελεί προτεραιότητα στήν όποία νά ύποτάσσονται άπόλυτα ή άποδοτικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος καί ή άνύψωση του γενικού μορφωτικού επιπέδου, πού άποτελούσαν αίτήματα καί επιχειρήματα τών δημοτικιστών. Άλλωστε, μιά έξουσία, πού δέν πιστεύει στή νομιμότητα, καί βέβαια πολύ περισσότερο δέν μπορεί νά πείσει για τή νομιμότητα καί τό δίκαιο τής ήγετικής της θέσης, κάνει χρήση καί κατάχρηση τής γλώσσας εκείνης πού τής επιτρέπει ν' άποκρύπτει μέσα από τή μορφή του λόγου τό ιδεολογικό κενό καί τους κοινωνικούς της φόβους. Η καθαρεύουσα έπαιξε, όπως είναι πασίγνωστο, ρόλο πολιτικό, διευκολύνοντας τους εκπροσώπους τών θεσμών νά μιλάνε δίχως νά εκπέμπουν μήνυμα συγκεκριμένο άλλο από τό έμμεσο μήνυμα ότι έχουν δικαίωμα στο μονόλογο. Για δεκαετίες ένίσχυσε μέ τή μαγική της δύναμη άθέμετες έξουσίες άποκρύπτοντας μέσα στή μορφική σπανιό-

τητα τών λέξεων τήν άνακολουθία, διάκοσμώντας τήν άμάθεια, προσδίδοντας ιδιαιτερότητα στήν κοινοτοπία καί έμποδίζοντας τήν κατανόηση τής ταυτολογίας. Έπέτρεψε στήν πολιτική ήγεσία νά μäs διαφωτίξει μέ τήν πληροφορία ότι είμαστε Έλληνες διότι... δέν είμαστε Βούλγαροι, καί στήν πνευματική ήγεσία νά μäs άποδεικνύει ότι ή Έλλάς είναι άθάνατος διότι... ποτέ δέν πεθαίνει. Η καθαρεύουσα, μέχρι τήν άκραία γελοιογραφία της «άπό στόματος» Γεωργίου Παπαδοπούλου, χρησιμεύει για τήν άσκηση βίας.

Οί συνθήκες όμως άλλαξαν. Ώς ένα βαθμό καί χάρη στή χρήση τής φυσικής βίας, στή γελοιογραφική χρήση τής γλώσσας καί τής έθνοφοροσύνης πού έκανε ή δικτατορία, ή πολιτική ήγεσία σήμερα είναι ύποχρεωμένη νά στηρίζει τή νομιμότητά της στήν καταδίκη τής βίας, είτε τής φυσικής είτε αυτής πού άσκειται στο χώρο τών ιδεών. Νέες συνθήκες επιτρέπουν τή λειτουργία τών στοιχειωδών άρχών τής άστικής δημοκρατίας μετά από πολλές σκοτεινές δεκαετίες. Καί ή πολιτική έξουσία άπευθύνεται ξανά στήν πλειοψηφία καί επιδιώκει νά πείσει, αντί νά προβάλλει πυροδόλα όπλα στή θέση επιχειρημάτων. Έπομένως, έρχεται μέ μισόν αιώνα καθυστέρηση ή ώρα για τήν αντιμετώπιση τών προβλημάτων εκείνων πού τίς ίδιες δεκαετίες μάταια θέτουν οι δημοτικιστές, καί αντιμετώπιζει ή έξουσία τήν άποδοτικότητα του σχολικού θεσμού καί τή γλώσσα. Καί μέσα σ' αυτή τήν καινούρια κοινωνική κατάσταση, κάποιον νέοι διανοούμενοι άνοίγουν ξαφνικά μέτωπο έναντίον τών δημοτικιστών. Δέν πρόκειται για αναχρονισμό, πρόκειται για ναρκοθέτηση τών φιλελεύθερων άρχών.

Όταν στίς άρχές του αιώνα οι δημοτικιστές κατηγορούνται σαν άθεοι, αναρχικοί, δαρβινιστές καί ύπονομευτές του έθνους, οι κατηγορίες είναι μεστές από κοινωνικά νοήματα. Η κατηγορία για δαρβινισμό έμπεριέχει τήν καταδίκη όλόκληρου του έπιστημονισμού πού χαρακτηρίζει τήν άστική σκέψη του 19ου αιώνα. Άποτελεί άπόπειρα φραγμού στήν τάση νά μορφοποιηθούν οι νέες, οι άστικές άξίες, όταν μιά νέα κοινωνική δύναμη ξεκινούσε τήν προσπάθεια νά τίς αναζητήσει στήν έπιστήμη καί όχι στα άποσφέγματα τών διανοητών του παρελθόντος. Η κατηγορία για άθεϊσμό άποτελεί καταδίκη του όρθολογισμού, γιατί ό όρθολογισμός άμφισβητούσε τήν άκριτη άποδοχή τών κοινωνικών δεδομένων πού στηρίζονταν στήν αντίληψη ενός κόσμου στατικού. Τέλος, ή κατηγορία του αναρχισμού, πού άπευθυνόταν σέ μεγαλοαστούς καί μάλιστα μεγαλοαστούς πού πάσχιζαν για τή θεμελίωση ενός κράτους έσωτερικά καί έξωτερικά ίσχυρου, όφείλεται άπλούςτα στο γεγονός ότι οι δημοτικιστές άμφισβητούσαν μιά δομή έξουσιών, ύποστηρίζοντας στο πολιτικό έπίπεδο, οι περισσότεροι άμεσα, τήν παράταξη πού επιδίωκε οικονομικές καί κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

Είναι άλήθεια ότι ό δημοτικισμός ταυτίζεται για πολύ μεγάλο διάστημα μέ τον άστικό φιλελευθερισμό, καί σωστά. Άκόμα σήμερα επιδιώκει ή ταύτιση, περισσότερο φαίνεται κιόλας άπ' ό,τι θά φανταζόταν κανείς, καί ή ιδιότητα του δημοτικιστή διατηρεί παραπληρωματικά νοήματα του υπερασπιστή τών

άνθρωπινων δικαιωμάτων και τών άστικων έλευθεριών.

Η προγραφή λοιπόν σήμερα τών δημοτικιστών, όταν τό επίσημο κράτος έχει αποφασίσει νά καταργήσει επιτέλους τήν τομή ανάμεσα στή γλώσσα του και τήν όμιλουμένη γλώσσα, όταν δέν υπάρχει πιά γλωσσικό πρόβλημα άλλο από τή συστηματική προσπάθεια οί νεώτερες τουλάχιστον γενιές νά μάθουν ελληνικά και νά εκλείψει μέ τόν καιρό τό πρόβλημα τής άγλωσσίας, όταν δέν υπάρχει πιά γλωσσικός «διχασμός», ή προγραφή τών δημοτικιστών σημαίνει τήν άνομολόγητη επίθεση εναντίον τών άστικων έλευθεριών και τών ανθρωπινων δικαιωμάτων.

Άλλωστε τό πολιτικό αυτό περιεχόμενο υπάρχει στα κείμενα του άφιερώματος και άμεσα διατυπωμένο. Οί άφελέστερες βέβαια διατυπώσεις είναι και πολιτικά οί πιό ακάλυπτες. Για τή φυλετική μας καθρότητα, πού διάχυτη υπάρχει σε πολλά κείμενα, διαβάζουμε δίχως καμιά απόκλιση ή προσπάθεια καλλωπισμού τής άποψης ότι ή «φυλετική ρίζα μας» είναι άνεπαφη και αναλλοίωτη από τόν καιρό τής ρωμαϊκής κατάκτησης (Κότσιρας, 180). Και δέν άρκει καθόλου νά πούμε ότι στην άποψη αυτή άπαντούσε πριν έναν αιώνα τό Ταξίδι του Ψυχάρη. Γιατί έχει από τόν καιρό εκείνο περάσει πολύ νερό κάτω από τά γεφύρια τής ιστορίας, ώστε ή φυλετική καθρότητα δέν είναι αναχρονισμός, είναι πολιτική θέση άπολύτως άνεπίτρεπτη σε όλόκληρο τό δυτικό κόσμο.

Οί άφελέστερες διατυπώσεις είναι πράγματι εκείνες πού λένε τά σύκα σύκα και τή σκάφη σκάφη, ίσως επειδή οί συγγραφείς τους δέν έχουν τήν έγνοια νά διατηρήσουν τήν εικόνα του άντικειμενικού παρατηρητή πού επιδιώκει νά πείσει, και γράφουν:

«Πνεύμα άγρίου άναρχουμένου έγωισμού, ύπο μορφήν ιδεολογίας ανθρωπινων δικαιωμάτων, έχει κατακυριεύσει τήν μέχρι πρότινος φιλότιμη ελληνική κοινωνία: οί πάντες ακατάπαντα ζητούν, άρνούνται ώστόσο έπιμόνως νά προσφέρουν. Ουδείς άπεργός λογαριάζει, ούτε κανείς τόν ρωτά, αν είναι συνεπής προς τς ύποχρεώσεις του, τήν ώρα πού έγκαταλείπει εις τό έλεος του Θεού, όχι μόνο μιά επαγγελματική εργασία, αλλά τούς μαθητές είτε τούς άρρώστους του, για νά προβάλλη ύλικά και πολιτικά αίτήματα» (Ράμφος, 232).

Τόσες μεγάλες κουβέντες για τή χιλιετή ιστορία μας, τή μοναδική μας γλώσσα, τό έθνικό μας μεγαλειό, και όλα όσα ύψηλά κινδυνεύουν από τό δογματικό δημοτικισμό, για νά καταλήξουμε άπλούστατα στην άνηθικότητα τής άπεργίας και τήν ταύτιση τής ιδεολογίας τών ανθρωπινων δικαιωμάτων μέ τόν «άγριο και άναρχούμενο» μάλιστα «έγωισμό».

Τά κείμενα του άφιερώματος δείχνουν τήν άποπειρα νά συγκροτηθεί μιά νέα αντίδραση. Αν ή διατύπωση μοιάζει ύπερβολικά σαφής, ή έντύπωση όφείλεται στό γεγονός ότι δέν έχει ακόμα συγκροτηθεί αυτή ή αντίδραση, αλλά βρίσκεται στή διαδικασία τής δημιουργίας της.

Οί συγγραφείς, μέσα από έναν παμπάλαιο αλλά νεοδιατυπωμένο γλωσσικό άριστοκρατισμό, πού θέλει ν' άποδείξει τήν άνωτερότητα τής ελληνικότητας

μέσα από τή γειννίαση τής σημερινής γλώσσας μέ τήν άρχαία, ταυτίζοντας τόν έαυτό τους μέ τήν ελληνικότητα και καταγγέλλοντας προωθύτερα τούς δημοτικιστές, διαμορφώνουν τς γενικές γραμμές μιάς πολιτικής ιδεολογίας. Άρνούνται και περιφρονούν τόν όρθολογισμό, τήν αίτιοκρατική σκέψη, τήν άποτελεσματικότητα τής εκπαίδευσης. Περιφρονούν τς «χυδαίες» μάζες τών μέσων ανθρώπων. Άρνούνται και περιφρονούν τήν έπιστήμη, τήν οικονομική ανάπτυξη και τήν τεχνική πρόοδο. Άρνούνται τήν πνευματική χυδαιότητα και τή γλωσσική μετριότητα πού άποτελεί τό φαινόμενο νά μιλάει τό κράτος και οί πολίτες του τήν ίδια γλώσσα. Περιφρονούν τήν Έλλάδα πού έχει σύνορα, και μάλιστα βόρεια, πού ύφίσταται επιδράσεις όλων τών ειδών, επιδράσεις «φυλετικές», επιδράσεις πολιτισμικές, επιδράσεις γλωσσικές.

Τέλος, για τς διάφορες οίμωγές ως προς τούς κινδύνους πού άπειλούν σήμερα τήν ελληνικότητα και τήν ελληνική γλώσσα, θά έπρεπε νά τονιστεί (κυρίως επειδή οί οίμωγές αυτές είναι γενικότερα του συγμοϋ), πώς ακριβώς επειδή αυτή ή χώρα έχει ιστορία διαπιστώνουμε από τήν ιστορία της πώς ή ελληνικότητα, ή έθνική άνεξαρτησία, ή ιστορική συνείδηση, ή έλευθερία καθόλου δέν κινδύνευαν ως τώρα από επιδράσεις, ούτε από προσμίξεις, ούτε από κατοχές σκληρότατες, αλλά κινδύνευαν και κινδυνεύουν πάντοτε από αυτόκλητους «σωτήρες του έθνους».

Νά προσθέσω σαν ύστερόγραφο ότι τά κείμενα όρισμένων από τούς συγγραφείς (όπως π.χ. τών Γ. Δασκαλάκη, Φ. Βώρου, Σ. Θεοφανίδη) είναι τεχνικά και δέν έμπιπτουν στο παραπάνω ιδεολογικό περιεχόμενο. Τό κείμενο του Κ. Γεωργουσόπουλου έπίσης, άλλωστε αυτό ειδικά αφήνει τήν άπορία γιατί ν' άποτελείται από δέκα γραμμές. Τέλος, τό κείμενο του Γ. Μπαμπινιώτη είναι επίσης τεχνικό και δέν έμπιπτει, θά έπρεπε όμως νά προστεθεί ή, γνωστή άλλωστε, μνεία ότι ο συγγραφέας και καθηγητής τής γλωσσολογίας στή Φιλοσοφική Σχολή τής Αθήνας είναι ο θεωρητικός τής γλωσσικής άποψης πού δρίσκεται άλλου καλά και άλλου χειρότερα διατυπωμένη στα περισσότερα κείμενα αυτού του άφιερώματος.

Η ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

τό Βιβλιοπωλείο
των εκδόσεων «Θεμέλιο»
Ξαναλειτούργει
από τήν 1η Ιουνίου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
Σόλωνος 84, τηλ. 3608180 - 3602646

Ἐθνικισμός καί διεθνισμός: πολιτική ἰδεολογία

τοῦ Γιώργου Λεονταρίτη

Τό θέμα πού θά παρουσιάσω σέ γενικές γραμμές ἐνέχει ποικίλους καί πολύπλοκους προβληματισμούς, ἐννοιολογικά ψυχοκεντρικούς, δηλαδή ὑποκειμενικούς, ἀλλά ταυτόχρονα καί ἀντικειμενικούς, δηλαδή πολιτικοκοινωνικούς. Ὅσο γιά τίς ἀξιολογικές τους διαστάσεις, φορμαλιστικές καί οὐσίας, διακρίνονται γιά τή μεγάλη τους ρευστότητα.

Κατά κανόνα, ὅταν ἀναφερόμαστε στό πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ, συλλαμβάνουμε τό ἰδεολογικοπολιτικό αὐτό σχῆμα καθολικά, συγχρονικά καί διαχρονικά, σάν νά ἐπρόκειτο γιά μιᾶ ἐνιαία ἰδεολογική ἀνέλιξη, χωρίς παρεκκλίσεις ἢ διαφοροποιήσεις, χωρίς νά κάνουμε συσχετίσεις μέ τήν ἰδεολογία καί τήν κοινωνικοοικονομική δομή τῆς χώρας καθώς καί τή διεθνή συγκυρία. Στήν περίπτωση αὐτή, ἔχομε νά κάνουμε μέ μιᾶ ἰδεολογική ἀφαίρεση, γιατί ἡ ἰδεολογία, ἐννοιολογικά ἀντικειμενοποιημένη, ἔχει ὑποκαταστήσει τήν *ἱστορική ὑπόσταση ἔθνος*. Συχνά, δηλαδή, δεχόμαστε γιά ἐθνικισμό, ὡς ἔκφραση μιᾶς συλλογικῆς πολιτισμικῆς συνείδησης, τίς μορφές καί τούς τύπους πού ἔχει προβάλει ἡ ἀφηρημένη αὐτή μορφή τοῦ ἐθνικιστικοῦ ἰδεολογήματος. Μιά τέτοια ὅμως σύλληψη συσκοτίζει τίς κοινωνικές συνιστώσες τοῦ ἔθνους καί μᾶς ἐμποδίζει νά διακρίνομε τίς διαχρονικές μεταμορφώσεις στίς ὁποῖες ὑπόκειται ἡ ἰδεολογία, πού συνίσταται σέ μιᾶ *ἐνεργό ἔκφραση τῆς ἱστορικῆς συνείδησης ἑνός λαοῦ*. Πάντως, εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ εἰσοδική μερικῶν σχηματοποιήσεων στήν προσπάθεια κάθε ὀρισμοῦ, ἰδίως ὅταν τό ἀντικείμενο

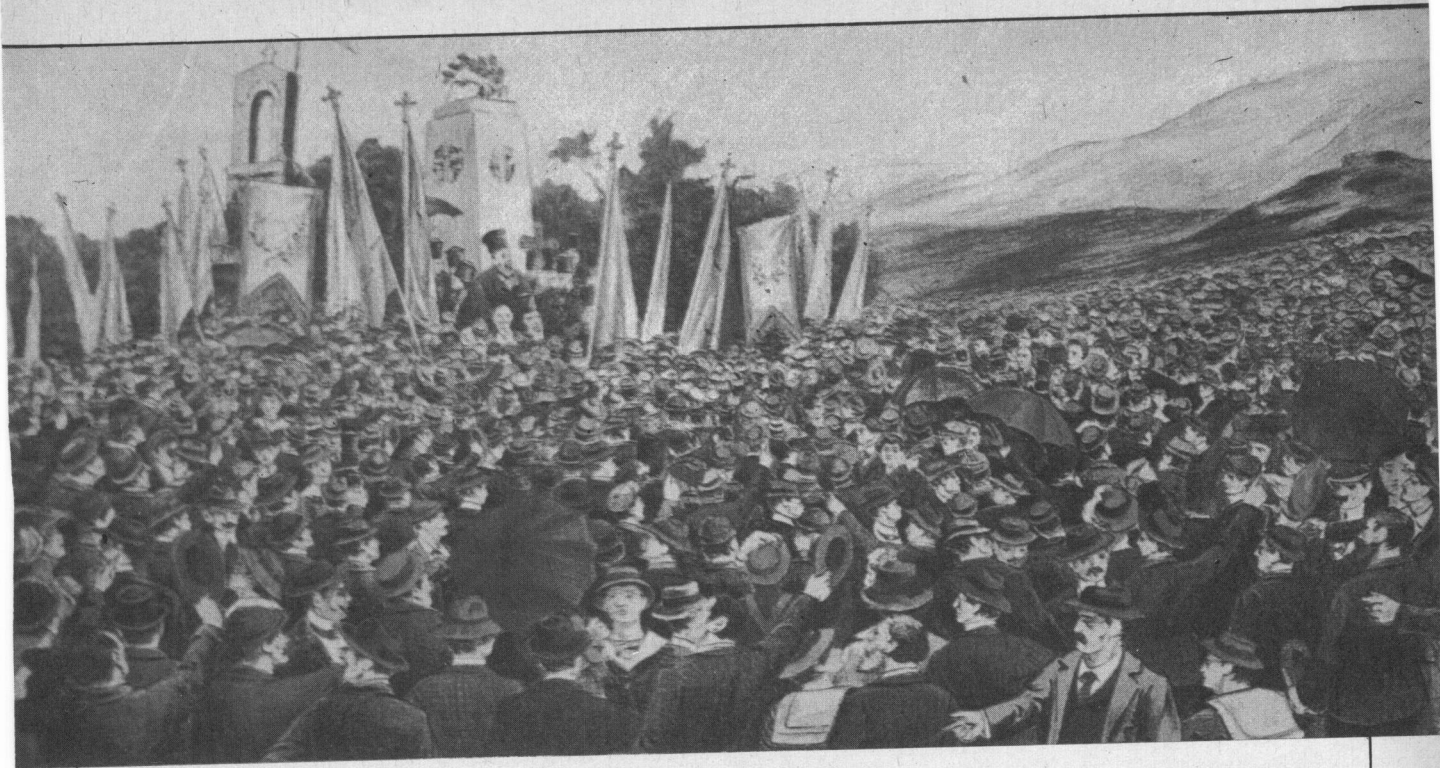
τούς εἶναι ρευστό, ὅπως στήν περίπτωση πού θά μᾶς ἀπασχολήσει.

Ἡ νεοελληνική ἐθνικιστική ἰδεολογία, ἀπό τή γένεσή της τήν ἐποχή τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ μέχρι τή μικρασιατική καταστροφή, πέρασε ἀπό σοβαρές ἀναπροσαρμογές, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας, ἀναπροσαρμογές πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά κάνουμε μερικές συμβατικές περιοδοποιήσεις πού θά μᾶς διευκολύνουν νά ἀντιμετωπίσουμε τό φαινόμενο σφαιρικά καί σέ συνάρτηση μέ τίς κοινωνικοπολιτικές του συνιστώσες.

Μέχρι τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21 ὁ ἑλληνικός ἐθνικισμός ἐξέφραζε μιᾶ ἐθνικοαπελευθερωτική φιλελεύθερη ἰδεολογία. Μετά τήν Ἐπανάσταση, στήν ὀθωνική περίοδο, ὁ ἑλληνικός διαφωτισμός ὑποχωρεῖ καί τόν διαδέχεται ἕνας πολιτικός καί θρησκευτικός συντηρητισμός, μιᾶ ἐθνική θά ἄλεγα ἐσωστρέφεια, ἕνας πολιτισμικός ἀπομονωτισμός καί μιᾶ στείρα προγονολατρία. Τό τρίτο στάδιο διαμορφώνεται στήν καμπή τοῦ αἰώνα. Εἶναι ἡ ἰδεολογία τῆς γενιάς τοῦ 1897, καί αὐτή ἀκριβῶς θά μᾶς ἀπασχολήσει κυρίως σήμερα.

Σέ μιᾶ ἐποχή ἀπογοήτευσης, παρακμῆς καί ἀμφιταλάντευσης, ἡ ἀμφισβήτηση τῶν καθιερωμένων παραδοσιακῶν ἀξιών καί ἡ ἀναζήτηση μιᾶς νέας ἰδεολογικῆς μορφῆς ἦταν μιᾶ φυσική ἀντίδραση τῶν διανοουμένων. Ἡ οικονομική κρίση, ἡ ἀποτυχία τῆς ἀλυστροπικῆς πολιτικῆς, ἡ ἥττα τοῦ 1897, ἡ ταχύρρυθμη διείσδυση τοῦ δυτικοῦ κεφαλαίου στήν Ἑγγύς Ἀνατολή, ἡ ταυτόχρονη ἐπέκταση τῶν πολιτισμικῶν καί κοινωνικοπολιτικῶν στοιχείων τῆς Δύσης καθώς καί ἡ δραστηριοποίηση τῶν συγκροουμένων ἐθνικισμῶν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἔπαιξαν καταλυτικό ρόλο στόν ἰδεολογικό μετασχηματισμό πού παρατηροῦμε τήν ἐποχήν αὐτή. Τό ἐρώτημά μας

Ἀνακοίνωση στό σεμινάριο πού ὀργάνωσε ἡ Β' ἔδρα Κοινωνιολογίας τοῦ κ. Τσαούση στήν Πάντειο ἀπό τίς 12 ἕως 15 Μαΐου μέ θέμα «Ἐλληνισμός καί ἐλληνικότητα».

είναι ποιές ήταν οι πηγές και οι κατευθύνσεις προς τις οποίες στράφηκαν οι αναζητήσεις των κυριότερων φορέων της ελληνικής ιδεολογίας την κρίσιμη αυτή στιγμή. Νομίζω ότι πρέπει να συσχετίσουμε το μετασχηματισμό αυτό με τις αυξανόμενες εξωγενείς εκσυγχρονιστικές πιέσεις. Αντιμετωπίζουμε δηλαδή μία κρίση που ακολουθεί συνήθως τη σύγκρουση μεταξύ μίας παραδοσιακής κουλτούρας και του δυτικοευρωπαϊκού επιστημονισμού και αξιολογίας. Όλες οι προσπάθειες που έχουν γίνει μέχρι τώρα για μία ανατομία του ελληνικού εθνικισμού έχουν καθοριστεί αποκλειστικά από τις πνευματικές και ιδεολογικές πηγές του εθνικισμού. Σά συνέπεια, δεν έχουν κατορθώσει να υπερβούν τα όρια της ιδεολογίας ως προϋπόθεσης της ανάλυσης των εσωτερικών αντιφάσεων που ενέχονται στη σχέση εκσυγχρονισμού και αντίστασης στις δυτικοευρωπαϊκές οικονομικοπολιτισμικές διεισδύσεις. Νομίζω πως ο ελληνικός εθνικισμός υπέστη έναν ποιοτικό μετασχηματισμό, ο οποίος προκλήθηκε όχι μόνον από το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας και των αναγκών της αλυτρωτικής πολιτικής, αλλά προπαντός από την άποτυχία του ελληνικού κράτους και γενικά της ελληνικής κοινωνίας να αντισταθεί αποτελεσματικά και να ανταποκριθεί δημιουργικά στις εκσυγχρονιστικές πιέσεις των καιρών. Έτσι θρυσκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο που, ενώ από τη μία μεριά οι φορείς της ιδεολογικής αναπροσαρμογής και κοινωνικής κριτικής εξακολουθήθηκαν από τα σύγχρονα δυτικοευρωπαϊκά νεορομαντικά και αντιορθολογιστικά ρεύματα, από την άλλη έστρεψαν τις σωτηριακές τους αναζητήσεις προς τις πολιτιστικές μορφές του παρελθόντος. Στερημένοι από κάθε διαλεκτική όπτική δεν μπόρεσαν να στραφούν, συνειδητά ή μή, σε ένα σχήμα παράδοσης εντός του οποίου η ήγεμονική κουλτούρα θα μπορούσε να επιλέξει εκείνες τις έννοιες και παρελθοντολογική πρακτική που αναδιαμορφώνονται και επανερμη-

νεύονται συνεχώς μέσα στην ήγεμονική κουλτούρα («σημαντικό παρελθόν»).

Και για να κάνουμε τα πράγματα πιο συγκεκριμένα. Το έργο διανοουμένων όπως ο Κωστής Παλαμάς, Ίων Δραγούμης, Περικλής Γιαννόπουλος κ.ά. αποτελεί έκφραση της ιδεολογικής ζύμωσης της εποχής. Βέβαια οι διαφορές ανάμεσά τους είναι πολύ μεγάλες, αλλά εκείνο που μας ενδιαφέρει εδώ είναι τα κοινά σημεία τους, που αποτελούν το συνειρμικό κρίκο μίας κοινής στό βάθος ιδεολογίας. Ένα απ' αυτά τα στοιχεία είναι το ότι οι διανοούμενοι αυτοί ούτε απέρριψαν το μύθο της παράδοσης ούτε και προσπάθησαν να επιλέξουν μέσα από την κληρονομιά του παρελθόντος, όρμώμενοι από τις ανάγκες της άμεσότητας της εποχής τους. Οι μύθοι που πρόβαλαν για να χειραγωγήσουν το ύποσυνείδητο της ήττημένης γενιάς είτε υποκαθιστούσαν είτε συμπλήρωναν την εικόνα της πραγματικότητας. Σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον που οι πραγματικότητες παύουν να έχουν σαφή χαρακτήρα, ο μύθος αποβαίνει το υποκατάστατο της πραγματικότητας και έτσι μερδεύονται τα όρια πραγματικότητας και ιδανικού. Γι' αυτό το λόγο, παρόλο που η Μεγάλη Ίδέα αντιπροσώπευε απλώς μία επιδίωξη της Ελλάδας και όχι μία καθορισμένη πολιτική γραμμή, στη σκέψη των πολλών είχε πάρει, συγκεχυμένη μορφή.

Ένα άλλο κοινό σημείο των παραπάνω διανοουμένων ήταν η απόρριψη τόσο της παραδοσιακής αρχαιολατρίας όσο και της δυτικοευρωπαϊκής εισβολής. Τη θέση τους παίρνει η κοινωνική εσωστρέφεια και μία καθολική εθνοκεντρική και οργανική αντίληψη για την εθνικότητα. Το θέμα της παράδοσης και των πολιτισμικών ριζών, ή σχέση εθνους-κράτους, ή σχέση άτομου-έθνους, εθνικής κουλτούρας και κοσμοπολιτισμού, γλώσσας και παιδείας (με τη γενικότερη έννοια της γερμανικής Bildung) υπήρξαν αντικείμενα της μέριμνας των διανοουμένων στην προ-

σπάθειά τους νά συλλάβουν, έντοπίσουν και συγκεκριμενοποιήσουν τήν έθνική ταυτότητα και ιδιαιτερότητα. Άλλά οί διανοούμενοι τής γενιάς πού μάς άπασχολεί έχουν και ένα άλλο έπίκαιρο σημείο: πρόκειται για τήν δριμύτατη κριτική τους κατά τής παρακμής και άποτελμάτωσης τής κοινωνίας τους στόν ήθικό και πνευματικό τομέα. Δέν έβλεπαν γύρω τους άλλο από μία πολιτισμική στείρότητα. Ή κουλτούρα του τόπου είχε άποσπασθεί από τίσ ρίζες της και, σάν συνέπεια, είχε χάσει τή δημιουργική και ζωογόνα δύναμή της, τή δύναμη πού χαρακτηρίζει τήν οργανική έθνική ένότητα. Ή διείδυση τών δυτικόφερτων έξωγενών στοιχείων είχε ύπονομεύσει τήν άνανεωτική ικμάδα του έθνους. Κατά τήν γνώμη τους ή άπόρριψη τών στοιχείων αυτών ήταν έπιτακτική ανάγκη, γιατί οδηγούσε σέ στείρα μίμηση τής μίμησης (κατ' αυτούς ό ευρωπαϊκός πολιτισμός ήταν κακέκτυπο του άρχαίου έλληνικού πολιτισμού!) Μόνο, λοιπόν, μέσα από τήν έθνική ιδιαιτερότητα και τόν ολοκληρωμένο έθνικισμό θά άναδυόταν και πάλι ό οργανικός δυναμισμός, τό έλαν vital τής φυλής. Ή έπιστροφή στίς ρίζες έγινε τό σύνθημα τής έποχής.

Οί πρώτοι έκφραστές τής έθνικής ιδιαιτερότητας, ως πηγή πολιτισμικού δυναμισμού, οί ρομαντικοί, είχαν προσπαθήσει νά συσχετίσουν διαλεκτικά και νά συνθέσουν οργανικά τίσ έννοιες άτομο, Λαός (volk) και άνθρωπότητα.

Άπό τή σκέψη τών πνευματικών ανθρώπων τής γενιάς του 1897 ή ευρύτερη σύλληψη τής άνθρωπότητας ως έκφρασης μίας υπερεθνικής κοινότητας του άνθρώπινου είδους (*battungswesen*) και τής κοινωνικής ουσίας του άνθρώπου άπουσιάζει έντελώς, όπως ακριβώς άπουσίαζε και από τίσ θεωρίες τών δυτικών έμπνευστών τους (M. Barrés, J. Maureas κ.ά.). Έτσι ή αντιδιαστολή έθνικισμός-διεθνισμός στό επίπεδο τής ιδεολογίας παίρνει μία μονοδιάστατη ιδεολογική μορφή πού άποκτά κάποια διαλεκτικότητα μόνο μέσα στίς παρελθοντικές έκφράσεις του έλληνισμού. Καταλήγουμε έτσι σέ ένα πολιτισμικό έθνικισμό συνδυασμένο μέ μιάν αντίδραση εναντίον του σύγχρονου ευρωπαϊκού πνεύματος και γενικά του έκμοντερνισμού. Για τούς Έλληνες διανοούμενους διεθνισμός και κομποπολιτισμός άποτελούν ξένες έννοιες, δυνάμεις διαδρωτικές. «Κοσμοπολίτες», γράφει ό Δραγούμης, «γίνονται αυτοί πού κουράστηκαν νά παλεύουν, αυτοί πού κáναν έβρείες κοινωνίες, ένω πατριώτες γίνονται αυτοί πού κουράστηκαν νά παλεύουν μέ τούς άνθρώπους».¹

Και τώρα φθάσαμε στό σημείο πού πρέπει νά τεθεί ένα καιρίο έρώτημα: πού αναζήτησαν οί διανοούμενοι εκείνης τής έποχής οδηγητικά ιδεολογικά πρότυπα μετά τήν άπόρριψη τών μεταφτυτευμένων μορφών πολιτισμού;

Σύγχρονοι μελετητές του τρίτου κόσμου παρατηρούν ότι ό έθνικισμός παρουσιάζεται σάν άποτελεσμα άξανάμενης συνείδησης τής οικονομικής καθυστέρησης και έπιθυμίας έκσυγχρονισμού. «Ή ιδεολογία του έθνικισμού φαίνεται πώς είναι μία από τίσ άπαιτήσεις για τήν έπίτευξη άναπτυξιακών στόχων στίς κοινωνίες πού έχουν σχετικά χαμηλό επίπεδο οικονομικής εξέλιξης» γράφει ό Bert Hoselitz.² Στίς παραδοσιακές άγροτικές κοινωνίες ό οικονομικός

έκμοντερνισμός καταλύει πρώτα τίσ παραδοσιακές σχέσεις γαιοκτήμονα-άγρότη και, έπειτα, διασπά τά παλαιότερα κοινωνικοπολιτικά σχήματα. Ό έθνικισμός, στίς περιπτώσεις αυτές, παίζει τό ρόλο μίας συνεκτικής δύναμης μέσα στίς διαδικασίες άνασυγκρότησης, άναδιάρθρωσης και άναπροσαρμογής σέ νέες, συγχρονισμένες μορφές κοινωνίας και οικονομίας.³ Οί παραπάνω θεωρίες άποτελούν τόν πυρήνα τών νεο-φονξιοναλιστικών κοινωνιολογικών τάσεων. Ούσιαστικά πρόκειται για μία τελεολογική, υπεραπλοστευμένη αντιμετώπιση τής λειτουργίας τών έννοιών παράδοση-έκσυγχρονισμός, βασισμένη σέ «παραδειγματικά» αξιολογικά σχήματα δυτικών έκβιομηχανοποιημένων κοινωνιών.⁴ Πιστεύω πώς ή διαντιδραστική σχέση έκσυγχρονισμού-έθνικισμού, ως μέθοδος άνάλυσης τής έλληνικής έθνικιστικής ιδεολογίας στην καμπή του δέκατου ένατου αιώνα, δέν έναρμονίζεται μέ τά δεδομένα τής έποχής και τής συγκεκριμένης κοινωνίας πού μάς άπασχολεί. Μπορώ μάλιστα νά πω ότι ή ύφιστάμενη αντίθεση παράδοσης-έκσυγχρονισμού ώθησε τούς κύριους φορείς τής ιδεολογίας αυτής νά αναζητήσουν, μέσω τής κριτικής τους, νέα σχήματα στίς ίδιες παρελθοντικές πηγές, διαφροποιημένες μόνο από τή διείδυση παραμορφωμένων νεορομαντικών αντιρροισοναλιστικών στοιχείων τής δυτικοευρωπαϊκής σκέψης τής έποχής τους.

Στή διατύπωση ενός γενικότερου έρμηνευτικού σχήματος θά μάς βοηθήσει τώρα ή διάκριση πού κάνει ό Smith⁵ μεταξύ «έθνοκεντρικού» και «πολυκεντρικού» έθνικισμού. Μέ τόν όρο έθνος ύποδηλώνουμε ένα είδος πολιτισμικής οργανικής ένότητας, μέ άλλα λόγια τής κουλτούρας. Μέ κουλτούρα δέ δέν έννοώ μόνο τή γενικότερη έκφραση του πνεύματος, αλλά μία καθολική κοινωνική έκφραση έντός τής οποίας λειτουργεί ή πολιτισμική άναπαραγωγή στίς πολυποίκιλες έκφράσεις της.⁶ Οί διαστάσεις πάλι του «έθνοκεντρικού» έθνικισμού περιορίζονται στην έσωτερική δυναμική και άξίες μίας συγκεκριμένης, «μοναδικής» και άποκλειστικής έθνικής ομάδας πού έκπηγάζουν από οργανική χωρο-χρονική διασύνδεση του παρελθόντος και παρόντος ώστε τό έθνος, άντικειμενοποιημένο, άποκτά ένα ύπερο-κοσμικό ύπνος.

Ό «πολυκεντρικός» έθνικισμός συλλαμβάνει αντίθετα τήν ύπαρξή του, τήν ιδιαιτερότητά του μέσα σ' ένα σύστημα πού άναγνωρίζει τήν άξία άλλων πολιτισμικών μονάδων και τήν άνάγκη σχέσεων σέ μία έπιλογή παραδοσιακών στοιχείων και τών νεοτερικών μορφών. Νομίζω πώς οί τάσεις τών ιδεολογικών φορέων στην καμπή του αιώνα έναρμονίζονται περισσότερο μέ τόν έθνοκεντρικό και όχι μέ τόν πολυκεντρικό έθνικισμό.

Άλλά εκτός από τίσ παραπάνω διακρίσεις ό Smith μιλάει και για «παραδοσιακές», «άφομοιωτικές» και «μεταρρυθμιστικές» διαφροποιήσεις του έθνικιστικού ιδεολογήματος. Ή «μεταρρυθμιστική» τάση αντιπροσωπεύει τήν προσπάθεια έναρμόνισης, κατά βιώσιμο τρόπο, τών παραδοσιακών τάσεων μέ τίσ έκσυγχρονιστικές άξίες και άνάγκες. Ή «άφομοιωτική» τάση άποβάλλει τήν έθνικο-πολιτισμική «άποκλειστικότητα» και άσπάζεται τό κοσμοπολιτικό πνεύμα. Όσο για τήν «παραδοσιακή» τάση, τούτη άπορρίπτει

τίς εκμοντερνιστικές διαδικασίες διατηρώντας και μία επιλογική διάθεση απέναντι στους νεοτερισμούς.⁷ Νομίζω ότι θά μπορούσαμε να εντάξουμε την ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο πλαίσιο ενός παραδοσιακού-έθνοκεντρικού σχήματος χωρίς να απομακρυνθούμε από τό χαρακτήρα της.

Τέλος, η σχέση εθνικιστικής ιδεολογίας (πάντα της εποχής πού μās απασχολεί) με την παράδοση μπορεί να κατανοηθεί έπιφελώς τοποθετημένη στα πλαίσια της διαλεκτικής σχέσης των λεγόμενων «αρχαϊκών» και «ανάπτυσσόμενων» μεταβλητών της κυρίαρχης κουλτούρας. Στίς αναπτυσσόμενες κοινωνίες ή κυρίαρχη κουλτούρα είναι εϋπλαστη ώστε να μπορεί να αφομοιώνει πολύμορφα, αν μη αντιθετικά, στοιχεία, χωρίς ή ανταγωνιστική παρουσία τους να προκαλεί διάσπαση της συνοχής της. Μέσα στα πλαίσια μιās κουλτούρας διακρίνουμε δυό ποικιλίες με ρίζες στο παρελθόν: την *αρχαϊκή* και την *καταλοιπική* (residual). Η δεύτερη περικλείει στοιχεία παρελθοντικά ενσωματωμένα στο παρόν. Η άλλη (αρχαϊκή) βασισμένη στην πρακτική παρελθοντικών κοινωνικών δομών συμπορεύεται με την σύγχρονη αξιολογία. Τέλος, υπάρχει και ή *ανάπτυσσόμενη* κουλτούρα πού αντιστοιχεί στίς αξίες και συνήθειες πού εμφανίζονται σε μιιά ορισμένη στιγμή ως *απάντηση* σε νέες συνθήκες. Τά «ανάπτυσσόμενα» στοιχεία άλλοτε ενσωματώνονται, άλλοτε καταπνίγονται ή και θαδίζουν παράλληλα με την επικρατούσα κουλτούρα, ώστε σε μιιά δεδομένη στιγμή να μπορούν να την αντικαταστήσουν. Η τελευταία αυτή παραλλαγή αποτελεί τόν πυρήνα του ιστορικού γίγνεσθαι.

Στό πλαίσιο της αναπτυσσόμενης κουλτούρας ενυπάρχει ή δυνατότητα *εναλλακτικών* ή *αντιθετικών* λύσεων. Στήν «εναλλακτική» περίπτωση συναντούμε στοιχεία νέα, παράλληλα με τά παραδοσιακά. Στήν αντιθετική συναντούμε ανταγωνιστικές τάσεις πού προσπαθούν να επιδλήθουν στην κυρίαρχη κουλτούρα και να την μετασχηματίσουν. Η κυρίαρχη κουλτούρα λειτουργεί εκλεκτικά. Μπορεί, δηλαδή, να επιλέγει ή να αποκλείει και να διατηρεί στοιχεία ανάλογα με τούς κινδύνους πού τούτα παρουσιάζουν στην οργανική συνοχή των δομών της. Πρόκειται για σπουδαιότατο μηχανισμό άπώθησης, έλξης και αναπροσαρμοστικής διασύνδεσης πού *οί διαδικασίες του έλέγχουν την κουλτούρα ως ανανεώμενο οργανισμό*.⁸

Στήν καμπή του δέκατου ένατου αιώνα ή ελληνική κοινωνία βρέθηκε στα πρόθυρα μιās σύγκρουσης ανάμεσα στίς παραδοσιακές ιδέες και τίς νέες κοινωνικές ανάγκες, πού ή ικανοποίησή τους αποκλείονταν μέσα στα παραδοσιακά σχήματα πού πρόβαλαν οί πνευματικοί ή άλλοι παράγοντες της εποχής σε άναζητηση, αν όχι κάποιων λύσεων, τουλάχιστον κάποιας δικαίωσης, παραμυθίας, ή τεχνητής άναζωογόνησης του φθίνοντος πολιτιστικού οργανισμού του τόπου τους. Άνανεωτικές προσπάθειες, όπως τό δημοτικιστικό κίνημα, δέν ήταν στην ουσία ανταγωνιστικές στην κυρίαρχη κουλτούρα. Τάσεις πού σε κάποια στιγμή της εξέλιξής τους ένδéchονταν να δημιουργήσουν κινδύνους στο παραδοσιακό σωμα θαθμιαία απορρίφθηκαν, έτσι πού τελικά αποδυναμώθηκαν. Ίσάν αποτέλεσμα, δημιουργήθηκε ένα κλίμα άφομοιωτικής άκαμψίας. Αίτια σ' όλη αυτή την

κατάσταση ύπήρξε ή άδυναμία των νεοτερικών στοιχείων αλλά και ή πρόσδεση της κουλτούρας στα αρχαϊκά και καταλοιπικά σχήματα.

Πιστεύω πώς ή σχετική διαφοροποίηση της ελληνικής έθνοκεντρικής-παραδοσιακής εθνικιστικής ιδεολογίας, στην αντι-μοντερνιστική και παλινδρομική της δομή, έντάσσεται μέσα στα γενικότερα πλαίσια της διαλεκτικής αντίδιαστολής των αρχαϊκών και καταλοιπικών μεταβλητών πού χαρακτηρίζουν την κυρίαρχη κουλτούρα. Τό μοντέλο αυτό της διαλεκτικής έντασης αρχαϊκών-καταλοιπικών συνιστώσων της κουλτούρας και νεοτερικών στοιχείων στα όποια έντάξαμε τόν ελληνικό εθνικισμό, θά μπορούσε να μās βοηθήσει σε μιιά βαθύτερη κατανόηση του προβλήματος του εθνικισμού στον τόπο μας, τοποθετώντας το μέσα στα πλαίσια μιās κοινωνιολογίας της κουλτούρας.

1. Ίων Δραγούμης, *Ο Έλληνισμός μου και οί Έλληνες*, Αθήνα, 1927.

2. Bert Hoselitz, «Nationalism, Economic Development and Democracy», στο Otto Feinstein, *Two Worlds of Change* (Garden City, N. Y., 1964), 250.

3. Roupert Emerson, «Nationalism and Political Development», στο *Journal of Politics*, (1960), 3-28.

4. Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (London, 1971), 41-64. David Apter, *The Politics of Modernization* (Chicago, 1965). G.A. Almond, «A Developmental Approach to Political Systems», στο *World politics*, XVII (1965), 183-214. David Apter, *Some Conceptual Approaches to the study of Modernization* (Englewood Cliffs, 1968). E. B. Ayal, «Nationalist Ideology and Economic Development», στο *Human Organization*, XV:3 (1966), 230-239. R. Bendix, «Tradition and Modernity Reconsidered» στο *Comparative Studies in Society and History*, IX (1966-1967), 292-346. S. N. Eisenstadt, «Modernization and Conditions of Sustained Growth» στο *World Politics*, XVI (1964), 576-594. S. N. Eisenstadt, «Breakdowns of Modernization» στο *Economic Development and Cultural Change*, XII (1964), 345-367. N.J. Smelser, *Essays in Sociological Explanation* (Englewood Cliffs, 1968).

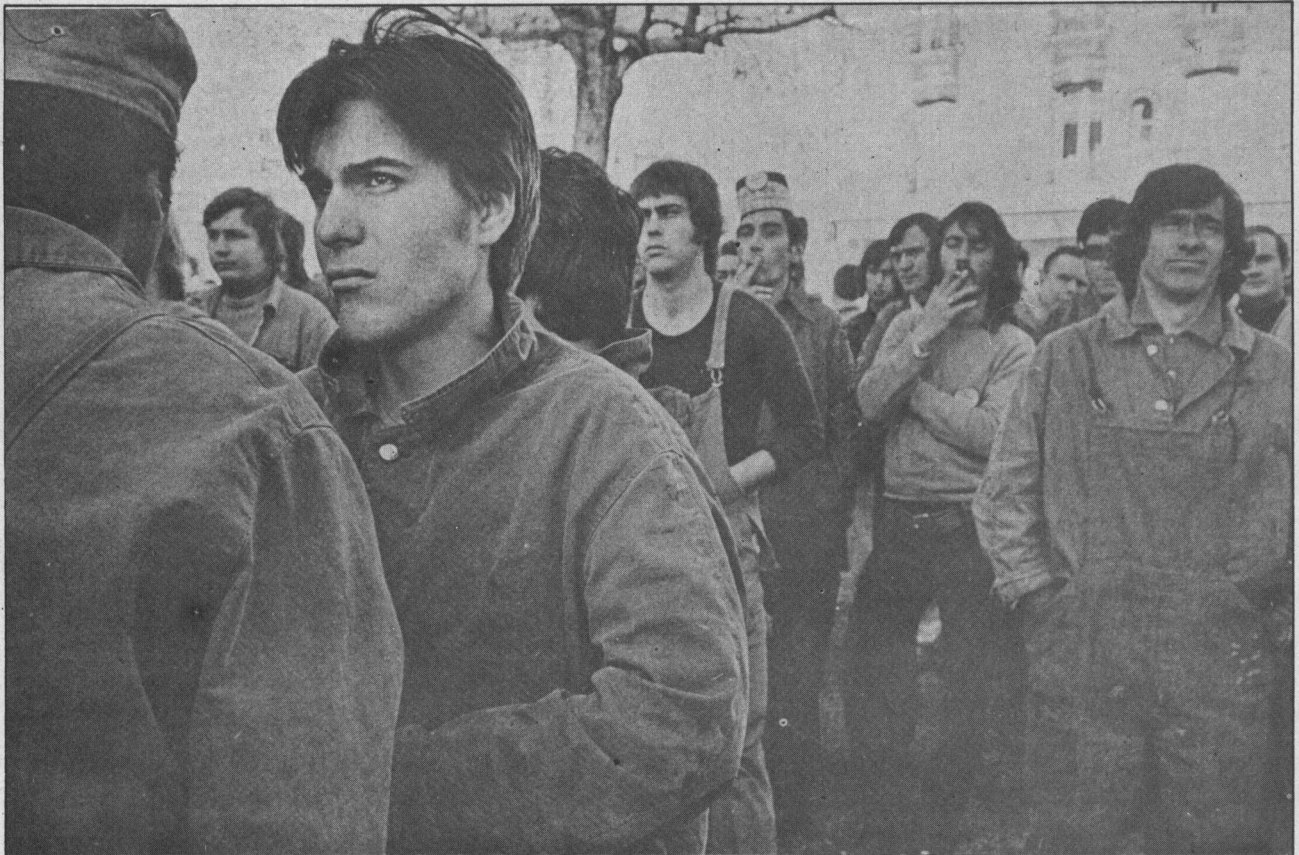
5. Smith, *Theories of Nationalism*, 136-137.

6. Raymond Williams, *Culture* (Glasgow, 1981), 10-12.

7. Smith, *Theories of Nationalism*, 158.

8. Raymond Williams, «Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory» στο *New Left Review*, 82 (November/December 1973). Raymond Williams, *Marxism and Literature* (Oxford & New York, 1977).

‘Η ’Ανισότητα στήν έλληνική ύποχρεωτική έκπαίδευση:

Σχολική έπιτυχία
καί
κοινωνική προέλευση

του
Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου

I. Είσαγωγικά

Κατά τή διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών οι άνισότητες στην εκπαίδευση αποτέλεσαν τό επίκεντρο πολυάριθμων κοινωνιολογικών έρευνών. Έγιναν έκτεταμένες στατιστικές έρευνες¹ – οι περισσότερες από κρατικούς φορείς – για νά μελετηθούν οι εκπαιδευτικές άνισότητες ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες (έθνικές, γεωγραφικές, πολιτιστικές αλλά κυρίως κοινωνικοοικονομικές). Από τίς έρευνες αυτές διαπιστώθηκε στατιστικά ότι παιδιά, πού προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, δέν είχαν ίσες εύκαιρίες στην εκπαίδευση.

Από τή στατιστική αυτή εξακρίβωση ξεκίνησε ένας όλκληρος κοινωνιολογικός προβληματισμός για τόν καθορισμό των παραγόντων πού παρεμβαίνουν και δημιουργούν τίς άνισότητες των κοινωνικών ομάδων μπροστά στην εκπαίδευση. Η κοινωνιολογική σκέψη ξεειδίκευσε μάλιστα τό αντικείμενό της και μιλάει για σχολική άνισότητα στά σχολικά αποτελέσματα (σχολική έπιτυχία) και στά εκπαιδευτικά κίνητρα.

1. Αναφερόμαστε κυρίως: – στή μακροχρόνια έρευνα του έθνικού ινστιτούτου δημογραφικών μελετών τής Γαλλίας (1962-1970), – στά διεθνή συγκριτικά στατιστικά δεδομένα των χωρών του ΟΟΣΑ, καθώς και των σοσιαλιστικών χωρών, – στό «ραπόρτο» Coleman (1966), – στις έρευνες και τά «ραπόρτα» πού έγιναν στή Μ. Βρετανία (Crowther: 1959, Newson: 1963, Robbins: 1963, Plowden: 1967).

Μέ την έπισταμένη και συστηματική διερεύνηση του προβλήματος των κοινωνικών ανισοτήτων έγινε έμφικτή ή μετάθεση του ενδιαφέροντος από την έπισήμανση στατιστικών διαπιστώσεων στη διατύπωση έρμηνευτικών θεωριών. Οί θεωρίες αυτές μπορούν να συνοψιστούν κυρίως σε δύο: την πολιτιστική θεωρία και την πολιτικοϊδεολογική θεωρία.

Η πολιτιστική θεωρία (théorie culturaliste) παραθέτει πλήθος καθοριστικών παραγόντων πού έπεμβαίνουν στη γένεση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Η θεωρία αυτή² επικαλείται, ανάμεσα στ' άλλα, τις εκπαιδευτικές προσδοκίες και τις πολιτιστικές αξίες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, τό διαφορετικό κλίμα άγωγής πού διαμορφώνουν οί οικογένειες, τούς κοινωνικογλωσσολογικούς κώδικες, τά μειονεκτήματα κοινωνικοπολιτιστικής και γνωστικής φύσης. Γενικά, ή θεωρία αυτή ξεετάζει την επέμβαση κάθε παράγοντα πού άνήκει στην πολιτιστική διάσταση — μέ την εύρύτατη έννοια του όρου — πάνω στις εκπαιδευτικές ανισότητες.

Οί κριτικές πού διατυπώθηκαν στίς έρμηνείες της πολιτιστικής θεωρίας και οί επικρίσεις πού έκφράστηκαν ενάντια στίς φιλελεύθερες αντίληψεις της ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση — χαρακτηρίζονται αυτές τις τελευταίες επιφανειακές και άποπροσανατολιστικές — αποτέλεσαν μιά πολιτικοϊδεολογική θεωρία (théorie politico-idéologique), πού έξηγει τις κοινωνικές ανισότητες μέσα στό σχολείο. Η θεωρία αυτή³ εφαρμόζοντας τή μαρξιστική άνάλυση — και την άνάλογη μεθοδολογία — έχει ως βασικό άξονα της προβληματικής της τό ρόλο πού έπιτελει τό σχολείο ως όργανο «άναπαραγωγής της κοινωνίας». Πτό συγκεκριμένα, τό σχολικό σύστημα κατά τόν τρόπο πού λειτουργεί, συμβάλλει μέ την έπιλογή στη διατήρηση και συνεπώς τή διαιώνιση του κοινωνικού συστήματος. Παράλληλα, τό σχολείο λειτουργεί ως «κρατικός μηχανισμός» μέ σκοπό την άνανέωση και μετάδοση της κυρίαρχης ιδεολογίας για τή διάσωση της κυριαρχίας της άρχουσας τάξης.

Ένώ όμως δέ λείπουν έρμηνευτικά μοντέλα⁴ — Jencks, Boudon, Levy-Garboua κ.ά. — τό πρόβλημα δέ φαίνεται να χάνει την έπικαιρότητά του. Αντίθετα μάλιστα προτρέπει σε νέες έρευνες και άνακινεί τις πολιτικές συζητήσεις. Υπογραμμίζεται έτσι ή έπισημονική σημασία του και ή κοινωνικοπολιτική σπουδαιότητά του.

Πορίσματα συγκεκριμένων έρευνών⁵ έπισημαίνουν ότι οί τίτλοι σπουδών, πού διαθέτει κάποιος, παίζουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της κοινωνικής του θέσης. Διαπιστώθηκε επίσης ότι τό επίπεδο σπουδών πού πετυχαίνει κάποιος έχει στενή σχέση μέ την κοινωνική προέλευση. Έπομένως, πολύ δικαιολογημένα οί έρευνητές αναρωτήθηκαν ποιός είναι ο ρόλος του σχολείου σ' αυτή την άλληλεξάρτηση πού προσδιορίζεται από τρεις πόλους: κοινωνική προέλευση — επίπεδο σπουδών — κοινωνικό status.

Μέ βάση αυτή την προβληματική καταβάλλονται σήμερα προσπάθειες να εξακριβωθεί ο λειτουργικός ρόλος του σχολείου σε σχέση μέ τόν κοινωνικό του περίγυρο. Οί έρευνες έντοπίζονται στό τί έπιδιώκεται μέ τις διαδικασίες της σχολικής έπιλογής και της διαφοροποίησης στην τάξη.

Παρόλο πού τό πρόβλημα των κοινωνικών ανισοτήτων έχει τόσο συζητηθεί και έχει γόνιμα προβληματίσει την κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική μέ άνάλογα άποτελέσματα σε παγκόσμια κλίμακα, πρέπει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα έχει έλάχιστα μελετηθεί. Τό γεγονός αυτό ίσως σχετίζεται μέ την καθυστέρηση πού παρατηρείται στην άνάπτυξη των παιδαγωγικών έπιστημών και γενικότερα των κοινωνικών έπιστημών (κοινωνιολογία, ψυχολογία, οικονομία, κτλ.).

Ήταν λοιπόν έπιτακτική ή άνάγκη μελέτης του προβλήματος όχι μόνο για να έλεγχθεί ή εφαρμογή της θεμελιώδους άρχής της ισότητας πού έμπνέει τις σύγχρονες δυτικές άστικές δημοκρατίες αλλά, κυρίως, για να γίνουν κατανοητές οί ιδιαίτερες λειτουργίες του σχολείου στη σύγχρονη έλληνική κοινωνία.

II. Η περιγραφή της έρευνας

Η έρευνα⁶ πού παρουσιάζεται στη συνέχεια είχε ως αντικείμενο μελέτης τις εκπαιδευτικές ανισότητες στό έλληνικό ύποχρεωτικό σχολείο (δημοτικό-γυμνάσιο). Τό θέμα των ανισοτήτων έχει έπικρατήσει στην έλληνική παιδαγωγική όρολογία μέ τόν όρο «κοινωνική διάκριση».

2. Γι αυτή τή θεωρία επιλέγουμε τις παρακάτω έργασίες: — Miller, (S.M.), Drop-out, a Political Problem in Schreiber, (D.), *Profile of the School Drop-out*, New York, 1967. — Bourdieu, (P./Passeron, (J.-C.), *Les héritiers. Les étudiants et la culture*, Paris, Ed. de Minuit, 1964. — Bourdieu, (P./Passeron, (J.-C.), *La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris, Ed. de Minuit, 1970. — Bernstein, (B.), *Langage et Classes sociales. Codes sociolinguistiques et contrôle social*, Paris, Ed. de Minuit, 1975 (traduit de l'anglais). — C.R.E.S.A.S., *Le handicap socio-culturel en question*, Paris, E.S.F., 1978.
3. Bl. Bowles, (S.)/Gintis (H.), *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic life*, New York, Basic Books, 1976. — Baudelot (Chr.)/Establet (R.), *L'école capitaliste en France*, Paris, Maspero, 1971. — Baudelot (Chr.)/Establet (R.), *L'école primaire divise*, Paris, Maspero, 1975. — Althusser (L.), *Idéologie et appareils idéologiques d'État: sur la reproduction des conditions de la production*, *La Pensée*, Juin 1970, pp. 3-21. Έλληνική μετάφραση Ξ. Γιαταγάνα, στη συλλογή άρθρων του Α. Άλτουσέρ *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο.
4. Bl.: — Jencks, (Christ.) et al. *Inequality. A Reassessment of the effect of Family and Schooling in America*, New York, Basic Books, 1973. — Boudon, (R.), *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, A. Colin, 1973. — Boudon, (R.), *Effets pervers et ordre social*, Paris, P.U.F., 1977. — Eicher, (J.-C.)/Levy-Garboua, (L.) et al., *Économique de l'éducation*, Paris, Economica, 1979.
5. Παραλείποντας μιά σειρά αξιολογών έρευνών πού πραγματοποιήσαν διάφοροι έρευνητές πάνω σ' αυτή τή θεματική, σημειώνουμε μόνο τή δίτομη μελέτη: O.C.D.E., *L'éducation, l'égalité et les chances dans la vie*, Paris, O.C.D.E., 1975.
6. Bl.: Paraconstantinou, (P.), *Différenciation scolaire et origine sociale dans l'école obligatoire hellénique*, Paris, Mai 1980, 487 pp. (Έρευνητική έργασία πού κατατέθηκε στό Πανεπιστήμιο René Descartes (Paris V) για διδακτορικό δίπλωμα 3ου κύκλου).

Πίνακας 1

Κοινωνικές «κατηγορίες» - Σχολική επίδοση	Επιστήμονες Μεγαλέμποροι Διοικητικά στελέχη	Υπάλληλοι γραφείων	Εμποροι και πωλητές	Προσφέροντες υπηρεσίες	Εργάτες	Άλλες κατηγορίες	Σύνολο
Μαθητές «άριστοι» και «καλοί»	45	62	27	39	71	2	246+2
%	93,75	93,93	62,79	45,88	47,01	50	61,96
Μαθητές «μέτριοι» και «κακοί»	3	4	16	46	80	2	141+3
%	6,25	6,06	37,20	54,11	52,98	50	38,03
ΣΥΝΟΛΟ	48	66	43	85	151	4	397+5 όρφανά

Για τη μελέτη του προβλήματος τέθηκαν δύο στόχοι:

Αρχικά έγινε μεθοδική έπεξεργασία επίσημων κρατικών στατιστικών δεδομένων μέσα από τα οποία διαπιστώθηκε η ύπαρξη του προβλήματος των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Η στατιστική προσέγγιση του θέματος άφορούσε τα τριάντα πέντε τελευταία χρόνια (1945-1979). Επίσης, η προσέγγιση αυτή πλαισιώθηκε με αναλύσεις των ιστορικοπολιτικών γεγονότων, των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων, της ιδεολογίας που διακατείχε το σχολείο. Παράλληλα, συννόπιστηκαν οι θέσεις της αντιπολίτευσης στα εκπαιδευτικά θέματα και ιδιαίτερα στο πρόβλημα των εκπαιδευτικών ανισοτήτων.

Στη συνέχεια, καταβλήθηκε προσπάθεια να συσχετισθεί η αποδειγμένη πλέον ανισότητα στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες με την κοινωνική προέλευση των μαθητών και με όρισμένους συμπληρωματικούς παράγοντες κοινωνικοπαιδαγωγικού χαρακτήρα.

Γενική υπόθεση της έρευνας ήταν ότι το ελληνικό υποχρεωτικό σχολείο λειτουργεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε η σχολική επιτυχία, που διαφοροποιεί τους μαθητές, να καθορίζεται από την κοινωνική τους προέλευση.

Ο όρισμός της έννοιας «κοινωνική προέλευση» έγινε με αναφορές στο «νεομαρξιστικό» θεωρητικό πλαίσιο. Ως δύο βασικές διαστάσεις της «κοινωνικής προέλευσης» προσδιορίστηκαν η κοινωνικοοικονομική και η κοινωνικοπολιτιστική. Οι δύο αυτές διαστάσεις όριζον την κοινωνική θέση ενός άτομου στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

Για τη διεξαγωγή της πειραματικής διαδικασίας η σχολική διαφοροποίηση - που προέκυπτε από τη σχολική επιτυχία (επίδοση) - ήταν η ανεξάρτητη μεταβλητή ενώ ως εξαρτημένες μεταβλητές αναφέρονταν η κοινωνικοοικονομική θέση του πατέρα, τό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας (πατέρας-μητέρας), η ημερομηνία γέννησης του παιδιού - για να βοηθηθεί κατά πόσο συμβαδίζει στο σχολείο με την «ηλικιακή του τάξη» - τό φύλο, ο αριθμός των αδελφών και η σειρά γέννησης του παιδιού στην οικογένειά του, η αλλαγή του σχολείου, η φοίτηση σε

νηπιαγωγείο και σε ιδιωτικό σχολείο, ο βαθμός επιτυχίας κατά την άμεσως προηγούμενη χρονιά. Εξάλλου παίρνοντας, ως ανεξάρτητες μεταβλητές τό ένδεχόμενο συμμετοχής στις εισαγωγικές εξετάσεις για τό λύκειο και τις προοπτικές άπώτερων σπουδών, καταβάλλεται προσπάθεια να καταδειχθεί ή συνάρτησή τους προς την εξαρτημένη μεταβλητή της σχολικής επιτυχίας.

Η όργάνωση του πειραματικού έλέγχου των υποθέσεων έγινε με τη μέθοδο της διερεύνησης (enquête). Ως τεχνική συλλογής στοιχείων χρησιμοποιήθηκε τό έρωτηματολόγιο. Καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια ώστε ή χρήση του έρωτηματολογίου να εξασφαλίζει βασικούς όρους έγκυρότητας και αντικειμενικότητας. Για τη στατιστική έπεξεργασία των δεδομένων εφαρμόστηκε ή τεχνική του στατιστικού τέστ X^2 - και, όπου χρειαζόταν, ή τεχνική του διορθωμένου X^2 του Yates.

Η εκτίμηση της σχολικής επιτυχίας έγινε με βάση τη σχολική βαθμολογία, ή όποια καταγράφει και παριστάνει τη σχολική επίδοση. Καθορίστηκε επίσης ή διαδικασία της δειγματοληψίας και της σύστασης ομάδων από μαθητές (δειγμάτων) και καταδείχθηκε ή αντιπροσωπευτικότητά τους.

Τά έρωτηματολόγια συμπλήρωσαν 402 παιδιά της ΣΤ' τάξης του δημοτικού σχολείου (δείγμα I) και 274 παιδιά της Γ' τάξης του γυμνασίου (δείγμα II).

Τά δείγματα ήταν αντιπροσωπευτικά για την Αθήνα και την περιοχή της, δηλαδή τό τρίτο του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας.

Η συλλογή των δεδομένων και ή στατιστική έπεξεργασία τους έπέτρεψαν τον έλεγχο των υποθέσεων που προκαταβολικά είχαν διατυπωθεί.

III. Παρουσίαση των δεδομένων

Στούς πίνακες 1 και 2, που αντιστοιχούν στα δείγματα I και II, διαπιστώνεται, κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο (συνάφεια: $\cdot 01$), ή σχέση ανάμεσα στη σχολική επιτυχία και την κοινωνικοοικονομική θέση του πατέρα. Συνεπώς αποδείχτηκε ο καθοριστικός ρόλος του κοινωνικοοικονομικού παράγοντα της οι-

Πίνακας 2

Κοινωνικές «κατηγορίες» Σχολική επίδοση	Έπιστήμονες Μεγαλέμποροι Διοικητικά στελέχη	Υπάλληλοι γραφείων	Έμποροι και πωλητές	Υπηρεσίες	Έργατες	Άλλες κατηγορίες	Σύνολο
Μαθητές «άριστοι» και «καλοί»	26	38	4	6	4	1	79+1
%	83,87	84,44	12,90	6,97	6,34	9,09	29,19
Μαθητές «μέτριοι» και «κακοί»	5	7	27	80	59	10	188+6
%	16,12	15,55	87,09	93,02	93,65	90,90	70,80
ΣΥΝΟΛΟ	31	45	31	86	63	11	267+7 όρφανά

κογένειας στην επίδοση του μαθητή στο σχολείο. Σε κοινωνικοοικονομικές θέσεις διαμετρικά αντίθετες αντιστοιχούν ανάλογοι βαθμοί επιτυχίας στο σχολείο.

Μέ τον ίδιο βαθμό σημαντικότητας (συνάφια: $\cdot 01$) αποδείχθηκε ότι συνδέεται το κοινωνικομορφωτικό «έπίπεδο» της οικογένειας (πατέρα και μητέρας) με τη σχολική επιτυχία του μαθητή. Στους πίνακες 3 και 4 παρουσιάζεται ανάγλυφα η επίδραση του μορφωτικού «επίπεδου» στο βαθμό της σχολικής επιτυχίας στα δύο δείγματα (π.χ. του πατέρα για το I και της μητέρας για το II).

Συνοψίζοντας τα πορίσματα που προέκυψαν από τη σύνδεση σχολικής επιτυχίας και κοινωνικής προέλευσης (δηλ. των κοινωνικοοικονομικών και κοινωνικομορφωτικών παραμέτρων που αφορούν τους γονείς των μαθητών) συμπεραίνεται ότι η κοινωνική προέλευση των μαθητών καθορίζει σημαντικά τη σχολική επιτυχία και παραπέρα την κοινωνική επιτυχία.

Ο έλεγχος της σχέσης ανάμεσα στη σχολική διαφοροποίηση και «την ηλικιακή τάξη του μαθητή» έπρεπε να γίνει η διαπίστωση ότι το 8,05% του μαθητικού πληθυσμού του δημοτικού σχολείου είναι στην τάξη του με καθυστέρηση (απορρίψεις, παράλειψεις «κανονικής» έγγραφης ή έναρξης των μαθημάτων κ.ά.) ενώ το ποσοστό του γυμνασιακού μαθητικού πληθυσμού με καθυστέρηση φτάνει το 14,23%.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι μόνο 19,35% των μαθητών, που δεν ανήκουν στην «κανονική» ηλικιακή τάξη, σημειώνουν ικανοποιητική σχολική επίδοση, ενώ η συντριπτική τους πλειοψηφία (80,64%) πετυχαίνει μιά μάλλον χαμηλή σχολική επίδοση. Συνεπώς, ο ρόλος της σχολικής απόρριψης είναι τελείως διαφορετικός απ' ό,τι λέγεται ότι παιδαγωγικά εξυπηρετεί. Ο ρόλος ενγίνει της καθυστέρησης στο σχολείο είναι να φέρει ουσιαστικά το μαθητή σε μιά σταθερά μειονεκτική σχολική κατάσταση. Η ανάλυση των δεδομένων απέδειξε επίσης ότι η καθυστέρηση πλήττει άμεσα τις δύο αντίθετες κοινωνικές ομάδες:

κατά 6,89% τά παιδιά των ελεύθερων επαγγελματιών, επιστημόνων, ανωτάτων διοικητικών στελεχών και διοικητικών υπαλλήλων και κατά 93,10% τά παιδιά των μικρεμπόρων, πωλητών, των εργαζομένων στον τριτογενή οικονομικό τομέα (δηλ. μεταφορές, υπηρεσίες κ.ά.), των εργατών και των κατηγοριών.

Εκτός από τις συσχετίσεις αυτές η συγκέντρωση και η έπεξεργασία των απαραίτητων στοιχείων απέδειξε:

α) στατιστικά σημαντική τη σχέση μεταξύ φύλου και σχολικής επιτυχίας·

β) στατιστικά σημαντική επίσης, στο δείγμα I, τη σύνδεση ανάμεσα στη σχολική επιτυχία και τον αριθμό των αδελφών καθώς και τη σειρά γέννησης του μαθητή στην οικογένειά του, την αλλαγή σχολείου, τη φοίτηση στο νηπιαγωγείο και τον ίδιο βαθμό επιτυχίας με την προηγούμενη σχολική χρονιά.

Στό δείγμα II, χωρίς ή σύνδεση να είναι στατιστικά σημαντική, οι συχνότητες (frequencies) προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση των πορισμάτων του δείγματος I στις μεταβλητές: αριθμός αδελφών και σειρά γέννησης του μαθητή μέσα στην οικογένειά του.

Στό ίδιο δείγμα II δεν επαληθεύονται οι υποθέσεις που αφορούν τις σχέσεις ανάμεσα στη σχολική διαφοροποίησή και την αλλαγή σχολείου καθώς και τη φοίτηση σε νηπιαγωγείο.

Είναι ολοφάνερο ότι οι κοινωνικοπαιδαγωγικές αυτές μεταβλητές καθορίζονται είτε από το «ταξικό έθος» της οικογένειας είτε από την κοινωνικοοικονομική της κατάσταση. Με την έμμεση όμως παρέμβαση αυτών των μεταβλητών η σχολική επιτυχία καθορίζεται, σε τελευταία ανάλυση, από την κοινωνική προέλευση του παιδιού.

Η υπόθεση που αναφέρεται στη σχέση σχολικής επιτυχίας και προηγούμενης φοίτησης σε ιδιωτικό σχολείο δεν επιβεβαιώνεται. Αυτό σημαίνει ότι η ένδεχόμενη παρακολούθηση μαθημάτων στο ιδιωτικό σχολείο δε διαφοροποιεί τους μαθητές στην επίδοσή τους. Η σχολική επιτυχία δε σχετίζεται με τη φοίτηση σε ιδιωτικό σχολείο. Η φοίτηση αυτή δεν έχει ούτε αρνητικές ούτε θετικές επιπτώσεις στη σχολική ζωή του μαθητή.

Πίνακας 3

Σχολικό «έπίπεδο» Σχολική επίδοση	Χωρίς τίτλο δημοτ.	Άπολυτ. Δημοτ.	Δίπλωμα τεχνικής σχολής	Μή έχοντες άπολυτήριο δευτ/μιας εκπαίδ.	Μέ άπολυτήριο δευτ/μιας εκπαίδ.	Πτυχίο άνωτέρας και άνωτάτης σχολής	Σύνολο
Έπίδοση «άριστη» και «καλή» %	17 41,46	82 50,61	22 68,75	12 85,71	75 73,52	38 90,47	246+2 62,59
Έπίδοση «μέση» και «κακή» %	24 58,53	80 49,38	10 31,25	2 14,28	27 26,47	4 9,52	147+3 37,40
ΣΥΝΟΛΟ	41	162	32	14	102	42	393+9 (4 δίχως άπάντηση και 5 άορανά)

Οι ύποθέσεις, πού άφορούν τις σχέσεις άνάμεσα στη σχολική έπιτυχία και στην έπιλογή του τύπου λυκείου πρós τό όποίο τό παιδί κατευθύνεται καθώς και στην προοπτική πού διανοίγεται γιά τήν πραγματοποίηση άπώτερων σπουδών, έπαληθεύονται κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο. Έπομένως συνάγεται ότι ή «καλή» ή «κακή» σχολική έπίδοση έπιδρά άμεσα sé βασικές έπιλογές και προοπτικές πού έχει ό μαθητής. Οι προσανατολισμοί αυτοί σχετίζονται άμεσα μέ τό σχολικό και κοινωνικό του μέλλον.

Μιά συμπληρωματική έπεξεργασία τών δεδομένων έπέτρεψε τήν εξέταση τής σχέσης άνάμεσα στην κοινωνική προέλευση και τις δύο μεταβλητές πού καθορίζουν τις περλλοντικές θλέψεις και φιλοδοξίες τών μαθητών. Άφού ή συνάρτηση άποδείχτηκε στατιστικά σημαντική, συμπεραίνεται ότι ή έπιλογή του τύπου λυκείου και οι προοπτικές γιά μακροχρόνιες σπουδές προσδιορίζονται άπό τήν κοινωνική προέλευση του μαθητή μέ μέσο τή σχολική έπίδοση.

IV. Έρμηνεία τών άποτελεσμάτων

Η άνάλυση τών δεδομένων άπέδειξε τήν έπαλήθευση τής κύριας έρευννητικής ύπόθεσης, ότι ή άνισότητα στο έλληνικό ύποχρεωτικό σχολείο καθορίζεται βασικά άπό παράγοντες κοινωνικούς. Η «κοινωνική διάκριση» είναι γεγονός στο σημερινό έλληνικό ύποχρεωτικό σχολείο. Η άπόδειξη αυτής τής πρότασης άποτελεί άφετηρία γιά τήν κατανόηση τής λειτουργίας και του ρόλου του σχολείου στο πλαίσιο τής σύγχρονης έλληνικής κοινωνίας.

Τό έλληνικό σχολείο λειτουργεί ως ένα πεδίο και ταυτόχρονα ως όργανο του ταξικού άγώνα και άνταγωνισμού. Ό διπλός αυτός ρόλος του, τόσο στο ιδεολογικό όσο και στο λειτουργικό (πρακτικό) έπίπεδο, άπορρέει άπό τούς σκοπούς και τις λειτουργίες πού ή κοινωνία του έχει τάξει νά έπιτελεί. Στη σημερινή έλληνική κοινωνία τά μέσα παραγωγής έλέγχει μία συγκεκριμένη κοινωνική τάξη πού έχει έπιβληθεί sé οικονομικό και κοινωνικό έπίπεδο.

Ό τρόπος λειτουργίας του σχολείου τείνει νά δισώζει και συνεπώς νά δισωνίζει τήν ύπάρχουσα κοινωνική διάρθρωση. Έχει ουσιαστικά έπιφοριστεί νά «παράγει» δύο κατηγορίες μαθητών: τούς «καλούς» και τούς «κακούς», πού όπως έπιλέγονται κατά άνισο τρόπο άπό τις διάφορες κοινωνικές τάξεις δέ μεταφέρουν στο σχολικό χώρο παρά ταξικές άντιθέσεις και διαφορές πού ύπάρχουν στο έπίπεδο τών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής.

Η διαδικασία τής έπιλογής και διαφοροποίησης διευκολύνεται μέ τήν άυταρχική όργάνωση και τή συγκεντρωτική δομή του έλληνικού σχολικού συστήματος. Τό εκπαιδευτικό αυτό σύστημα έπιτρέπει τή χρήση ειδικών μέσων (βαθμών, ποιοτικών κατατάξεων κ.τ.λ.) και κατάλληλων μηχανισμών (έξετάσεων, διαγωνισμάτων κ.τ.λ.) τά όποία, μέσα sé άυστηρως καθορισμένα θεσμικά πλαίσια, συντελούν ώστε τό έλληνικό σχολείο νά λειτουργεί κατά τρόπο άνισο και έπιλεκτικό.

Τό σχολείο λοιπόν άναλαμβάνει νά μεταφράζει τήν ταξική προέλευση του μαθητή sé έπιδεξιότητες, ικανότητες, κλίσεις, ιδιαιτερότητες και νά άνιχνεύει τήν ιδεολογία του, όπως αυτή προβάλλεται στα πιστεύω του, στις άξίες, στις ιδέες και άντιλήψεις του. Έπιχειρεί έξάλλον, ενώ καταρτίζει ιδεολογικά όλόκληρο τό μαθητικό πληθυσμό, νά διαφοροποιήσει τούς μαθητές άπονέμοντάς τους άξιοκρατικά βαθμούς, άνάλογα μέ τις δεξιότητες πού διαθέτουν. Κατά τόν τρόπο όμως αυτό δέν έρμηνεύει και δέν άξιολογεί παρά τήν κοινωνική σχέση του παιδιού πρós τις άξίες πού τό σχολείο μεταφέρει. Τελικά οι κοινωνικοί παράγοντες είναι καθοριστικοί μά και ό μαθητής είναι ύποχρεωμένος άνταγωνιστικά πρós τούς συμμαθητές του νά πετυχαίνει στις έξετάσεις, στις κατατάξεις, στους διαγωνισμούς, στον κοινωνικό στίβο.

Προκύπτει έπομένως ότι ή διάκριση τών μαθητών sé δύο ομάδες έπίδοσης - τών προνομιούχων «καλών» μαθητών και τών μη προνομιούχων «κακών» - βασίζεται στον κοινωνικό καταμερισμό τής έργασίας και συνεπώς στη διάκριση άρχόντων και άρχομένων.

Πίνακας 4

Σχολικό επίπεδο Σχολική επίδοση μαθητών	Χωρίς τίτλο δημοτικού σχολείου	Μέ άπολυτ. δημοτικού	Δίπλωμα τεχνικής σχολής	Χωρίς άπολυτ. δευτερ/μιας εκπαίδ.	Μέ άπολυτ. δευτερ/μιας εκπαίδ.	Πτυχίο άν/ρας και άνωτάτης σχολής	Σύνολο
Έπίδοση «άριστη» και καλή	4	17	7	1	32	13	74
%	10	13,70	46,66	50	45,71	92,85	27,92
Έπίδοση «μέτρια» και κακή	36	107	8	1	38	1	191
%	90	86,29	53,33	50	54,28	7,14	72,07
ΣΥΝΟΛΟ	40	124	15	2	70	14	265 (+2 χωρίς απάντηση και 7 όρφανά)

ίθυνόντων και διευθυνομένων, άστικής και εργατικής τάξης.

Συμπερασματικά, είναι δυνατό νά υποστηριχθεί ότι τό ελληνικό σχολείο είναι σήμερα ένα καπιταλιστικό σχολείο πού διανύει μία φάση άτολμου έκσυγχρονισμού. Χαρακτηριστικό του στοιχείο είναι ότι επιχειρεί μία βασική ιεράρχηση και διάκριση τών μαθητών με βάση τήν κοινωνική τους προέλευση. Στηρίζεται έπομένως σέ κοινωνικοοικονομικές έπιταγές με πρόθεση τήν άναπαραγωγή και άνανέωση του ύπάρχοντος κοινωνικού σχηματισμού. Μ' αυτόν τόν τρόπο λειτουργεί ως ένα κρατικό όργανο, πού οι έλέγχοντες τόν κοινωνικό καταμερισμό τής εργασίας τό έπισηράτευσαν για τήν εφαρμογή μιās συνειδητής και συγκεκριμένης πολιτικής πού έξυπηρετεί τά συμφέροντα τής άρχουσας τάξης.

Η στατιστική επαλήθευση τών υποθέσεων πού

άναφέρονται στή σχέση τής σχολικής έπιτυχίας με τήν προοπτική για τόν τύπο και τή διάρκεια τών μελλοντικών σπουδών, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ή σχολική επίδοση έπιδρά καθοριστικά όχι μόνο πάνω στις σκοπούμενες σπουδές τών μαθητών αλλά κατ' έπ'εκταση και στο μορφωτικό επίπεδο και, κατά λογική συνέπεια, στο κοινωνικό τους status. Καί σ' αυτό τό σημείο ή έρευνα αυτή έδειξε ότι ή κοινωνική τάξη καθορίζει σημαντικά τό μέλλον τών παιδιών και τήν ένσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο.

Τό τελικό συμπέρασμα τής έρευνας είναι ότι ή πολιτικοίδεολογική έρμηγεία τών κοινωνικών άνισοτήτων στο σχολείο θέτει εύκολα σέ άμφισβήτηση τό θεσμικό ρόλο του σχολείου, τό όποιο λειτουργεί ως ένα κρατικό όργανο πού εκτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες μέσα στή σημερινή ελληνική κοινωνία. ■

Κυκλοφόρησαν άπό τίς έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

Έκδοτικός οίκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Πρ. Κορομηλά 38, τηλ. 264-958 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Προβλήματα

στήν παραγωγή τῆς ἀνθρωπολογικῆς θεωρίας

Ἔνα σημεῖωμα γιά τήν περίπτωση
Maurice Godelier*

τῆς Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου

I.

Στό ἄρθρο τοῦ Γάλλου ἀνθρωπολόγου Maurice Godelier πού ἐμφανίζεται σέ μετάφραση σ' αὐτό τό τεῦχος τοῦ *Πολίτη*, διατυπώνονται οἱ πιά ὀλοκληρωμένες ἴσως δημοσιευμένες ἀπόψεις του σχετικά μέ δύο ιδιαίτερα συζητημένες ἔννοιες: τήν ἔννοια *ἰδεολογία* καί τήν ἔννοια *τάξη*.

Ἦδη ὁμως στόν τίτλο τοῦ ἄρθρου, «Ἐποδομές, κοινωνίες, ἱστορία», προσδιορίζεται ἕνα συγκεκριμένο ἐπίπεδο θεωρητικῆς προσέγγισης ὅπου τό πρόβλημα τίθεται μέ τούς ὅρους τοῦ συγγραφέα: τρεῖς λέξεις προσεκτικά κατανεμημένες σέ δύο στίχους, κόμματα πού ταυτόχρονα χωρίζουν, συνδέουν καί συμπαρατάσσουν, προσεκτικῆ ἐναλλαγή πληθυντικοῦ καί ἐνικοῦ· τρεῖς λέξεις πού ἐφαρμόζουν πάνω στόν ἄξονα τῆς γνωστῆς μαρξικῆς μεταφορᾶς γιά τή βάση καί τό ἐποικοδόμημα (*Grundlage/Überbau* ἢ *Basis/Überbau*) καί δοκιμάζουν τήν ἀντοχή αὐτοῦ τοῦ μεταφορικοῦ σχήματος στήν ἀνθρωπολογική παραλλαγή τοῦ πάλι γιά τή σχέση οἰκονομίας καί κοινωνίας. Τό ἐρώτημα πού λανθάνει στόν τίτλο εἶναι: πόσο μπορεῖ ἡ πληροφορία ἀπό τήν ἀνθρωπολογική καί τήν ἱστορική ἐρευνα τῶν διαφόρων κοινωνικῶν σχηματισμῶν (ἐξοῦ καί ὁ πληθυντικός ὑποδομές, κοινωνίες) νά στηρίξει ἢ νά ἀνατρέψει θεωρητικά σχήματα πού φτιάχθηκαν γιά νά ἐξηγήσουν τήν ἱστορία, τελικά, ἐνός μόνο τμήματος τοῦ κόσμου, καί μάλιστα τοῦ κυρίαρχου;

Αὐτός σίγουρα εἶναι ἕνας τίτλος πού προσκαλεῖ καί προκαλεῖ. Καί, κάτι σπάνιο καί γι' αὐτό διδακτικό, ἕνας τίτλος πού ἀντανακλᾷ μέ συνέπεια τό περιεχόμενο στό ὁποῖο ἐπιτάσσεται. Πιστεύω ὅτι ὁ ἀναγνώστης πού θά ἀνταποκριθεῖ στήν πρόσκληση-πρόκληση τοῦ τίτλου δέν θά αἰσθανθεῖ καθόλου ξεγελασμένος ὅταν θά ἔχει φτάσει στήν κατακλείδα τοῦ ἄρθρου. Καί, κατά ἕναν περίεργο τρόπο πού δέν φαίνεται νά σχετίζεται μέ τό ἄν θά συμφωνήσει ἢ θά διαφωνήσει μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Γκοντελιέ, εἶναι πολύ πιθανό ὅτι θά νιώσει ἐρεθισμένος ἀπό τό πρόβλημα

καί τόν προβληματισμό του. Τό ἄν τελικά αὐτή εἶναι καί ἡ σημασία τοῦ ἄρθρου, ἀπομένει νά ἀποδειχτεῖ.

Θά προσπαθῶ παρακάτω νά ἐξηγήσω τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λειτούργησε αὐτή ἡ πρόσκληση καί πρόκληση γιά μᾶς πού ἐπιλέξαμε αὐτό τό κείμενο. Βιάζομαι ὡστόσο νά δηλώσω ὅτι θεωρῶ πῶς τό κείμενο αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά πιά σημαντικά πού ἐμφανίστηκαν τά τελευταῖα χρόνια στό χώρο τῆς ἀνθρωπολογίας. Γι' αὐτό θά ἐπιχειρήσω νά προσδιορίσω τή σημασία του.

* Μιά σειρά ἀπό μεταφράσεις πρόσφατων ἄρθρων τῶν Τερέ, Μεγιασοῦ, Μπουρντιέ, Ὡζέ καί Ρέ θά ὀλοκληρώσουν – ἀρκετά σύντομα – πιστεύω τό πρῶτο μέρος τῆς ἀνιχνευτικῆς παρουσίας (μέσω μεταφράσεων καί ἄρθρων) τῆς γαλλικῆς μαρξιστικῆς ἀνθρωπολογίας πού ἄρχισε μέ τήν σχολιασμένη μετάφραση τῆς συζήτησης τῶν Λεβί-Στρῶς, Ὡζέ καί Γκοντελιέ (*Πολίτης* 15, 1977), τό ἄρθρο μου «Ἡ ἀνθρωπολογία σέ κρίση» (*Πολίτης*, 30, 1979 καί 31, 1980) καί τήν παρούσα προσπάθεια.

II.

Γιατί λοιπόν αυτό τό συγκεκριμένο κείμενο; Πολύ βασικά, σ' ένα πρώτο επίπεδο, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι η βασική ιδιορρυθμία του άρθρου είναι πώς τό περιεχόμενό του δέν χρειάζεται παρουσίαση. Είναι ένα κείμενο πού κατά κάποιον τρόπο αυτοπαρουσιάζεται, αυτοπροσδιορίζεται και αυτοκριτικάρεται. Και αυτό, αντί να απομονώνει και να αποστασιοποιεί τόν αναγνώστη μετατρέποντάς τον σέ παθητικό αποδέκτη απόψεων, νομίζω ότι, αντίθετα, τόν οδηγεί νά συμμετέχει μέ τήν 'ανάγνωσή' του ως ενεργό υποκείμενο στήν επιχειρηματολογία. Είναι λοιπόν ένα κείμενο προσιτό, χωρίς νά μπορεί όμως κατά κανένα τρόπο νά χαρακτηριστεί γοητευτικό ανάγνωσμα. Γιατί, όπως εύκολα θά διαπιστώσει κανείς, ή γραφή του Γκοντελιέ είναι άκαμπτη – μέ υπερβολική χρήση ερωτηματικών, μέ στρυφνή σύνταξη και μακροσκελείς προτάσεις – και άχαρη, πράγμα στό όποιο συνέβαλε και ή μετάφραση σέ μία αδόκιμη γι' αυτόν τό σκοπό γλώσσα. Θά 'λεγα πώς μοιάζει περισσότερο μέ μάθημα, και μάλιστα μέ φροντιστηριακό μάθημα και όχι μέ από καθέδρας διδασκαλία. Μιά γραφή μ' άλλα λόγια πού δέν συμπαρασύρει μέ τή γλαφυρότητά της (όπως ή γραφή του δάσκαλου του Lévi-Strauss), ένα κείμενο όμως καλεί σέ εγρήγορηση τόν αναγνώστη μέ τήν πρωτοτυπία τών υποθέσεων εργασίας, μέ τόν πλούτο τών παραδειγμάτων· ένα κείμενο πού προκαλεί μέ τήν επικίνδυνη τολμηρότητα τών απαντήσεων ή τών υποθέσεων εργασίας. 'Ας πούμε ακόμη ότι, μολονότι ή αποκρυπτογράφηση του κειμένου προϋποθέτει – ίσως – κάποιες βασικές γνώσεις τόσο στήν ανθρωπολογία όσο – και κυρίως – στό μαρξισμό, τό ίδιο τό κείμενο είναι άπλό (όχι όμως άπλοϊκό) και εκλαϊκευτικό (χωρίς νά γίνεται άγοραίο). Παράλληλα είναι ένα κείμενο δύσκολο (ίσως γιατί δέν είναι τελικό ή τελειωτικό)· κι ώστόσο δέν μπορεί – κι ούτε πρέπει – νά αποκλειστεί στά στενά όρια μιάς συζήτησης μεταξύ 'ειδικών'.

Σ' ένα δεύτερο τώρα επίπεδο διαπιστώνει κανείς ότι ή προσέγγιση του Γκοντελιέ στό συγκεκριμένο θεωρητικό πρόβλημα πού διατυπώνεται κωδικοποιημένα στόν τίτλο, έχει τήν σαφώς περιγραφόμενη και δυναμική μορφή ενός άλγεβρικού συλλογισμού, μολονότι στή θέση τών μαθηματικών συμβόλων βρίσκει κανείς κοινωνικές σχέσεις (όπως λογουχάρη οί παραγωγικές δυνάμεις, οί κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, ή ιδεολογία, οί τάξεις, τό Κράτος). 'Αμέσως μετά, τό κεντρικό πρόβλημα διαλύεται σέ μία σειρά από συγκεκριμένα ερωτήματα πού αναλύονται συστηματικά και καθώς ό προβληματισμός περνά από τό ένα ερώτημα στό άλλο, ανασυντίθεται συνολικά τό πρό-

βλημα. 'Ετσι, στήν πρώτη κιόλας παράγραφο ό αναγνώστης βρίσκει ταξινομημένα τά επίμερους ερωτήματα και μετά, κατά κεφάλαια, τόν σχετικό πρόβληματισμό. Στή θέση λοιπόν μιάς στεγνής ή άοριστολογικής καταγραφής απόψεων, υπάρχει μία διαλεκτική προσέγγιση πού αναπτύσσεται μέσα από άλλεπάλληλα ερωτήματα στή διατύπωση όλο και πιό σύνθετων και προωθημένων υποθέσεων έρευνας. Θά μπορούσε μάλιστα κανείς νά πει ότι είναι ένα κείμενο θέσεων και υποθέσεων, αφού προσπαθεί νά νικήσει 'στά σημεία' και όχι μέ νόκ άουτ. Κυρίως όμως είναι ένα κείμενο τολμηρό γιατί άνοίγεται ταυτόχρονα σέ πολλά μέτωπα μέσα κι έξω από τόν συγκεκριμένο θεωρητικό χώρο όπου κινείται.

'Όλα αυτά συνιστούν, πιστεύω, ένα γόνιμο προβληματισμό. Και τό συγκεκριμένο κείμενο ως 'άνθρωπολογική γραφή' γίνεται ένα καλό παράδειγμα, ένας οδηγός για τό πώς μπορεί κανείς νά αποφεύγει τίσ θεωρητικές (και – γιατί όχι; – τίσ συναισθηματικές) παγίδες πού παραμονεύουν σέ κάθε βήμα όποιον, αφού έπιλέξει άποφασιστικά τούς όρίζοντες στους όποιους θά κινηθεί, θελήσει νά μήν ακολουθήσει τό εύκολο (άλλά δογματικό) μονοπάτι τής όποιου τύπου όρθοδοξίας. 'Ισως γιατί υποψιάζεται ότι οί λύσεις ή οί άπαντήσεις μπορεί νά είναι περισσότερες από μία, ίσως γιατί άμφισβητεί τόν τρόπο μέ τόν όποιο τίθεται τό πρόβλημα. 'Όταν άποφασίσει κανείς νά είναι άνορθόδοξος αρχίζει νά άναρωτιέται: μήπως τό όποιο πρόβλημα μπορεί νά διατυπωθεί κι άλλως;

'Ο Γκοντελιέ λοιπόν διατυπώνει μέ τόν δικό του τρόπο τό πρόβλημα. Και, μετά, προσπαθεί νά σκεφτεί μία λύση (ή, κάποιες λύσεις) εκθέτοντας τίσ σκέψεις του μέ τή μορφή ενός προβληματισμού. Και καθώς δέν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο φαινόμενο (τουλάχιστο στό χώρο τής ανθρωπολογίας) νά μιλά ένας μελετητής μέσα 'άπ' τό έργο του και νά προσδιορίζει ξεκάθαρα μία θεωρητική (πού, θά μπορούσε, σέ τελευταία ανάλυση, νά γίνει και πολιτική) στάση άπέναντι στό αντικείμενο τής έπιστήμης του, τό κείμενο αυτό γίνεται παραδειγματικό, έστω και ως προς αυτό μόνο τόν ό σημείο. 'Από αυτήν τήν άποψη θά τολμούσα νά χαρακτηρίσω τόν Γκοντελιέ παραγωγό ανθρωπολογικής γνώσης μέσα σέ μία ρητά δηλωμένη μαρξιστική προβληματική.

'Ο μαρξιστικής έμπνευσης όρίζοντας του Γκοντελιέ είναι γνωστός. Τόν έχει δηλώσει και έχει αναλύσει τίσ απόψεις του σχετικά ήδη σέ πρώιμες μελέτες του στή δεκαετία του '60, όπως λογουχάρη στή συλλογή κειμένων του πού κυκλοφόρησε τό 1966 μέ τόν τίτλο *Rationalité et irrationalité en économie*. Τό 1973 έχει προχωρήσει ακόμη παραπέρα όταν δημοσιεύοντας μέ μία καινούρια εισαγωγή παλιότερές του μελέτες σέ έναν τόμο βάζει τόν τίτλο-σηματοδότη *Horizon, tra-jets marxistes en anthropologie*. 'Αν, λοιπόν, τό πρόβλημα στό όποιο ξαναγυρίζει σ' αυτό τό άρθρο του 1977 είναι περίπλοκο, αφού στήν ουσία πρόκειται για τή σχέση άνάμεσα σέ βάση (ή ύποδομή) και έποικοδόμημα, τό έγχειρήμά του είναι έξίσου (άν όχι περισσότερο) περίπλοκο, αφού μέσα από μία βασανιστική ανάλυση δεδομένων από τήν πρόσφατη ανθρωπολογική και ιστορική έρευνα, επιχειρεί νά ανατρέ-

ψει την οικονομίστικη 'ανάγνωση' του Μάρξ από πρώιμους και όψιμους επιγόνους. Ξετυλίγοντας λοιπόν άργά αλλά σταθερά τό νήμα της επιχειρηματολογίας του μ'ās αποκαλύπτει την (μαρξιστική) τροχιά της (άνθρωπολογικής) του σκέψης.

Πρόκειται όμως για μία μαρξιστική άνθρωπολογία; (Νά ή πρόκληση). Καί, πώς ανταποκρίνεται ό Γκοντελιέ στό αίτημα για μίαν άλλη, μία ριζικά διαφορετική άνθρωπολογία; (Νά ή πρόσκληση.) Σ' αυτό τό διττό - αλλά στην ουσία ένα - ερώτημα θά συγκεντρώσουμε στή συνέχεια την προσοχή μας επιχειρώντας - πολύ πρόχειρα - νά προσδιορίσουμε τό στίγμα της μαρξιστικής άνθρωπολογίας και την ιδιαιτερότητα της παρουσίας του Γκοντελιέ μέσα σ' αυτήν.

III.

Από την εμφάνισή της (μέ δημοσιεύσεις, μαθήματα και διαλέξεις) στις αρχές της δεκαετίας του '60 ή (γαλλική) μαρξιστική άνθρωπολογία συνδέθηκε, από τή μία μεριά, μέ τό όνομα του Γκοντελιέ και, από την άλλη, μέ τό όνομα του Κλώντ Μεγιασού και, όπως ήταν φυσικό, διαμορφώθηκε σέ μεγάλο βαθμό τόσο από τις πολιτικές θέσεις και την προσωπικότητά τους, όσο και από την ιδιαίτερη ένασχόλησή τους μέ την οικονομική άνθρωπολογία.¹ Λίγο πριν και λίγο μετά, γνωστά όνόματα συνδέθηκαν άμεσα ή έμμεσα μέ αυτού του είδους τόν προβληματισμό πού συστηματικά προσπαθούν νά εισαγάγουν οι δύο αυτοί μελετητές. Λογουχάρη, ό Ζώρζ Μπαλαντιέ γνώρισε στόν (οικονομολόγο) Μεγιασού τά μυστικά της άνθρωπολογίας, ενώ ό Σάρλ Μπετελέμ και ό Κλώντ Λεβί-Στρώς ανέλαβαν μέ τή σειρά νά μνήσουν τόν (φιλόσοφο) Γκοντελιέ. Παράλληλα ή εμφάνιση δύο βασικών μελετών, τό 1964 τό *Anthropologie économique des Gouro de Côte-d'Ivoire* του Μεγιασού και τό 1966 τό *Rationalité et irrationalité...* του Γκοντελιέ, σημάδεψε την έναρξη της δημοσίευσης μίας πυκνής σειράς μελετών των ίδιων, καθώς και άλλων, όπως ό Emmanuel Teray, ό Marc Augé, ό Pierre Bourdieu, ό Michel Izard, ό Georges Dupré, ή C. Coquery-Vidrovich, ό Pierre Bonte, ό Jean Copans, ό Pierre-Philippe Rey και μερικοί άλλοι.

Αυτές οι μελέτες λειτούργησαν σάν άλυσιδωτή αντίδραση και διαμόρφωσαν τόν ιδιόρρυθμο χώρο πού γενικά όνομάζεται μαρξιστική άνθρωπολογία, αλλά δύσκολα θά προσδιοριζόταν ως γαλλική άνθρωπολογική σχολή άκριβώς επειδή ή ποικιλία των θέσεων και των μορφών προβληματικής, ή έντονη και καμιά φορά σέ όξεις τόνους κριτική, οι διαμάχες και οι διαξιφισμοί, οι συμμαχίες και οι παρατάξεις έχουν ήδη δημιουργήσει 'μέτωπα' στό έσωτερικό αυτού του 'στρατοπέδου'. Βέβαια εδώ δέν είναι ό κατάλληλος χώρος για την - έστω και ύποτυπώδη - παρουσίαση

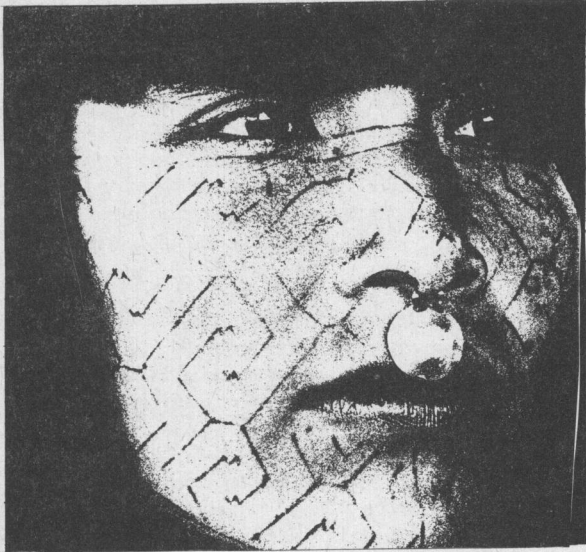
αυτής της άνθρωπολογίας. (Όπως ή άλλως, βρισκόμαστε κάπου στην αρχή). Τό μόνο ένδεχομένως πού θά πρέπει νά σημειωθεί μέ ιδιαίτερη προσοχή είναι ή καταλυτική παρουσία του Λουί Άλτουσέρ και του άλτουσεριανού κύκλου. Είναι βέβαιο, λογουχάρη, ότι από τό 1964-65, πού εμφανίζονται τό *Lire le Capital* και τό *Γιά τόν Μάρξ* του Άλτουσέρ, διαμορφώνονται νέοι όροι για την άνθρωπολογική προβληματική. Στο έξής, οι άνθρωπολόγοι (τουλάχιστον: οι μαρξιστικής κατεύθυνσης άνθρωπολόγοι) θά καθορίζουν τή θέση τους ως προς την άλτουσεριανή (ή 'δομική') 'ανάγνωση' του Μάρξ και του μαρξισμού. Τά μέτωπα λοιπόν στή μαρξιστική άνθρωπολογική θεωρία διαμορφώνονται ως προς τή συμπαραταξη μέ ή τήν αντίθεση (μερική ή: και καθολική) προς τόν Άλτουσέρ.

Όστόσο, αν ήθελε κανείς νά επισημάνει κάποιον κοινό άξονα σ' αυτές τις μελέτες (πέρα, βέβαια, από τό αυτονόητο ότι ξεκινούν έξ όρισμού από έναν κατά βάση μαρξιστικό προβληματισμό), θά μπορούσε νά πει ότι αναμφισβήτητα υπάρχει ένα ερώτημα πού τις διατρέχει όλες. Τό ερώτημα αυτό - διατυπωμένο ως θεωρητικό πρόβλημα ή ένσωματωμένο μέσα σέ μία ανάλυση συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών και καταστάσεων - μπορεί νά πάρει την ακόλουθη μορφή: 'Αν ή ανάλυση και ή κριτική μ'ās δείξουν ότι ό άνθρωπολογικός λόγος (discours) είναι ιδεολογικός και ιδεολογοποιητικός, μέ τί όρους και σέ ποιά μορφή μπορεί αυτός ό λόγος νά μετασχηματιστεί σέ λόγο επιστημονικό; 'Η, άλλως: Ποιά είναι ή δομή του επιστημονικού λόγου πού γενικά όνομάζεται άνθρωπολογία; Τό πρόβλημα προς τό παρόν είναι άνοιχτό - χώρος για περιήγηση ή διερεύνηση, άνάλογα μέ τις προθέσεις και τις διαθέσεις τού καθενός - και εγκαλεί στην ανάπτυξη μ'ās (ή: πολλών) προβληματικής πού θά όργανώσει ένα λόγο πρακτικό-τεχνικό-θεωρητικό, ένα λόγο επιστημονικό για τούς ιστορικά συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Συνοπτικά λοιπόν για όλους αυτούς τούς άνθρωπολόγους (ιδίως από τό 1969 και μετά, όποτε τά διάφορα θεωρητικά σχήματα πού πρότειναν άρχισαν νά δοκιμάζονται στην πραγματικότητα της 'έμπειρικής' έρευνας και των συγκεκριμένων καταστάσεων) ή άνθρωπολογία είναι μία πρακτική: ή συλλογή ύλικού και ή διατύπωση υποθέσεων έργασίας, μία τεχνική: ή μέθοδος ανάλυσης και μία θεωρία πού σχετίζεται διαλεκτικά μέ την πρακτική και μέ την τεχνική.² Από αυτήν την άποψη ή μαρξιστική άνθρωπολογία είναι ένα κομμάτι του ιστορικού ύλισμού, δηλαδή της επιστήμης των κοινωνικών σχηματισμών. Καί μάλιστα είναι εκείνο τό κομμάτι πού άσχολείται ειδικά, από τή μία μεριά, μέ τούς λεγόμενους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς σέ ιστορικές ή σύγχρονες συγκυρίες και, από την άλλη, μέ τά προβλήματα πού δημιουργούνται στό έσωτερικό αυτών των σχηματισμών ή στή συγκυριακή συνάρθωσή τους ή στην άρθωσή τους μέ

1. Βλ. σχετικά τό έργο των J. Kahn και J. Llobera «French Marxist Anthropology: Twenty years after» στό *The Journal of Peasant Studies* 8:1 (1980), 81-100.

2. Άλτουσεριανοί όροι (βλ. λογουχάρη, *Θέσεις*, «Φρόντ και Λακάν», σελ. 17, έκδ. Θεμέλιο, 1977, μετάφρ. Ξεν. Γιαταγάνας).

τόν καπιταλισμό (όπως, λογουχάρη, τό γυναικείο ζήτημα, ή κοινωνική ανισότητα, τό πρόβλημα τής εξουσίας και τής καταπίεσης, ό πόλεμος, ό ρατσισμός, ή πολιτιστική αλλοτρίωση, ή οικονομική εξαθλίωση, ή παιδική εργασία, ή ένδημική πείνα του 'Τρίτου Κόσμου' κ.ά.).

Ειδικά τώρα για τήν παρουσία του Γκοντελιέ σ' αυτόν τό χώρο, άρκει νομίζω, για τίς ανάγκες αυτού του σημειώματος, νά ξεχωρίσουν δύο πράγματα. Τό πρώτο· ό Γκοντελιέ ανήκει σ' εκείνους τούς ανθρωπολόγους πού πιστεύουν ότι ή ανθρωπολογία μπορεί νά προσδιοριστεί ως έπιστήμη μόνο μέσα από τήν κριτική της· μέσα δηλαδή από μιά ρήξη, μιά ριζική αντίπαράθεση στη λογική πού τήν γέννησε και τήν εξέθρεψε ως ιδεολογία. "Αρα δέχεται ότι ό συγκεκριμένος χώρος των κοινωνικών έπιστημών χαρακτηρίζεται από μιάν *έπιστημονική* ανεπάρκεια με *πολιτικές* θάσεις και *πολιτικές* έπιπτώσεις. "Έτσι ή ιδιαιτερότητά του προσδιορίζεται κυρίως από τήν έπίμονη ένασχόληση με τά *θεωρητικά* προβλήματα πού συνεπάγεται ένα άνοιγμα τής ανθρωπολογίας στο μαρξισμό, μετά όμως από τό ξεκαθάρισμα των λογαριασμών με τήν (κλασική) ανθρωπολογία (Γκοντελιέ: 19666, 1973δ). Τό δεύτερο – άμεση συνάρτηση του προηγούμενου – είναι πώς ό Γκοντελιέ ασχολείται (και σ' αυτό είναι ένας από τούς ελάχιστους) με τήν ιστοριοθεωρητική κριτική των *έννοιών* πού χρησιμοποιούνται για τόν έντοπισμό και τήν *ανάλυση κοινωνικών προβλημάτων* (πού είναι, τελικά, τό αντικείμενο τής ανθρωπολογικής έρευνας) και με τόν προσδιορισμό τής *έπιστημολογικής* σχέσης πού ύφίσταται ανάμεσα στις συγκεκριμένες έννοιες και τό περιεχόμενο πού καλούνται (κάθε φορά) νά καλύψουν ή νά εκφράσουν.

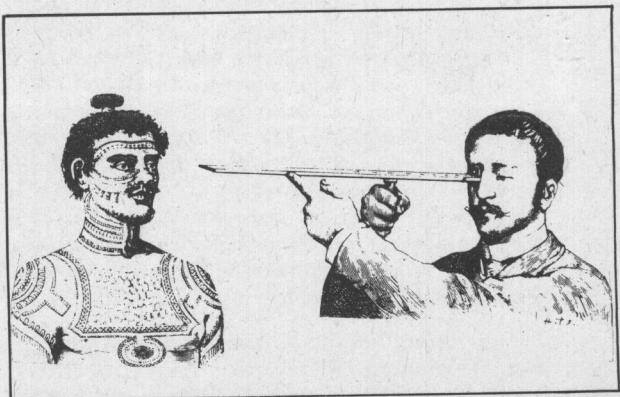
Τό δεύτερο αυτό σημείο γίνεται ιδιαίτερα κρίσιμο, από τή στιγμή πού οι όροι για τή γνώση τής ιστορίας έχουν μεταβληθεί με τήν παρέμβαση τής σύγχρονης ανθρωπολογικής και ιστορικο-αρχαιολογικής έρευνας· (θυμίζω εδώ τήν προσφορά τής σχολής των Annales και του μαρξιστικού της περιγυρου, τήν αγγλοαμερικανική μαρξιστική ιστοριογραφία, τή Νέα

'Αρχαιολογία). Καινούρια δεδομένα λοιπόν, αλλά και καινούρια 'ανάγνωση' και έρμηνεία των δεδομένων τής ως τά τώρα έρευνας, πιέζουν για τή διαμόρφωση ή τήν επεξεργασία των εργαλείων τής ανάλυσης. Τά τσιτάτα και οι επικλήσεις των μαρξιστών προγόνων δέν φαίνεται νά άρκοϋν πιά, άκριβώς επειδή τά δεδομένα θέτουν σέ *δοκιμασία* τήν άντοχή των κληροδοτημένων σχημάτων.

Τά όρια και τά περιθώρια αυτής τής δοκιμασίας σίγουρα έγγράφονται στην προσπάθεια για τήν ανανέωση τής μαρξιστικής σκέψης. Γιατί ό στόχος δέν είναι νά προσαρμοστούν τά δεδομένα στην προκρούστεια λογική των προκατασκευασμένων μοντέλων του χυδαίου μαρξισμού *ούτε*, βέβαια, νά άκυρωθεί ό μαρξισμός μέσω τής έμπειρικής παρουσίας των δεδομένων τής (κλασικής) ανθρωπολογίας, αρχαιολογίας και ιστορίας. (Κάτι πού επιχειρούνταν – και επιχειρείται ακόμη σέ εύρεία κλίμακα – με σχετική εύκολία και προσωρινή έπιτυχία). 'Αντίθετα με αυτά, ό στόχος τής δοκιμασίας είναι νά *ένισχυθεί διαλεκτικά* ό μαρξισμός με τήν παλινδρομική κίνηση από τό άφηρημένο (θεωρία, ύποθέσεις εργασίες) στο συγκεκριμένο (δεδομένα) και πάλι πίσω στο άφηρημένο, ώστε νά *έξηγηθεί ιστορικά* τό συγκεκριμένο, δηλαδή ή *ιστορία*.

Οί μορφές αυτής τής δοκιμασίας του μαρξισμού – πού είναι συνάμα και δοκιμασία τής ανθρωπολογίας – είναι (ή: μπορεί νά είναι) πολλές. Για νά πούμε μόνο μία (από τή σκοπιά του Γκοντελιέ): Τί θεωρητικά ερωτήματα θέτουν τά ανθρωπολογικά και ιστορικά δεδομένα, από τή μιά μεριά, στο μαρξιστικό *σχήμα* για τήν ύποδομή και τό έποικοδόμημα (και, άρα, για τήν άρθρωση παραγωγικών δυνάμεων, κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και ιδεολογίας) και, από τήν άλλη, στη μαρξιστική διάκριση ανάμεσα σέ ταξικές και άταξικές κοινωνίες (και, άρα, στον προβληματισμό για τή διαμόρφωση των τάξεων και του Κράτους);

Νομίζω ότι δέν έχει νόημα νά ξαναγράψει κανείς με άλλα λόγια τή σχετική επιχειρηματολογία του Γκοντελιέ. Ούτε χρειάζεται νά *έξηγηθεί* κάτι δυσνόητο, γιατί τά λέει άρκετά ξεκάθαρα ώστε νά μήν ύπάρχει τέτοιο πρόβλημα. Αυτό πού μπορεί νά γίνει, όμως, είναι νά *δροθετηθεί* ό *πειραματισμός* πού επιχειρεί ό Γκοντελιέ καθώς δοκιμάζει μαρξιστικές έννοιες με στόχο τή δόμηση ενός *ανθρωπολογικού λόγου*. Σ' αυτό λοιπόν θά σταθοϋμε.

IV.

Συνήθως ο Γκοντελιέ, για να υποστηρίξει ότι κατά την ανάλυση των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στις σχέσεις ανάμεσα στην οικονομία και την κοινωνία, επικαλείται την προγονική παρουσία του Μάρξ,

«Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά τη διαδικασία της κοινωνικής, της πολιτικής και της πνευματικής ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους· είναι, αντίστροφα, η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει την συνείδησή τους» (Μάρξ, Συμβολή στην Κριτική της πολιτικής οικονομίας, όπως παρατίθεται στον Γκοντελιέ, 1973 δ: 16),

του Λεβί-Στρως,

«Χωρίς ν' αμφισβητούμε τό αναμφισβήτητο πρωτείο των υποδομών πιστεύουμε ότι ανάμεσα στην πράξη και τις μορφές πρακτικής παρεμβάλλεται πάντα ένας μεσάζοντας, ο οποίος είναι τό έννοιακό σχήμα διαμέσου του οποίου μία ύλη και μία μορφή, από τις οποίες ούτε η μία ούτε η άλλη έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη, ολοκληρώνονται ως [δομές] δηλαδή ως όντα εμπειρικά συνάμα και κατανοητά. Σ' αυτήν ακριβώς τη θεωρία των υπερδομών που τά γενικά της μόνο περιγράμματα χάραξε ο Μάρξ, θά θέλαμε να συμβάλλουμε...» (Lévi-Strauss, "Αγρια Σκέψη",³ όπως παρατίθεται αποσπασματικά στον Γκοντελιέ, 1973 δ:60).

ή, ακόμη του Ρέιμον Φέρθ,

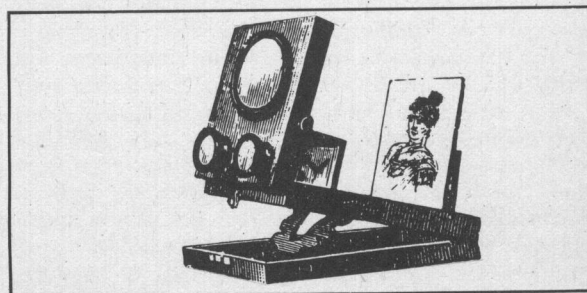
«Αφού πρώτα δημοσίευσα μίαν ανάλυση για την κοινωνική δομή, και πιο συγκεκριμένα για τη δομή της συγγένειας (στό We, the Tikopia, 1936), μετά ανέλυσα την οικονομική δομή της κοινωνίας γιατί οι περισσότερες σχέσεις εκδηλώνονταν περισσότερο όταν κανείς ανέλυε τό οικονομικό τους περιεχόμενο. Πράγματι, η κοινωνική δομή, και ιδιαίτερα η πολιτική δομή εξαρτιόταν ξεκάθαρα από ειδικές οικονομικές σχέσεις που γεννιόνταν από τό σύστημα έλέγχου των πηγών. Και μέ αυτές τις σχέσεις συνδέονταν, μέ τη σειρά τους, οι θρησκευτικές δραστηριότητες και θεσμοί της κοινωνίας...» (R. Firth, Primitive Polynesian Economy, όπως παρατίθεται στον Γκοντελιέ, 1973 δ:15).

Αυτή η τριαδική παρουσία του μαρξισμού, της στρουκτουραλιστικής ανθρωπολογίας και της βρετανικής οικονομικής ανθρωπολογίας βρίσκει τη θέση

της στις περισσότερες μελέτες του Γκοντελιέ. Στο συγκεκριμένο άρθρο όμως, οι (τελετουργικές ή ουσιαστικές) επικλήσεις συρρικνώνονται – σχεδόν εξαφανίζονται – και κεντρικό σημείο του προβληματισμού γίνεται, όπως είπαμε προηγουμένως, τό κλασικό μαρξιστικό πρόβλημα σχετικά μέ τόν χαρακτήρα των ένδοσυστημικών σχέσεων που ανάγεται στή μαρξιστική διάκριση ύποδομής και εποικοδομηματος σύμφωνα μέ τή γνωστή μεταφορά από τήν αρχιτεκτονική.

Τί σημαίνει, ωστόσο, τελικά αυτή η μεταφορά; Γιατί, αν αποφασίσει κανείς να μην ακολουθήσει μίαν έρμηνεία που οδηγεί τή διαλεκτική μέθοδο σε μιά μηχανιστική ντετερμινιστική κυριαρχία του λεγόμενου οικονομικού παράγοντα,⁴ γρήγορα ανακαλύπτει ότι ή ίδια ή μεταφορά ενέχει μίαν έγγενή αδυναμία να περιγράψει ιστορικά τις συγκεκριμένες κοινωνίες και καταστάσεις. Ίσως, βέβαια, είναι μιά χρησιμη μεταφορά αυτή ή ριζική όριζόντια διάκριση ανάμεσα στό οικονομικό 'επίπεδο' και τό 'επίπεδο' των εποικοδομημάτων· ίσως, πάλι, είναι μιά προσωρινά χρησιμη διάκριση για να σκεφτόμαστε ή για να μεταφέρουμε πάνω στό χαρτί τις σκέψεις γύρω από τά κοινωνικά φαινόμενα.⁵ Όταν όμως στραφούμε στή μελέτη μιάς οποιασδήποτε κοινωνίας, τότε ή 'χρησιμότητα' και ή 'αποτελεσματικότητα' της εξαφανίζονται. Η μεταφορά λοιπόν αναπόφευκτα είναι έπαγωγική· «ταξινομεί τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τά σύμβολά τους, και τοποθετεί άλλες (όπως ο Νόμος, ή Τέχνη, ή Θρησκεία, ή 'Ηθική') στό εποικοδομημα και άλλες (όπως ή τεχνολογία, ή οικονομία, οι εφαρμοσμένες τέχνες) στην ύποδομή, ενώ αφήνει άλλες (όπως ή γλώσσα, ή όργάνωση της εργασίας) να επιπλέουν δυστυχείς ανάμεσα».⁶

Δηλαδή: όταν ή μεταφορά δοκιμαστεί ως κυριολεξία, χάνει τήν αποτελεσματικότητά της. Ένώ, από τήν άλλη, όταν παραμένει μεταφορά και έναποθεθεί, σάν κυριολεξία, μηχανικά πάνω στην πραγματικότητα της ιστορίας, καταλήγει σ' έναν οικονομικότεχνικό ντετερμινισμό όπου οικονομία σημαίνει «τεχνικές παραγωγής» και όπου παραγωγικές δυνάμεις ση-

3. Χρησιμοποίη τή μετάφραση της Εύας Καλουριτζή (Παπαζήσης), 1977, σελ. 228.

4. Βλ. J. Llobera «Technoeconomic determinism and the work of Marx in precapitalist societies» *Man* 14:2 (1979), σελ. 250.

5. E.P. Thompson, *Folklore, Anthropology and Social Theory* (A Studies in Labour History pamphlet) 1978, σελ. 18.

6. Thompson, *όπ. παρ.αλ.*

μαίνει «τεχνολογία». Όπου, μ' άλλα λόγια, η ιστορία ταυτίζεται άπλουστευτικά με την επιφανομενική διαδοχή των αλλαγών στο επίπεδο της τεχνολογίας.

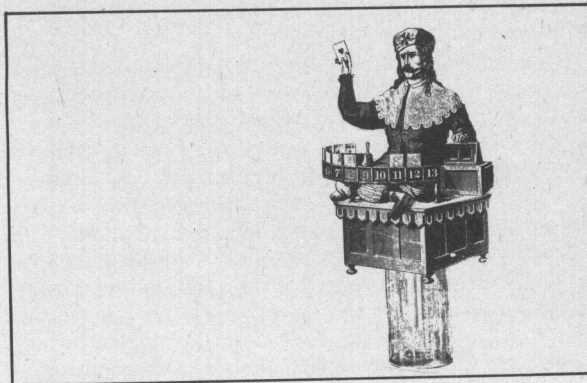
Γιά να ξεφύγει λοιπόν κανείς από αυτήν την τεχνολογική αντίληψη της ιστορίας πρέπει ή να απορρίψει τό σχήμα (όπως, λογουχάρη, ο Τόμσον) ή να καταφύγει σε λεπτεπίλεπτες αναλύσεις του, όπως ο Άλτουσερ. Γιατί αυτός είναι πού, για να κάνει τή διάκριση ανάμεσα σε σχέσεις κυριαρχίας και σχέσεις καθορισμού, επανέφερε σε χρήση τήν έκφραση «καθορισμός σε τελευταία ανάλυση από τήν οικονομία»: ότι δηλαδή ή οικονομική βάση ενός κοινωνικού σχηματισμού πάντοτε καθορίζει τό 'χώρο' εκείνο ό οποίος θά είναι κυρίαρχος και, άρα, ότι ή οικονομία παίζει κεντρικό ρόλο στον καθορισμό της ιεραρχίας στην άρθρωση όλων των άλλων 'επιπέδων' (ή 'χώρων') του συνόλου· ότι τό ένα 'επίπεδο', λοιπόν, καθορίζει τή διάταξη των άλλων και προσδιορίζει ως κυρίαρχο ένα από αυτά.

Παρόμοια με τόν Άλτουσερ ό Γκοντελιέ παίζει σε δυό ταμπλώ, μόνο πού ρίχνει τά χαρτιά του με διαφορετικό τρόπο: τά άλλα επίπεδα έμπεριέχονται στο οικονομικό και τό οικονομικό έμφανίζεται στα άλλα επίπεδα. Τί, όμως, μπορεί να σημαίνει αυτό;

Πρώτ' απ' όλα, σίγουρα σημαίνει ότι τό 'οικονομικό' δέν είναι πάντοτε δοσμένο στο επίπεδο της άπλης παρατήρησης των δεδομένων. Η ανθρωπολογία μās έχει δείξει ότι κοινωνικές σχέσεις, πού στο πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δέν λειτουργούν άμεσα στή διαδικασία της παραγωγής, αντίθετα, στο πλαίσιο μη-καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής και, άρα, ως όροι για τήν αναπαραγωγή της διαδικασίας παραγωγής. Σε προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς λοιπόν, υπάρχουν 'ιεραρχίες' και 'οργανωτικά σχήματα' πού διαφέρουν τελείως από εκείνα πού συναντάμε στον καπιταλισμό.

Αυτή ή διαπίστωση έχει ιδιαίτερη σημασία για τόν ιστορικό ύλισμό. Όμως και από τή σκοπιά της ανθρωπολογίας σημειώνει μία σημαντική τομή: στο έξήτη αντικείμενο της θεωρίας δέν είναι, με τά λόγια του Γκοντελιέ, «ή όρατή ιεραρχία των θεσμών» αλλά «ή άόρατη ιεραρχία των λειτουργιών». Άν, τώρα, εφαρμοσει κανείς αυτήν τήν άποψη στην ανάλυση, λογουχάρη, των δομών της συγγένειας, βρίσκει ότι οι δομές αυτές κυριαρχούν σε όρισμένες κοινωνίες, όχι γιατί οι κοινωνίες αυτές είναι θεσμικά οργανωμένες στή βάση και μέσω της συγγένειας, αλλά επειδή οι δομές της συγγένειας έπιτελούν μία συγκεκριμένη σειρά λειτουργιών.⁷

«Όταν ό Μάρξ έκανε τή διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και έποικοδόμημα και υπέθεσε ότι ή θαύτηρη λογική των κοινωνιών και της ιστορίας τους έξαρτάται, σε τελευταία ανάλυση, από τους μετασχηματισμούς της ύποδομής τους, ίσως για πρώτη φορά έπισήμανε μίαν ιεραρχία λειτουργικών διακρίσεων, χωρίς καθόλου να προκαθορίσει ούτε τή φύση των δομών πού, σε κάθε περίπτωση, αναλαμβάνουν αυτές τις λειτουργίες (συγγένεια, πολιτική, θρησκεία) ούτε τόν αριθμό των λειτουργιών πού μπορεί να αναλάβει μία τέτοια δομή» (Γκοντελιέ, 1973 δ: 81).

Αυτό είναι ένα καίριο σημείο για τόν Γκοντελιέ, και ή συγκεκριμένη 'ανάγνωση' του Μάρξ τόν οδηγεί στο συμπέρασμα πώς πρέπει να προχωρήσουμε πέρα από τή δομική ανάλυση των μορφών πού έχουν οι κοινωνικές σχέσεις (ας πούμε, τήν ανάλυση άλά Λεβί-Στρώς), στις επιπτώσεις πού έχουν οι δομές ή μία στην άλλη κατά τις διάφορες διαδικασίες. Άρα, είναι ή λειτουργία των δομών πού μās επιτρέπει να συλλάβουμε τήν πραγματική σημασία πού έχουν αυτές οι δομές στή συνολική λειτουργία και αναπαραγωγή ενός κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Με άλλα λόγια ό Γκοντελιέ ύποστηρίζει ότι όταν οι σχέσεις συγγένειας λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής δέν τό κάνουν έξω από τήν παραγωγή (κανονίζοντας λογουχάρη τή μορφή των κοινωνικών ομάδων πού συμμετέχουν στην παραγωγή)· τό κάνουν στο έσωτερικό της παραγωγής και εκ των έσω (έξασφαλίζοντας, λογουχάρη, τόν καταμερισμό της 'εργασίας', των μέσων παραγωγής και του προϊόντος).

Η συγγένεια λοιπόν κάτω από όρισμένες περιστάσεις μπορεί να έπιτελέσει μία οικονομική λειτουργία ως σχέσεις παραγωγής και ταυτόχρονα μπορεί να έπιτελεί και μία πολιτική ή: και ιδεολογική λειτουργία.⁸ Σε άλλες πάλι περιπτώσεις τό γεγονός ότι οι σχέσεις συγγένειας λειτουργούν ως κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής έξασφαλίζει στή συγγένεια έναν κυρίαρχο ρόλο, πού από εκεί και πέρα οργανώνει όλην τήν κοινωνική διαδικασία (π.χ. στους ιθαγενείς της Αυστραλίας). Άλλοτε, τέλος, ή λειτουργία της συγγένειας είναι πάνω απ' όλα ιδεολογική (λογουχάρη λειτουργεί ως δικαίκο ή θρησκευτικό έποικοδόμημα) ή πολιτική.⁹ Αυτό όμως απέχει πολύ - ή, καλύτερα, ανήκει σε τελείως διαφορετική συλλογιστική και έπιχειρηματολογία - από τήν άποψη του Durkheim ότι ή θρησκεία, λογουχάρη, ή γενικά τό έποικοδόμημα (les re-

7. P. Bonte «Marxist analyses and Social Anthropology : A Review Article» *Critique of Anthropology* 13-14 (1979), σελ. 145-163.

8. Bonte, όπ. παραπ. σελ. 156.

9. Πρβλ. εδώ και Άλτουσερ *Θέσεις «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους»* όπ. παραπ., σελ. 83, σημ. 8, όπου γράφει «Η οικογένεια πρόδηλα έχει και άλλες λειτουργίες από εκείνες ενός ιδεολογικού μηχανισμού του κράτους. Έπεμβαίνει στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Αποτελεί (ανάλογα με τους τρόπους παραγωγής) παραγωγική μονάδα ή (και) μονάδα κατανάλωσης» (προσθήκη έμφασης).

presentations collectives) ως τέτοιο, είναι πού γεννᾶ τὰ κοινωνικά φαινόμενα.¹⁰

Τό συμπέρασμα αὐτῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία δέν κατέχει πιά προκαθορισμένη θέση καί, ἄρα, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐντοπίζεται *ad hoc* γιά κάθε τρόπο παραγωγῆς (καί βέβαια σέ κάθε κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό)¹¹ ἡ 'οἰκονομία' καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο παρουσιάζεται – συχνά μεταμφιεσμένη – στήν κοινωνική ὀργάνωση.

Ἔτσι ἡ δομική αἰτιότητα γιά τόν Γκοντελιέ ἀφορᾶ τίς διαφορετικές μορφές πού παίρνει ἡ ἐνεργητική παρουσία μιᾶς δομῆς στή λειτουργία ὄλων τῶν ἄλλων δομῶν. Καί αὐτό, βέβαια, δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση μέ τόν φονξιοναλισμό, ὅπου ἡ οἰκονομία συσχετίζεται μέ τή θρησκεία, κι αὐτή μέ τήν κοινωνική ὀργάνωση, κι αὐτή μέ τήν πολιτική ὀργάνωση, κι αὐτή μέ τήν οἰκονομία (ἀλλά Marcel Mauss). Γιατί ὁ Γκοντελιέ δέν δέχεται τήν ἀρχή τῆς ταυτότητας τῶν ἀντιθέτων. Πιστεύει, ἀντίθετα, στήν *ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων* ὅπου

«Οἱ δομές καί λειτουργίες πού συνιστοῦν μιᾶ ἐνότητα δέν μποροῦν κατά κανένα τρόπο νά ἀναχθοῦν ἡ μία στήν ἄλλη» (Γκοντελιέ, 1973δ: 27).

Ἡ ὁλότητα λοιπόν δέν εἶναι οὔτε μία δομή μέ διάφορα ἐπιπεδα, οὔτε ἡ συνάρθρωση διαφόρων δομῶν σ' ἓνα σύνολο. Γιά τόν Γκοντελιέ ἡ ὁλότητα εἶναι μιᾶ ἱεραρχία, μιᾶ συνάρθρωση *λειτουργιῶν*. Καί σ' αὐτήν τήν ἐρμηνεία, ὅπως καί στήν ἀλτουσεριανῆς κατεύθυνσης δομική ἐρμηνεία τῆς ὁλότητας, ὁ ὑλιστικός χαρακτήρας τῆς θεωρίας ἐξασφαλίζεται μέ τήν ἔννοια τοῦ καθορισμοῦ σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν οἰκονομία ἢ τήν οἰκονομική λειτουργία.

Εἶναι, λοιπόν, ἡ ἀνάλυση τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν πού ἔχει δείξει ξεκάθαρα ὅτι ἡ οἰκονομία ὡς *θεομός* (ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ταυτίζεται μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις) σπάνια μπορεῖ νά παίξει στήν κοινωνική ὀργάνωση αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν τόν καθοριστικό ρόλο πού παίξει στίς καπιταλιστικές κοινωνίες. Ὡστόσο ἡ ἴδια αὐτή ἀνάλυση μᾶς δείχνει ὅτι ἡ οἰκονομία ὡς *δομή* ἢ ὡς *λειτουργία* εἶναι ἱστορική κατηγορία. Μέ τή λεπτή (ἀλλά οὐσιαστική) διαφορά ὅτι δέν εἶναι ἡ οἰκονομία πού καθορίζει, σέ τελευταία ἀνάλυση, ποιό τμήμα τοῦ ἐποικοδομήματος θά εἶναι τό κυρίαρχο, ἀλλά εἶναι ἡ *οἰκονομική λειτουργία* μή *οἰκονομικῶν δομῶν* (π.χ. τῆς συγγένειας, τῆς πολιτικῆς, τῆς θρησκείας), *οἱ ὁποῖες λειτουργοῦν ὡς σχέσεις παραγωγῆς*, πού καθορίζει τόν κυριαρχικό τους χαρακτήρα σέ συγκεκριμένες συγκυρίες.

Τό σχῆμα αὐτό πού φτιάχνει μέ ἰδιαίτερη προσοχή ὁ Γκοντελιέ εἶναι ὁ *κάνναβος* ὅπου μετά τοποθετεῖ τίς κεντρικές θεωρίες του γιά τή φύση τῆς *ιδεολογίας* καί γιά τή *δομή* τῆς *ἐξουσίας* σέ σχέση μέ τή γένεση τῶν τάξεων καί τοῦ Κράτους, ἐνισχύοντας πάντα τίς ὑποθέσεις ἐργασίας μέ συγκεκριμένα παραδείγματα ἀναλύσεων.

10. J. Llobera, *ὄπ. παραλ.*, σελ. 255.

11. Πρόκειμένου λ.χ. γιά τήν ἱστορική ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, βλ. τή σημαντική συνέντευξη τοῦ Σ. Ἀσδραχᾶ στήν *Αἴγιη*, 3 καί 56/1979.

V.

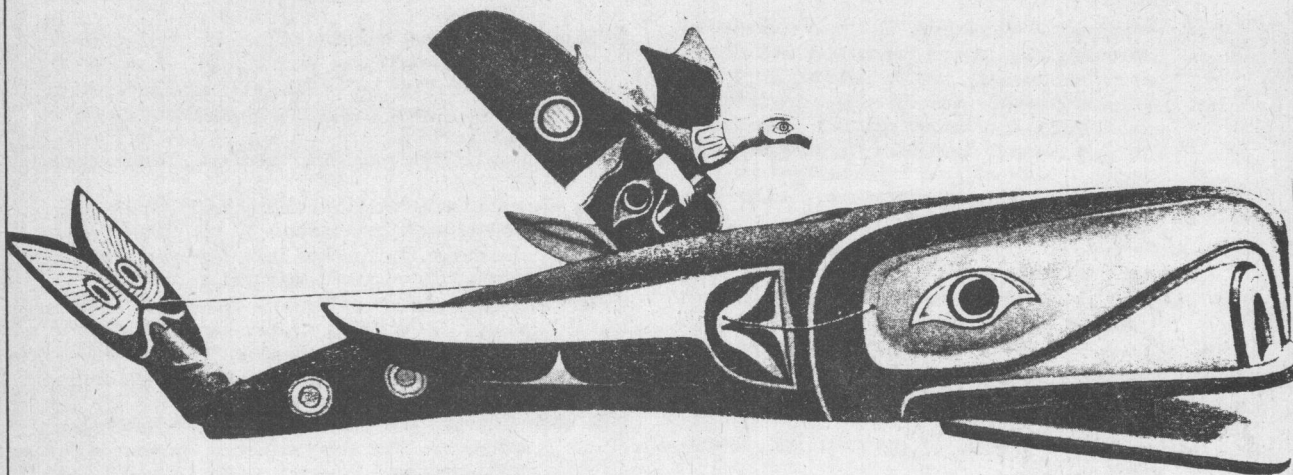
Ἴσως πρὸς τό παρόν εἶναι δύσκολο νά ἐντοπιστεῖ μέ ἀκρίβεια ἡ θεωρητική ἐμβέλεια τῶν θέσεων τοῦ Γκοντελιέ. Ὅμως, πιστεύω, πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ ὡς καταρχὴν θετική. Τουλάχιστον ἐπειδὴ ὑποδεικνύει (ἢ: καί ἀποδεικνύει) ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀνάλυση «πρωτόγονων», «παραδοσιακῶν» ἢ ἱστορικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν θά μᾶς δοθῆσῃ νά προσεγγίσουμε τό μεγάλο πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Γιατί τό πρόβλημα, ὅπως τίθεται μέ τέτοιου εἶδους ἐρεθιστικές προσεγγίσεις, εἶναι ἂν τελικά μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μεγάλες, ἢ: καί μικρές, κοινωνικές ἀλλαγές στή βάση ἐρμηνευτικῶν σχημάτων πού δέν δίνουν ὑποχρεωτικά καί ἀπαραίτητα τήν προτεραιότητα στίς τεχνολογικές ἢ οἰκονομικές ἀλλαγές.

Δέν ξέρω ἂν σ' αὐτήν τήν περίπτωση μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά θέσεις καί ὄχι γιά *ἀναζητήσεις*. Πάντως, ὅσο τουλάχιστον κρατᾶ ἡ ἀνάγνωση, οἱ ὁποῖες ἀντιρρήσεις μας ἐκσφενδονίζονται μέ μαεστρία στό περιθώριο· ὄχι ὅμως γιά νά μείνουν ἐκεῖ ξεχασμένες, ἀλλά νά τροφοδοτηθοῦν καί νά τροφοδοτήσουν τή διαλεκτική προβληματική.

Γι' αυτό θά κλείσω αυτό τό σημείωμα μέ μιά επιφύλαξη (αντίρρηση;). Ἡ επιφύλαξη – διατυπωμένη μέ τόν πιό ἀπλό τρόπο – εἶναι ὅτι ὡστόσο ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος τοῦ Γκοντελιέ δέν ἐπιχειρεῖ νά 'μιλήσει' γιά τόν ἑαυτό του. Γίνεται in abstracto πάνω στό δοκιμαστικό τζαμάκι ἐνός ἀχρόνου καί σέ τελευταία ἀνάλυση ἀνιστορικοῦ μαρξισμοῦ. Γιατί λείπει παντελῶς (ἄς ἐλπίσουμε: πρὸς τό παρόν) ὁ προβληματισμός σχετικά μέ τήν κοινωνική παραγωγή τῆς ἀνθρωπολογίας (αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς ἀνθρωπο-

γίας). Δηλαδή λείπει μιά ἀνάλυση – ἢ, ἔστω, μιά ἀπλή νύξη – γιά τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς ἔννοιες καί τά θεωρητικά πλαίσια μέσα στά ὁποῖα αὐτές ἐμφανίζονται ἢ ἐπαναφέρονται σέ χρήση καί γιά τίς σχέσεις ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς σχέσεις καί τό κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο τῆς ἀνθρωπολογικῆς πρακτικῆς. Αὐτό ὅμως εἶναι κάτι πού λείπει γενικότερα, μολονότι ὁ χώρος τῆς μαρξιστικῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι ἤδη ἓνα πεδίο μάχης ὅπου ἀνταγωνίζονται διάφορες θεωρίες γιά τήν ἐπικράτησή τους. Καί ἡ πάλη ἔχει ἀρχίσει.

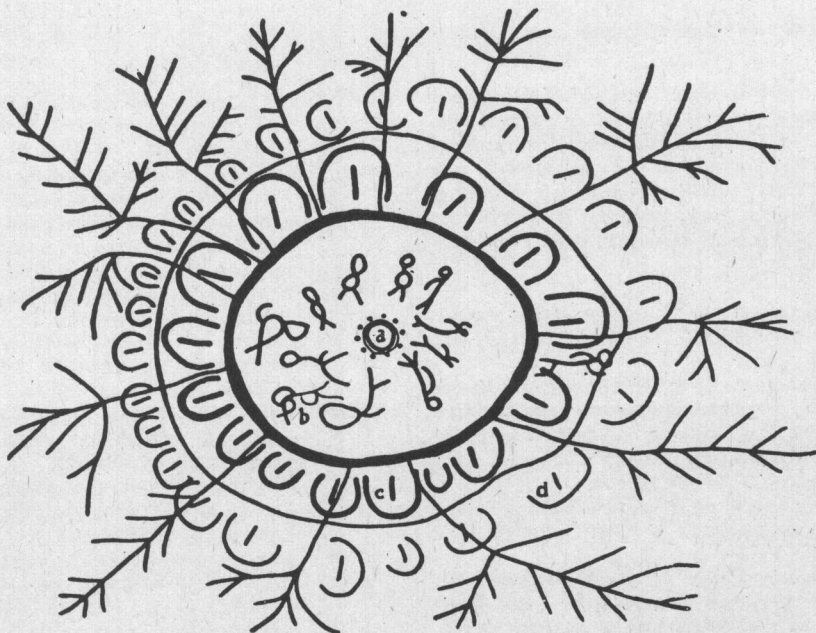
Βιβλιογραφία μελετῶν τοῦ Maurice Godelier

Ἡ βιβλιογραφία αὐτή δέν φιλοδοξεῖ καθόλου νά εἶναι πλήρης, ὅμως – πιστεύω – δίνει μιά εἰκόνα τῆς προσφοράς τοῦ Γκοντελιέ. (Ὑποσημειῶνω ἀκόμη ὅτι κρίθηκε σκόπιμο νά βιβλιογραφηθοῦν μέ τή χρονολογία τῆς πρώτης τους ἐμφάνισης μερικά ἀρθρα πού ἀναδημοσιεύθηκαν στό *Rationalité...* καί – κυρίως – στό *Horizon...* γιά νά δοθεῖ κάποια ἱστορική διάσταση στήν ἐπιστημονική αὐτή παραγωγή).

- 1965α «Objets et méthode de l'anthropologie économique» *L' Homme* V:2, (ἀναδημοσιεύεται στό *Rationalité...*).
- 1965b *Le concept de «mode de production asiatique» et les schèmes marxistes d' evolution des sociétés C.E.R.M.* (δακτυλόγραφο). Ἑλληνική μετάφραση τοῦ Μπάμπη Λυκούδη, Δύο 1972 καί αὐτοτελῶς στίς ἐκδόσεις «Αὔριο».
- 1966α «Système, structure et contradiction dans le "Capital"» *Les Temps Modernes* 246 (ἀναδημ. στό *Horizon...*).
- 1966b *Rationalité et irrationalité en économie*, vols. 1-2 (Maspero) Ἀγγλική μετάφραση τοῦ Brian Pearce μέ νέο πρόλογο τοῦ M. G. (vii-xlii) *Rationality and Irrationality in Economics* (New Left Books) 1972.
- 1967 (μαζί μέ τήν Ariane Deluz) «A propos de deux textes d' anthropologie économique» *L' Homme* VII:3, 78-91.
- 1969 «La pensée de Marx et d' Engels aujourd' hui, et les recherches de demain» *La Pensée* 143, 92-120.
- 1970a *Sur les sociétés précapitalistes* (Editions Sociales). (Ἐκδοση κειμένων τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἑνγκελς μέ ἑκτενή εἰσαγωγή τοῦ M.G.),
- 1970b «Economie marchande, fétichisme, magie et science selon Marx dans "Le Capital"», *La Nouvelle Revue de psychanalyse* ἀρ. 2, εἰδικό τεύχος «Objets du fétichisme», 197-213, (ἀναδημ. στό *Horizon...*).
- 1970γ «Fétichisme, religion et théorie générale de l' idéologie chez Marx», *Annali* (τοῦ Ἰνστιτούτου Giangiacomo Fetrinelli τοῦ Μιλάνου), εἰδικό τεύχος «Ricerche dei presupposti e dei fondamenti del discorso scientifico in Marx», (ἀναδημοσιεύεται στό *Horizon...*).
- 1970δ «"Monnaie du sel" et circulation des marchandises chez les Baruya de Nouvelle-Guinée», *Cahiers Vilfredo Pareto*, ἀρ. 21 Γενεύη (Droz), ἀναδημ. στό *Horizon...* Μιά πιό ἑκτενῆς παραλλαγή τοῦ ἀρθρου ἔχει δημοσιευτεῖ στό *L' Homme* IX:2 (1969), 5-37.).

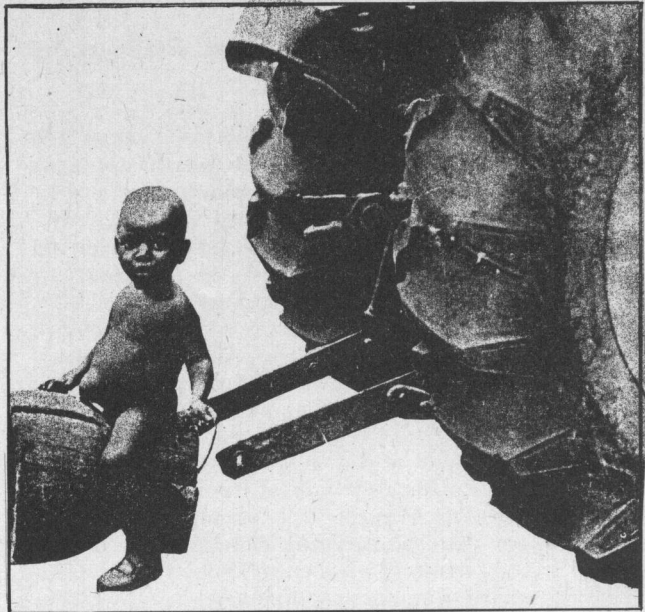
- 1971α «Qu' est-ce que définir une "formation économique et sociale": l'exemple des Incas», *La Pensée* 159, (ἀναδημ. στο *Horizon...*).
- 1971β «Mythe et histoire: réflexions sur les fondements de la pensée sauvage», *Annales* (Μάιος-Αύγ.) ειδικό τεύχος «Structure et Histoire», (ἀναδημ. στο *Horizon...*).
- 1972 «Le visible et l' invisible chez les Baruyas de Nouvelle-Guinée» *Langues et Techniques. Nature et Société. Hommage à André Haudricourt* (Klincksick), (ἀναδημ. στο *Horizon...*).
- 1973α Λήμμα 'tribu' και λήμμα 'Morgan' στην *Encyclopaedia Universalis*, (ἀναδημ. τό πρώτο τμηματικά και τό δεύτερο πλήρες στο *Horizon...*).
- 1973β «Epistemological Comments on the Problems of Comparing Modes of Production and Societies: (Ανακοίνωση στο 9ο Διεθνές Συμπόσιο Ανθρωπολογικών και Έθνολογικών Έπιστημών (ICAES), στο Σικάγο τό 1973. Ένα μῆμα τῆς ανακοίνωσης αποτέλεσε τήν εισαγωγή στο *Horizon...*, ενώ πλήρης δημοσιεύθηκε τό 1979 στο *Toward a Marxist Anthropology* S. Diamond (ed) (Mouton).
- 1973γ «Anthropologie économique» στο *Manuel d' anthropologie* R. Cresswell (ed) (A. Colin, coll 'U').
- 1973δ *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, Paris (Maspero) (Ἡ ἀγγλική μετάφραση τοῦ Robert Brian μέ τόν τίτλο *Perspectives in Marxist Anthropology* (Cambridge Univ. Press, 1977) δέν περιέχει ὅλα τά κεφάλαια τῆς γαλλικῆς ἔκδοσης).
- 1974 *Un domaine contesté: L' anthropologie économique* (Mouton).
- 1975α «Mode of Production, Kinship and Demographic Structures» στο *Marxist Analysis and Social Anthropology*, M. Bloch (ed), London (Malaby).
- 1975β «Toward a Marxist Anthropology of Religion» (Communication), *Dialectical Anthropology* 1, 81-85.
- 1975γ «L' Anthropologie des dieux» *L' Homme* XV:1, 99-102.
- 1975δ «Economie» στο *Eléments d' ethnologie*, R. Cresswell (ed) (A. Colin).
- 1975ε «Τό Σέξ σά βασικό θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς καί κοσμικῆς τάξης στούς Μπαρούγια τῆς Νέας Γουινέας-Μύθος καί πραγματικότητα» στο *Σεξουαλικότητα καί πολιτική: Διεθνές Συνέδριο Σημειωτικῆς καί Ψυχανάλυσης* A. Verdigione (ed) (μετάφρ. Λ. Λυχναρά, Ἀθήνα, Χατζηνικολῆς, 1977).
- 1975ς «Anthropologie, Histoire, Idéologie»: συζητοῦν οἱ Claude Lévi-Strauss, M. Godelier, M. Augé, *L' Homme* XV: 3-4. (Ἑλληνική μετάφραση καί σχόλια Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ὁ Πολίτης 15, 1977).
- 1977 «Infrastructures, sociétés, histoire», *Dialectiques* 21.
- 1978α «Territory and Property in Primitive Societies», *Social Science Information* 17 (3), 399-426 (καί «Territoire et propriété dans quelques sociétés precapitalistes» *La Pensée* (Μάιος) 1979).
- 1978β «The Appropriation of Nature», *Critique of Anthropology* 13-14 (1979), τμήμα τοῦ ἀρθρου πού δημοσιεύθηκε στο *La Pensée*, 198 (1978) 7-50.
- 1979 «On Infrastructures, Societies and History: Reply» *Current Anthropology* 20:1, 108-11.
- 1980 «Aide-Mémoire for a Survey of work and its Representations» (The Wenner-Green Foundation for Anthropological Research, 1981) *Current Anthropology* 21:6, 831-835

‘Υποδομές, ιστορία, κοινωνίες

του Maurice Godellier

μετάφραση-σημειώσεις
Μιράντα Μουλά
Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου

Δέχομαι με ευχαρίστηση την πρόσκληση του περιοδικού *Dialectiques*¹ να εκφράσω τις απόψεις μου σχετικά με δύο βασικά σημεία των κοινωνικών επιστημών: την έννοια *ιδεολογία* και την έννοια *τάξη*. Θα περιοριστώ, από έλλειψη χώρου, στο να διατυπώσω όσο γίνεται πιο σύντομα και πιο καθαρά τα συμπεράσματα στα όποια έχω προσωρινά καταλήξει σχετικά με αυτά τα θέματα*. Θα εξετάσω διαδοχικά τέσσερα προβλήματα:

1. τή διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και εποικοδομήμα·
2. τή σχέση ανάμεσα στον καθοριστικό σε τελευταία ανάλυση ρόλο της οικονομίας και τον κυριαρχικό ρόλο του ενός ή του άλλου εποικοδομήματος·
3. τό «ιδεατό»² κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας και τή διάκριση ιδεολογικού και μή-ιδεολογικού ανάμεσα στις ιδεατές πραγματικότητες· και
4. τόν ρόλο που παίζουν ή βία και ή συναίνεση στη λειτουργία της δύναμης εξουσίας ενός στρώματος, μιας τάξης κλπ: μήπως υπάρχει κάποιο παράδοξο στη «νομιμότητα» της γένεσης τάξεων και Κράτους;

Θά 'θελα να τονίσω, προτού προχωρήσω παραπέρα, πόσο επωφελήθηκα από την – μερική, σίγουρα – εμπειρία που απέκτησα χρησιμοποιώντας τόν τεράστιο πλούτο του καινούριου υλικού που συσσωρεύουν αδιάκοπα ή ανθρωπολογία και ή ιστορία. Στην ιστορία, βέβαια, δέν έχω παρά γνώσεις ερασιτέχνη. Τά διαβάσματά μου σ' αυτόν τόν χώρο στρέφονται κυρίως στα προβλήματα τής διαμόρφωσης του Κράτους και του μετασχηματισμού των ταξικών σχέσεων. Όποσδήποτε θά απογοητεύσω όρισμένους αναγνώστες που θά ήθελαν να δούν με περισσότερη ακρίβεια πώς συνδέονται οι γενικές και αφηρημένες θέσεις μου με τόν πλούτο του ανθρωπολογικού υλικού.

* Σ' αυτό τό άρθρο συνοψίζεται ή ουσία των θέσεων μιας μελέτης που θά κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Gallimard και που θά έχει τόν τίτλο, όπως και τό άρθρο, 'Υποδομές, κοινωνίες, ιστορία.

[1. Τό άρθρο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Dialectiques*, τεύχος 21, φθινόπ. 1977. Τό 1978 κυκλοφόρησαν δύο, τουλάχιστον, μεταφράσεις του στα άγγλικά· ή μία του Rupert Swyers στο *Current Anthropology* (19/4, Δεκ. 1978, 763-768) και ή άλλη του Alan Freeman στο *New Left Review* (112, Νοεμβρ.-Δεκ. 1978, 84-96). Στο άμερικάνικο *Current Anthropology* τό άρθρο, όπως και τά περισσότερα σημαντικά άρθρα που δημοσιεύει τό περιοδικό, συνοδεύεται από κριτικά σχόλια άλλων ανθρωπολόγων στους όποιους στάλθηκε τό κείμενο πριν από τή δημοσίευσή του. Στο επόμενο τεύχος του περιοδικού δημοσιεύεται σύντομη απάντηση του Γκοντελιέ.

Τέλος, τόσο ή άγγλική (*N.L.R.*) όσο και ή άμερικάνικη (*C.A.*) μετάφραση συνοδεύονται από πλήρεις βιβλιογραφικές παραπομπές των μελετών στις όποιες αναφέρεται ό Γκοντελιέ στην ανάλυσή του. Ήπειδή πρόκειται για βιβλιογραφικές σημειώσεις τίς δάλαμε στο τέλος του κειμένου με αλφαβητική σειρά και αφήσαμε να συνοδεύουν τό κείμενο μόνον οι τρεις αρχικές υποσημειώσεις του γαλλικού πρωτοτύπου οι όποιες σημειώνονται με άστερίσκο. Προσθέσαμε όμως κάποια επεξηγηματικά σχόλια που κρίθηκαν σκόπιμα για να κατατοπίσουν πάνω σε ειδικά θέματα (τίς περισσότερες όμως φορές για να υπενθυμίζουν γνωστά πράγματα) ή για να έπισημάνουν κάποιο μεταφραστικό πρόβλημα στον έλληνα αναγνώστη. Αυτό του είδους οι υποσημειώσεις δέν σχετίζονται δομικά με τό κείμενο (πώς θά μπορούσαν άλλωστε;) και άρα μπορούν άνετα να παραλειφθούν στην άνάγνωση. Γι' αυτό κλείνονται μέσα σε άγκύλες και σημειώνονται με άριθμούς. (Οι σημειώσεις με άραβικό άριθμό είναι των μεταφραστριών, με άστερίσκο του Μ.Γ.)

[2. 'Ο όρος 'ιδεατός' επιχειρεί να αποδώσει (μάλλον χλωμά) τόν όρο 'idéal', που και στο γαλλικό κείμενο χρησιμοποιείται μέσα σε εισαγωγικά. Σημειώνουμε ότι ό άγγλος μεταφραστής στο *C.A.* διατηρεί με εύκολία (και για τήν εύκολία του) τόν γαλλικό όρο στο άγγλικό κείμενο.]

1. Για τή διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και έποικοδομήματα

Για ένα μαρξιστή ή διερεύνηση του ιδεολογικού, των όρων σχηματισμού, και μετασχηματισμού του, των επιπτώσεών του στην κίνηση των κοινωνιών θά μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ή διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα σε ύποδομή, έποικοδομήματα και ιδεολογία. Πρέπει να ονομάσει κανείς αυτές τις πραγματικότητες «έπίπεδα-βαθμίδες» ("instances"), όπως κάνει ο Άλτουσερ;³ Πρέπει να τις θεωρήσει ως «έπίπεδα» ("niveaux") της κοινωνικής πραγματικότητας, ως διακρίσεις που ουσιαστικοποιούν, κατά κάποιον τρόπο, την κοινωνική πραγματικότητα, ως θεσμικές κατατημήςεις της ουσίας της; Δέν τό νομίζω. Πιστεύω ότι μία κοινωνία δέν έχει κορυφή ούτε βάση, ούτε επίπεδα στην πραγματικότητα. Και τούτο γιατί ή διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και έποικοδομήματα δέν είναι μία διάκριση θεσμών. Είναι από τήν ίδια της τήν ουσία μία διάκριση λειτουργιών. Τί καλύπτει λοιπόν ή έννοια της ύποδομής;

Ύποδηλώνει τόν συνδυασμό που υπάρχει σε κάθε κοινωνία τριών, τουλάχιστον, συνόλων υλικών και κοινωνικών όρων που επιτρέπουν στά μέλη μίας κοινωνίας να παράγουν και να αναπαράγουν τά υλικά μέσα της κοινωνικής τους ύπαρξης. Αυτά τά σύνολα είναι:

1. Οί οικολογικοί και γεωγραφικοί όροι που καθορίζουν τήν ύπαρξη μίας κοινωνίας και από τούς όποιους ή κοινωνία έξάγει τά υλικά μέσα της ύπαρξης της.
2. Οί παραγωγικές δυνάμεις, δηλαδή τά υλικά και πνευματικά (intellectuels) μέσα που τά μέλη μίας κοινωνίας τά θέτουν σε κίνηση στό έξωτερικό διαφόρων διαδικασιών «έργασίας» για να έπενεργήσουν στή φύση και να έξαγάγουν από αυτήν τά μέσα της ύπαρξης τους, μετασχηματίζοντάς την μέ αυτόν τόν τρόπο σε μία φύση «κοινωνικοποιημένη».
3. Οί κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, δηλαδή οί σχέσεις που, όποιες κι άν είναι, αναλαμβάνουν τή μία ή τήν άλλη, ή και τις τρεις από τις παρακάτω λειτουργίες: α) να καθορίσουν τήν κοινωνική μορφή της πρόσδοσης στις πηγές και του έλέγχου των μέσων παραγωγής· β) να ανακαταλείμουν τήν εργατική δύναμη των μελών της κοινωνίας στις διάφορες διαδικασίες έργασίας οί όποιες παράγουν τήν υλική βάση της κοινωνίας αυτής και να οργανώσουν τή διεξαγωγή των διαφόρων διαδικασιών· γ) να καθορίσουν τήν κοινωνική μορφή της ανακατανομής των προϊόντων της άτομικής ή συλλογικής έργασίας και, μ' αυτόν τόν τρόπο, να καθορίσουν τις μορφές της κυκλοφορίας ή μή κυκλοφορίας αυτών των προϊόντων.

Ας θυμίσουμε ότι αυτό τό όποιο ο Μάρξ άποκαλούσε, μέ τήν αυστηρή έννοια του όρου, οικονομική δομή μίας κοινωνίας είναι μόνον οί κοινωνικές σχέσεις παραγωγής «Die Gesamtheit dieser Produktionsverhältnisse bildet die ökonomische Struktur der Gesellschaft». *Ας θυμίσουμε ακόμη ότι παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής, άν και είναι ξεχω-

ριστές πραγματικότητες, δέν ύπάρχουν ποτέ χωριστά ή μία από τήν άλλη, αλλά πάντοτε συνδυασμένες μέ ειδικό τρόπο. Αυτό που ονομάζεται «τρόπος παραγωγής» ή «κοινωνική μορφή της παραγωγής» είναι οί διάφορες ειδικές μορφές που παίρνουν αυτοί οί συνδυασμοί. *Ας σταθούμε σ' αυτούς τούς όρισμούς που επιζητούν κάποιον σχολιασμό.

Πρώτο σημείο· ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις περιλαμβάνονται και αυτά που ονομάσα «πνευματικά» μέσα έπενεργείας στή φύση. Έννοώ μέ αυτό όλες τις «γνώσεις» που μπορεί να έχει μία κοινωνία για τή φύση καθώς και τό σύνολο των τεχνικών διαδικασιών, των κανόνων κατασκευής εργαλείων, των κανόνων χρησιμοποίησης του σώματος στην έργασία, κτλ.

Διαπιστώνουμε ότι στό κέντρο της πιο υλικής σχέσης του ανθρώπου μέ τήν υλική φύση που τόν περιβάλλει, βρίσκεται ένα πολύπλοκο σύνολο παραστάσεων, ιδεών, σχημάτων, κτλ., που θά τά ονομάσω «ιδεατές» πραγματικότητες και που ή παρουσία τους και ή παρέμβασή τους είναι αναγκαίες για να πραγματοποιηεί μία υλική δραστηριότητα. Σήμερα ή anthropology έχει αναλάβει να καταγράψει αυτές τις ιδεατές πραγματικότητες που έμπεριέχονται στις διάφορες υλικές διαδικασίες των κοινωνιών τις όποιες αναλύει. Είναι ο τεράστιος χώρος της *έθνοεπιστήμης* (ethnoscience),⁴ ή όποια συλλέγει τά ίθαγενή συστή-

** «Τό σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής συνιστά τήν οικονομική δομή της κοινωνίας», Μάρξ Εισαγωγή στό Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας.

[3. Βλ. L. Althusser κυρίως στό *Pour Marx* (Για τόν Μάρξ, μεταφρ. Τάκη Καφετζή, 1978, Γράμματα) και στό *Positions* (Θέσεις, ιδίως τό κεφάλαιο 'Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους', μεταφρ. Ξεν. Γιαταγάνα, 1977 'Θεμέλιο'). Βλ. ακόμη Ν. Πουλαντζά *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*, (1968) 1975 'Θεμέλιο'.]

[4. *Έθνοεπιστήμη*: κλάδος της έθνολογίας (άνθρωπολογίας) που μελετά τις συστηματικές γνώσεις που έχει διαμορφώσει κάθε κοινωνία για τή φύση και τήν κοινωνική ζωή και συγκρίνει αυτές τις γνώσεις μέ τις ισομορφικά ανάλογες γνώσεις που στή δυτική κοινωνία συνιστούν τις διάφορες επιστήμες. Έτσι λόγουχάρη αντικείμενο έρευνας μπορεί να είναι ή δομή, ή λειτουργία και ή κοινωνική σημανση μίας 'ίθαγενοῦς' ταξινομήσης των φυτών ή των ζώων (έθνοβοτανική ή έθνοζωολογία κτλ.).

Στόν χώρο των ταξινομήσεων ή έθνοεπιστήμη έχει ήδη πραγματοποιήσει έξαιρετικά ενδιαφέρουσες και πρωτότυπες αναλύσεις. Αυτό του είδους ή έρευνα δοήθησε να καταδειχθεί συστηματικά ο πλοῦτος, ή ποικιλία και, σε τελευταία ανάλυση, ή λογική της διάνοησης των 'άλλων' (των λεγόμενων μή δυτικών) κοινωνιών και, βέβαια, συνετέλεσε στην αποκάλυψη του μύθου της μοναδικότητας και της ρατσιστικής ύπεροχής της δυτικής επιστημονικής διάνοησης, ενός μύθου έγγενοῦς στις έθνοκεντρικές ιδεολογικές προδιαγραφές της δυτικής επιστήμης. *Όστόσο πρέπει να πούμε ότι οί ανθρωπολόγοι δέν αισθάνονται ιδιαίτερα ήσυχοι όταν και έφόσον σ' αυτήν τήν κατά βάση συγκριτική ανθρωπολογική ανάλυση ή δυτική επιστήμη και οί ταξινομήσεις της δέν τίθενται εν άμφιβόλω ως κυρίαρχος λόγος. Κι αυτό, γιατί μία μηχανιστική και τεχνοκρατική έξέλιξη της έθνοεπιστήμης (που συχνά ονομάζεται και *έθνοσημειωτική*) αποδέχεται (ή: και προβάλλει) τή δυτική επιστήμη ως μέτρο για τήν έπάρκεια του 'ίθαγενοῦς' λόγου.]

ματα ταξινόμησης τών φυτών, τών ζώων, τού εδάφους, τού κλίματος, τούς κανόνες κατασκευής εργαλείων κτλ. Είναι επίσης τό αντίκειμενο μελετών γιά τίς τεχνικές καί τίς ἐπιστήμες ἀπό τή γλώσσα ὅπως ὁ Joseph Needham γιά τήν Κίνα ἢ ὁ André Haudricourt.

Αὐτές τίς ἰδεατές πραγματικότητες τίς βρίσκουμε πρῶτ' ἀπ' ὅλα στόν λόγο (discours) τών πληθυσμῶν καί τών κοινωνικῶν ομάδων πού τίς χρησιμοποιοῦν. Ὑφίστανται λοιπόν ὡς γλωσσικές πραγματικότητες, ὡς γεγονότα ἀναπόσπαστα ἀπό τή γλώσσα καί τή σκέψη καί, ἀκριβῶς γι' αὐτό, μποροῦν νά κοινοποιηθοῦν στό κοινωνικό σῶμα καί νά μεταδοθοῦν ἀπό γενιά σέ γενιά.

Ἀπό δῶ καί πέρα ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ὑποδομή, ἐποικοδομήματα καί ἰδεολογικό ἐμφανίζεται ὡς διάκριση λειτουργιῶν καί ὄχι θεσμῶν, γιατί εἶδαμε λίγο πιά πάνω ὅτι σκέψη καί γλώσσα μποροῦν νά λειτουργοῦν ὡς συνιστώσες τῆς ὑποδομῆς, καί, στήν προκειμένη περίπτωση, ὡς συνιστώσες τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ διάκριση ἐπομένως δέν εἶναι διάκριση ἀνάμεσα στό ὕλικό καί τό ἄυλο, γιατί δέν πιστεύω καθόλου ὅτι ἡ σκέψη εἶναι λιγότερο ὕλική ἀπό τό ὑπόλοιπο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Κι οὔτε βέβαια εἶναι διάκριση ἀνάμεσα στό αἰσθητό καί τό μή αἰσθητό. Εἶναι μιά διάκριση πού ἀφορᾷ τή θέση τους στό ἐσωτερικό τῶν δραστηριοτήτων πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Δεύτερο σημεῖο στό ὁποῖο θέλω νά σταθῶ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς *διαδικασίας ἐργασίας*. Πρῶτα πρῶτα πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἔννοια «ἐργασία» δέν ὑπάρχει σέ ὅλες τίς κοινωνίες. Στά ἀρχαῖα ἑλληνικά ὑπάρχουν δύο ρήματα, *ποιεῖν* καί *πράττειν*, πού δέν σημαίνουν ἐργάζομαι ἀλλά κατασκευάζω (φτιάχνω) καί δρῶ (κάνω). Στά λατινικά ἡ λέξη *labor* δηλώνει κάθε ἐπίπονη δραστηριότητα, ὅπως ὁ ὅρος *πόνος* στά ἑλληνικά, καί ἡ λέξη *negotium* μιά δραστηριότητα πού παρεμβάλλεται ἢ πού ἀντιθαίνει στό *otium*, τή σχόλη (*loisir*), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό χαρακτηριστικό τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου καί τόν ὄρο γιά τίς πολιτικές καί πολιτιστικές δραστηριότητες. Ἐπιπλέον, εἶναι ἐξαιρετικά σπάνιο ἡ λέξη ἐργασία, ἐφόσον ὑπάρχει, νά συνδηλώνει καί νά ἐμπεριέχει τήν ἰδέα ἑνός «μετασχηματισμοῦ» τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλες αὐτές οἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν μέρος τῆς διαδικασίας ἐργασίας καί συμπληρώνονται ἀπό ἄλλες πού νομιμοποιοῦν τήν παρουσία ἢ τήν ἀπουσία μέσα σέ μιά διαδικασία ἐργασίας μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς ομάδας. Παραστάσεις λογουχάρη οἱ ὁποῖες δικαιῶνουν τό γεγονός ὅτι εἶναι οἱ γυναῖκες πού συγκεντρώνουν τά πρωτογενή προϊόντα καί πού μεταφέρουν τά ξύλα γιά τή φωτιά καί οἱ ὁποῖες ταυτόχρονα παριστάνουν τίς συγκεκριμένες δραστηριότητες ὡς ἀναξιοπρεπεῖς γιά τόν ἄντρα γιά τόν ὁποῖο φυλάγονται (νόμο, θά λέγαμε) οἱ δραστηριότητες οἱ πιά εὐγενεῖς, ὅπως τό κυνήγι, ὁ πόλεμος, ἡ κυριότητα τῶν τελετουργιῶν. Ὡστόσο προσεγγίζοντας αὐτόν τόν χώρο προσεγγίζουμε στήν οὐσία τά σημεῖα ἐπαφῆς, δια-

Αὐστραλός κυνηγός τῆς φυλῆς Βαλμαγκέν.

σύνδεσης, ἀνάμεσα σέ σχέσεις παραγωγῆς καί σέ καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Πρέπει τώρα νά σταθοῦμε στήν ἀνάλυση τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Τό βασικό ἐδῶ εἶναι νά ἐπισημάνουμε καί νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι, ἀνάλογα μέ τίς κοινωνίες καί τίς ἱστορικές ἐποχές, οἱ σχέσεις παραγωγῆς δέν κατέχουν τίς ἴδιες θέσεις, δέν ἐπενδύονται τίς ἴδιες μορφές καί, κατά συνέπεια, δέν ἔχουν τίς ἴδιες ἐπιπτώσεις στήν κίνηση τῶν κοινωνιῶν. Θά δώσω δύο παραδείγματα αὐτοῦ πού θά μπορούσε κανεῖς νά ὀνομάσει τοπική (*torique*)⁵ τοῦ οικονομικοῦ, δηλαδή συγκριτική τοπολογία τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Στίς κοινωνίες κυνηγῶν-καρποσυλλογῶν, ὅπως εἶναι οἱ κοινωνίες τῶν αὐστραλῶν ἰθαγενῶν, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ κοινωνικές σχέσεις οἱ ὁποῖες ἐλέγχουν τίς περιοχές κυνηγιῶν καί καρποσυλλογῆς καί οἱ ὁποῖες ὀργανώνουν τή σύνθεση τῶν ομάδων πού κυνηγοῦν καί συλλέγουν καί τήν κατανομή τοῦ προϊόντος τους, εἶναι οἱ σχέσεις συγγενείας, δηλαδή σχέσεις καταγωγῆς ἐξ αἵματος (*filiation*), ἐπιγαμίας (*alliance*) καί διαμονῆς (*résidence*). Γιά νά εἶμαστε ἀκριβέστεροι, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ὅρος - *ἀφηρημένος*, κατά κάποιον τρόπο - γιά τήν ἰδιοποίηση τῆς φύσης εἶναι τό νά ἀνήκεις σέ μιά ομάδα καταγωγῆς (*descendance*) ἢ ὁποῖα κληροδοτεῖ ἀπό γενιά σέ γενιά δικαιώματα «κοινοτικά» ἀλλά «ὄχι ἀποκλειστικά» στίς πρωτογενεῖς πηγές τῶν διαφορῶν περιοχῶν. Ὡστόσο στήν καθημερινή διαδικασία *συγκεκριμένης*, ἄμεσης ἰδιοποίησης τῆς φύσης,

[5. *la torique*: ἀλτουσεριανός ὅρος (βλ. ἀναλυτικά Ἄλτουσέρ *Θέσεις*, ὅπ. παραλ., σελ. 76.)

διαπιστώνουμε ότι είναι οι σχέσεις *έπιγαμίας* που συνιστούν το πλαίσιο για τη συνεργασία στο κνήγι, στη συλλογή και στην ανακατανομή των προϊόντων. Θά 'πρεπε να προχωρήσουμε ακόμη παραπέρα, γιατί στην πραγματικότητα μιά αυστραλιανή ομάδα με ρευστή οργάνωση,⁶ δηλαδή ή μονάδα άμεσης και καθημερινής ιδιοποίησης της φύσης, είχε σύνθετη δομή. Γύρω από έναν πυρήνα άντρων που κατάγονται από κοινούς προγόνους, σε πατρογραμμική καταγωγή και που είναι κληρονόμοι δικαιωμάτων πάνω σε μιά περιοχή, υπάρχουν σύμμαχοι, δηλαδή αντιπρόσωποι των ομάδων που έχουν δώσει ή έχουν πάρει γυναίκες σε προηγούμενες γενιές. Μέ αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται ή δυνατότητα να χρησιμοποιούν, σε περίπτωση ανάγκης, περισσότερες περιοχές. Το σύστημα λοιπόν χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη πηγών που τις κατέχουν από κοινού ομάδες συγγενικές, οι οποίες ωστόσο δεν έχουν την αποκλειστική ιδιοκτησία τους, γιατί σε ορισμένες κρίσιμες περιστάσεις μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν συμμαχικές ομάδες.

Έδω άγγίζουμε ένα πολύ βασικό σημείο: τή σχέση ανάμεσα στή φύση των παραγωγικών δυνάμεων και στή φύση των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. Γιατί, καταβάθος, στο σύστημα τής από κοινού και ωστόσο μη αποκλειστικής ιδιοκτησίας των πηγών δεν ανακαλύπτουμε μόνον ότι τό άτομο δεν μπορεί να αναπαρχθεί μόνο του αλλά κατά ομάδες, ανακαλύπτουμε ακόμη ότι και οι ομάδες δεν μπορούν να αναπαρχθούν μόνες τους αλλά κατά σύνολα. Έδω βρίσκεται τό σημείο έπαφής ανάμεσα στίς παραγωγικές δυνάμεις και τίς κοινωνικές μορφές των σχέσεων παραγωγής. Θά ξαναγυρίσουμε σ' αυτό τό σημείο παρακάτω, ωστόσο τό συμπέρασμα που ήδη επιβάλλεται είναι ότι στή συγκεκριμένη περίπτωση οι σχέσεις συγγενείας λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής, και μάλιστα εκ των έσω. Η διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και έποικοδομήματα δεν είναι μιά διάκριση ανάμεσα σε θεσμούς· είναι αντίθετα μιά διάκριση λειτουργιών στο έσωτερικό του ίδιου θεσμού.

Γκουρό: έργαλειο.

Δεύτερο παράδειγμα, και έδω θά ακολουθήσω τίς αναλύσεις των Frankfort, Oppenheim, Adams κτλ. σχετικά με τήν οργάνωση των Σουμερίων. Φαίνεται ότι στίς πόλεις-κράτη τής Μεσοποταμίας ή γή παρουσιαζόταν έξαρχης ως ιδιοκτησία κάποιου θεού, του θεού που ο ναός του ύψωνόταν στο κέντρο τής πόλης. Η οικονομία λειτουργούσε ως ένα τεράστιο συγκεντρωτικό σύστημα όπου οι κοινότητες τής πόλης και τής γειτονικής ύπαιθρου ήταν κάτω από τήν έξουσία των ιερέων του θεού κυρίου του έδάφους, στους οποίους και όφειλαν ένα μέρος τής εργασίας τους και των προϊόντων τους. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι έδω οι θρησκευτικές σχέσεις είναι αυτές που αναλαμβάνουν εκ των έσω τίς λειτουργίες των σχέσεων παραγωγής. Αντίθετα, τό παράδειγμα μιάς ελληνικής πόλης-κράτους θά έδειχνε ότι ο έλεύθερος πολίτης, έπειδή ανήκε εκ γενετής σε μιά πόλη, είχε ιδιωτικά και δημόσια δικαιώματα πάνω στή γή τής. Σ' αυτήν τήν περίπτωση, ή πολιτική - με τήν αρχαία ελληνική σημασία τής λέξης - λειτουργούσε εκ των έσω ως σχέση παραγωγής.

Προτού βγάλουμε γενικότερα συμπεράσματα από αυτήν τήν ανάλυση, θά ήθελα να ξαναγυρίσω σ' ένα καιρίο σημείο, που είναι πηγή μεγάλης σύγχυσης για τούς μαρξιστές: στή διάκριση ανάμεσα σε διαδικασία εργασίας και διαδικασία παραγωγής. Ορισμένοι άνθρωπολόγοι, όπως ο Terray και ο Rey, έχουν όνομασει «τρόπο παραγωγής» διάφορες μορφές τής διαδικασίας εργασίας τίς οποίες ανακάλυπταν στή περιγραφή μιάς κοινωνίας, στή συγκεκριμένη περίπτωση στή περιγραφή που έκανε ο Meillassoux για τίς μορφές κνηγιού, γεωργίας και τεχνικής (artisanat) στους Γκουρό τής Άκτής του Έλεφαντοστό.⁷ Από και προέρχονται κνηγητικοί, γεωργικοί, κτηνοτροφικοί κτλ. τρόποι παραγωγής. Όμως έτσι συγχέονται μορφές καταμερισμού τής εργασίας και τρόποι παραγωγής. Ωστόσο μπορεί κανείς στο πλαίσιο των ίδιων σχέσεων παραγωγής, να ασχολείται με τή γεωργία συνδυασμένη με τήν κτηνοτροφία και τήν βιοτεχνία. χωρίς αυτό να συνεπάγεται τήν ύπαρξη διαφόρων τρόπων παραγωγής των οποίων τήν άρθρωση χρειάζεται να βρούμε στή συνέχεια. Άκριβώς σ' αυτό τό σημείο στρεφόμαστε στή έννοια του «οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού». Στήν πραγματικότητα, αυτό που προσδιορίζει ουσιαστικά έναν τρόπο παρα-

[6. Μέ αυτήν τήν περίφραση αποδίνεται ο άνθρωπολογικός όρος *bande*.]

[7. Πληθυσμός στήν περιοχή Μπαουλέ τής Άκτής του Έλεφαντοστό που περιλαμβάνει κάπου 40 φυλές και περίπου 100.000 άτομα (1958). Ο πληθυσμός άσχολούνταν με τό κνήγι, τίς καλλιέργειες και τήν κτηνοτροφία, ενώ σήμερα ή γεωργική τους παραγωγή κατευθύνεται από τήν αγορά, γεγονός που επέφερε σημαντικές μεταβολές στήν κοινωνική τους οργάνωση. Τους Γκουρό μελέτησε ο Κλώντ Μεγιάσου που έγραψε, εκτός από διάφορες μικρές μελέτες, και μιά θαυμάσια μονογραφία με τίτλο *Anthropologie économique des Gouro de Côte-d'Ivoire* (Mouton) τό 1964. Επίσης με τήν κοινωνική οργάνωση των Γκουρό και τήν επανανάυση του έθνογραφικού υλικού του Μεγιάσου άσχολήθηκε και ο Έμανουέλ Τερέ στο *L'Anthropologie devant les sociétés primitives* (Maspero) 1969.

Σουμέριοι: «'Ο τά πάνθ' ὄρων θεός», από προδιναστική σφραγίδα της Ουρούκ (τέλος 4ης χιλιετίας).

Αίγυπτος: «'Αγροτικές εργασίες», από τόν τάφο του Μέννα στις Θήβες (μέσα 2ης χιλιετίας).

γωγής είναι οι διαφορετικές μορφές ιδιοποίησης των πηγών, των μέσων παραγωγής και του προϊόντος. Επομένως, μπορεί να υπάρχουν διάφορες μορφές διαδικασίας εργασίας όπως και διάφορες μορφές συνεργασίας κατά την εργασία οι οποίες συνδυάζονται στη βάση των ίδιων μορφών ιδιοκτησίας. Φαντάζεται κανείς τώρα όλα όσα θα μπορούσε να συναγάγει ή σκέψη από μιάν εξονυχιστική ανάλυση του τεράστιου ανθρωπολογικού και ιστορικού υλικού. Βλέπει όμως ακόμη ότι δεν έχει κλείσει ή συζήτηση σχετικά με τις αφηρημένες έννοιες, όπως λ.χ. η έννοια «παραγωγική δύναμη», και ότι υπάρχουν τεράστιες σκοτεινές περιοχές στο εσωτερικό αυτών των εννοιών που μόνο μιά θεωρητική ανάλυση θα μπορούσει να τις αποκαλύψει.

Όσο πιο γενικότερο συμπέρασμα που μπορούμε από τώρα να συναγάγουμε είναι τουτό: η διάκριση ανάμεσα σε υποδομή και εποικοδομήματα δεν είναι μιά διάκριση θεσμών ή επιπέδων αλλά μιά διάκριση λειτουργιών. Μόνο σε ὀρισμένες κοινωνίες, ιδιαίτερα στην καπιταλιστική, αυτή η διάκριση των λειτουργιών επικαλύπτει ταυτόχρονα και μια διάκριση θεσμών. Αυτή είναι ἄλλωστε, κατά την ἄποψή μου, η πραγματική αἰτία της «ἐπιστημολογικής τομής»⁸ που ἐπετέλεσε τό ἔργο του Μάρξ, τομής που οι πρωταρχικές της αἰτίες βρισκόνταν ὄχι μέσα στή σκέψη του Μάρξ, ἀλλά μέσα στήν πραγματικότητα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ὁ ὁποῖος γιά πρώτη φορά δέκρινε ὡς ξεχωριστούς θεσμούς τό οικονομικό, τό πολιτικό, τό θρησκευτικό, τή συγγένεια, τή τέχνη κτλ.

Βλέπουμε λοιπόν νά ἀνοίγεται μπροστά μας ἕνα ἀπέραντο πεδίο που πρέπει νά τό ξεχρῶσουμε, δηλαδή νά διερευνήσουμε τούς λόγους και τίς συνθήκες που ἐπέφεραν μέσα στήν ἱστορία τίς μετατοπίσεις καί, κατά συνέπεια, τίς μεταμορφώσεις τῶν σχέσεων παραγωγής. Γιά νά προσεγγίσουμε αὐτήν τήν ἔρευνα πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἰδέα ὅτι μπορούμε νά συναγάγουμε ἀπό ὁποιαδήποτε ἀφηρημένη θεωρητική σκέψη τή θέση καί τή μορφή του οικονομικού στοιχείου στή μιά ἢ τήν ἄλλη κοινωνία. Χρειάζεται, κι αὐτό ἰσχύει τόσο γιά ἕναν μαρξιστή ὅσο καί γιά ὁποιοδήποτε, νά δοῦμε τά πράγματα ἀπό κοντά. Ὁ

μαρξισμός ἀσφαλῶς δέν εἶναι μιά παραλλαγή του ἐμπειρισμοῦ, εἶναι ὅμως σίγουρα ἡ θεωρητική προσέγγιση που θά ὀφείλε νά ὑποβάλλεται ὅσο γίνεται πιό ὀλοκληρωτικά στή συγκεκριμένη ποικιλία τῆς ἐμπειρίας.

Σ' αὐτήν τήν ἔρευνα ἕνας μαρξιστής δέν εἶναι ὀλόγελα ὀσπλος. Τό ἔργο του Μάρξ του προτείνει τήν ὑπόθεση κάποιας «ἀνταπόκρισης» ἀνάμεσα στή φύση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί στή φύση τῶν σχέσεων παραγωγής. Φύση σημαίνει ἐδῶ: τόπος, μορφή καί ἀποτέλεσμα. Ὅσο δέν θά ἀποκρύψω ὅτι δέν εἶναι εὐκόλο νά χειριστεί κανείς αὐτήν τήν ὑπόθεση – καί αὐτό γιά πολλαπλούς λόγους. Ὁ ὄρος «ἀνταπόκριση» δέν εἶναι σαφής. Δείχνει μιά σχέση αἰτιότητας, μιά σχέση συμβατότητας; Ἐπιπλέον, μᾶς λείπουν γιά νά προχωρήσουμε σοβαρές ἀναλύσεις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς ἐξέλιξής τους. Μόνον αὐτή ἡ ἀνάλυση θά ἐπιτρέψει νά ξεπεράσουμε τό στάδιο ὅπου βρισκόμαστε, στάδιο ὅπου ἐπανάλαμβάνεται πῶς, ἂν εἶναι εὐκόλο νά δοῦμε αὐτό τό ὅποιο ὀ συγκεκριμένες παραγωγικές δυνάμεις ἀπαγορεύουν νά γίνει, εἶναι ὡστόσο ἀδύνατο νά δοῦμε καθαρά αὐτό που ἐπιτρέπουν καί ἀκόμη λιγότερο αὐτό που ἐπιβάλλουν. Παρόλο που ἀποκλείεται νά μπορέσουμε νά συναγάγουμε κοινωνικές μορφές ἀπό τίς παραγωγικές δυνάμεις, θά πρέπει παρ' ὄλ' αὐτά νά γνωρίζουμε τόσο τά ὄρια του πεδίου δυνατοτήτων που προσφέρουν αὐτές ὀ παραγωγικές δυνάμεις ὅσο καί τούς μηχανισμούς ἐπιλογῆς μᾶς ἀπό τίς δυνατότητες που ἐπιφέρουν. Θά ξαναγυρίσουμε σ' αὐτά τά προβλήματα στό τέλος τῆς ἐπόμενης ἐνόητας ὅπου θά

Γουινός: Κορίτσια «προσφέρουν» ἐργασία στό ἄλμα του καφέ ἐνός ἄρχοντα.

[8. Ἀλτουσεριανός ὄρος δανεισμένος ἀπό τόν Μπασελάφ. Δηλώνει τή μετατροπή μᾶς προεπιστημονικής προβληματικής σέ ἐπιστημονική, δηλαδή τή θεμελίωση μᾶς ἐπιστήμης].

προσπαθήσουμε, ξεκινώντας από την ανάλυση της έννοιας «ύποδομή» που κάναμε, να εξετάσουμε τη διένεξη που αντιθέτει μαρξιστές και μη μαρξιστές (καθώς και τους μαρξιστές μεταξύ τους) σχετικά με τις βάσεις της κυριαρχίας σε οποιαδήποτε κοινωνία αυτού που οι μαρξιστές θεωρούν ως έποικοδομήματα και που μπορεί να είναι ή συγγένεια σε ορισμένες πρωτόγονες κοινωνίες, τό πολιτικό – θρησκευτικό στοιχείο στη φαραωνική Αίγυπτο κτλ.

Πώς μπορούν λοιπόν οι μαρξιστές να συμβιβάσουν την υπόθεση του καθοριστικού σε τελευταία ανάλυση ρόλου της ύποδομης με τό γεγονός του κυριαρχικού ρόλου του έποικοδομήματος στη μιά ή την άλλη ιστορική κοινωνία;

II. Οικονομικός καθορισμός και κυριαρχία ενός έποικοδομήματος

Είναι συνηθισμένο φαινόμενο να γράφεται από πολλούς άνθρωπολόγους και ιστορικούς ότι τά ίδια τά πράγματα με τά όποια αυτοί ειδικά ασχολούνται απορρίπτουν τόν μαρξισμό. Για τόν Radcliffe-Brown, λογουχάρη, τό γεγονός ότι ή συγγένεια είναι κυρίαρχη στους αυστραλούς ιθαγενείς άρκουσε για να ισχύει αυτή ή απόρριψη. Για τόν Louis Dumont αυτή ή απόρριψη του μαρξισμού δικαιολογείται από την κατάφωρη κυριαρχία της θρησκείας στις Ίνδιες και από τόν όργανωση του κατά κάστες συστήματος πάνω στην άξονα της ιδεολογικής αντίθεσης ανάμεσα στό καθαρό και τό άκάθαρο. Για τόν ιστορικό D. Will ή κυριαρχία του πολιτικού στοιχείου στους άρχαίους Έλληνες άποδεικνύει όλοφάνερα ότι τό οικονομικό δέν έπαιξε σ' αυτούς τόν καθοριστικό ρόλο και ούτε καν άποτελοΰσε ένα σύστημα. Τί συμβαίνει όμως στην πραγματικότητα;

Αν αναλύσουμε τά παραπάνω παραδείγματα κάτω από τό φώς του όρισμού που δώσαμε για τίς σχέσεις παραγωγής, διαπιστώνουμε ότι σε κάθε μιά περίπτωση τό «έποικοδομήμα» που είναι κυρίαρχο λειτουργεί ταυτόχρονα ως σχέση παραγωγής. Και στίς τρεις κοινωνίες ή συγγένεια ρυθμίζει την καταγωγή και την επιγαμία, όπως τό κάνει και σε όλες τίς κοινωνίες, ώστόσο σε μιά μόνον περίπτωση κυριαρχεί, στην περίπτωση των αυστραλών ιθαγενών. Και στίς τρεις περιπτώσεις ή θρησκεία οργανώνει τίς σχέσεις του ανθρώπου με τό υπερφυσικό, αλλά κυριαρχεί μόνον στην ίνδική κοινωνία. Μπορούμε έπομένως να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι οι φανερές λειτουργίες της συγγενείας ή της θρησκείας (δηλαδή τό γεγονός ότι ρυθμίζουν κοινωνικά από τή μιά μεριά την άναπαραγωγή της ζωής, ρυθμίζοντας τό γάμο και τίς γεννήσεις, και από την άλλη τίς σχέσεις με τίς άόρατες δυνάμεις οι όποιες ύποτίθεται ότι όρίζουν την άναπαραγωγή του σύμπαντος), αυτές οι οικουμενικές λειτουργίες δέν άρχουν για να κάνουν να κυριαρχήσει τό ένα ή τό άλλο από τά συγκεκριμένα «έποικοδομήματα» – έστω και όταν τό κάνουν. Προτείνουμε να δεχτούμε ως υπόθεση εργασίας την ακόλουθη ιδέα:

Μιά κοινωνική δραστηριότητα – και μαζί, οι

ιδέες και οι θεσμοί που ανταποκρίνονται σ' αυτήν και την οργανώνουν – για να παίξει έναν κυριαρχικό ρόλο στη λειτουργία και την εξέλιξη μιās κοινωνίας, και άρα στη σκέψη και τή δράση των ομάδων και των ατόμων που συνθέτουν αυτήν την κοινωνία, δέν άρκει να αναλάβει πολλές λειτουργίες· πρέπει αναγκαστικά, πέρα από τόν τελικό της στόχο και τίς φανερές της λειτουργίες, να αναλάβει άμεσα και έκ των έσω τή λειτουργία της σχέσης παραγωγής.

Αυτή ή υπόθεση δέν μάς λέει τίποτε για τή φύση των κοινωνικών σχέσεων που μπορούν να λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής. Θέτει μόνον κάποιο πρόβλημα που άφορά τίς αιτίες του σχετικού βάρους και της άνισης σημασίας των διάφορων μορφών κοινωνικών δραστηριοτήτων για τή λειτουργία και την εξέλιξη των κοινωνιών· τό βάρος όμως αυτό εξαρτάται λιγότερο από αυτό που είναι οι κοινωνικές σχέσεις (συγγένεια, θρησκεία κτλ.) παρά από αυτό που κάνουν άμεσα ή έμμεσα. Αν είχε έπαληθευτεί ότι ορισμένες κοινωνικές σχέσεις κυριαρχούν έφόσον λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής, θά είχαμε ξαναβρεί την υπόθεση που διατύπωσε ο Μάρξ σχετικά με τόν σε τελευταία ανάλυση καθοριστικό ρόλο των έποικοδομημάτων. Θά καταλαβαίναμε αυτήν την υπόθεση ως εξής: ύπάρχει οικουμενικά μιά ιεραρχία ανάμεσα στις λειτουργίες τίς όποιες πρέπει να αναλάβουν οι κοινωνικές σχέσεις ώστε μιά κοινωνία να ύπάρχει ως κοινωνία και να άναπαράγεται, αλλά από αυτήν την υπόθεση δέν θά μπορούσαμε να συναγάγουμε τίποτε σχετικά με τή φύση και τή μορφή των σχέσεων παραγωγής στη μιά ή την άλλη κοινωνία. Έτσι όμως θά ήταν άδύνατο να απορριφθεί ο μαρξισμός από αυτούς που αντιτάσσουν ως έπιχείρημα τό γεγονός της κυριαρχίας κάποιου έποικοδομήματος. Υπογραμμίζω ότι αυτός ο τρόπος θεώρησης αντιτίθεται στον τρόπο με τόν όποιο ο Άλτουσέρ, ο Μπαλιμπάρ και όσοι από τούς άνθρωπολόγους ή τούς ιστορικούς τούς άκολουθούν, έχουν συλλάβει την σε τελευταία ανάλυση αιτιότητα της οικονομίας. Κατά την άποψή τους ή οικονομία έπιλέγει ένα από τά έπίπεδα (instances) και του δίνει κυριαρχική θέση. Αυτή ή διττή ένέργεια συνιστά τόν μηχανισμό αιτιότητας της ύποδομής. Δυστυχώς αυτή ή αντίληψη δέν είναι δυνατό να εξηγήσει τό γεγονός ότι ο ίδιος θεσμός, για παράδειγμα ή συγγένεια, μπορεί να παίξει ταυτόχρονα τό ρόλο της σχέσης παραγωγής και έποικοδομήματος. Όποια κι άν είναι τελικά ή έκβαση αυτής της συζήτησης, θά πρέπει να αναζητήσουμε τίς αιτίες που κάνουν τή συγγένεια (ή τή θρησκεία) να λειτουργεί ως σχέση παραγωγής, και γι' αυτόν άκριβώς τό λόγο να κυριαρχεί. Μπορούμε να φανταστούμε σχετικά με τή συγγένεια ότι στίς πρωτόγονες κοινωνίες ή ζωντανή εργατική δύναμη είναι ισχυρότερη από τή συσσωρευμένη εργασία που μπορεί να έχει τή μορφή εργαλείων ή κατάλληλα προετοιμασμένων για χρήση πηγών κτλ. Έτσι ή άναπαραγωγή της ζωής σε όλες τίς κοινωνίες γίνεται με τή μορφή των σχέσεων συγγενείας. Έπομένως οι τελικές αιτίες που οι σχέσεις συγγενείας λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής και που, κατά συνέπεια, κάνουν να κυριαρχεί ή συγγέ-

νεια, θά μπορούσαν νά αναζητηθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς δεδομένης κατάστασης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, δηλαδή μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα σέ ζωντανή καί νεκρή ἐργασία.

Μποροῦμε λοιπόν, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτές τὶς ἀναλύσεις, νά προσεγγίσουμε τὸ ζήτημα τῆς διάκρισης ἀνάμεσα σέ ἰδεολογικό καί μὴ ἰδεολογικό;

III. Τὸ ἰδεατὸ κομμάτι τοῦ πραγματικοῦ καί τὸ πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἰδεατὲς πραγματικότητες, πού ἀποτελοῦν τμῆμα κάθε κοινωνίας, εἶναι ἄραγε δυνατό νά συναγάγουμε ἀπὸ τὴ μέθοδο πού ἀκολουθήσαμε καί ἀπὸ τὶς θέσεις πού ἀναπτύξαμε ἕναν καινούριο τρόπο γιὰ νά προσεγγίσουμε τὸ πρόβλημα τῆς διαφορᾶς πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ αὐτές πού εἶναι ἰδεολογικὲς καί σ' ἐκεῖνες πού δὲν εἶναι; Προφανῶς δὲν θά ἀλλάζαμε τίποτε στὴν κοινὰ ἀποδεκτὴ ὡς μαρξιστικὴ ἀντίληψη σχετικά μὲ τὶς ἰδεολογίες καί τὸν κυριαρχικό τους ρόλο. Καί πραγματικά, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰδέα πού ὑποστηρίξαμε παραπάνω – ὅτι δηλαδή οἱ κυρίαρχες κοινωνικὲς σχέσεις μέσα σέ μιὰ κοινωνία εἶναι ἐκεῖνες πού, ὅποιες κι ἂν εἶναι, λειτουργοῦν ὡς σχέσεις παραγωγῆς – μποροῦμε νά διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ ἰδέες πού παριστάνουν καί νομιμοποιοῦν αὐτές τὶς κυρίαρχες κοινωνικὲς σχέσεις ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, δηλαδή σχέσεις συγκεκριμένες ἀνάμεσα σέ ξεχωριστὲς κοινωνικὲς ομάδες οἱ ὁποῖες (λειτουργώντας ὡς σχέσεις) κατέχουν διαφορετικὲς θέσεις μέσα στὶς σχέσεις παραγωγῆς – εἴτε πρόκειται γιὰ σχέσεις κυριαρχίας τῶν ἀνδρῶν πᾶνω στὶς γυναῖκες στὶς ἀταξικὲς κοινωνίες εἴτε πρόκειται γιὰ σχέσεις κυριαρχίας μιᾶς κλάσας ἢ μιᾶς τάξης πᾶνω στὶς ἄλλες –, μποροῦμε προκαταβολικά νά ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ ἰδέες πού νομιμοποιοῦν αὐτὴν τὴν κυριαρχία ἐνός φύλου, μιᾶς κλάσας ἢ μιᾶς τάξης θά εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἢ σχεδόν αὐτόματα οἱ κυρίαρχες ἰδέες. Προεκτείνοντας αὐτὸν τὸ συλλογισμό μποροῦμε ἐπίσης νά ὑποστηρίξουμε προκαταβολικά ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῶν εἰδικῶν ἀντιφάσεων πού ἐμπεριέχονται σέ διαφορετικούς τύπους σχέσεων παραγωγῆς καί κοινωνικῶν σχέσεων, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά θά ἐπιφέρει μεταβολές στὶς σχέσεις ἀνάμεσα σέ ἐξουσιαστὲς καί ἐξουσιαζόμενους, πού εἶναι σχέσεις ἰσχύος καί σχέσεις ἰδεολογικῆς, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, θά μετασχηματίσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συνειδητοποιοῦν οἱ ἐξουσιαζόμενοι τὴν πραγματικότητα πού τοὺς ἐξουσιάζει.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού θά ξανατεθοῦν αὐτές οἱ γνωστὲς μαρξιστικὲς θέσεις, ἀρχίζουν οἱ δυσκολίες. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, σ' αὐτές τὶς προτάσεις δὲν θρῆσκουμε κανένα συγκεκριμένο κριτήριο γιὰ αὐτὸ πού κάνει μιὰν ἰδέα νά εἶναι «ἰδεολογική» παράσταση. Φαίνεται ὅτι εἶναι ἰδεολογικὴ κάθε ἰδέα ἢ ὁποῖα νομιμοποιεῖ μιὰ ὑπάρχουσα κοινωνικὴ κατάσταση καθὼς καί τὶς σχέσεις κυριαρχίας, καταπίεσης πού αὐτὴ ἢ κατάσταση ἐμπεριέχει. Τελικά, τὸ περιεχόμενο τῆς ἰδέας, τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀληθινὴ ἢ πλαστὴ, ἢ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀληθινὴ, φαίνεται ὅτι δὲν παίζει ρόλο, καί ὁποιαδήποτε ἰδέα γίνεται ἰδεολογικὴ ἀπὸ τὴν στιγμή πού λειτουργεῖ στὴν ὑπηρεσία μιᾶς κυρίαρχης κοινωνικῆς ομάδας καί παρουσιάζει αὐτὴν

Γκούρο: «Φούα» (=ἄρχοντες, πλούσιοι).

τὴν κυριαρχία ὡς τάξη πραγμάτων. Ταυτόχρονα, μὴπως μιὰ ἰδέα δὲν γίνεται αὐτομάτως ἐνμέρει πλαστὴ ἀπὸ τὴ στιγμή πού παρουσιάζει μιὰ ἰδιαίτερη κοινωνικὴ κατάσταση ὡς τὴ μόνη δυνατὴ καί ἀμετάβλητη; Ἔτσι ὅμως ἕνα ἱστορικό ψεῦδος γίνεται θεωρητικὸ σφάλμα.

Ἄς προχωρήσουμε περισσότερο. Τὸ νά ὑποθέσουμε τὴν ὑπαρξὴ κυρίαρχων ἰδεῶν στὴν ὑπηρεσία τῶν κυρίαρχων τάξεων σημαίνει ὅτι ὑποθέτουμε πὼς ὑπάρχουν αὐτομάτως κυριαρχούμενες ἰδέες στὶς κυριαρχούμενες τάξεις; Οἱ κυρίαρχες ἰδέες δὲν εἶναι αὐτὸ πού εἶναι ἐπειδὴ τὶς *συμμερίζονται* σέ μεγάλο βαθμὸ οἱ κυριαρχούμενες τάξεις; Βέβαια ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει ὅτι, σέ κάθε κοινωνικὸ σύστημα, ἕνα τμῆμα τῶν ἐξουσιαζομένων ἔχει ἰδέες οἱ ὁποῖες τοὺς ἀντιτάσσουν στὴν κυρίαρχη ομάδα. Θά ἔπρεπε λοιπόν νά συμπεράνουμε, ξαναγυρνώντας στὴν προηγούμενη ἐπιχειρηματολογία, ὅτι αὐτές οἱ ἰδέες τῶν ἐξουσιαζομένων, πού εἶναι ἰδέες ἀντίθετες, συνιστοῦν μιὰν ἀντι-ἰδεολογία, καί ἄρα μιὰν ἄλλη ἰδεολογία; Ἡ πρῆπει νά δεχτοῦμε ὅτι δὲν ἀποτελοῦν ἰδεολογία γιατί δὲν νομιμοποιοῦν τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση καί δὲν συμμετέχουν στοῦ ψεῦδος τῆς; Ὅμως κάθε ἰδέα πού νομιμοποιεῖ εἶναι μὴπως παραπλανητικὴ; Καί παραπλανητικὴ γιὰ ποιόν; Ὅχι βέβαια γι' αὐτοὺς – ἐξουσιαστὲς καί ἐξουσιαζόμενους – πού τὴν *συμμερίζονται*. Ἐπομένως γιὰ τοὺς ἄλλους, πού δὲν ἀποδέχονται αὐτὴν τὴν κοινωνικὴ κατάσταση καί θέλουν νά τὴν ἀλλάξουν, ἢ γιὰ μᾶς – ξένους παρατηρητὲς. Ὅμως τί σημασία μπορεῖ νά ἔχει ἡ δικὴ μας συνειδητὴ ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νά ἔχει καμία ἐπίπτωση στὴν ἱστορία τῆς ἐνλόγω κοινωνίας.

Βλέπουμε λοιπόν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά ὀρίσουμε μιὰν ἰδέα ὡς ἰδεολογικὴ χρησιμοποιώντας ἕνα μόνον κριτήριο (τὸ κριτήριο τῆς πλαστότητας ἢ τῆς γνησιότητας, τὸ κριτήριο τῆς

νομιμοποίησης ή της μή νομιμοποίησης) ή το άθροισμα ή τη διασταύρωση των δύο, γιατί τα δύο αυτά δέν συμπύπτουν. Κάθε φορά όμως ο συλλογισμός χωλαίνει. Στην πραγματικότητα, για να ξεφύγουμε από το δίλημμα των φορμαλιστικών ή λειτουργικών ορισμών του ιδεολογικού, πρέπει να έπεξεργαστούμε τη θεωρία που άφορά τις συνιστώσες της δύναμης έξουσίας και καταπίεσης, δηλαδή τη θεωρία για τις σχέσεις ανάμεσα στή βία και στή συναίνεση.

Όσοποσo αυτή ή θεωρία δέν μπορεί, πιστεύω, να αναπτυχθεί άν συνεχίσουμε να θεωρούμε τις ιδέες άποκλειστικά ως την παθητική άντανάκλαση μέσα στή σκέψη κοινωνικών σχέσεων που έχουν δημιουργηθεί έξω από αυτήν, χωρίς αυτήν και πριν από αυτήν. Βρισκόμαστε εδώ άπέναντι σ' ένα βασικό πρόβλημα, σ' ένα στρατηγικό σημείο για την έρμηνεία των κοινωνικών γεγονότων και της ιστορίας, και για την πράξη. Πράγματι βρισκόμαστε στο σημείο όπου διασταυρώνονται οί διάφοροι τρόποι του να είναι κανείς ύλιστής. Και εδώ θά έπωφεληθούμε από τη συνοπτική άνάλυση που έπιχειρήσαμε προηγουμένως του ιδεατού στοιχείου τό όποιο έμπεριέχεται σε κάθε ύλική σχέση με την ύλική φύση που μάς περιβάλλει. Διαπιστώσαμε ότι κάθε ύλική παραγωγική δύναμη περιέχει εκ γενετής ένα ιδεατό στοιχείο τό όποιο δέν είναι μία παθητική και a posteriori παράσταση αυτής της παραγωγικής δύναμης μέσα στή σκέψη, αλλά είναι έξαρχής μία ενεργητική συνιστώσα αυτής της παραγωγικής δύναμης, ένας έσωτερικός όρος για να έμφανιστεί. Και δέν είναι δύσκολο να δείξουμε ότι μπορούμε να έπεκτείνουμε αυτήν την άνάλυση σε κάθε κοινωνική σχέση. Θά δώσουμε ένα μόνο παράδειγμα, τό παράδειγμα των σχέσεων συγγενείας. Δέν μπορούν να υπάρξουν σχέσεις συγγενείας που να δημιουργούνται και να άναπαράγονται από γενιά σε γενιά χωρίς να όρίζεται μία έννοια για τό τί είναι και τί δέν είναι συγγένεια· όροι, κανόνες και έννοιες που δέν είναι εκ των ύστέρων άντανάκλασεις των σχέσεων συγγενείας, αλλά μία συνιστώσα που πρέπει να υπάρχει έξαρχής. Βέβαια οί σχέσεις συγγενείας δέν περιορίζονται μόνο στις διάφορες ιδεατές συνιστώσες τους, αλλά δέν μπορούν να υπάρχουν και χωρίς αυτές. Και μπορούμε να γενικεύσουμε και να προβάλλουμε την άποψη ότι κάθε κοινωνική σχέση δημιουργείται και υπάρχει ταυτόχρονα μέσα στή σκέψη και έξω από αυτήν, ότι κάθε κοινωνική σχέση έμπεριέχει έξαρχής ένα ιδεατό στοιχείο που δέν είναι ή εκ των ύστέρων άντανάκλασή της, αλλά ένας όρος για την εμφάνισή της που γίνεται τελικά άπαραίτητη συνιστώσα. Αυτό τό ιδεατό στοιχείο υπάρχει όχι μόνο με τη μορφή του περιεχομένου της συνείδησης αλλά και με τη μορφή που παίρνουν όλες οί όψεις των κοινωνικών σχέσεων οί όποιες μετατρέπουν αυτές τις τελεινταίες σε σχέσεις σημειοδότησης και άποκαλύπτουν την ή τις σημασίες τους.

Ένας όρισμένος μαρξισμός παρά πολλές φορές ξεχασε ότι ή σκέψη δέν «άντανάκλα» παθητικά την πραγματικότητα αλλά την έρμηνεύει ενεργητικά. Τό χειρότερο όμως είναι ότι ξεχασε επίσης πως ή σκέψη δέν έρμηνεύει μόνο την πραγματικότητα αλλά και όρ-

γανώνει όλες τις κοινωνικές πρακτικές σε σχέση με αυτήν την πραγματικότητα και, έπομένως, ανεισφέρει στην παραγωγή καινούριων πραγματικοτήτων. Αυτό είναι που κάνει να διαφέρουν τελείως μεταξύ τους οί διάφοροι τρόποι του να είναι κανείς «ύλιστής» στην έπιστημονική και πολιτική πράξη. Και οί διαφορές γίνονται άκόμη πιο έντονες όταν μπερδεύει κανείς τη σχέση άνθρώπου και φύσης με τη σχέση άνθρώπου και ιστορίας. Γιατί, άν ή φύση υπάρχει, ύπήρξε και θά υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο και ανεξάρτητα από τη σκέψη του και – τουλάχιστον όσον άφορά την μή έξημερωμένη της πλευρά – χωρίς τον άνθρωπο, αντίθετα μία κοινωνική σχέση δέν μπορεί ποτέ να υπάρξει παρά μόνο σε δυαδική μορφή: ταυτόχρονα έξω από τη σκέψη και μέσα σ' αυτήν, πραγματικότητα ταυτόχρονα ύλική και ιδεατή.

Για να καταλήξουμε σ' ένα συμπέρασμα, θά έπιχειρήσουμε να χρησιμοποιήσουμε αυτές τις αναλύσεις για να διασαφηνίσουμε τά προβλήματα της γένεσης των τάξεων και του Κράτους. Ύπενθυμίζω ότι υπάρχουν, όπως τό έδειξε ο Bonte σε σχέση με τους Τουαρέγκ Κέλ Γκρέ στή Δημοκρατία του Νίγηρα, κοινωνίες ταξικές αλλά χωρίς Κράτος, χωρίς δηλαδή έναν ξεχωριστό και συγκεντρωτικό θεσμό που να εκφράζει την έξουσία της κυρίαρχης τάξης.

IV. Βία και συναίνεση: τά παράδοξα της γένεσης των τάξεων και του Κράτους

Όποιαδήποτε δύναμη έξουσίας συντίθεται από δύο άδιάρρηκτα στοιχεία: τη βία και τη συναίνεση, που άναμειγμένα άποτελούν την ισχύ της. Με κίνδυνο να ξενίσω όρισμένους θά εκφράσω την άποψη ότι από τις δύο συνιστώσες της έξουσίας ή ισχυρότερη δύναμη δέν είναι ή βία των έξουσιαστών, αλλά ή συναίνεση των έξουσιαζομένων στην ύποταγή τους. Άς μην παρερμηνευτεί αυτό που θέλουμε να πούμε, ώστε να μή δημιουργηθούν άσκοπες παρεξηγήσεις. Γνωρίζουμε πόση διαφορά υπάρχει ανάμεσα σε μία άναγκαστική συναίνεση, μία παθητική άποδοχή, μία έπιφυλακτική συγκατάθεση και μία δίχασμένη πεποίθηση. Δέν άγνοούμε ότι άκόμη και σε μία άταξική κοινωνία δέν υπάρχει συναίνεση – ούτε καν πάθητική – όλων των ατόμων ή όλων των ομάδων στην κοινωνική όργάνωση. Άκόμη και όταν είναι ενεργητική ή συναίνεση δέν είναι άνεπιφυλακτική και δίχως αντιφάσεις. Η αίτία αυτού του πράγματος βρίσκεται πέρα από τη σκέψη, στο γεγονός ότι οποιαδήποτε κοινωνία – και εδώ συμπεριλαμβάνονται όλες οί πρωτόγονες κοινωνίες, άκόμη και οί κοινωνίες πλήρους ισότητας – έμπεριέχει κοινά ή άτομικά συμφέροντα τά όποια αντίτιθενται και συντίθενται καθημερινά. Χωρίς αυτό δέν θά είχε υπάρξει ποτέ ιστορία. Άλλά παρόλο ότι έχει μεγάλη σημασία, για την εξέλιξη μιας κοινωνίας καθώς και για τό άτομικό ή συλλογικό πεπρωμένο των μελών της, να υπάρχει στον έξουσιαζόμενο είτε μία βαθιά πεποίθηση για τη νομιμότητα του συστήματος όπου ζει, είτε μία χλιαρή συγκατάθεση, είτε μία πειθήνια άποδοχή, είτε μία λανθάνουσα αντίθεση, είτε, τέλος, μία έκδηλη έχθρότητα, παρ' όλα αυτά βρισκόμαστε μπροστά σε ισάριθμες ξεχωριστές

μορφές που παίρνει μία ανώτατη ιστορική δύναμη συντήρησης ή μετασχηματισμού των κοινωνιών, δηλαδή η δύναμη των ιδεών και των ιδεολογιών, δύναμη που δεν πηγάζει μόνο από το περιεχόμενό τους αλλά και από το γεγονός της από κοινού συμμετοχής σ' αυτές.

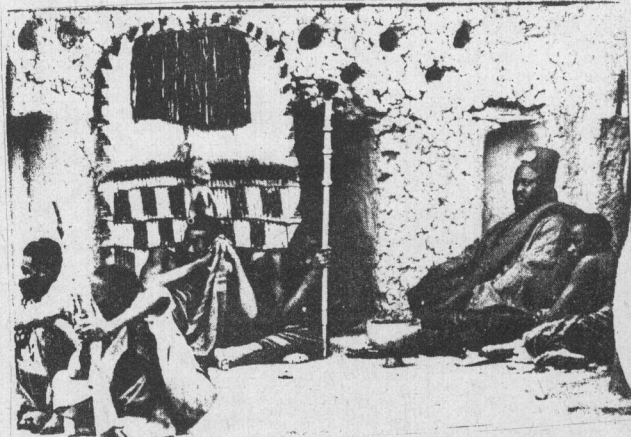
Τό θεωρητικό πρόβλημα που τίθεται λοιπόν είναι να ανακαλύψουμε, προκειμένου για τις εξουσιαζόμενες ομάδες, τους όρους συμμετοχής τους στις έρμηνειες του κόσμου, οι οποίες νομιμοποιούν, όχι μόνο στα μάτια των εξουσιαστών αλλά και στα μάτια των ίδιων των εξουσιαζομένων, την κοινωνική τάξη πραγμάτων στην οποία υποτάσσονται. Μερικοί φιλόσοφοι και ανθρωπολόγοι, όπως ο Deleuze και ο Guattari στον *Αντι-Οιδίποδα* και ο Lefort και ο Clastres στην *Ανάλυση* τους για τον *Λόγο περί εξουσίας ύποταξης* (*Discours sur la servitude volontaire*) του La Boétie, επικαλούνται ορισμένα παραδείγματα από άγριες φυλές, επιλεγμένα αυθαίρετα αλλά επανερμηνευμένα προσεκτικά, για να υποστηρίξουν ότι οι τάξεις, δηλαδή τό Κράτος (ωστόσο όμως δεν είναι τό ίδιο πράγμα) γεννήθηκαν από τή σύζευξη των σκοτεινών επιθυμιών ορισμένων ατόμων να υπηρετούνται και άλλων να υποδουλώνονται.⁹ Η εμφάνιση του Κράτους, του δεσπότη, του Ένός, παραμένει ωστόσο ένα ανεξήγητο σύστημα μέσα στην έσωτερική εξέλιξη των πρωτόγονων κοινωνιών. Δεν νομίζω ότι οι τάξεις είναι μία μεταμόρφωση τής επιθυμίας, μολονότι δεν άρνούμαι τή δύναμη που έχουν οι επιθυμίες, τά συναισθήματα και τά έσωτερικά κίνητρα στην ιστορική κίνηση των κοινωνιών και των ατόμων. Αλλά όλο και περισσότερο πιστεύω ότι βρισκόμαστε απέναντι σε ένα διαμετρικά αντίθετο στίς απόψεις των Κλάστρο, Γκουαταράι, Λεφόρ, κτλ. παράδοξο: τό παράδοξο ότι οι τάξεις δεν είναι δυνατό να γεννηθούν παρά μέσα από μία διαδικασία νομιμοποίησης στο έσωτερικό άταξικών κοινωνιών. Ή, τουλάχιστον, σε μία άργορρυθμη διαδικασία μετασχηματισμών, ό νομιμοποιημένος χαρακτήρας τής διαμόρφωσης τους πρέπει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα να επικρά-

τησε στο παιχνίδι τής βίας, των σφετερισμών, των προδοσιών κτλ.

Ής πάρουμε τό παράδειγμα των Σό τής Ουγκάντα, ενός γεωργικού πληθυσμού που μελέτησαν ό Charles και η Elizabeth Laughlin. Από τά 5.000 άτομα που αριθμούσε η φυλή, η πολιτική και θρησκευτική εξουσία δρισκόταν στα χέρια πενήντα περίπου ενήλικων, ηλικιωμένων άνδρων που αντιπροσώπευαν τά διάφορα πατρογονικά γένη (clans) και άνήκαν σε μία μυστική έταιρεία που λεγόταν *κεμισάι*. Αύτοί μόνον είχαν τή δύναμη να επικοινωνούν με τους προγόνους και μέσω αυτών με τόν θεό που είναι κύριος τής βροχής, τής υγείας, τής ευημερίας. Έξετάζοντας τις δραστηριότητες τους τους βλέπουμε να παρεμβαίνουν σε όλες τις τελετουργίες για να προκαλέσουν βροχή, να εύλογήσουν τό σόργο,¹⁰ να διώξουν τις αρρώστιες, να σταματήσουν τους έχθρους στα σύνορα, με δύο λόγια για να κάνουν να βασιλεύσει η δικαιοσύνη, η ειρήνη και η ευημερία. Καμιά άστυνομική δύναμη, μόνον η διαρκής απειλή που βάραινε πάνω σε κάθε μη μνημένο να χτυπηθεί από τρέλα ή νάφαιε τά άπορρήματά του, άν επιχειρούσε να επικοινωνήσει με τους προγόνους και να αφαιρέσει έτσι τό μονοπώλιο των μνημένων. Βλέπουμε έδω ότι δεν ύπάρχει συναίνεση χωρίς βία, άκόμη και όταν αυτή η τελευταία παραμένει ως απειλή στον όρίζοντα. Αλλά είναι επίσης λάθος να φανταστούμε ότι θά μπορούσε να διαρκέσει μία δύναμη εξουσίας και καταπίεσης που θά στηριζόταν μόνο στην καθαρή βία και τόν τρόμο ή μόνο σε μία καθολική συναίνεση όλων των μελών τής κοινωνίας. Πρόκειται για άκραίες περιπτώσεις που δεν άποτελούν παρά εφήμερη ή μεταβατική πραγματικότητα στην ιστορική εξέλιξη. Άκόμη και κοινωνίες που στηρίζονται στην κατάκτηση, όπως τό βασίλειο των Μόσι Γιατένγκα (που ανέλυσε θαυμάσια ό Michel Izard) λειτουργούν, ύστερα από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, μέσω των θεσμών οι όποιοι άπαιτούν τή μερική συναίνεση των εξουσιαζομένων στο να εξουσιάζονται. Πρόκειται για όλη τήν τελετουργία τής ένθρονισης ενός καινούριου βασιλιά και για τό περι-

[9. Τό έρώτημα που θέτει ό LaBoétie είναι (χρονολογικά) πολύ παλιό και άφορά τό χαρακτήρα και τή φύση τής δύναμης: γιατί πρέπει οι πολλοί να ύπακούν τόν Ένα, και γιατί όχι μόνον ύπακούν αλλά και Τόν υπηρετούν, και όχι μόνο Τόν υπηρετούν αλλά και θέλουν να Τόν υπηρετούν; Διατυπώμένο μ' αυτόν τόν τρόπο τό έρώτημα στοχεύει στην ίδια τήν ουσία του πολιτικού στοιχείου· γι' αυτό άκριδώς γίνεται ένα πρόβλημα 'δυστορικό', όπως τό χαρακτηρίζει ό Clastres. Ό ίδιος ό Κλάστρο σε μία σειρά πρόσφατων μελετών του επιχειρεί να άπαντήσει στο δυστορικό πρόβλημα σχετικά με τή δύναμη εξουσίας σε συνάρτηση με τόν Πόλεμο χρησιμοποιώντας όρους ιστορικούς. (Βλ. P. Clastres (1974) *La Société contre l'Etat* (Minuit)· του ίδιου (1976) 'Liberté, malecontre, innommable' σσ. 229-246, στην καινούρια έκδοση του *Le Discours de la servitude volontaire* του Etienne de LaBoétie (Minuit)· και του ίδιου (1977) 'Archéologie de la violence: la guerre dans les sociétés primitives' *Libre 1*, 137-173 και 'Malheur de guerrier sauvage' *Libre 2*, 69-109.)]

[10. Φυτό με δύο τύπους, έναν άφρικανικό και έναν ευρασιατικό. Οι ειδικοί μελετούν τόν ιδιαίτερο ρόλο που φαίνεται να έπαιξε αυτό τό φυτό στην ιστορία τής καταγωγής και τής εξέλιξης τής γεωργίας.]

Μόσι Γιατένγκα: 'Ο «ρινγκού» περιορισμένος από σκλάβους ντυμένους γυναίκεϊα.

φημο ταξίδι του ριγκού στη διάρκεια του οποίου ο βασιλιάς, εκλεγμένος από τους εξουσιαστές, ξεκινά ρακένδυτος να επισκεφτεί χωριό με χωριό τους εξουσιαζόμενους και να αναγνωριστει από αυτούς ως βασιλιάς. Και ως βασιλιάς, στολισμένος με τά έμβληματα του λειτουργήματός του και καθάλα σέ λευκό άλογο, μπαίνει πιά στό τέλος του ταξιδιού στην πρωτεύουσα του.

Κάνουμε λοιπό· την ακόλουθη υπόθεση: για να διαμορφωθούν μέσα σέ άταξικές κοινωνίες και για να αναπαράγονται σταθερά οι σχέσεις κυριαρχίας και έκμετάλλευσης θά πρέπει να παρουσιάστηκαν ως ανταλλαγή και ως ανταλλαγή υπηρεσιών. Αυτό είναι πού τις έκανε αποδεκτές και πού έπέφερε την παθητική ή ενεργητική συναίνεση των εξουσιαζομένων. Κάνουμε άκόμη την υπόθεση ότι, ανάμεσα στους παράγοντες πού μόρρεσαν να επιφέρουν την έσωτερική διαφοροποίηση των κοινωνικών θεσμών και την λίγο πολύ άργόρρυθμη διαμόρφωση των καινούριων ιεραρχιών οι όποιοι στήριζονται σέ διαιρέσεις κατά στρώματα (ordres), κατά κάστες ή κατά τάξεις, τό γεγονός ότι οι υπηρεσίες των εξουσιαστών άφοροῦσαν πριν άπ' όλα άόρατες πραγματικότητες και δυνάμεις πού έλεγχαν (στήν αντίληψη αυτών των κοινωνιών) την αναπαραγωγή του σύμπαντος και της ζωής, τό γεγονός αυτό πρέπει να 'παιξε έναν ούσιαστικό ρόλο.

Θεωρούμε ότι τό μονοπώλιο των (για μās φανταστικών) μέσων αναπαραγωγής του σύμπαντος και της ζωής πρέπει να προηγήθηκε από τό μονοπώλιο των όρατών υλικών μέσων παραγωγής, μέσων πού ο καθένας μπορούσε και όφειλε να παραγάγει για να αναπαραχθει δεδομένου ότι χαρακτηρίζονταν από σχετική άπλότητα. Στην ισορροπία πού θεσμοθετείται

Νιγηρία: Ο άρχηγός ενός χωριού δηλώνει ύποταγή στό βασιλιά.

ανάμεσα στις (έπ' ανταλλαγή) υπηρεσίες, οι υπηρεσίες των εξουσιαστών εμφανίζονται ως ούσιαστικές έπειδή άφορούν τό άθέατο τμήμα του κόσμου και οι υπηρεσίες των εξουσιαζομένων ως χυδαίες έπειδή είναι πιο υλικές και πιο όρατές. Τελικά, ή διαμόρφωση των τάξεων μόρρεσε να πάρει τή μορφή μιας άνισης ανταλλαγής πού είναι έπωφελέστερη για τους εξουσιαζόμενους παρά για τους εξουσιαστές, και αυτό είναι ίσως πού όνομάζεται έσχατη άλλοτρίωση. Όσοτόσο οι εξουσιαστές όφείλουν να προσφέρουν «τίς άποδείξεις» ότι από αυτούς έξαρτάται ή ζωή των εξουσιαζομένων. Και για να άναφέρω μία μόνον από αυτές, θά υπενθυμίσω τό παράδειγμα όρισμένων άφρικανών βασιλιάδων πού τους θανάτωναν όταν γενοῦσαν ή άρρώσταιναν γιατί ή κατάσταση τους έκανε να βαραινει πάνω στό βασίλειο ή άπειλή κακής σοδειάς, έπιδημιών ή άλλων καταστροφών.

Θά τολμούσα να διατυπώσω την πρόταση ότι τέτοιου είδους μετασχηματισμοί έχουν συμβεί μέσα σέ συγκεκριμένες συνθήκες, δηλαδή στην περίπτωση της όψιμης έγκατάστασης πληθυσμών κυνηγών-ψαράδων και, μετά, κατά τή διάρκεια της ανάπτυξης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Γιατί, στην τελευταία αυτήν περίπτωση, εμφανίστηκε μία καινούρια έξάρτηση. Όχι μόνο πιά ή έξάρτηση του άγριου ανθρώπου από την άγρια φύση, αλλά σιγά σιγά και ή έξάρτηση της εξημερωμένης φύσης από τον «πολιτισμένο» άνθρωπο πού την αναπαρήγαγε. Όσως μέσα σ' αυτές τις συνθήκες τό θρησκευτικό στοιχείο γνώρισε μία ανάπτυξη ή όποία έπέφερε σταθεροποιημένες κοινωνικές ιεραρχίες, δηλαδή άριστοκρατίες, και δημιούργησε έναν από τους όρους για την έξαγωγή υπεργασίας από τους κοινούς ανθρώπους. Θά μπορούσαμε να βρούμε στό έργο του Firth σχετικά με την Τιχοπία ένα σημαντικό παράδειγμα πού δίνει άφορμή για διάφορους συλλογισμούς. Ο Φέρθ μās δείχνει ότι ή άριστοκρατία εκεί διατηρούσε τό άόλυτο μονοπώλιο της επικοινωνίας με τους θεούς και τους προγόνους, αλλά είχε σχετικά μόνον προνόμια στό επίπεδο των υλικών αγαθών και της θέσης στην διαδικασία παραγωγής.

Κι ένα τελευταίο πρόβλημα για να καταλήξουμε: δέν είναι κατάχρηση να χρησιμοποιούμε τους όρους τάξη και Κράτος προκειμένου για προκαπιταλιστικές ιεραρχημένες κοινωνίες, άρχαιες ή έξωτικές;

Πρωτ' άπ' όλα θά θυμίσω ότι ένας μαρξιστής θά 'πρεπε να ξαναδιαβάσει προσεκτικότερα τή Γερμανική Όδεολογία του Μάρξ. Θά διαπίστωνε ότι ο Μάρξ ξεχωρίζει με πολύ μεγάλη προσοχή τό κοινωνικό στρώμα (ordre) ή έννομη τάξη (έtat), όπως στην έκφραση «τρίτη τάξη» (tiers-état), από την τάξη (δηλαδή τις κοινωνικές ομάδες πού καθορίζονται αποκλειστικά από τή θέση τους σέ σχέση με τά μέσα παραγωγής). Άλλά δέν πρόκειται βέβαια για την περίπτωση των ιεραρχιών σύμφωνα με την κοινωνική θέση (status) ή τή «σειρά» στις έξωτικές άριστοκρατικές κοινωνίες ούτε και για την περίπτωση των στρωμάτων πού κυριαρχούσαν στην άρχαία έλληνική ή ρωμαϊκή πόλη. Ο καπιταλισμός άπλοποίησε τις κοινωνικές σχέσεις όρίζοντας την κοινωνική θέση των ατόμων με βάση, πρώτα και πριν άπ' όλα, κάποιο οικονομικό κριτήριο. Τί ήθελε λοιπόν να πει ο Μάρξ όταν χρησιμοποιούσε τον όρο «τάξη» για να χαρα-

κτηρίσει αυτό που γνώριζε ότι ήταν στρώματα στην αρχαιότητα ή το μεσαίωνα; Σίγουρα όχι ότι πρέπει να αναζητηθούν πίσω από τα στρώματα κρυμμένες τάξεις, τάξεις τις οποίες μόνο μαρξιστές θα μπορούσαν να ανακαλύψουν και που δεν θα μπορούσαν να τις διακρίνουν οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, δηλαδή τα δρώντα πρόσωπα της ιστορίας. Αυτό που ήθελε να πει ο Μάρξ είναι ότι έπρεπε να έρμηνευτούν αυτές οι κοινωνικές διαφορές με την αναζήτηση των αιτίων τους στις υλικές βάσεις, στις σχέσεις παραγωγής, και με την αποκάλυψη του καταπιεστικού χαρακτήρα των σχέσεων εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Μήπως λοιπόν μπορούμε να συνδέσουμε την παραπάνω ανάλυση με τα δύο πρώτα μέρη αυτής της μελέτης; Δηλαδή να τη συνδέσουμε με τον τρόπο που εμείς ορίζουμε τις σχέσεις παραγωγής και εξηγούμε την κυριαρχία των έποικοδομημάτων; Πιστεύω ότι μπορούμε να το κάνουμε, και το παράδειγμα της αρχαίας Αθήνας θα μας βοηθήσει σ' αυτό. Γιατί διαπιστώνουμε πώς το γεγονός ότι στην αρχαία πόλη οι πολιτικές σχέσεις λειτουργούσαν ως σχέσεις παραγωγής και κυριαρχούσαν πάνω στη σκέψη και τη δράση των μελών της κοινωνίας, τόσο των ελευθέρων πολιτών όσο και των δούλων, εμπόδιζε την άμεση εμφάνιση στο πολιτικό επίπεδο των αντιφάσεων ανάμεσα σε ελεύθερους και δούλους. Κατά κάποιον τρόπο, ο τόπος και η μορφή των σχέσεων παραγωγής και η στενή τους σχέση με το πολιτικό στοιχείο έκαναν ώστε ήταν άδιανόητο και αδύνατο να συνειδητοποιήσουν οι δούλοι πολιτικά τα προβλήματά τους και να αναλάβουν άμεσους πολιτικούς αγώνες για να βάλουν τέλος στην ύποδούλωση και την καταπίεσή τους. Όμως το δουλοκτητικό σύστημα θα συσώρευε σιγά σιγά έσωτερικά εμπόδια που

έμελλαν να το εξασθενήσουν μακροπρόθεσμα και να το κάνουν λίγο λίγο να αποελεματωθεί. Άλλα χρειάστηκε να συμβούν πολλά πράγματα ακόμη, όπως οι επιδρομές των βαρβάρων, ώστε οι σχέσεις δουλείας να παραχωρήσουν τη θέση τους σε άλλες μορφές κυριαρχίας. Έπομένως το νοητό (le pensable) και το δυνατό (le faisable) ξεπερνούν τη σκέψη, αλλά δεν ξεπερνούν τη φύση των σχέσεων παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων που υπάρχουν μέσα σε μία κοινωνία. Ίσως αυτό σημαίνει ή έκφραση «ιστορική αναγκαιότητα»***.

*** Σέ σχέση με τό νοητό (δηλαδή αυτό που είναι δυνατό να συλλάβει ή σκέψη μιās συγκεκριμένης κοινωνίας σε συγκεκριμένο χωροχρόνο, κατά κάποιον τρόπο: τά όρια της νόησης, της γνώσης) και τό δυνατό (δηλαδή αυτό που είναι δυνατό να γίνει, κατά κάποιον τρόπο τά όρια της πράξης) θά ήθελα να διευκρινίσω ένα σημαντικό σημείο. Λογική, τό γεγονός ότι σε μία κοι νονία κυριαρχεί ή συγγένεια κάνει ώστε οποιοδήποτε πρόβλ. μα ή οποιοδήποτε συμβάν νά παίρνει τή μορφή προβλήματος συγγενείας ή, στην περίπτωση των αρχαίων Έλλήνων, τό γεγονός ότι κυριαρχεί τό πολιτικό στοιχείο κάνει ώστε οποιοδήποτε πρόβλημα, για νά μπορέσει νά τό συλλάβει ή σκέψη, νά χρειάζεται νά πάρει «πολιτική» μορφή. Άνάλογα με τόν τρόπο και τή μορφή των σχέσεων παραγωγής ύπάρχει λοιπόν κάθε φορά για τά δρώντα πρόσωπα της ιστορίας μιá ειδική μορφή αυταπάτης σχετικά με τίς συνθήκες της ύπαρξής τους. Κάθε τρόπος παραγωγής γεννά έπομένως αυτόματα, για τήν αυτόματη συνείδηση των μελών της κοινωνίας, έναν ειδικό τρόπο απόκρυψης του περιεχομένου και των θεμελιακών άρχων των κοινωνικών τους σχέσεων. Η δική μας θεωρητική προσέγγιση απέχει πολύ από τού νά «θεωρεί ως πραγματικότητα τίς αυταπάτες που έχει μιá κοινωνία για τόν έαντό της»: αντίθετα, προσφέρει τά μέσα για τήν κατανόηση αυτής της πραγματικότητας.

Βιβλιογραφία

- Adams, R. McC., 1965: *Land behind Baghdad: A History of settlement in the Diyala Plains*, Chicago.
 Adams, R. McC., 1966 *The Evolution of Urban Society*, London (Weidenfeld & Nicolson).
 Althusser L., Balibar E., Establet R. 1965: *Lire le Capital*, Paris (Maspero).
 Bonte, P.: "Le problème d'État chez les Touareg Kel Gress" *Cahiers du CERM No 121*, pp. 42-62.
 Bonte, P., 1975: "L'organisation économique des Touareg Kel Gress" στο R. Cresswell (ed) *Éléments d'ethnologie*, Paris (A. Colin).
 Clastres P. και Lefort C., 1977: *Εισαγωγή στη νέα έκδοση* (Miguel Abensour, ed.) του *Discours...* του Etienne de la La Boétie (16ος αι.) Paris
 Deleuze G. και Guattari F., 1972: *Capitalisme et schizophrénie: L'Anti-Oedipe* (Minuit).
 Dumont L., 1964: *La civilisation indienne et nous*, Paris.
 Dumont L., 1966: *Homo hierarchicus*, Paris (Gallimard).
 Dumont L., 1977: *From Mandeville to Marx: the Genesis and Triumph of Economic Ideology*, Chicago.
 Firth R., 1936: *We, The Tikopia*, London.
 Firth R., 1940: *The Work of Gods in Tikopia*, London.
 Firth R., 1965: *Primitive Polynesian Economy*, London (RKP).
 Frankfort H., 1932: *Archaeology and the Sumerian Problem*, Chicago.
 Frankfort H., 1948: *Kingship and the Gods*, Chicago (Univ. of Chicago Press).

- Haudricourt A., 1962: "Domestication des animaux, culture des plantes et traitement d'autrui" *L'Homme* 2(1), pp 40-50.
 Haudricourt A. και Brunhes-Delamarre M.-J., 1955: *L'homme et la charrue*, Paris (Gallimard).
 Izard M., 1966: "Mission chez les Mossi du Yatenga" *L'Homme* 5(1):
 Izard M., 1970: *Introduction à l'histoire des royaumes Mossi*, Paris.
 Laughlin C. και Laughlin E., 1972: "Kenisian: Economic and Social Ramifications of the Ghost Cult among the So of north-eastern Uganda", *Africa* 42.
 Marx K., 1958: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin (Dietz).
 Meillasoux C., 1964: *Anthropologie économique des Gouro de Côte d'Ivoire*, Paris/La Haye (Mouton).
 Needham J., 1954-76: *Science and Civilisation in China*, 5 vols., Cambridge (CUP).
 Oppenheim I., 1964: *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilisation*, Chicago (Univ. of Chicago Press).
 Radcliffe-Brown A.R., 1930-31: "The Social Organisation of Australian Tribes", *Oceania* 1(1-4).
 Rey P.-P., 1971: *Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme*, Paris (Maspero).
 Terray E., 1969: *Le marxisme devant les sociétés primitives*, Paris (Maspero).
 Will E., 1966: *Histoire politique du monde hellénistique*. Nancy.
 Will E., 1972: *Le monde grec et l'Orient*, Paris (PUF).

καί γράμματα γνωρίζω

«Σχολείο, Τάξη και πάλη των τάξεων»

του Georges Snyders

Έκδόσεις Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, μεταφρ. Ν. Μακρή, Αθήνα 1981.

Κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος και σε μετάφραση του Ν. Μακρή το άναμφισβήτητο σημαντικό βιβλίο *Σχολείο, τάξη και πάλη των τάξεων* (Ecole, classe et lutte des classes) του Georges Snyders (Ζώρζ Σνυντέρς), καθηγητή της Φιλοσοφίας της Έκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού.

Πρόκειται, όπως αναφέρεται και στον υπότιτλο τς έκδοσης, για την «κριτική ανάγνωση» του έργου τεσσάρων Γάλλων κοινωνιολόγων: Christian Baudelot (Κριστιάν Μπωντελό), Roger Establet (Ροζέ Έσταμπλέ), Pierre Bourdieu (Πιέρ Μπουρντιέ) και Jean-Claude Passeron (Ζάν-Κλάντ Πασερόν) καθώς και του γνωστού θεωρητικού Ivan Illich (Ίβάν Ίλλιτς) των οποίων οι επιστημονικές προσεγγίσεις του σχολικού μηχανισμού αποτελούν σταθμό για την Κοινωνιολογία της Έκπαίδευσης.

Η μετάφραση του βιβλίου είναι λιγάκι πρωθώστερη αφού οι τέσσερις (από τους πέντε συγγραφείς στους οποίους αναφέρεται είναι άγνωστοι στο ελληνικό άναγνωστικό κοινό, μιά πού τίποτα δικό τους δέν έχει μεταφραστεί ως τώρα. Σ' αυτή τήν αντικειμενική δυσκολία κατανόησης του βιβλίου έρχεται να προστεθεί κι άλλη μιά, μή-αντικειμενική αλλά έξίσου σημαντική: ή κακή μετάφραση πού συχνά κάνει τό κείμενο τελείως άκατανόητο (θά δώσω μερικά παραδείγματα στο τέλος).

Ο πρωτότυπος χαρακτήρας τής μελέτης του Ζ. Σνυντέρς βρίσκεται στο ότι δέν έχουμε να κάνουμε μέ τήν παράθεση τών άπόψεων του συγγραφέα για τό σχολείο αλλά για «άντι-θέσεις» πού παίρνουν σιγά-σιγά τή μορφή άνακατασκευαστικών «θέσεων» για να καταλήξουν σε προτάσεις.

Τό πρωτότυπο κείμενο κυκλοφόρησε στη Γαλλία τό 1976 (Ρ.Υ.Φ.). Δέν είναι λοιπόν «άμοιρο» ούτε τής ιστορικής στιγμής πού περνάει ή γαλλική κοινωνία, ούτε τών εκτιμήσεων πού κάνει γι' αυτήν τό Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας, του οποίου μέλος είναι ο συγγραφέας εδώ και πολλά χρόνια.

Η ιδιότητα του αυτή αναφέρεται κυρίως επειδή κεντρικός πυρήνας τής εργασίας του είναι και ή εξειδίκευση στο σχολικό χώρο τών τότε θέσεων του ΚΚΓ για τήν ένότητα τών προοδευτικών δυνάμεων και τή μεταρρύθμιση τής γαλλικής κοινωνίας. Θερμός όπαδός τής μεταρρύθμισης ο Ζ.Σ. χρησιμοποιεί στήν «πολεμική» του δύο βασικά όπλα: τό ένα επιστημονικό τό άλλο πολιτικό: τήν όρθόδοξη μαρξιστική άνάλυση για τήν ταξική κοινωνία και τήν πάλη τών τάξεων, και τήν εκπαιδευτική πολιτική του ΚΚΓ όπως εκφράστηκε στο Κοινό Πρόγραμμα τής γαλλικής άριστερας.

Κριτική τών θέσεων του Ίβάν Ίλλιτς

Θ' αναφερθώ άρχικά πολύ σύντομα στήν κριτική του Ζ.Σ. κατά του Ίλλιτς μιά πού οι άπόψεις του δεύτερου δέν μäs είναι ολότελα άγνωστες (τά βιβλία του *Μιά κοινωνία χωρίς σχολείο* και *Νά ελευθερώσουμε τό μέλλον* έχουν μεταφραστεί και κυκλοφορούν εδώ και κάμποσο καιρό).

Ο Ζ.Σ. θά άναγνωρίσει τήν προσφορά του Ίλλιτς όταν επισημαίνει τούς κινδύνους πού έλλοχεύουν αν εγκαταλείψουμε τό σχολείο στήν κυρίαρχη ιδεολογία. Θά του τήν άμφισβητήσει όμως και μάλιστα πολύ έντονα (έπιστρατεύοντας, όπως λέει ο ίδιος, «όλο τό μαρξισμό») στο βαθμό πού ή θεωρία του Ίλλιτς για τό σχολείο οδηγεί σε άδιέξοδο. Γιατί αν παραδεχτούμε πως αυτός ο «συστηματικά όργανωμένος» θεσμός πού είναι τό σχολείο χρησιμεύει μόνο στο να «άλλοτριώνει» και να «σκλαβώνει», δέν έχουμε παρά να καταθέσουμε τά όπλα και να φωνάξουμε μαζί μέ τόν Ίλλιτς «Θάνατος στο Σχολείο», στο οποιοδήποτε σχολείο, οποιασδήποτε κοινωνίας. Άλλά τότε θρικόμαστε πραγματικά σε άδιέξοδο.

Αυτό τό άδιέξοδο άρνείται ο Ζ.Σ. προτείνοντάς μας συστηματικά να δούμε τό σχολικό χώρο σε «χώρο άντιθέσεων» πού έμπεριέχει έπομένως άναγκαστικά και τά στοιχεία άνατροπής όλων εκείνων τών «κακών» πού τό καταλογίζει ο Ίλλιτς.

Τό σχολείο «σκλαβώνει», «τυφλώνει», «άλλοτριώνει», λέει ο Ίλλιτς. «Έλευθερώνει όμως ταυτόχρονα», τονίζει ο Σνυντέρς. Έτσι στο «τέλος» του Σχολείου μέ κεφαλαίο Σ θά προτείνει τό τέλος του συγκεκριμένου σχολείου τής συγκεκριμένης καπιταλιστικής κοινωνίας.

Οι Μπωντελό και Έσταμπλέ: ο μύθος του ενός και ενιαίου σχολείου

Θά σταθώ λίγο περισσότερο στήν κριτική πού επιχειρεί ο συγγραφέας μας κατά τών τεσσάρων κοινωνιολόγων τής έκπαίδευσης γιατί ή δουλειά τους και πάρα πολύ σημαντική είναι και άγνωστη παραμένει στο ελληνικό κοινό.

Ο ίδιος ο Ζ.Σ. δέν άμφισβητεί ούτε τίς βασικές τους υποθέσεις ούτε τήν επιστημονική μεθοδολογία πού χρησιμοποιούν για να τίς άποδείξουν. Άποφεύγοντας συστηματικά να τούς βάλει όλους «στο ίδιο τσουβάλι» θά

κριτικάρε τις συνέπειες των συμπερασμάτων τους στο πολιτικό κυρίως επίπεδο.

Οι Μπωντελό και Έσταμπλέ σε μία ύποδειγματική για την κοινωνιολογική έρευνα μελέτη (*L' école capitaliste en France*, Ed. Maspero, Paris, 1971) αποκαλύπτουν το μυθευτικό χαρακτήρα μιάς πολύ τρέχουσας ιδεολογίας για το σχολείο: πώς το σχολείο δεν είναι ένα και έναίο ούτε ενοποιητικό όπως διακηρύσσουν με πολύ υπερηφάνια οι επίσημοι ιδεολόγοι του. Αντίθετα το σχολείο είναι διαιρεμένο σε δύο διαφορετικά, ετερογενή και στεγανά μεταξύ τους δίκτυα, που χαρακτηρίζονται σαν τέτοια από τις διαφορετικές παιδαγωγικές πρακτικές, το περιεχόμενο της ιδεολογίας τους και την κοινωνική καταγωγή της μαθητικής τους πελατείας. Στην πραγματικότητα δηλ. έχουμε να κάνουμε με δύο σχολεία: ένα για τα παιδιά των εργατών κι ένα για τα παιδιά των αστών.

Η διαίρεση αυτή αντιστοιχεί στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας από τον οποίο το σχολείο ξεκινάει και στον οποίο καταλήγει «φυσιολογικά». Αφού στο τέλος του «κύκλου» αυτό που περιμένει τους μαθητές είναι η αγορά εργασίας με δύο ανταγωνιστικούς πόλους: απ' τή μία μεριά οι «βάρβαρες» δουλειές της χειρωνακτικής απασχόλησης (στις οποίες «προορίζονται» τα παιδιά της εργατικής τάξης), απ' τήν άλλη τα «ύψηλά» και «ευγενή» επαγγέλματα της διανοητικής απασχόλησης. Μ' αυτό τον τρόπο το σχολείο αναπαράγει τον έαυτό του και τή διαίρεση της κοινωνίας σε δύο ανταγωνιστικές τάξεις.

Ο Ζ. Σνυντέρς θα κατηγορήσει τους Μπωντελό και Έσταμπλέ πώς μ' ένα τέτοιο «άπλοϊκό» σχήμα κινδυνεύουν να απομονώσουν τους εργάτες στην κοινωνία και τα παιδιά τους στο σχολείο. Όπως η εργατική τάξη έχει ανάγκη από συμμάχους για να φτάσει στο σοσιαλισμό έτσι και τα παιδιά τους χρειάζονται την υποστηρίξη όλων των προοδευτικών δυνάμεων μέσα κι έξω απ' το σχολείο. Όχι βέβαια για να επαναστατικοποιήσουν το δεδομένο σχολείο αλλά για να το «βελτιώσουν», να το «μεταρρυθμίσουν», να το κάμουν «προοδευτικό».

Μένει βέβαια στον αναγνώστη του βιβλίου να βγάλει τα συμπεράσματά του και να κρίνει αν το δίλημμα «Επανάσταση ή Μεταρρύθμιση» είναι πάντα λειτουργικό.

Μπουρντιέ και Πασερόν: οι μορφωτικές ανισότητες

Οι Μπουρντιέ και Πασερόν έχουν ασχοληθεί με το πρόβλημα των σχολικών ανισοτήτων, κυρίως σε δύο σημαντικότερες εργασίες τους: *Η αναπαραγωγή* (La reproduction, Ed. de Minuit, Paris, 1970) και *Οι κληρονόμοι* (Les héritiers, Les Éditions de Minuit, Paris, 1964) που συγκρότησαν μιά ολοκληρωμένη Σχολή στη γαλλική κοινωνιολογία.

Η έννοια-κλειδί των Μπουρντιέ και Πασερόν για τήν έρμηνεία των σχολικών ανισοτήτων είναι το «μορφωτικό κεφάλαιο», ή «παιδεία» (= «μόρφωση») που η οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον μεταδίδουν στο παιδί. Και είναι φανερό πώς δεν είναι ή ίδια για όλες τις κοινωνικές τάξεις. Έτσι οι ανισότητες υπάρχουν πριν και έξω από το σχολείο. Ο σχολικός μηχανισμός, θά αποδείξουν οι Μπουρντιέ και Πασερόν, απλά τις νομιμοποιεί μιλώντας στη γλώσσα ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων και περιφρονώντας τή γλώσσα των κατωτέρων. Το σχολείο νομιμοποιεί τις ανισότητες όταν, στο όνομα τής ισότητας, δέχεται πώς τα παιδιά περνώντας τήν πόρτα του σχολείου για να γίνουν μαθητές ή φοιτητές παύουν να είναι κοινωνικά και πολιτικά καθορισμένα. Έτσι όταν το σχολείο βρίσκεται μπροστά στα διαφορετικά σχολικά αποτελέσματα και χρειάζεται ν' αντιμετωπίσει τήν έπιτυχία ή τήν άποτυχία των μαθητών καταφεύγει σε μιά άλλη μυθευτική ιδεολογία: εκείνη των «φυσικών χαρακτηρισμάτων», του «έμφυτου ταλέντου», του «θείου δώρου».

Οι Μπουρντιέ και Πασερόν μέσα από τήν έπιστημονική απόδειξη τής άνυπαρξίας «φυσικών» ανισοτήτων θά δείξουν και μιά βασική λειτουργία τής ιδεολογίας: ακόμα κι όταν ή ιδεολογία έμπεριέχει τήν πραγματικότητα (π.χ. εδώ τις σχολικές ανισότητες) ο ρόλος της είναι να τήν «άποκρύπτει» (έτσι τούς φοράει τή μάσκα των «φυσικών» ανισοτήτων).

Δέν είναι ή έγκυρότητα αυτών των άπόψεων που άμφισβητεί ο Ζ.Σ. στους Μπουρντιέ και Πασερόν. Είναι τό μέρος τής ευθύνης που καταλογίζουν στους ίδιους τούς καταπιεσμένους και άδικημένους στο μέτρο που στις έπιλογές, τις φιλοδοξίες και άργότερα στην πραγματοποίησή τους (όσον άφορά τό σχολείο) δέν κάνουν τίποτ' άλλο από τό να «παίρνουν για όνειρά τους τήν πραγματικότητα», μ' άλλα λόγια να εκπληρώνουν τό «πεπρωμένο» τής κοινωνικής κατηγορίας στην οποία άνήκουν.

Ο Σ.Ζ. θά άρνηθεί τήν άπομόνωση του σχολείου από τούς συνολικούς θεσμούς και μηχανισμούς τής κοινωνίας.

Θά άπαντήσει όμως στο «θλιβερό άδιέξοδο» τής έπιστημονικής άνάλυσης με τήν πολιτική υπέρβαση: «ή ή κοινωνία μας και τό σχολείο της είναι καταδικασμένα, δέν επιδέχονται βελτιώσεις ούτε μεταρρυθμίσεις, ή αυτό δέν είναι σωστό όποτε οι προοδευτικές δυνάμεις θά ένωθούν και με άγώνες αντίστοιχους εκείνων του 19ου αιώνα για τό άστικό («λαϊκό») σχολείο, θά επιβάλουν τό «προοδευτικό σχολείο».

Τό καπιταλιστικό σχολείο μπορεί να γίνει «προοδευτικό»;

Ο Γκράμσι άναρωτιόταν κάτω από ποιές συνθήκες ή διδασκαλία των έπιστημών γίνεται τό αντίδοτο τής μαγείας. Ο Σνυντέρς θά ξαναθέσει τό έρώτημα με άλλους όρους: κάτω από ποιές συνθήκες και με ποιούς όρους τό συγκεκριμένο σχολείο τής καπιταλιστικής κοινωνίας μπορεί να είναι ένα «προοδευτικό» σχολείο.

Μένει στον αναγνώστη να κρίνει, να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει. Θάθελα μόνο να προσθέσω ένα πράγμα (κι όχι για να «συμφιλίωσω» τήν Έπιστήμη με τήν Έπανάσταση ή τήν Μεταρρύθμιση): αν όμως ο σκοπός τής Έπιστήμης δέν είναι ούτε ή Έπανάσταση ούτε ή Μεταρρύθμιση αλλά ή γνώση τής αναγκαιότητας μήπως τότε αυτή ή τελευταία δέν οδηγεί στο «άδιέξοδο», στην άρνηση ή τήν εγκατάλειψη αλλά στην αύξηση των πιθανοτήτων τής έλευθερίας.

Δύο λόγια για τή μετάφραση

Άξίζει ωστόσο ν' ασχοληθούμε λίγο με τή μετάφραση. Θά δώσω μόνο μερικά χτυπητά παραδείγματα.

Έτσι για παράδειγμα τό *aussi bien... que = τόσο... όσο* μεταφράζεται «τόσο καλά... όσο» (σελ. 11) ενών τό *moi d'ordre* που σημαίνει *σύνθημα* μεταφράζεται σαν «λέξη τάξης» (σελ. 87). Στην ίδια σελίδα ή *lucidité = όξυδέρκεια* γίνεται «έχεφροσύνη».

Τό *faire date* που σημαίνει *άποτελεί σταθμό άποδίδεται: «σημειώνει όριστικό όρόσημο χρόνου»* (σελ. 19) και τό *pronόμιο* μεταφράζεται «άτου» (σελ. 25). Στην ίδια πάλι σελίδα θά βρούμε και τό *ταξικό έθος* σαν «συνήθεια», ενών τό *réseau = δίκτυο*, μεταφράζεται «διακλάδωση» (σελ. 28 κ.έ.).

Έκτός όμως από τά λάθη και τις «κατά λέξη» μεταφράσεις θάθελα να έπισημάνω και μερικά άλλα πραγματάκια που δέ μās βοηθάνε καθόλου στην άνάγνωση: έτσι για παραδείγματα ή *acculturation* που σημαίνει τήν άπουσία κουλτούρας, άποτέλεσμα τής μετάβασης από

καί γράμματα γνωρίζω

ένα πολιτιστικό σύνολο σ' ένα άλλο (π.χ. ο αγρότης που μεταναστεύει στη βιομηχανική μεγαλούπολη, ή ο μαύρος 'Αφρικανός στη Δυτική Ευρώπη) ονομάζεται «άποκτηση μόρφωσης» δηλ. τό αντίθετο (σελ. 25). Δέν κατάλαβα επίσης γιατί ο γνωστός 'Ιβάν 'Ιλλιτς έγινε «'Ιλλίχ» και ο

Λένιν γράφεται μέ λατινικό αλφάβητο και γαλλική ὀρθογραφία (σελ. 32, 67 κ.έ.).

Παρακάτω θά δώσω μερικά παραδείγματα μετάφρασης ὀρισμένων παραγράφων που διάλεξα στην τύχη, ἀρχίζοντας ἀπό την εἰσαγωγή:

ὁ συγγραφέας (δική μου μετάφραση)

Τό ἀναμφισβήτητο ἐλάττωμα τῶν δύο προηγούμενων βιβλίων μου είναι ὅτι θέλησα νά στοχαστώ πάνω στην προοδευτική παιδαγωγική, μέ ἀφετηρία μου ἕνα προοδευτικό περιεχόμενο και παιδαγωγικές σχέσεις προοδευτικές. Καί τούτο δίχως νά θέσω τό πρόβλημα τῶν δομῶν τῆς ἐκπαίδευσης και τῆς διαφοροποιημένης μαθητικῆς πελατείας που ἔχουν τά διάφορα εἶδη σχολείων. Ἔχει ἐπομένως μεγάλη σημασία τή στιγμή αὐτή ἡ συνάντηση και ἡ ἀντιπαράθεση μέ τήν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης.

ὁ μεταφραστής

'Η θέβαιη ἔλλειψη τῶν δύο προηγούμενων βιβλίων μου θρίσκεται στό ὅτι θέλησα ν' ἀσχοληθῶ μέ τήν προοδευτική παιδαγωγική ἔχοντας σά βάση τήν προοδευτική διδασκαλία και τίς μορφωτικές προοδευτικές σχέσεις, χωρίς νά θέσω τά προβλήματα που προκύπτουν ἀπ' τούς τύπους τῆς διδασκαλίας κι ἀπ' τίς διάφορες πελατείες οἱ ὁποῖες ἀνήκουν ἀποκλειστικά στους ποικίλους τύπους διδασκαλίας. Ἔτσι προκύπτει ἡ σπουδαιότητα, τώρα, μιάς συνάντησης και μιάς σύγκρισης μέ τήν κοινωνιολογία τῆς παιδείας.

ὁ συγγραφέας

Τό βιβλίο αὐτό είναι κριτική ἀνάλυση πέντε συγγραφέων. Δέ σκοπεύω πάντως καθόλου νά θάλω και τούς πέντε «στό ἴδιο τσουβάλι» και ἐλπίζω ὅτι οἱ διαφορές μεταξύ τους θά φανοῦν, ὀλοκάθαρα, τόσο ἀπό τό περιεχόμενο τῆς κριτικῆς μου, ὅσο και ἀπό τόν τόνο τῶν παρατηρήσεων και τοῦ σχολιασμοῦ.

Ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐκπαίδευση χρωστᾶνε στους συγγραφείς Μπουρντιέ και Πασερόν ἀναλύσεις ἀπολύτως θεμελιώδεις τόσο γιά τόν ἄμεσα σχολικό χῶρο, ὅσο και γιά τήν ἐλεύθερη παιδεία ἢ τήν ἰδεολογία τοῦ φυσικοῦ χαρίσματος.

'Η ἐργασία τῶν συγγραφέων Μπωντελό και Ἐσταμπλέ ἔχει τό τεράστιο θετικό ὅτι ἐφάρμοσαν τή μαρξιστική ἀνάλυση στην παιδαγωγική, πετυχαίνοντας ἔτσι ν' ἀποκαλυφθοῦν οἱ αὐταπάτες και οἱ παγίδες που χαρακτηρίζαν τόν προβληματισμό πάνω στό θέμα τοῦ ἐνιαίου σχολείου.

Ἀπό τούς τέσσερις αὐτούς συγγραφείς διδαχθήκαμε πολλά, και πολλά ἐνστερνιζόμαστε, παρά τό γεγονός ὅτι θά προσπαθήσουμε νά τά ἐρμηνεύσουμε διαφορετικά, νά τοποθετήσουμε τίς ἀνακαλύψεις που μᾶς βοήθησαν νά κάνουμε σ' ἕνα ἄλλο πλαίσιο.

ὁ μεταφραστής

Πρόκειται γιά ἕνα κριτικό ξαναδιάβασμα πέντε συγγραφέων: κι ὁμως πρόθεσή μου δέν είναι καθόλου νά τούς «βάλω στον ἴδιο σάκκο» – και πιστεύω πώς οἱ διαφορές θά φανοῦν, θά πηδήσουν σά μάτια, τόσο καλά ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ ὅ,τι θά εἰπωθεῖ γι' αὐτούς, ὅσο και ἀπό τό ὕψος τῶν παρατηρήσεων ἢ τῆς συζήτησης.

Ὅλοι ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ τό σχολεῖο είναι ὀφειλέτες ἀπόλυτα θεμελιωδῶν προσφορῶν στους Μπουρντιέ και Πασερόν: ὀφειλέτες και στό ἄμεσα σχολικό πεδίο και στό στοχασμό σχετικά μέ τήν ἐλεύθερη παιδεία ἢ τήν ἰδεολογία τῶν δώρων.

Οἱ Μπωντελό και Ἐσταμπλέ ἀξίζουν τά μέγιστα γιατί ἐφάρμοσαν στην παιδαγωγική μιά μαρξιστική ἀνάλυση κι ἔτσι ἐρίξαν φῶς στίς πλάνες και στίς ἀπάτες που παίζονται γύρω ἀπ' τό θέμα τοῦ ἐνιαίου σχολείου.

Ἀπ' αὐτούς τούς τέσσερις συγγραφείς μάθαμε πολλά, θά συγκρατήσουμε πολλά κι ἂν ἀκόμα προσπαθοῦμε νά τά ἐρμηνεύσουμε ἀλλιῶς, νά τά θάλουμε σ' ἕνα ἄλλο πλαίσιο, σ' αὐτό που μᾶς ἔκαναν ν' ἀνακαλύψουμε.

(Γαλλικό κείμενο 6,72

ὁ συγγραφέας

Μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὄλες οἱ παραπάνω ἀναλύσεις ὀδηγοῦν στην ἔννοια τοῦ ἀναπαραγωγικοῦ σχολείου και οἱ πέντε συγγραφείς μας, παρά τήν τεράστια διαφορά τῶν ἀντιλήψεων, συναντιοῦνται σ' αὐτόν τόν ἀφορισμό.

Διαβάζοντας Μπουρντιέ και Πασερόν είναι λίγο νά πείς ὅτι συμπεραίνουμε πώς τό σχολεῖο ἐξυπηρετεῖ τήν κυρίαρχη τάξη. Τό σχολεῖο δέν είναι ἀπολύτως τίποτ' ἄλλο ἐκτός ἀπό ἐξυπηρετικό τῆς κυρίαρχης τάξης. Είναι ὀλοκληρωτικά δοσμένο σ' αὐτό τό ρόλο, δηλ. τό συντηρητισμό: «Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει μέ τρόπο ἀναντικατάστατο στην διαίωνιση τῆς δομῆς τῶν ταξικῶν σχέσεων και συγχρόνως στην νομιμοποίησή τους». Τό σχολεῖο συγχέεται μέ ἕνα «θεσμό ἀναπαραγωγικό τῆς

ἑλληνικό 6.78).

ὁ μεταφραστής

Θά μποροῦσε νά πεί κανένας ὅτι ὄλες οἱ προηγούμενες ἀναλύσεις συγκλίνουν πρὸς τήν ἔννοια τοῦ ἀναπαραγωγικοῦ σχολείου και ὅτι οἱ πέντε συγγραφείς μας, παρόλη τήν ἄκρα διαφορά τῶν ἀπόψεῶν τους, συναντιοῦνται σ' αὐτή τή διαθεβαίωση.

Διαβάζοντας τούς Μπουρντιέ και Πασερόν είναι πάρα πολύ λίγο νά ποῦμε ὅτι τό σχολεῖο ὕπηρετεῖ τήν κυρίαρχη τάξη: δέν είναι τίποτ' ἄλλο ἀπ' τήν ὕπηρεσία τῆς κυρίαρχης τάξης, ὀδηγεῖται ξανά σ' αὐτή τήν ὕπηρεσία, στον συντηρητισμό δηλαδή: «Τό διδακτικό σύστημα συμβάλλει μέ τρόπο ἀναντικατάστατο στό νά διαικωνίζει τή δομή τῶν ταξικῶν σχέσεων και πάραυτα στό νά τίς μονιμοποιεῖ». Τό σχολεῖο συγχέεται μ' ἕνα «καθίδρυμα ἀναπαραγωγῆς νόμιμης κουλτούρας», κι ἔτσι, τοῦ κατεστημένου.

καί γράμματα γνωρίζω

επίσημης παιδείας (κουλτούρας)» και επομένως της κατεστημένης τάξης πραγμάτων.

Όλοι όσοι συνήθως εμφανίζονται ως οι αποτυχημένοι του συστήματος, ή τουλάχιστον σαν οι αδυναμίες του, τα δίκτυα που αποκαλούνται αδιέξοδα, όλοι εκείνοι οι μαθητές που δεν θα έχουν παρά άσημαντο κέρδος από τόσες ώρες σχολείου, όλ' αυτά αποτελούν τό πραγματικό νόημα, δείχνουν τόν αποφασιστικό ρόλο του σχολείου: «είναι τό τμήμα που πρέπει να πληρωθεί για να παραμείνει αθέατη ή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική προέλευση και τά σχολικά αποτελέσματα».

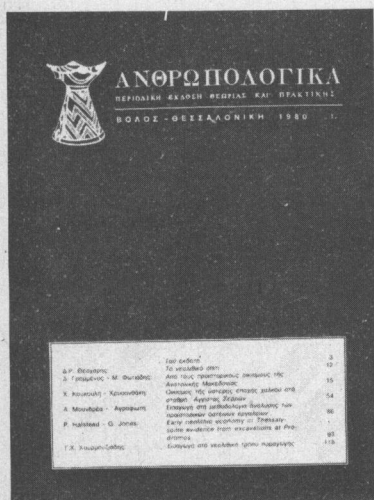
Αυτοί τούς οποίους παρουσιάζουν συχνότατα σαν αποτυχημένους του συστήματος ή τουλάχιστον σαν αδυναμίες του, αυτοί οι τύποι για τούς οποίους λένε ότι είναι σε αδιέξοδα, αυτοί οι μαθητές που δε θα ωφεληθούν παρά ισχνά από τόσες ώρες διδασκαλίας, συνιστούν την πραγματική σημασία, ορίζουν τόν αποφασιστικό ρόλο της σχολής: είναι «ή τιμή που πρέπει να πληρώσουμε ώστε ή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική καταγωγή και τά σχολικά αποτελέσματα να μένει κρυμμένη».

Στά στραβά της μετάφρασης ήρθε να προστεθεί κι ό «δαίμονας» του τυπογραφείου. Πλήθος τά τυπογραφικά λάθη. Έτσι στή σελ. 33 ή γνωστή Κρούσκαγια, (μέ λατινικό αλφάβητο) παρά τό φανερά θηλυκό σλαβικό όνομά της, γίνεται άντρας.

Μέχρι πότε οι Έλληνες εκδότες μέ τις πρόχειρες μεταφράσεις θά καταστρέφουν, κυριολεκτικά, σημαντικά έργα της παγκόσμιας πνευματικής παραγωγής;

Άλέκα Κορναίου

Κυκλοφόρησε
από τις
έκδόσεις
ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
Εκδοτικός οίκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ,
ΠΡ. ΚΟΡΟΜΗΛΑ 38, τηλ. 277-350
264-958 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΑΘΗΝΑΣ:
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ,
ΣΟΛΩΝΟΣ 96, τηλ. 3610589

Π Λ Ε Θ Ρ Ο Ν
Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ / ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

E. M. FORSTER
Ταξίδι στην Ίνδία

JACK LONDON
Γραφείο Δολοφονιών, Ε.Π.Ε.

Τριαντάφυλλος Πίττας
ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΓΥΜΝΩΝ

ΤΟΣΙΤΣΑ Ια·τηλ 88 34 6 9 2

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΓΖΑΚ ΚΕΡΟΥΑΚ

ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ

Ἀθλητικογράφων αὐτονόητα

Ὅποιοι τυχαίνει νά ἀνοίγουν τίς πολιτικές ἐφημερίδες στήν ἀθλητική σελίδα θά ἔχουν προσέξει ὅτι ἐκεῖ φυσάει ἕνας ἄλλος ἄνεμος, καθόσον οἱ ἀθλητικογράφοι εἶναι φανερό ὅτι ἔχουν τά δικά τους αὐτονόητα. Σκοπός ἱερός ὅποιοιδήποτε γράφει σέ ἀθλητική σελίδα εἶναι τό «καλόν τοῦ ποδοσφαίρου», ἀφοῦ κατά τά φαινόμενα τό ποδοσφαίρο εἶναι ἀπό μόνο του... ἀξία γιά τόν ἀνθρώπο. «Τό καλόν τοῦ ποδοσφαίρου» βέβαια προϋποθέτει παράγοντες καί ἰσοδοσφαιριστές (ἀνευ ἤ μετά κοσμητικῶν ἐπιθέτων) γι' αὐτό καί δέν εἶναι ὑπερβολή νά παρατηρηθεῖ ὅτι μέσω τῶν ἀθλητικῶν σελίδων οἱ ἄγνοοι αὐτοῖ κύριοι ἐξυψώνουν τίς μετοχές τους στήν κοινωνία τοῦ θεάματος. Κατά προτίμηση ὅμως οἱ ἀθλητικογράφοι τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων ἐξυμνοῦν τά φοβερά καί τρομερά προτερήματα τῶν κ.κ. Νταϊφᾶ, Ζαφειρόπουλου καί Βαρδινογιάννη, κ.ἄ.

Φωρίς νά εἶναι τό περισσότερο ἐξυμνητικό, ἰδοῦ δημοσίευμα τῶν Νέων (20-7-81):

»Ὁ κόσμος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ – ἀπό τούς πῖο πιστούς στό χώρο τοῦ ποδοσφαίρου, μ' αἰσθήσεις πού λένε πάντα «ναί» – δέν μπόρεσε ἀκόμα τώρα, δηλαδή ὕστερα ἀπό δύο χρόνια, νά πλησιάσει τή σκέψη τοῦ κ. Νταϊφᾶ, πού μάς θυμίζει τήν πλήρη πολεμικῶ, καθῶς κόβει τό κύμα σάν μαχαίρι.

Κλειστός τύπος ὁ ἴδιος, ξέροντας καλά, ὅτι ἡ πυξίδα δέν μάς δείχνει τίποτε ἄλλο, παρά μόνο τό θοριά, ἐκτινᾶ τίς καταστάσεις μέ ἀριθμούς, ἀφαιρεῖ τά κρατούμενα τῆς προσδοκίας, πού μπαίνουν στό λογαριασμό, θγάζει τά συμπεράσματά του κι ὕστερα χαράζει πορεία. Τοῦ ἀρέσει νά σκέπτεται χωρίς θιάση, ἀλλά νά ἐκτελεῖ γρήγορα. Παλιός ναυτικός, ἔχει μέσα του ριζωμένο τό αἰσθημα τῆς δικαιοσύνης, γιατί, ὅπως χιλιάδες ἄλλοι, πιστεύει πώς ἂν ἀδικήσει, θά τόν βρεῖ κακό. Γι' αὐτό συζητᾶ, ἀκούει, ἐξετάζει καί μετά παίρνει ἀπόφαση. Ἀπ' τή στιγμή ἐκείνη ὅμως, θέλει ὅλους τούς γύρω του, ἔτοιμους γιά ὅλα, ἀποφασισμένους γιά ὅλα, μέ τενωμένα νεῦρα καί τήν τόλμη ν' ἀνάβει στά μάτια.

Ὅποιος δέν πιστεύει στά κοινά ἰδανικά, δέν ἔχει θέση κοντά του.

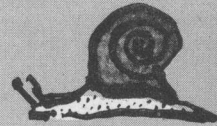
Κατόπιν τούτων, ἐκτιμῶντας στό ἔπακρο τίς ἀρετές τοῦ κ. Νταϊφᾶ καί ἐπικαλούμενος τήν μαρτυρία τῶν ΑΘΛΗΤΙΚῶΝ ΝΕῶΝ, σύσσωμοι οἱ συνεργάτες καί ἀναγνώστες τοῦ ΠΟΛΙΤΗ ὀφείλουν νά προπαγανδίσουν τήν ὑποψηφιότητα τοῦ κ. Νταϊφᾶ γιά τήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας.

«Γιά τό καλόν τοῦ ποδοσφαίρου» πάντοτε...

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Οἱ προηγούμενες γραμμές ἀφοροῦν τίς ἀθλητικές σελίδες τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων. Γιά τίς ἐκδιδόμενες ἀθλητικές ἐφημερίδες ἀπαιτεῖται ἀπό ὅποιοιδήποτε ἀσχοληθεῖ μαζί τους νά διαθέτει τό ἴδιο ἐνημερωμένο μέ αὐτές ὀπλοστάσιο κοσμητικῶν ἐπιθέτων, σέ ἄλλο ἐπίπεδο προφανῶς...

Ἡ ἐξέγερση τῶν «ζηλιάρηδων»

Μετά τήν κ. Θάτσερ, ὁ ὑπουργός Ἑσωτερικῶν τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου κ. Οὔαιπ δῆλωσε κι αὐτός πώς τά πρόσφατα γεγονότα τῶν ὁδομαχιῶν στό Λονδίνο καί σ' ἄλλες πόλεις ὀφείλονταν ὄχι στήν ἀνεργία καί στίς ἄθλιες κοινωνικές συνθήκες τῶν ἐξεγερμένων (λευκῶν καί ἐγχρόμων), ἀλλά στό φθόνο (12/7/81). Τώρα αὐτή εἶναι μιά συμβολή στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Μετά τήν ἐξέγερση τῶν «κουρελιάρηδων», τῶν «ξεβράκωτων», τῶν «λυσσασμένων», τῶν «μοιρασιάρηδων», τῶν «πεζοδρομίων», τῶν «ληστῶν» καί ἄλλων ἄν οὐκ ἔστιν ἀριθμός στήν πρόσφατη ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀποικιοκρατίας, ἡ ὑποπτη ἀπορία τῶν κατεχόντων καί ὁ ἐντιμότητος κ. ὑπουργός λανσάρουν τήν ἐξέγερση τῶν «ζηλιάρηδων». Γιά νά δοῦμε, φτάνει νά τό ὀνοματίσεις γιά νά τό ξεορκίσεις;

Τό τουριστικό πρόβλημα τῆς Ἀθήνας

Ἡ κρίση τοῦ τουρισμοῦ στήν Ἀθήνα ἀνησυχεῖ πολύ τούς ξενοδόχους καί ἄλλα συναφή ἐπαγγέλματα τοῦ «τουριστικοῦ κόσμου». Κανείς δέν ξέρει πιά γιατί οἱ τουρίστες κάνουν μούτρα στήν Ἀθήνα. Μάλλον φταίει ἡ ἀγνοιά τους καί κάποιες καθυστερήσεις στό ἀεροδρόμιο (τελωνεῖο, ἀστυνομία, ταξί...): ἔτσι πρέπει νά εἶναι τά πράγματα ἀφοῦ σέ πρόσφατη σύσκεψη τῆς συμπαθοῦς αὐτῆς τάξεως μέ τήν κυβέρνηση (Πρωθυπουργός, Ἀστυνομία, ΕΟΤ κ.λπ.) ἀποφασίστηκε νά γίνῃ διαφήμιση τῆς Ἀθήνας καί νά ἐνισχυθοῦν οἱ ὑπηρεσίες τοῦ ἀεροδρομίου. Καλά πληροφορημένοι κύκλοι τοῦ Πολίτη δῆλωναν, τήν ἐπόμενη μέρα, ὅτι τά μέτρα αὐτά εἶναι χαρακτηριστικά τοῦ εὐρους καί τοῦ βάθους τῶν ἀναλύσεων πού ἔγιναν στή σύσκεψη, καί τῆς νοημοσύνης τῶν συμμετασχόντων. Ὅτι, ἐπίσης, τό τουριστικό πρόβλημα τῆς Ἀθήνας, (στό βαθμό πού εἶναι πρόβλημα, γιατί τούς κύκλους αὐτούς τούς ἀφήνει «παγερά ἀδιάφορους») εἶναι κλασική περίπτωση διαλεκτικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στό μέρος καί τό ὅλο. Ὅτι, βέβαια, κάθε τέτοια διαλεκτική ἀντίφαση δέν λύνεται παρά μόνο μέ τήν ὑπέρβασή της. Καί ὅτι ἡ λύση στό τουριστικό «πρόβλημα» τῆς Ἀθήνας ἐγκτεται στή λύση τῶν προβλημάτων τῶν Ἀθηναίων πού ὑφίστανται 365 (ἢ 366) μέρες τό χρόνο τά προβλήματα πού οἱ τουρίστες μοιράζονται μαζί τους γιά πολύ λιγότερο χρόνο καί μέ πολύ περισσότερη, προφανῶς, ἀπροθυμία.

“Ασπρα θά φορέσω...”

«Οι ώραϊες εμφανίσεις δέν ελειψαν. Μέ λευκό κι ξεωμο ή κ. Ν.Π., πράσινο σμαραγδί ή κ. Τ. Σ., μέ παλιά δαντέλλα κρέμ και ντεκολτέ ή νεαρή κ. Ε. Α., μέ ζωηρόχρωμο εμπριμέ ή κ. Ν. Κ., και ή πανύψηλη νιόνυμφη κ. Μ. Ξ.»

Τμήμα από τό ρεπορτάζ τής «Καθημερινής», 26-7-81, γιά τό γιορτασμό τής αποχουνοποίησης.

Ερώτηση 1η: Γιατί αυτός ό άπαράδεκτος φεμινισμός; Οί κύριοι τάχα τί φορούσαν;

Ερώτηση 2α: Καί ή φουστανέλα; Είναι μόνο γιά τήν «παραδοσιακή γωνιά» του σππιού μας;

Ερώτηση 3η: Άλήθεια, τί γίνεται μέ τούς «ξεβράκωτους»;

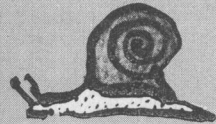
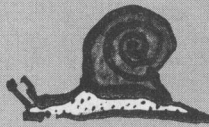
Πώς θά πολιτικοποιηθεϊ ό χώρος τής άριστερας

Ερώτημα προς Μαρξιστές-Λενινιστές

Στό περιοδικό του ΚΚΕ μ-λ *Γιά μιάν άριστερή ΠΟΛΙΤΙΚΗ* ό Γ. Μαρκάκης αναφέρεται στο κείμενο των 150 «Μιά πρόταση γιά τήν άριστερά» (Αντί, άρ. 178). Μέ επιχειρήματα που μάς βρίσκουν απόλυτα σύμφωνους σκιαγραφεί τήν ανάγκη ενός αναγεννημένου κομμουνιστικού κινήματος, μιάς άριστερας που «πρέπει να περιλαμβάνει όλους τούς χώρους που επαγγέλλονται τήν αναγέννηση. Πρέπει να ξερει να κινείται και μέσα στο κοινοβούλιο αλλά και έξω απ' αυτό. Πρέπει να πολιτικοποιεί τό χώρο... να έχει νου και πάθος... να καταχτά και να ελπίζει... να μελετά τό παλιό και να δέχεται τό νέο.» Συμφωνούμε ακόμα ότι «τό ΚΚΕ (έσωτ.) είναι αδύνατο στή σημερινή του διάσταση να αναλάβει αυτό τό ρόλο. Τά καθόλου ανανεωτικά «έθνικοενωτικά» κατάλοιπα και στοιχεία του τό καθιστούν άνίκανο να προωθήσει μιάν ενεργητική άριστερή πολιτική». Γι' αυτό και «μονοσήμαντη (χωρίς όρους μάάλιστα) ύποστήριξη του θα έχει άρνητικές επιπτώσεις στην ύπόθεση τής άριστερας».

Επειδή όμως σύντροφε Μαρκάκη και ή μη ύποστήριξη του θα έχει εξίσου (αν όχι χειρότερες) άρνητικές επιπτώσεις στην ύπόθεση τής άριστερας, επειδή λοιπόν τά πράγματα είναι τόσο αντιφατικά, και ή δική μας πρακτική θα είναι εκ πρώτης όψεως αντιφατική, και όχι... μονοσήμαντη. Γιατί αν θέλουμε να είμαστε μονοσήμαντοι σήμερα, δέν έχουμε τίποτ' άλλο να κάνουμε από να «περιμένουμε», λέξη μέ τήν όποία ακριβώς τελειώνει και τό κείμενό σου. Οπότε, καθαροί και άσπιλοι θα όδεύσουμε στους τάφους που έσκαψαν οι άλλοι γιά μάς.

Τί να κάνουμε λοιπόν; Συ είπας: «Νά πολιτικοποιήσουμε τό χώρο, ... να έχουμε νου και πάθος, να καταχτούμε και να ελπίζουμε...».

Τά σήριαλ τής αστικής αιωνιότητας

Τό καταθλιπτικά μεγάλο ποσοστό των σήριαλ άμφοτέρων των καναλιών τής τηλεόρασης μας αναφέρονται στο παρελθόν μας. Ξεκινώντας απ' τό μεσοπόλεμο και περνώντας απ' τίς άρχές του αιώνα προχωρούν άκόμη πιο πίσω, σά να ξεσκαλίζουν τά βάθη τής καταγωγής μας.

Ιστορική μνήμη λοιπόν; Λάθος! Παραποίηση του παρελθόντος, μιά και τό παρόν είναι κάπως δύσκολο να τό δούμε μέ άλλο μάτι. Τό όλο σκηνικό του ελληνικού παρελθόντος περιορίζεται έτσι κάπου στα Έπτάνησα μέ τά κρινολινά και τίς καπελαδοϋρες, τούς κόντηδες και τίς κοντέσες, τά άμαξάκια και τ' άρχοντικά περιίπτερα. Στα εύλογημένα νησιά μέ τό άρχοντικό παρελθόν απ' όπου θα πρέπει να πειστούμε ότι όλοι έλκυμε τήν καταγωγήν. Για να περάσουμε μετά στην Άθήνα του 1900 γεμάτη νεοκλασικά κτίρια, κοσμικές εκδηλώσεις, λουστραρισμένα γοβίνια, μεταξωτά μαντιλάκια και παθιασμένους έρωτες στα ψηλοτάβανα κτίρια.

Εύλογημένοι άστοί. Δέν έχετε βέβαια και πολύ μεγάλο παρελθόν σε τούτο τον τόπο. Όσο κι αν ή εικόνα τής τηλεόρασης προσπαθεί να μάς πείσει γιά τήν αιωνιότητα τής παρουσίας σας στον τόπο και τό χρόνο, στο παρελθόν και τό μέλλον, είστε εφήμεροι. Άλλά αυτό δέν θα εξαρτηθεί από σας, αλλά από τούς σημερινούς απογόνους εκείνων που έχουν τον ιδρώτα τους γιά να λουστράρουν τά γοβίνια σας και να χτίσουν τά νεοκλασικά σας.

Ἡ ἡμερομηνία τῶν ἐκλογῶν

Θά ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρουσα μιά στατιστικὴ πού θά ἔδειχνε πόσες φορές ὁ Ἄνδρέας Παπανδρέου, ἐπικαλούμενος τῇ δυσαρμονίᾳ Βουλῆς καὶ ἐκλογικοῦ σώματος μέ βάση τὰ στοιχεῖα πού παρέχουν οἱ «δημοσκοπήσεις», ἐδῶ καὶ δυὸ τουλάχιστο χρόνια ζήτησε νά γίνουν «ἀμέσως τώρα» ἐκλογές, πόσες φορές πρόβλεψε, μάλιστα μέ συγκεκριμένη ἡμερομηνία, ὅτι οἱ ἐκλογές θά γίνουν τὸ Μάρτη, τὸν Ἀπρίλη ἢ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ '79 τοῦ '80 ἢ τοῦ '81, πόσες φορές διαφεύστηκε, πόσες φορές σύμψασα ἡ δημοκρατικὴ ἀντιπολίτευση δι' ἐπισημῶν ἐκπροσώπων τῆς ἔκανε τὴν καφετζοῦ προετοιμάζοντας τὸ λαὸ γιὰ τὴ μάχη τῶν ἐπερχόμενων ἐκλογῶν, πόσοι πρωτοσέλιδοι γιγαντότιτλοι, ἰδιαίτερα τῶν *Νέων* καὶ ἢς *Ἐλευθεροτυπίας* εἶδαν τὸ φῶς, πόσες ἐμβριθεῖς ἀναλύσεις μᾶς ἐξήγησαν γιὰτί καὶ πᾶς οἱ πρόωρες ἐκλογές.

Ἡ στατιστικὴ αὐτὴ, εἴμαστε σίγουροι, θά ἔδειχνε ὅτι τὸ πῶς ἀγαπημένο θέμα τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας ἀλλὰ καὶ τὸ φαβορί ἀλλογο τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς τάξης στὴ διετία πού διέρρευσε ἦταν οἱ πρόωρες ἐκλογές.

Ἄλλὰ δὲν πρόκειται νά διαβάσουμε τὴ στατιστικὴ αὐτὴ στὶς ἐφημερίδες. Τὸ σχετικὸ μάρκετινγκ τούς ἔδειξε ὅτι ἓνα τέτοιο θέμα δὲν μπορεῖ οὔτε νά πουλήσει φύλλα οὔτε νά γίνει γιγαντότιτλος. Ἡ κολοκυθιά λοιπὸν συνεχίζεται: στίς 5, στίς 11 ἢ στίς 18 Ὀκτωβρίου; Στίς 27 στίς 13 Δεκεμβρίου; «*Νέα ἐμπλοκὴ στὴν ἡμερομηνία τῶν ἐκλογῶν*» (*ΒΗΜΑ*, 2 Αὐγούστου), «*Ἀναζητεῖται μεθόδευση...*» (*Καθημερινή*, 2 Αὐγούστου). Καὶ γιὰτί ὅλα αὐτά; Ἐξαιτίας τοῦ «τυπικοῦ» συνταγματικοῦ κωλύματος πού ἀνέκυψε (*ΒΗΜΑ*) «*καθὼς ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλῆς φαίνεται ἀμετακίνητος στὴν ἀρνήση του νά παρεκκλίνει ἔστω κατὰ κεραία ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος πού ἀπατρεῖ τὸ φυσιολογικὸν τερματισμὸ τοῦ βίου τῆς Βουλῆς στίς 20 Νοεμβρίου*» (*Καθημερινή*)!

Τὸ συνταγματικὸ, λοιπὸν, θέμα πού ἀνέκυψε εἶναι ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας πού θέλει νά σεβαστεῖ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος, νά μὴν κάνει κάποια μικρὴ παρέκκλιση ἔξροντας ὅτι οἱ μικρές παρεκκλίσεις εἶναι ἀπλούστατα παρεκκλίσεις, ὅπως καὶ οἱ ὀλίγον ἔγκυες εἶναι ἀπλούστατα ἔγκυες. Πίσση λοιπὸν, ἀπ' ὅλες τίς μεριές γιὰ λόγους προεκλογικοῦ μάρκετινγκ νά παρανομήσει ὥστε νά ξεπεραστεῖ τὸ συνταγματικὸ κώλυμα μέ ἐγγυητικὲς ἐπιστολές, ἢ συμφωνία τῶν μεγάλων κομμάτων (δηλαδή συμπαιγνία). Νά καὶ μερικὰ πολὺ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα: οἱ ἐκλογές πρέπε νά γίνουν στίς 18 Ὀκτωβρίου γιὰτί στίς 26 γίνεται παρέλαση στὴ Θεσσαλονίκη καὶ πρέπε νά παρίσταται ὁ νέος πρῶθυπουργός. Ἡ, δὲν μπορεῖ γίνου ἐκλογές τὸ Δεκέμβρη γιὰτί κάνει πολὺ κρύο.

Στὸ μεταξὺ ὁ καθηγητὴς Δημ. Τσάτσος, ἐξηγοῦσε στὴν *Αὐγή* (2.8) πολὺ καθαρά ὅτι πειστικὰ ὅτι ἂν ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας διαλύσει μὲν πρόωρα τὴ Βουλὴ, ἀλλὰ, βασιζόμενος σὲ ἐγγυητικὴ ἐπιστολὴ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, θεωρήσει στὸ μέλλον τὴν πρόωρη διάλυση ὡς ἐκπνοὴ τῆς τετράχρονης θητείας «*εἶναι ἐρμηνεῖα ἀνατριχιαστικὴ καὶ πάντως καταρρακωτικὴ τοῦ κύρους τοῦ Συντάγματος*». Παρὰ ταῦτα – ἀχ αὐτές οἱ ὑπερεξουσίες τοῦ Προέδρου – συγχρονίζεται κι αὐτὸς μέ τὴ λύση τῶν πρόωρων ἐκλογῶν, θεωρώντας ὅτι δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀναγκαῖο νά ἐκπνευθεῖ ἡ τετράχρονη θητεία τῆς Βουλῆς.

Ἄλλὰ γιὰτί τὸσος θόρυβος; Ἐκεῖ πού ἔχουν φτάσει τώρα τὰ πράγματα αὐτὸ τὸ τρισάθλιο παζάρι γιὰ ἓνα μῆνα μπρός ἓνα μῆνα πίσω ἔχει ἓνα καὶ μόνον στόχο: νά μὴν ἔχει ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τὴ δυνατότητα νά διαλύσει τὴ Βουλὴ τὸν πρῶτο μετὰ τίς ἐκλογές χρόνο, πλὴν κι ἂν ἡ Βουλὴ αὐτὴ καταψηφίσει 2 κυβερνήσεις (ἄρθρο 41, παρ. 2 τοῦ Συντάγματος). Ἐτσι ἀνέλαβον ὅλοι ἀγῶνα λαϊκὸ, ἐναντία στίς ὑπερεξουσίες τοῦ προέδρου παζαρεύοντας τὸν κρίσιμο μῆνα. Αὐτοὶ πού δημιούργησαν προεκλογικὴ ἀτμόσφαιρα ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια, τὸ λιγότερο πού τούς ἐνδιέφερε ἦταν ἡ σταθερότητα τῶν θεσμῶν. Γιὰ συνταγματικὴ τάξη θά μιλάμε τώρα;

Μπράβος Μπορντόκας, Μπαλακάκης: Ἐμπρός γιὰ τὸ 17%!

Οἱ κ. κ. Bravos, Bordokas καὶ Balakakis, τὸ ἀναφυκτῆριον Ἑρμῆς, ἡ ἐπιχείρηση Athens Furs, τὸ γραφεῖο θαλάσσιων λουτρῶν «Ὁ Τάκης», τὸ νυχτερινὸ κέντρο «ΕΛΑ ΜΑΝΑ ΜΟΥ» καὶ οἱ ἐπαγγελματικὲς σχολές διαμετακομιστικῶν ἐπαγγελμάτων, εἶναι μετὰξὺ τῶν πρώτων πού ὑπέγραψαν τὸ μανιφέστο ἐναντία στὰ ντόπια καὶ ξένα μονοπώλια καὶ τίς σκοτεινὲς ἀντιστασιακὲς δυνάμεις πού μεθόδευσαν τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀφισοκόλλησης καὶ τὸ πέρασμά τῆς στὴν ἀρμοδιότητα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης μέσα στὰ πλαίσια τῆς παγίδευσης τῶν δημοκρατικῶν, ἀντιιμπεριαλιστικῶν δυνάμεων καὶ κάτω ἀπὸ τὸ πρόσχημα τῆς μὴ ρύπανσης καὶ τῆς μείωσης τῆς κουρελαρίας στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας. Τὸ μανιφέστο συμπληρᾶνται μέ κάλεσμα στὸ λαὸ τῆς Ἀθήνας νά ἀντιπαθεῖ στὰ ὑποπτα σχέδια τῆς ἀντιδρασης καὶ τῶν ξένων ἀφισοκολλητικῶν πολυεθνικῶν συγκροτημάτων, παλεύοντας ἔτσι μέσα ἀπὸ συγκεκριμένους στόχους γιὰ τὴ μεγάλη ἀλλαγὴ, τὴ βελτίωση τῆς ποιότητας τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς, τὴν ἐμβάθυνση τῆς δημοκρατίας, τὴ ρῆξη μέ τὸ σημερινὸ τρόπο διαφήμισης καὶ τὸ 17%...

Ὁ βίος μας ὁ ἀνθόσπαρτος

Πανρεύεται ὁ κόσμος. Βρετανικός γάμος στὸ Λονδίνο μέ τρικούμπερτο βρετανικὸ γλέντι, ὅπως εἶδαμε ἀπὸ τὴν ΕΡΤ. Σεμνὸς ἑλληνικὸς γάμος στὸ Καλέντζι μέ ἑλληνικὰ νταούλια, ἑλληνικοὺς χορούς καὶ ἑλληνικὲς τούρτες, ὅπως ἐξονυχιστικὰ μᾶς παρουσίασαν ἡ *Ἐλευθεροτυπία* καὶ τὸ *Συγκρότημα* ἐν εἰδει πολιτικοῦ γεγονότος. Γάμοι πού φτιάχνουν πολιτικὴ καὶ πολιτικὴ πού φτιάχνει γάμους. Δημοσιοποίηση τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ ἰδιωτικοποίηση τοῦ δημόσιου. Γάμοι καὶ πουνυρία σὲ διαλεκτικὴ σχέση.

Τυπικά ήθη

«*Η Σοφία Κυρίτη σωθηκε (αν τελικά σωθει) χάρη στην ευαισθησία της κοινής γνώμης, που ξεκίνησε με πρωτοέλιδο δημοσίευμα των "Νέων"*».

Αυτή είναι η γνώμη του Γιάννη Κάτρη, στά Νέα, 20-7-81. Κι έτσι παραγράφεται ή ίδια ή άπεργία πείνας της Κυρίτη και των συγκαταουμένων της κι ακόμα οι αλληλεπτάλληλες διαδηλώσεις που όργάνωσε ή «*Επιτροπή συμπαραστάσης στον άγώνα των φυλακισμένων*» στον Κορυδαλλό και στά Προπύλαια. Διαδηλώσεις που, εκτός των άλλων, όδηγησαν στή φυλακή καμπόσους διαδηλωτές.

Εκτός από τά «*αύθεντικά*», πρωτοπόρα και μοναδικά» κόμματα, ίδου λοιπόν και οι ισάξιές τους έφημερίδες. Μόνο που κι εδώ έμφανίζεται σαρκάζων ό πληθωρισμός: Κατά πώς είναι παγκοίνως γνωστό, από τό νέφος μάς γλίτωσε ή *Έλευθεροτυπία*, άπ' τά λακόστ ή *Αύριανή*, άπ' τό Βαλέσα ό *Ριζοσπάστης*, άπ' τίς αυτοκτονίες των έγκλείστων του Κορυδαλλού ή *Απογευματινή* κι από τήν ντροπή του γιουγκοσλάβικου 5-1 τό *Φώς των σπόρ*. Εύτυχώς που τό τελευταίο, και μόνον αυτό, δέν τό έκανε θέμα και δέν γύρεψε άποζημίωση.

Άνάκαμψη στή Μ. Βρετανία

Οί κατά κεφαλήν θάνατοι από άπεργία πείνας στή Μ. Βρετανία αύξήθηκαν τό τελευταίο τρίμηνο κατά 147% σέ σχέση με τό αντίστοιχο τρίμηνο του περασμένου έτους. Η κάποια ύφεση που γνώρισε ή άνοδική αύτή πορεία στις παραμονές των βασιλικών γάμων ήταν άπλώς συγκυριακό φαινόμενο, δήλωσε με φανερό ήκανοποίηση στήν προχθεσινή συνέντευξή της προς τον οικονομικό τύπο ή κ. Μάργκαρετ Θάτσερ.

Novum organum

Έξασφάλιση της ισότητας άνδρών και γυναικών: «... Θά ληφθούν μέτρα για ήν έπιμόρφωση της οικογένειας σέ θέματα που έχουν σχέση με τή δομή και τή λειτουργία της. Για τό σκοπό αυτό θά ένεργοποιηθούν ή κυβέρνηση, ή Τοπική Αυτοδιοίκηση, οι λαϊκές όργανώσεις και τά μαζικά μέσα ενημέρωσης...» (Τή νέου περιεχομένου μόρφωση ύπέρ της ισότητας) «... θά βοηθήσει ό θεσμός της παράλληλης Παιδείας (σχολές γονέων, έλεύθερα Άνοιχτά Πανεπιστήμια, εκπαιδευτική τηλεόραση κλπ)» – άρθρο 182 του Κυβερνητικού Προγράμματος του ΠΑΣΟΚ.

«Γιά νά έξασφαλιστεί ή πραγμάτωση της άρχής της ισότητας (...) θά δημιουργηθεί ένα *είδικό όργανο* που θά έλέγχει τή σωστή έφαρμογή της άρχής της ισότητας. Αυτό τό όργανο θά είναι υπεύθυνο για τή διαμόρφωση του Έθνικού Προγράμματος σέ θέματα σχετικά με τήν ισότητα των φύλων, για τον προγραμματισμό έρευνας σέ γυναικεία θέματα και για τή διαφύτιση της κοινής γνώμης» – άρθρο 183.

Η μεγαλόπνοη αύτή όργανωτική και διοικητική παρέμβαση της Πασοκικής κοσμοθεωρίας στο γυναικείο πρόβλημα (έτσι κι αν περιορίζεται, για λόγους τακτικής, στην οικογένεια και τήν έργατική νομοθεσία) πρόκειται, κατά άποκλειστικές πληροφορίες μας, νά συμπληρωθεί σύντομα με συγκεκριμένα μέτρα για τή στελέχωση και τίς πρακτικές κατευθύνσεις της. Είδικά σεμινάρια θά όργανωθούν για τους δημάρχους και κοινοτάρχες ώστε ή «*ένεργοποίησή*» τους, με στόχο τήν έπιμόρφωση της οικογένειας, νά είναι πιό άποτελεσματική αλλά και σέ άρμονία με τίς γνήσιες έλληνικές, κατά περιφέρεια μάλιστα (δεδομένου του στόχου της άποκέντρωσης), παραδόσεις. Τά είδικά προγράμματα της εκπαιδευτικής τηλεόρασης θά προωθηθούν προς τίς ζώνες άκρόασης που προσφέρονται καλύτερα για τή μεγιστοποίηση της έπαφής τους με τους άποδέκτες τους (μετά τό νυχτερινό δελτίο ειδήσεων).

Τό «*είδικό όργανο*», που θά έλέγχει κλπ, θά στελεχωθεί με ειδικούς, από τους Έλληνες της διασποράς (ήδη μιά είδική σύσκεψη προβλέπεται τό Σεπτέμβριο του 1981 στή Μάνη), για νά τεθούν οι πρώτες βάσεις του Έθνικού Προγράμματος. Τό τελευταίο θά ύπαχθει στην ΥΕΕΤ ως προς τή σύζευξή του με τή γενικότερη έρευνα, αλλά και στο ΚΕΠΕ ως προς τή σύλληψή του. Ήδη είναι γνωστό ότι περιλαμβάνει στους στόχους του τή μείωση του μέσου ετήσιου ρυθμού αύξησης των βιασμών, τή δραστική άποκέντρωση των καμακιών και τήν κοινωνικοποίηση της αντίσλληψης και των άμβλώσεων.

Μετά ταύτα τρόμος μέγας κατέχει τους, έλάχιστους έξάλλου, μεγαλοφαλλοκράτες, ντόπιους και ξένους. Προσοχή όμως: έχουν πάντα τή δυνατότητα εισοδησμού στις «*λαϊκές όργανώσεις*» που θά μάς εκπαιδεύσουν. Μήπως χρειάζεται και ή δημιουργία έθνικού φορέα περιφρούρησης, με συμμετοχή όλων των δημοκρατικών δυνάμεων;

— ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ —

ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Από τον Πάνο Θασίτη λάβαμε την ακόλουθη επιστολή για το άρθρο του Χριστόφορου Λιοντάκη, «Τά όρια της κριτικής», που δημοσιεύτηκε στο τεύχ. 42 του Πολίτη.

Αγαπητέ «Πολίτη»,
Κανένας δέ θα είχε τή σκληρότητα να διακόψει τις υπερβατικές και παραδείσιες ανταποκρίσεις, ανάμεσα σ' έναν αυτοτιμωρούμενο νέο ποιητή που θέλοντας να ύψωθεί ταπεινόμενος φορά τον τρίχνο χιτώνα του άπλου «άναγνώστη» και σ' έναν υποθετικό Άγιατολάχ, Μάντη και Πατέρα της νεοελληνικής Κριτικής, αν ο κ. Χριστόφορος Λιοντάκης, στήν προσπάθειά του να εξάρει τό άπόλυτο κύρος των κριτικών Κωδίκων του - άμέτοχου υποθέτω - κ. Μαρωνίτη, δέν «έξαφάνιζε» από προσώπου γής κι όλόκληρη τήν πριν και μετά τον κ. Μαρωνίτη νεοελληνική Κριτική, γράφοντας τά έξής συντριπτικά:

«... Η νεοελληνική κριτική, έδω και πολλά χρόνια, κινείται κατά κανόνα ανάμεσα στή θεματική και λεκτική

κοινοτυπία των παλαιών και στους άγύμναστους λεκτικούς άκροβατισμούς των νεοτέρων... Η άποτυχία όφειλεται στήν έλλειψη σχετικής ύποδομής και στήν άγλωσσία των περισσοτέρων...» (Βλ. 'Ο Πολίτης, τεύχος 42, Άπριλ-Μάης 1981, σελ. 94-95).

Γιατί οι μέν προσευχές και τά θυμάματα, καθώς και ή παραίτηση από τή χρήση του λογικού (ό.π.π.), είναι προσωπική ύπόθεση του κ. Λιοντάκη. Η νεοελληνική όμως Κριτική δέν είναι.

Θέλει δέ θέλει ό κ. Λιοντάκης, νεοελληνική Κριτική, άξια του όνόματος, υπήρχε και πριν από τον κ. Μαρωνίτη και συνεχίζει να υπάρχει και μετά. Κι αυτό δέ μειώνει τήν όποια συμβολή του κ. Μαρωνίτη, αν φυσικά τήν άπαλλάξουμε άπ' τό σύνδρομο τής Άποκάλυψης του κ. Λιοντάκη.

Νά θυμίσω έδω κείμενα και όνόματα; Είναι γνωστά σ' όλους. Άλλωστε, αυτό θά μάς πήγαινε πολύ μακριά και πολύ βαθιά και σέ κάθε κατεύθυνση, πράγμα που για τήν ώρα είναι έξω άπ' τις προθέσεις μου.

Πολύ φιλικά
Πάνος Θασίτης

Ο Χριστόφορος Λιοντάκης υπόψη του όποιου θέσαμε τήν επιστολή του Π. Θασίτη μάς έστειλε τήν έξής άπάντηση.

Δέν περίμενα ότι ό κ. Θασίτης, μέ τήν ήλικία, τήν πείρα και τή νοημοσύνη που διαθέτει θά παρεξηγούσε σέ τέτοιο βαθμό τήν ανάγκη μου του βιβλίου του Δ.Ν. Μαρωνίτη 'Όροι του λυρισμού στον Όδυσσέα Έλύτη.

Είναι δικαίωμα του κ. Θασίτη να καταφρονεί τήν άνάγνωση αυτού του τύπου και να υπερασπίζεται τήν παραδοσιακή κριτική. Νομίζω όμως πώς δέν είναι δικαίωμά του να παρερμηνεύει, μέ τήν κατάχρηση ενός παραθέματος, τις προθέσεις, τους όρους και τους στόχους τής άναγνωστικής μου συγκίνησης. Η παρερμηνεία φθάνει δυστυχώς στο σημείο να επιτρέπει ό κ. Θασίτης στον εαυτό του τή μεταφορά του Άγιατολάχ και του αυτοτιμωρούμενου άναγνώστη μέ τον τρίχνο χιτώνα. Ο κ. Θασίτης ξέρει τά πολιτικά και πνευματικά πράγματα αυτού του τόπου και δέν του συγχωρείται να δημαγωγεί μέ τόσο εύκολες παρομοιώσεις.

Τό κείμενό μου είχε, πιστεύω, εύδιάκριτη ειλικρίνεια και δήλωνε στά κρίσιμα σημεία του τους άναγκαίους περιορισμούς οι όποιοι άπαγορεύουν σαρωτικές και μανιχαϊκές κρίσεις όπως αυτές που έφημρε ό κ. Θασίτης - ίσως ό καθένας έφευρίσκει ό,τι του χρειάζεται. Όταν γράφω «κατά κανόνα» έννοώ «κατά κανόνα», δέν

χρησιμοποιώ τήν έκφραση ως σχήμα λόγου και σαφώς δέν αναφέρομαι στήν ιστορία τής νεοελληνικής κριτικής αλλά στή γνωστή σύγχρονη κρίση της. Σέ περίπτωση ώστόσο που ό κ. Θασίτης μέ λανθάνοντα τρόπο ένδιαφέρεται να μάθει αν βρίσκεται έντός ή έκτός του κανόνος, μπορώ να τον καθουσιάσω - πάντα μέ τήν ιδιότητα του αυτοτιμωρούμενου άναγνώστη - ότι ως κριτικός περιέχεται στο έκτόπισμα τής έπίμαχης έκφρασης «κατά κανόνα». Ο λόγος που δέν άνέφερα συγκεκριμένα όνόματα για να δηλώσω τις ύπονοούμενες εξαιρέσεις είναι ό ίδιος που κάνει τον κ. Θασίτη να άποφεύγει κατάλογο όνομάτων στήν επιστολή του. Έν πάση περιπτώσει, συμφωνεί νομίζω ό κ. Θασίτης ότι τά ήθη τής νεοελληνικής κριτικής δέν κινδυνεύουν μέ κείμενα όπως τό δικό μου: ένδέχεται όμως να ύπονομούνται από κείμενα όπως τό δικό του: έννοώ τήν επιστολή του στον Πολίτη.

Όσο για τον ύπαιγιμό του περί συμμετοχής ίσως του κρινόμενου στο είδωλοποιητικό μου παραλήρημα, άρνουμαι να τον παρακολουθήσω στις επικίνδυνες φαντασιώσεις του - αυτό έξάλλου θά καταργούσε κι ένα μίνιμουμ ήθικης ευαισθησίας.

Έδώ τελειώνει - για μένα τουλάχιστον - αυτή ή ιστορία. Ο τρίχινος χιτώνας μέ ζεσταίνει καλοκαιριάτικα.

Χρ. Λιοντάκης
21/7/81

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

αφραζε

διαβαζε

διαδιδε

την ΑΥΓΗ

τη δίκμη 68

φωνη

Η ΝΟΥΒΕΛΑ ΤΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΥ

Αγαπητέ «Πολίτη»,

Στή μετάφρασή μου τής νουβέλας του Ηρόδοτου «Η καταδίκη τής τυραννίδας» που δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο τεύχος υπάρχουν δύο μικρές άβλεψίες που θά παρακαλούσα για ένημέρωση των άναγνωστών να διορθωθούν:

α) στή σελίδα 48, σειρά 14, ή δυσάγνωστη λέξη να διαβαστεί νεκρομαντείο και

β) ή λέξη κυψέλη, σελ. 47, που επαναλαμβάνεται δύο φορές (άραδα 14 και 22) θά πρέπει να διαβαστεί σαν σέ εισαγωγικά, διότι έδω πρόκειται για τήν άρχαία λέξη κυψέλη που σημαίνει λάρνακα, κασέλα.

Μ' εύχαριστίες,
Δ. Ν. Μαρωνίτης